

**МАРИЯ ДИНКОВА**

**БРАКЪТ  
КАТО ПРЕДСТАВА,  
ЦЕННОСТ И РЕАЛНОСТ**

**ДОКЛАД  
ОТ ЕМПИРИЧНО  
СОЦИОЛОГИЧЕСКО  
ИЗСЛЕДВАНЕ**

**АССА-М**

МАРИЯ ДИНКОВА

**БРАКЪТ**  
**КАТО ПРЕДСТАВА,**  
**ЦЕННОСТ И РЕАЛНОСТ**

ДОКЛАД  
ОТ  
ЕМПИРИЧНО  
СОЦИОЛОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ

АССА-М

1997

Емпиричното социологическо изследване **“Бракът в България - като представа, ценност и реалност”**, 1994-1997, е оригинален авторски изследвателски проект на АССА-М. Подготвен е от АССА-М въз основа на изследване на НИИМ (Национален институт за изследвания за младежта) от 1984, както и на други изследвания на НИИМ и на други изследователи.

Интерпретацията на данните и анализа е осъществен от Мария Динкова, д-р на социологическите науки. Използвана е достъпната литература на кирилица и латиница по разглежданата проблематика. Изследователският подход, използваните методика на регистрацията и методика на съвкупната обработка на данните, както и съпоставянето с авторски тези на други изследователи и с данни от други изследвания, Мария Динкова представя подробно и с изключителна професионална коректност.

Така читателят може да ползва доклада на две равнища: (1) емпиричните данни, както и преглед на научната литература по темата - за своя самостоятелна аналитична работа; (2) интерпретацията на данните от Мария Динкова - като аналитично продължение на емпиричните данни или като една теза във възможната научна колегиална дискусия.

Настоящата публикация е предназначена за социолози, демографи, психолози, педагози, социални работници, общественици и политици, журналисти, изобщо, за всички, които се интересуват от проблемите на брака, на неговото развитие, на неговите алтернативи в съвременните икономически и социални условия.

Настоящата публикация е в поредицата на АССА-М **“Sociology”**. В нея се представят доклади от монографични емпирични социологически изследвания и съответните анализи.

Вече на вниманието на читателите са:

*Репродуктивно поведение. Семейно планиране. Употреба на контрацептиви.* Доклад от ЕСИ на АССА-М. С., 1996.

Миролюба Ячкова. *Семейството и подготовката за него. Изследвания и анализи от 90-те години.* С., 1997.

## **БЛАГОДАРНОСТ !**

Публикуването на настоящия доклад и монографичен анализ на Мария Динкова стана възможно благодарение на щедрата и благородна колегиална подкрепа от страна на:

**“АССА-М”, Агенция за социални проучвания и анализи**

**“ББСС - Галъп Интернешънъл”**

**“СОВА 5”, Социални, политически и маркетингови изследвания**

© Михаил Мирчев, научен ръководител, 1994-1997

© Мария Динкова, експерт, изследовател, 1994-1997

© Мария Динкова, автор, 1997

© АССА-М, 1994-1997

Национална библиотека “Св.Св. Кирил и Методий”, 1996

**ISBN 954-8992-04-3**

# ПЪРВА ЧАСТ

## БРАКЪТ КАТО ПРЕДСТАВА

### I.1. ТЕОРЕТИЧНА ПРЕДСТАВА

Ако е допустимо в науката да се говори за приключения, бракът сигурно е онзи социален институт, който с най-големи основания би могъл да се свърже с това понятие. Един игрив начин на мислене би разгледал историята му като сериал от любопитни прекеждия, поражения, постижения...

Всъщност той е първото взаимодействие между отделни човешки индивиди, което получава нормативна уредба. Това става във времената, когато *homo sapiens* се намира на границата между първичното животинско стадо и целенасочената общност, подлежаща на историческо развитие.

Първата норма в човешката история има предназначение да сложи ред в половото общуване между жените и мъжете. Едва зараждащото се съзнание оценява ужаса на последствията от промискуитета,<sup>1</sup> т.е. от всеобщото притежание на всички жени от всички мъже и обратното.

Първата норма създава института на **груповия брак**, който по същество не е форма на съвместен живот, а само разрешена сексуална взаимовръзка. Тази норма забранява на жените и мъжете от дадена общност (група) да имат полов живот помежду си и им посочва между кои други обособени човешки общности (групи) трябва да търсят половите си партньори. В рамките на този регламент в брак встъпват не отделни индивиди, а отделни групи, като е допустимо и всъщност задължително всяка жена да има полови контакти с всеки мъж и респ. всеки мъж с всяка жена от групата, с която ги свързва брачното отношение. Бракът се реализира в определени периодични срещи между групите.

Дълго време е битувало убеждението, че първата брачна форма се е наложила, за да се избегнат опасностите от кръвосмешението. Постепенно обаче е станало ясно, че брачната нормативна уредба се е появила във време, когато човешкото познание не е могло да съзре причинно-следствена връзка между половото общуване и появата на децата. Поради това не е могло да се проумее, че близкото родство между родителите влияе губелно върху качествата на потомството им. Приемало се е, че само жените имат способност да създават нови човешки същества, а мъжете нямат никакъв принос в това тайнство. Според почти общоприетото вече мнение причината за въвеждането на най-ранния брачен регламент трябва да се търсят в обстоятелството, че съперничествата и конфликтите, свързани с безредните полови отношения вътре в дадена общност, отслабват солидарността между нейните членове, затрудняват осигуряването ° със средства за живот и намаляват съпротивителните й сили в борбата с външните врагове. Това именно налага половите партньори да се търсят навън.

Веднъж появил се, бракът поема дългия път на множество промени, предизвикани от икономически, културни, демографски, нравствени, психологически, естетически, политически и пр. социални фактори.

Без да вникваме в подробностите на влиянието на всеки фактор поотделно, можем да проследим три всеобщи световни тенденции:

- стесняване кръга на брачните партньори;
- свързване на тези партньори в по-кратък или по-продължителен съвместен живот;
- натоварване на брачната връзка с различни форми на взаимопомощ, т.е. превръщането на брачния съюз в една много-функционална общност.

След груповия брак се появява **двоичният** (чифтният) брак, който е форма на относително постоянна или дори пожизнена връзка между една жена и предпочитания от нея мъж с допустимост на други нетрайни връзки на жената и на мъжа, паралелни на постоянната.

По-късно идва бракът, чийто регламент налага строго спазвано постоянство, стриктно установен ред на сключването и евентуално на разтрогването му, забрана на разтрогването му в някои общности и изключване на извънбрачните връзки за всички или за някои от партньорите. Този тип брак съществува в две форми: **полигамия** (многобрачие) и **моногамия** (еднобрачие).

Полигамията е известна в разновидностите: **полигиния** (многоженство), т.е. брак на един мъж с няколко жени и **полиандрия** (многомъжество), т.е. брак на една жена с няколко мъже.

**Моногамията** е брак на една жена с един мъж.

<sup>1</sup>

От латинското *promiscuus*, което значи всеобщ.

В историята на човечеството бракът е търпял много промени, като се е приспособявал по този начин към най-разнообразни условия. Според различни критерии са установени следните други по-важни брачни форми, разположени в някакво съотношение на опозиция:

**Матрилокален брак**, който налага съпрузите да живеят в семейството на майката на жената.

**Патрилокален брак**, който налага съпрузите да живеят в семейството на бащата на мъжа

\*

**Матриархален брак**, в който жената има по-висок статус от мъжа, т.е. тя взема решенията и управлява брачния съюз, както и свързаното с него семейство.

**Патриархален брак**, в който мъжът има по-висок статус от жената, т.е. той взема решенията и управлява брачния съюз, както и свързаното с него семейство.

\*

**Авторитарен брак**, в който партньорът с по-висок статус взема еднолично решенията относно брачния съюз и семейната общност.

**Егалитарен брак**, в който всички партньори имат еднакъв статус. В разновидността на моногамните бракове той се нарича още **биархален брак**, или **биархат** (власт на двама), т.е. брак, в който двама партньори взимат съвместно решенията относно брачния съюз и семейната общност.

Между тези две опозиции се намира **демократичният брак**, в който единият партньор има по-висок статус, но все пак се съветва и съобразява с другия или другите. Или пък единият партньор взема по-важните решения, а другият – по-маловажните.

\*

**Пожизнен брак**, в който раздялата на съпрузите е забранена и той продължава до смъртта на единия от тях (или до едновременната смърт на всички съпрузи).

Брак, който **допуска развода**.

\*

Брак с **различни функции** на съпрузите.

Брак с **еднакви и/или взаимозаменяеми функции** на съпрузите.

\*

В литературата се среща и понятието **синергичен брак**, т.е. брак на партньори, които действат заедно (съгласувано) в една посока; заедно се развиват и израстват. В този случай ние предпочитаме да използваме названието **дружески брак**.

\*

Бракът може да бъде според някои признаци **хомогенен** или **хетерогенен**.

**Хомогенен** е, когато партньорите са еднакви по някакъв признак, напр. възраст, образование, социален произход, социална принадлежност, професия, по своите нагласи, вкусове, ценности.

**Хетерогенен** е когато партньорите не са еднакви по определени признаци.

\*

Според **поредността** си бракът може да бъде: първи, втори, трети и т.н.

Така посочените брачни форми нямат универсално разпространение. Няма човешка общност, която да е преминала последователно или в някакъв друг ред през всяка една от тях.

Нашият народ принадлежи към **европейската семейно-брачна система**. Тя е характерна за всички народи, населявали Европа през времената на писаната история. Тази система се практикува също от европейците-преселници и техните потомци в Америка, Австралия и Сибир. Азиатците, прииждали на мощни потоци към нашия континент, които не са се превърнали в европейци и в последна сметка са били изтласкани обратно, представляват временно изключение. От тях са останали само някои специфични особености в отделни религиозни и етнически групи. Специално у нас това са българските граждани от турски произход и ислямизирани българи. Но дори и те сега практикуват по-скоро европейски, отколкото азиатски брачен начин на живот.

Европейската семейно-брачна система има един **основен всеобщ белег** по времето на писаната история. Тя **признава само моногамния брак**. Този брак е свързан с патриархално и патрилокално семейство. Останали са обаче следи от далечно матриархално минало. В сферата на съпругеската взаимопомощ жената носи главната отговорност за децата и дома, а мъжът – за осигуряването на средства за живот. Мъжът представя брачния съюз пред външния свят. По останалите критерии се наблюдават различни модификации в отделните народи или в отделните социални групи на всеки народ.

През XVIII в. след настъпването на епохата на индустриализацията и всички съпътстващи я социални процеси, особено след включването на жените в системата на извънсемейния професионален труд, започва едно динамично движение към изравняване на статуса на двата пола в брака и семейството, към уеднаквяването на брачните функции на съпрузите, към тяхната взаимозаменяемост при изпълнение на различни брачни задачи. Идва и все повече се утвърждава биархатът.

В последните десетилетия в рамките на европейската семейно-брачна система се предприеха разнообразни експерименти, които не премахват съжителствата на емоционално, сексуално и битово обвързани партньори, но атакуват юридическия регламент на партньорството. Както ще видим в последния раздел, засега узаконеният моногамен брак запазва най-силни позиции.

Откакто съществува българска държавност и от времето, за което имаме най-ранна достоверна информация **българският народ е имал моногамен брак** - с по-висок статус на мъжа, с второстепенен, но независимо от това много висок статус на жената. Българският брак е бил обвързан със семейство, което на основата на данните на руския изследовател Максим Ковалевски<sup>2</sup>, Фридрих Енгелс<sup>3</sup> е определил като **преходна форма между матриархат и патриархат**. По тази причина той може да се определи като **демократичен**. Тази брачна форма – можем да я наречем традиционна – просъществува до края на Втората световна война. Тя е доста добре изучена от поредица български, а и от някои чужди автори. Сведения за нея се намират и в пътеписите на чужденци, посетили нашите земи в различно време. (Виж приложената библиография).

След Втората световна война, в процеса на формиране на реалния социализъм се извършиха дълбоки и мащабни изменения в нашия семейно-брачен строй, при това най-дълбоките и най-мащабните в цялата наша досегашна история. Те дойдоха в резултат на модернизацията на страната. Имаме предвид индустриализацията, уедряването на селското стопанство, урбанизацията, ликвидирането на неграмотността, рязкото издигане равнището на образованието, науката и културата, масовото включване на жените в общественото производство, въвеждането на ново законодателство за регулиране на брачните отношения, развитието на социалното дело в помощ на брака и семейството.

В България се **появи реално биархален, дружески брак**. Традиционният брак бе сведен до минимално разпространение. По-голямата част от конкретните брачни двойки пребивават в неопределено състояние, като са по-близки все пак до дружеския брак.

Изпреварващо ще отбележим, че след историческия крах на първия опит да се създаде социалистическо общество у нас, брачната система все още не търпи особени промени. Има движение в определени компоненти, като повечето все пак са по посока на изравняване на реалния статус и утвърждаване на другарството между двамата съпрузи. Не би могло да бъде иначе. Синергичният, т.е. дружеският брак, идва заедно с основни съвременни цивилизационни процеси. При това засега нищо в икономическата, социалната и юридическата основа на брака не се е принципно променило, въпреки нашите тежки катастрофи. Появиха се някои непознати доскоро съжителства между жените и мъжете, но те не са дотам разпространени и утвърдени, че да говорим за ясна и близка перспектива на нови реалности.

\* \* \*

Споменахме вече, че трябва да разграничим понятията **брак и семейство**, които във всекидневното съзнание, а понякога и в научната литература, се възприемат като синоними за обозначаване на едно явление. Повтаряме: бракът е съюз за взаимопомощ между жената и мъжа, а семейството – съюз за взаимопомощ между родители и деца.

**Семейството** дефинираме като основно човешко обединение, съставено от роднини или роднини и съпрузи, които са свързани чрез множество исторически определени съвместни дейности за биологическото и социалното възпроизводство на човешкия род.

Най-общо и в съответствие с първата му историческа функция бракът може да се определи като одобрен и регулиран от дадено общество ред на трайно полово общуване на жената и мъжа. В хода на историческото си развитие обаче бракът се натоварва с множество други функции.

**Съвременният брак** дефинираме като одобрен и регулиран от конкретно общество съюз между жената и мъжа, който има за цел да задоволи определени обществени и лични потребности, а именно:

**А) потребности на обществото** от създаване на **ред в сексуалното общуване** между двата пола и **от организиране на взаимопомощта** на жената и мъжа в биологичното и социалното възпроизводство на породените от сексуалното им общуване потомци;

<sup>2</sup> Максим Ковалевски е ползвал от своя страна данни на бележития славянски юрист и етнограф Валтасар Богишич, съдържащи се в труда му *“Zbornik sadashnjih pravnih obicaja u juznih Slovena”*, излязъл през 1874.

<sup>3</sup> К. Маркс и Фр. Енгелс *Произход на семейството, частната собственост и държавата*, Съчинения, 1-во изд., том 21, стр.63.

Б) **потребности на личността** от постоянен **одобрен и контролиран от обществото партньор** в сексуалното общуване, емоционалното съпреживяване, отглеждането и социализацията на потомството, осигуряването на материални средства за живот, организация на материалния и духовния бит, както и от подкрепа на социалната реализация от страна на този партньор.

Разграничаваме следните **функции на брака**:

- задоволяване потребността на обществото и на отделната личност (на съпрузите в брака) от създаване на **ред в сексуалното общуване** на жената и мъжа;
- задоволяване на **емоционални потребности** на съпрузите;
- задоволяване на потребността на обществото и на отделната личност (на съпрузите в брака) от **взаимопомощ в създаване, отглеждане и социализация на новите поколения**;
- задоволяване на потребността на отделната личност (на съпрузите в брака) от **взаимопомощ в осигуряването на материалните средства** за техния и на потомците им всекидневен живот;
- задоволяване на потребността на съпрузите от **взаимопомощ в организацията на всекидневния бит**;
- задоволяване на потребността на съпрузите от **взаимопомощ в процеса на социалната им реализация**;
- задоволяване на **духовни потребности** на съпрузите;
- задоволяване на потребността на личността (на съпрузите в брака) от **признаването на собствената ° ценност**.

Системата на европейската семейно-брачна традиция, в която е включен и нашият народ, признава **моногамния брак**, т.е. съюза на една жена с един мъж.

В реалния социален живот бракът функционира като обособена цялост, която може да се определи като сложна, динамична, отворена социална система.

Бракът се определя като **сложна** система, защото се образува от множество взаимосвързани, взаимнообуславящи се и относително автономни компоненти.

Той се отнася към класа на **динамичните** системи, защото е известно от наличните досега знания, че има свойството да изменя състоянието си.

Взаимовръзката на брака с природната и социалната среда, в която функционира и се развива и от която, както е известно от наличните досега знания, в определена степен зависи цялостното му състояние го определя като **отворена** система.

В системата на брака, както всяка сложна социална система, се наблюдават няколко качествено различни (разнопорядкови) компонента, взаимосвързани чрез вътрешна структурна организация. **Една** от подсистемите на тази структура са двамата брачни партньори в качеството им на биологични феномени (човешки същества с определен пол, телесна структура, физиология, енергия, сексуална активност и др.п.); **втората** – двамата брачни партньори в качеството им на психични феномени (човешки същества с определен интелект, темперамент, стереотипи на психическо поведение, адаптивност и др.п.); **трета** – двамата брачни партньори в качеството им на социални феномени (социализирани по определен образец субекти на социално действие със своя ценностна ориентация, възприети модели на поведение, познания за природната и социалната среда, трудова активност, социален статус и др.под.); **четвърта** – съвместните дейности на брачните партньори за изпълнение функциите на брака; **пета** – моделът на брачните отношения (отношенията на брачните партньори, чрез които се съгласуват дейностите им за изпълнение функциите на брака); **шеста** – паметта на системата, т.е. предисторията и историята на конкретния брак.

При по-обстояен анализ сигурно ще се открият и други подсистеми.

За целите на тази работа е възможно да се използва една по-обобщена представа за структурата на брачната система като се обособят концептуално три основни нейни подсистеми, а именно:

- брачните партньори в качеството им на човешки същества (на биологични, психични и социални феномени);
- историята на брака;
- брачният начин на живот (т.е. реализираните по определен модел отношения на брачните партньори при изпълнение функциите на брака).

Системообразуващият компонент на системата е брачният начин на живот. Чрез него се обединяват в обособена цялост двамата брачни партньори с присъщите им биологични, психични и социални качества и с паметта на системата, която носят в себе си.

## 1.2. СЪВРЕМЕННА ПРЕДСТАВА ЗА ИДЕАЛНИЯ БРАК

Във всяко общество битова определена представа за идеалния, т.е. за възможно най-сполучливия или банално казано за щастливия брак. Идеалът може да бъде един, могат да бъдат и няколко. Ако идеалните модели са повече от един, те или гравитират около един основен, или си противоречат.

На емпирично равнище идеалът съществува като синтез от най-общи очаквания към приноса на брачния партньор в съпругеската взаимопомощ, която трябва да се реализира при изпълнението на брачните функции. В нашето изследване емпиричните индикатори на тези очаквания са значенията, които нашите съвременници придават на приноса на собствения им брачен партньор в изпълнението на отделните функции на брака. В отговор на съответните въпроси респондентите посочваха в каква степен държат съпругът (съпругата) им да се включва в партньорството по изпълнение на отделните функции – пълноценно, частично или въобще да не сътрудничи. В Табл.1-10 са представени данните:

Табл. 1

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА ЗАДОВОЛЯВА НАПЪЛНО<br>ВАШИТЕ СЕКСУАЛНИ (ПОЛОВИ) ПОТРЕБНОСТИ ? (в %)                                                                                                                                                                                                                                           |           |      |              |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|------|--------------|------|
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | Семейни * |      | Несемейни ** |      |
|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | Жени      | Мъже | Жени         | Мъже |
| Държа                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 54        | 67   | 55           | 71   |
| В известна степен                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | 20        | 19   | 20           | 16   |
| Други неща са по-важни                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    | 24        | 14   | 13           | 7    |
| Не разсъждавам по въпроса                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 | 2         | 0    | 12           | 6    |
| * Тук и във всички Табл. по-нататък в подгрупата "семейни лица" включваме жените и мъжете, които в момента имат сключен брак и живеят в семейна общност.<br>** Тук и във всички Табл. по-нататък в подгрупата "несемейни лица" включваме жените и мъжете, които нямат в момента и никога не са имали сключен брак, т.е. момите и ергените |           |      |              |      |

Табл.2

| ДЪРЖИТЕ ЛИ ОТНОШЕНИЯТА СЪС СЪПРУГА/ТА ВИ ДА СА<br>ИЗГРАДЕНИ НА ОСНОВАТА НА ЛЮБОВ ? (в %) |         |      |           |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                          | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                          | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                                                    | 64      | 73   | 70        | 70   |
| Достатъчно да бъдем добри приятели                                                       | 20      | 15   | 13        | 19   |
| Други неща са по-важни                                                                   | 13      | 11   | 4         | 5    |
| Не разсъждавам по въпроса                                                                | 3       | 1    | 13        | 6    |

Табл.3

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ВСЕКИДНЕВНО ДА СЕ ПРОУВЎВА<br>КАТО ДОБЪР БАЩА (МАЙКА) - ДА Е ГРИЖОВЕН/А,<br>ДА ИЗПЪЛНЎВА ЗАДЪЛЖЕНИЕТА СИ ? (в %) |         |      |           |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                                                                            | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                                                                            | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                                                                                                      | 79      | 93   | 81        | 87   |
| Достатъчно е за някои неща да се старее                                                                                                    | 17      | 6    | 9         | 7    |
| Други неща са по-важни                                                                                                                     | 2       | 1    | 1         | 1    |
| Не разсъждавам по въпроса                                                                                                                  | 2       | 0    | 9         | 5    |

Табл.4

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ДА ПЕЧЕЛИ МНОГО ПАРИ ? (в %) |         |      |           |      |
|--------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                        | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                        | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                  | 57      | 25   | 62        | 20   |
| Да печели нещо, макар не много                         | 35      | 51   | 28        | 43   |
| Други неща са по-важни                                 | 8       | 24   | 3         | 30   |
| Не разсъждавам по въпроса                              | 0       | 0    | 7         | 7    |

Табл.5

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ДА БЪДЕ КЪЩОВНИК (ДОБРА ДОМАКИНЪ) ? (в %) |         |      |           |      |
|---------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                     | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                     | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                               | 53      | 89   | 42        | 70   |
| Достатъчно да се старае за някои неща                               | 39      | 10   | 40        | 21   |
| Други неща са по-важни                                              | 8       | 1    | 9         | 3    |
| Не разсъждавам по въпроса                                           | 0       | 0    | 9         | 6    |

Табл.6

| ДЪРЖИТЕ ЛИ ДА ИМАТЕ ОБЩИ ДУХОВНИ ИНТЕРЕСИ СЪС СЪПРУГЪТ/ТА СИ ?<br>(ДА СЕ ИНТЕРЕСУВАТЕ И ДВАМАТА ОТ ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПРОБЛЕМИ, ДА ЧЕТЕТЕ И<br>ДВАМАТА ЛИТЕРАТУРА, ДА СЕ ИНТЕРЕСУВАТЕ ОТ ПРОФЕСИИТЕ СИ И ДР.ПОД.) ? (в %) |         |      |           |      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                                                                                                                                                                 | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                                                                                                                                                                 | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                                                                                                                                                                                           | 57      | 57   | 65        | 50   |
| Достатъчно да имаме някои общи интер.                                                                                                                                                                                           | 31      | 35   | 21        | 34   |
| Други неща са по-важни                                                                                                                                                                                                          | 12      | 8    | 4         | 10   |
| Не разсъждавам по въпроса                                                                                                                                                                                                       | 0       | 0    | 10        | 6    |

Табл.7

| ДЪРЖИТЕ ЛИ ДА БЪДЕТЕ ПОДКРЕПЪН ОТ СЪПРУГА/ТА СИ<br>В ПРОФЕСИОНАЛНОТО СИ РАЗВИТИЕ ? (в %) |         |      |           |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                          | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                          | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                                                    | 55      | 54   | 70        | 54   |
| Достатъчно е да не ми пречи                                                              | 25      | 34   | 15        | 27   |
| Други неща са по-важни                                                                   | 19      | 12   | 5         | 11   |
| Не разсъждавам по въпроса                                                                | 1       | 0    | 10        | 8    |

Табл.8

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ДА ВИ ЦЕНИ КАТО ЧОВЕК ? (в %) |         |      |           |      |
|---------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                         | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                         | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                   | 85      | 89   | 90        | 88   |
| Достатъчно е да ме цени в известна степен               | 13      | 9    | 3         | 6    |
| Други неща са по-важни                                  | 1       | 2    | 0         | 1    |
| Не разсъждавам по въпроса                               | 1       | 0    | 7         | 5    |

Табл.9

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ДА УВАЖАВА И ЗАЧИТА<br>ВАШЕТО ЛИЧНО МНЕНИЕ ? (в %) |         |      |           |      |
|------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                              | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                              | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                                        | 79      | 82   | 81        | 76   |
| Достатъчно е да не ме обижда                                                 | 19      | 15   | 13        | 14   |
| Други неща са по-важни                                                       | 2       | 3    | 0         | 4    |
| Не разсъждавам по въпроса                                                    | 0       | 0    | 6         | 6    |

Табл.10

| КОЙ ПРЕДПОЧИТАТЕ ДА РЕШАВА ВАЖНИТЕ ВЪПРОСИ ВЪВ ВАШЕТО СЕМЕЙСТВО ? |         |      |           |      |
|-------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
| Предпочитам:                                                      | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                   | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Съпругът/та ми да ги решава                                       | 16      | 4    | 10        | 1    |
| Аз да ги решавам                                                  | 1       | 22   | 2         | 17   |
| Да се споразум. кой какви въпр. да решава                         | 15      | 18   | 7         | 16   |
| Всички въпроси да решаваме заедно                                 | 68      | 56   | 81        | 66   |

Първият – най-общ поглед върху данните относно съвременните представи за идеалния брак води към няколко извода:

**Първо:** Съвременните жени и мъже са твърде взискателни към настоящия си или бъдещ брак. Не се открива нито една брачна функция, която тотално да се пренебрегва. Обратно – масово се предявяват най-високи претенции към всяка отделна функция.

**Второ:** В идеалния си модел бракът се третира масово като многофункционална общност, от която се изисква да изпълнява всички функции, на които е способна – в повечето случаи пълноценно, по-рядко частично.

**Трето:** Налице са определени и не малки различия между значенията, които се придават на различните функции. Налице са също така определени различия в този смисъл между жените и мъжете, между семейните и несемейните. Но сходствата между жените и мъжете, от една страна и между семейните и несемейните – от друга, са по-силно изразени, отколкото различията.

Явно е, че у нас битуват различни идеални модели за брака, които са разположени в един континуум между **традиционния идеал** и **съвременния идеал за дружеския брак**.

Един сложен (съставен) индикатор на идеалните модели на брака даде възможност да бъде обобщена информацията, получена с помощта на емпиричните индикатори. Той има три поделения:

- Идеал за **дружески** брак;
- Идеал за **традиционен** брак;
- **Междинен** идеал.<sup>4</sup>

Табл. 11

| ПРЕДПОЧИТАНИ ИДЕАЛНИ МОДЕЛИ НА БРАЧНИЯ НАЧИН НА ЖИВОТ (в %) |         |      |           |      |
|-------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
| Модел                                                       | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                             | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Дружески брак                                               | 35      | 52   | 58        | 43   |
| Традиционен брак                                            | 4       | 3    | 1         | 2    |
| Междинен модел                                              | 61      | 45   | 41        | 55   |

Традиционният идеал се поддържа много рядко и от жените и от мъжете (изключително рядко от несемейните). Идеалът за дружески брак се поддържа много често – най-често от неомъжените жени, последвани от женените и неженените мъже и на края от омъжените жени.

Не се оказва възможно някакво типологизиране вътре в съвкупността на хората, които имат междинни понятия за идеалния брак. Най-често те гравитират към идеала за дружески брак и много рядко към идеала за традиционен брак.

Данните от сложния съставен индикатор в някакъв смисъл може да изненадват със “стопяването” на традиционните идеали за брака, но това наистина се е извършило. Изследванията от 70-те и 80-те години доставиха многобройни и сериозни доказателства за динамични промени във възгледите за брака и в реалния брачен начин на живот у нас. Те са по посока на предпочитане на едно многостранно сътрудничество между равнопоставени партньори. Нашето изследване потвърждава, че тези изменения продължават без забележими колебания към някакво връщане в обратна посока. В частност съвременната представа за идеалния брак бе проучена с методика, сходна на методиката на нашето изследване, в рамките на ЕСИ “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989). Данните представяме в *I-во Прил., Табл. 1-10*. Те са съвсем близки до нашите данни за семейните жени и мъже.

Разпределението на идеалните модели на брачния начин на живот в отделните подсъвкупности съответства на общата представа за съвременната семейна действителност. Правдоподобно е неомъжените жени относително най-често да се придържат към идеала за дружески брак, защото те са социализирани за такава нагласа от общия цивилизационен процес и от специфичните български условия. Обяснимо е защо омъжените жени по-рядко имат за идеал дружеския брак в неговия “чист” вид. Причините за техните нагласи се коренят, струва ни се, не толкова в специфичната за по-възрастните поколения социа-

4

Прието бе, че типът “идеал за дружески брак” се поддържа от лицата, които са посочили, че за тях е важно да има пълноценно сътрудничество с брачния им партньор при изпълнение на всички функции на брака, като семейната общност се ръководи от съгласуваните решения и на двамата партньори.

Типът “идеал за традиционен брак” се поддържа от лицата, които са посочили, че за тях е важно съпругеската взаимопомощ да се съсредоточи най-вече в отглеждането на децата, поддържане на семейното домакинство и осигуряването на материални средства за живот на семейството. Жената отглежда децата и носи отговорност за домакинството, а мъжът осигурява средствата за живот и ръководи семейната общност. Останалите функции на брака за тези лица са без значение.

Междинният тип се поддържа от лицата, които предпочитат част от функциите на брака да се изпълняват според традицията, а друга част – според принципите на дружеската взаимопомощ.

лизация. В случая омъжените жени по-скоро са повлияни от компромисите, които реалният живот им налага да правят. Сред тях най-често се среща междинния модел от следната разновидност: държат да бъдат равнопоставени във вземането на решения (в ръководството на семейната общност), държат бракът им да изпълнява пълноценно повечето си функции. В същото време приемат съпрузите им да са натоварени по-малко от тях с родителски и домакински задължения. Приемат също съпрузите им да не ги подкрепят активно в трудово-професионалната им реализация, стига да не им пречат.

Женените мъже относително по-често се придържат към идеала за дружеския брак в сравнение с омъжените жени и дори в сравнение с несемейните мъже. Вероятно те са силно повлияни (по специфичен начин) от реалностите на брачния живот. Той (както ще видим по-нататък) е по-благополучен, когато съпрузите прилагат съвременен подход в организирането на всекидневното си взаимодействие и взаимопомощ. В последна сметка “живият живот” на сегашния брак води жените до компромис с традицията, същевременно издига мъжете до изискванията на съвременността.

От изследователска и практическа гл.т. е интересно да се направи поддръждане на функциите на брака според значението, което им се придава в битуващите идеални модели. Тази подредба може да се извърши с помощта на един коефициент на средното значение, което придава на всяка отделна брачна функция общата съвкупност на анкетираните от нашата репрезентативна извадка или някои от подсъвкупностите, например – семейните и несемейни лица.<sup>5</sup>

Според коефициента на значението си (КЗ), отделните брачни функции в идеалните модели на съвременния брак се подреждат така:

| Брачни функции                                                                                                                                                                              | Семейни |      |      |      | Несемейни |      |      |      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|------|------|-----------|------|------|------|
|                                                                                                                                                                                             | Жени    | ранг | Мъже | ранг | Жени      | ранг | Мъже | ранг |
| Задоволяване потребността на личността от признаване на самоценността ° в брачния съюз ("Държите ли съпругът/та Ви да Ви цени като човек?")                                                 | 0.92    | 1    | 0.94 | 2    | 0.92      | 1    | 0.91 | 1    |
|                                                                                                                                                                                             | 0.89    | 1    | 0.89 | 2    | 0.88      | 1    | 0.83 | 1    |
| Задоволяване потребността на съпрузите от взаимопомощ при отглеждането и социализацията на потомството им ("Държите ли съпругът/та Ви всекидневно да се проявява като добър/а баща/майка?") | 0.88    | 2    | 0.96 | 1    | 0.86      | 2    | 0.91 | 2    |

<sup>5</sup> Процедурата на формиране на този коефициент, която се прилага от Националния статистически институт, се заключава в следните последователни действия:

1. Всяка една от разновидностите на ранговата скала на значението на дадена брачна функция (на която съответства отделен отговор на анкетния въпрос) получава балова оценка от 1,0 до 0,0, т.е. 1,0; 0,5; 0,0.

2. Баловата оценка на всяка разновидност на ранговата скала се умножава по относителния дял на анкетираните лица, попаднали в същата тази разновидност в съответствие с отговора, който са дали на анкетния въпрос. В резултат на това всяка разновидност получава отделна балова оценка.

3. Баловите оценки на отделните разновидности се събират, в резултат на което се получава сумарен бал на значението, което придават на отделната брачна функция всички анкетираните лица. Като се отнесе към 100 анкетираните лица (т.е. като се раздели на 100) този сумарен бал се превръща в коефициент на значимост на дадена брачна функция.

Илюстрираме този подход с процедурата по изчисляването на коефициента на значимост на една брачна функция, примерно функцията “задоволяване на емоционалните потребности на съпрузите в брака”. Изчислението правим за подмножеството на семейните жени.

| ДЪРЖИТЕ ЛИ ОТНОШЕНИЯТА СЪС СЪПРУГА ВИ ДА СА ИЗГРАДЕНИ НА ОСНОВАТА НА ЛЮБОВ ? |                                    |                                            |                      |
|------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------|--------------------------------------------|----------------------|
|                                                                              | Условен бал на ранговете в скалата | %-ни дялове в отговорите на семейните жени | Бал на %-ните дялове |
| Държа                                                                        | 1                                  | 64                                         | 64                   |
| Достатъчно е да бъдем добри приятели                                         | 0.5                                | 20                                         | 10                   |
| Други неща са по-важни                                                       | 0                                  | 13                                         | 0                    |
| Не разсъждавам по въпроса                                                    | 0                                  | 3                                          | 0                    |
|                                                                              |                                    |                                            | Сумарен бал = 74     |

Коефициент на значимост на функцията “задоволяване на емоционалните потребности”: (74:100) = 0.74

| Брачни функции                                                                                                                                                                                     | Семейни |      |      |      | Несемейни |      |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|------|------|-----------|------|------|------|
|                                                                                                                                                                                                    | Жени    | Ранг | Мъже | Ранг | Жени      | Ранг | Мъже | Ранг |
| Задоволяване на емоционалните потребности на съпрузите в брака<br>("Държите ли отношенията със съпруга/та Ви да са изградени на основата на любов?")                                               | 0.74    | 3    | 0.81 | 4    | 0.77      | 4    | 0.78 | 5    |
| Задоволяване потребността на съпрузите от взаимопомощ в осигуряването на материални средства за живот на семейството<br>("Държите ли съпругът/та Ви да печели много пари?")                        | 0.74    | 4    | 0.51 | 8    | 0.76      | 6    | 0.42 | 8    |
| Задоволяване на потребността на съпрузите от взаимопомощ в организацията на семейния бит<br>("Държите ли съпругът/та Ви да бъде добър/а къщовник/домакия?")                                        | 0.73    | 5    | 0.94 | 3    | 0.62      | 8    | 0.81 | 3    |
| Задоволяване потребността на съпрузите от духовно общуване<br>("Държите ли да имате общи духовни интереси със съпруга/та си?")                                                                     | 0.72    | 6    | 0.75 | 6    | 0.76      | 5    | 0.67 | 7    |
| Задоволяване потребността на всеки един от съпрузите да бъде подкрепян в социалната си реализация от другия партньор<br>("Държите ли съпруга/та Ви да Ви подкрепя в професионалното Ви развитие?") | 0.68    | 7    | 0.71 | 7    | 0.78      | 3    | 0.68 | 6    |
| Задоволяване на сексуалните потребности на съпрузите в брака<br>("Държите ли съпругът/та Ви да задоволява напълно Вашите сексуални (полови) потребности?")                                         | 0.64    | 8    | 0.77 | 5    | 0.65      | 7    | 0.79 | 4    |

Във всички наблюдавани подмножества (с изключение на семейните мъже), от идеалния брак се изисква най-вече да признава самоценността на всеки от брачните партньори. Човешкият индивид винаги е имал подобна потребност, независимо от това дали е могъл да я изрази и защитава. Възможно е не всякога тази претенция да е заемала първо място в ранжирането на значенията на брачните функции, но вероятно мястото винаги е било високо.

Може би е изненадващо от гл.т. на някои представи за ценностната система на съвременния човек, че функциите на брака да задоволява емоционалните и сексуални потребности на брачните партньори отстъпва по значимост на най-традиционната функция – взаимопомощ при отглеждане на децата. Сред женените мъже тя заема първо място, а в другите подмножества – дори и в тези на несемейните лица – второ.

Изискването съпругата да бъде добра домакия заема трето място сред мъжете - женени и неженени.

Жените държат все пак повече на любовта. Сред семейните жени тя заема трето място, а в подмножеството на несемейните – четвърто. За сметка на това претенцията към сексуалния живот в брака при омъжените жени заема последно място, а при неомъжените – предпоследно. Явно шумните адмирации на "освободения" секс и движението към ресексуализация на женското тяло (след много строги предписания за полова въздържаност на средновековното християнство) не са извели значителна част от българките вън от зоната на една достолепна умереност.

Мъжете повече държат на сексуалното общуване в брака. Но и при тях не се забелязва тотален ентусиазъм в това отношение. Сред женените мъже коефициентът на значимост на тази брачна функция отрежда пето място, след любовта, която е на четвърто място. Неженените мъже предпочитат повече секса (при тях той заема четвърто място), пред любовта (пето).

Интересни са данните за значимостта на функцията "задоволяване материалните потребности на семейството". Във времето на стопанска разруха и материална несигурност на по-голямата част от нашия народ все пак само около половината от омъжените и около 60% от неомъжените жени държат съпрузите им да печелят много пари. Дори за 8% от омъжените и 4% от неомъжените жени не е от значение какво ще печелят партньорите им. Забележителен идеализъм! Но все пак вероятно поради традиционната длъжност на мъжа – да осигурява и изхранва семейството си – коефициентът на значимост отрежда на тази претенция четвърто място в подмножеството на омъжените жени, оставяйки зад себе си духовното

общуване и подкрепата в трудово-професионалната реализация. При неомъжените жени (все още настроени повече на вълната на идеалното, отколкото на прагматичното), положението е обратно.

Сред мъжете претенцията към съпругите им да допринасят за изхранването на семейството заема последно място по значимост. Все пак трябва да обърнем внимание, че към 24% от женените и 20% от неженените мъже държат парите, които ще печелят жените им да са много. Освен това мъжете, за които изобщо не е важно дали жените им ще печелят са по-малко от една трета.

В антифеминистичната литература се поднасяха, а и сега още се поднасят твърдения, че работещата жена ще пренебрегва семейството си в името на собственото си утвърждаване в света на професионалния труд. Втората половина на нашия век обаче дойде с мощно навлизане на женския пол в модерните професии, но без да потвърди тези “мрачни” прогнози. Съвременните работещи жени по правило търсят пътища към съчетаване на професионалната работа с майчинството и съпружеството. Развиха се други неочаквани процеси. Мъжете проявиха готовност да се заемат с чисто “женски” работи в семейното домакинство. В съответствие с тази реалност в идеала си за брака омъжените жени не въздигат в приоритет подкрепата на професионалната им реализация. Те обаче имат твърде силна претенция към участието на съпрузите им в домашните дела. Тя заема при тях пето място.

Неомъжените жени по-често претендират да бъдат подкрепяни в професионалното им развитие и най-малко се интересуват (може би поради липса на практически опит) доколко съпрузите им ще са къшовници.

Завършваме, като обръщаме внимание, че коефициентите на значимост на отделните функции са близки по стойност (с едно изключение в подмножествата на мъжете). Отново подчертаваме, че най-важната характеристика на идеала за съвременния брак е предпочитанието на огромното мнозинство от българските жени и мъже техният реален брак да изпълнява пълноценно всичките или поне повечето от функциите си.

\* \* \*

Изследването допълва съвременната представа за идеалния брак с информация за толерантността на жените и мъжете към свободното време на партньорите им. Емпиричен индикатор на тази толерантност е претенцията им към частта на свободното време на партньора им, която непременно трябва да бъде оползотворена в съвместни занимания. Оказа се, че са налице различни типове предпочитания в този смисъл.

Табл.12

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ДА ПРЕКАРВА ЗАЕДНО С ВАС<br>ПО-ГОЛЪМАТА ЧАСТ ОТ СВОБОДНОТО СИ ВРЕМЕ ? (в %) |         |      |           |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                                       | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                                       | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Държа                                                                                                 | 41      | 47   | 56        | 37   |
| Достатъчно е да сме заедно, когато ни е приятно                                                       | 44      | 40   | 31        | 53   |
| Други неща са по-важни                                                                                | 14      | 13   | 6         | 4    |
| Не разсъждавам по въпроса                                                                             | 1       | 0    | 7         | 6    |

Много разпространени са нагласите, които предоставят на брачния партньор да се разпорежда самостоятелно и според желанията си със значителна част или с цялото си свободно време. В рамките на едно разбиране за правото на автономност на съвременния човек и за разнообразие на потребностите му много голяма част от жените и мъжете смятат, че е достатъчно да бъдат заедно със съпруга (респ. съпругата) си, когато това ще е приятно и на двамата. Една по-малка част изобщо не претендира как съпругът или съпругата им ще прекарва свободното си време. Последните вероятно имат такава нагласа не само от толерантност, но и от настъпило по някакви причини безразличие към тази страна на съпружеското взаимодействие.

Не са малко обаче и жените и мъжете, които се стремят към пълно обсебване на брачния партньор в часовете и дните, когато той не е зает с професионален труд и други необходими задължения. Величината на техния относителен дял изненадва и поставя много въпроси, защото този тип претенция не е здравословен от много гледни точки, нито е съвсем изпълним в наши дни. Ние се отнасяме много сериозно и дори с тревога към тези данни, още повече че подобна информация се получава не за първи път, а и от няколко предходни изследвания. (Виж I-во Прил., Табл.11 и 12).

Би било полезно да се проучи по-нататък от какви съображения толкова много наши съвременници държат да бъдат до брачния си другар винаги, когато двамата не са заети с неотложни задължения – дали защото присъствието му им доставя много радости; дали понеже е дал повод да се опасяват, че поведението му може да бъде по някакъв начин неблагоприятно; или защото по силата на характера и на възгледите си са склонни да контролират всяка стъпка на близките си хора.

Толерантността е голямо цивилизационно постижение, за утвърждаването на което социологията е задължена да ратува със своите специфични средства. Смятаме, че изпълняваме подобно свое задължение като изпращаме към обществото този сигнал на безпокойство.

### 1.3. СЪВРЕМЕННИ ПРЕДСТАВИ ЗА ИДЕАЛНИЯ БРАЧЕН ПАРТНЬОР

Опитът да се достигне чрез социологически познавателни средства до идеала за мъжа-съпруг и жената-съпруга в битността им на човешки същества показва, че хората идеализират не някакъв завършен образ, а отделни физически, социални и формирани от културата личностни черти. Затова, ако искаме да узнаем нещо за днешните възжеления на нашите сънародници, най-подходящо е да съберем информация за качествата на съвременните брачни партньори, които най-много се ценят.

В настоящето изследване решихме да използваме “отворен въпрос”, т.е. да предоставим на анкетираните да назоват до пет най-важни качества на един мъж или една жена, с които той или тя биха могли да им бъдат добри партньори.

С подбрани от тях слова или фрази нашите респонденти изразиха своите предпочитания към качества от различно естество, които след това бяха обобщени в 16 разновидности. Представяме ги в една поредност, определена от честотата на посочването им. Подреждането разбира се е приблизително, защото различията в броя на респондентите, посочили едно или друго предпочитание, за някои от качествата са минимални.

Табл.13

| КАЧЕСТВА НА ИДЕАЛНИЙ БРАЧЕН ПАРТНЬОР                                                                      |         |      |      |      |           |      |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|------|------|-----------|------|------|------|
| Качество                                                                                                  | Семейни |      |      |      | Несемейни |      |      |      |
|                                                                                                           | Жени    | ранг | Мъже | ранг | Жени      | ранг | Мъже | ранг |
|                                                                                                           | в %     |      | в %  |      | в %       |      | в %  |      |
| Висока нравственост /честност, почтеност, чувство за отговорност/                                         | 53      | 1    | 44   | 1    | 59        | 1    | 50   | 1    |
| Трудолюбие /работливост/                                                                                  | 44      | 2    | 38   | 2    | 31        | 2    | 37   | 2    |
| Сговорчивост /склонност към разбирателство, уважително отношение към другия брачен партньор, отзивчивост/ | 34      | 3    | 27   | 3    | 28        | 5    | 18   | 7    |
| Доброта /човечност, добродушие/                                                                           | 23      | 4    | 22   | 4    | 30        | 4    | 25   | 4    |
| Грижовност                                                                                                | 22      | 5    | 12   | 9    | 14        | 9    | 8    | 10   |
| Нежност                                                                                                   | 21      | 6    | 19   | 6    | 30        | 3    | 25   | 5    |
| Вярност                                                                                                   | 20      | 7    | 19   | 5    | 9         | 11   | 17   | 8    |
| Кротък нрав /кротост, търпеливост, послушание, мълчаливост, благ характер/                                | 16      | 8    | 18   | 7    | 17        | 8    | 11   | 9    |
| Вежливост /учтивост, възпитаност, умение да се оказват знаци на внимание, кавалерство/                    | 16      | 9    | 10   | 11   | 14        | 10   | 7    | 11   |
| Интелигентност                                                                                            | 10      | 10   | 13   | 8    | 22        | 6    | 26   | 3    |
| Толерантност                                                                                              | 7       | 11   | 6    | 13   | 5         | 12   | 5    | 12   |
| Красота                                                                                                   | 6       | 12   | 11   | 10   | 19        | 7    | 24   | 6    |
| Пестеливост                                                                                               | 4       | 13   | 5    | 15   | 4         | 14   | 4    | 14   |
| Весел нрав                                                                                                | 4       | 14   | 4    | 16   | 5         | 13   | 5    | 13   |
| Всеотдайност                                                                                              | 3       | 15   | 7    | 12   | 1         | 15   | 3    | 15   |
| Скромност                                                                                                 | 2       | 16   | 6    | 14   | 1         | 16   | 3    | 16   |

В нашия коментар обръщаме внимание на няколко впечатляващи неща от това проучване.

**Първо**, предпочитанията на жените и мъжете са приблизително еднакви. В тази еднаквост се оглеждат постиженията на нашия народ: (1) в изравняването на социалния статус, а оттам и в ценностната система на двата пола; (2) в усвояването, осмислянето и практическото оправдание на това равенство; (3) в обогатяването на сътрудничеството между брачните партньори, а оттам и в обогатяване на социалните, духовните, емоционалните и нравствените им връзки.

**Второ**, няма значими различия между идеала на семейните и несемейните жени от една страна и между семейните и несемейните мъже – от друга. Изглежда, че младите хора у нас не “хвърчат” кой знае колко над критериите, които неминуемо ще им наложи бъдещата за тях брачна реалност. Изискванията им са реалистични и следователно практични в най-добрия смисъл на понятието.

- Като най-важни са посочени качества, които осигуряват плодотворна съпругеска взаимопомощ, сплотеност на брачната двойка и извисено духовно и емоционално взаимодействие.

В някакъв смисъл демонстрираната “висока душевност” изненадва, защото грубостта на нравите в политическия, икономическия и уличния живот, откровеният морал на насилието, внушаван от различни масмедии, както и разпуснатият вестникарски език предпоставят други реакции на човека, хвърлен в хаоса на 90-те години. Изглежда, че все пак формираните от културата ценности като честност, почтеност, чувство за отговорност, сговорчивост, нежност, грижовност, доброта притежават огромна устойчивост.

Оправдано е едно възражение в смисъл, че жените и мъжете, които сме изследвали, вероятно ценят относително по-малко тези качества, но са ги посочили от някакво чувство за “приличие”. Но дори да е така, придържането към “приличието” е също показател и то немаловажен. То доказва най-малкото, че откровеният цинизъм не се е наложил като образец на поведение. А това може би все пак съдържа някакви възможности за преодоляване на разрухата, която ни съпътства днес.

Възможно е и друго – това одобрение на “високата нравственост” да е искрено, но да е ориентирано само към брака и семейството. Което от своя страна означава, че те остават острови на спасението...

- Разпространена е представата, че жените поставят интелигентността в центъра на своя идеал за съпруг, а мъжете обратното – не обичат интелигентните жени. Според нашите данни тази представа е преувеличена. Интелигентността влиза в първата десятка на качествата на идеалния съпруг, но не е на първо място.

Мъжете от своя страна по-често предпочитат съпругата им да е интелигентна, отколкото – красива. Интелигентността влиза и при тях в първата десятка на предпочитаните качества, като в подсъвкупността на несемейните мъже заема трето място.

- Трудолюбието е качество, което – говори се – българинът бил позагубил поради това, че повече от половин век няма стимули да поддържа такава добродетел. Това не му пречи обаче да я изисква от другите – конкретно от жена си (респ. от мъжа си). И да поставя това изискване преди нежността, красотата, верността, веселия нрав и прочее компоненти на цивилизованата душевност.
- Едва ли е имало и има много хора, които да са безразлични към човешката красота. Сигурно всеки мъж и всяка жена биха били щастливи да имат красив партньор. Красотата влиза в първата десятка на предпочитаните качества на брачния партньор, които посочват мъжете (женени и неженени) и неомъжените жени. Но все пак е към края на тази десятка, а в подсъвкупността на омъжените жени се нарежда след нея. Явно е, че като я свързва с брачното битие, нашият народ не я подценява, но и не я абсолютизира.
- Една голяма изненада на изследването е огромната привлекателност на кроткия нрав. Мъжете по традиция говорят, пишат и мислят, че обичат кротките жени. И сега те поставят тази характеристика в подсъвкупността на женените на седмо, а на неженените на девето място. А жените? И неомъжените, и омъжените жени я поставят на осмо място!

Дали това е реакция на грубостта на днешните нрави, демонстрирани от политици, стопански дейци, от героите на подземния свят и филмовите герои? Или е продукт на културата, който въпреки всичко сме формирали и формираме у себе си и близките си? Защото кроткият нрав не е само природна даденост. Той се изгражда с социализация, с възпитание и самовъзпитание, с повече или по-малко целенасочени усилия, с разбирането, че спокойните, въздържаните, благите обноски правят човека по-благороден и по-приемлив за другите, с които контактува.

Ако е необходимо някакво заключение, можем да кажем, че съвременният идеален брачен партньор, бил той мъж или жена, е този, който е трудолюбив, сговорчив, нежен, грижовен, добър, кротък, вежлив, интелигентен, верен, красив, а преди всичко почтен и с високо чувство на отговорност.

### **I.3.a. Да бъде ли богат брачният партньор ?**

Би могло да се очаква, че ориентацията към пазарна икономика ще създаде “материалистични” нагласи към брачния партньор. Изследваните жени и мъже имаха свободата да посочват каквито искат качества на идеалната съпруга, респ. идеалния съпруг. Очаквахме голям дял от тях да ги свържат с понятието “богатство”. Но очакванията ни не се оправдаха, с което се изправихме пред една изненадваща черта на съвременната българска душевност.

Във време, в което масмедииите положиха много усилия, за да създадат положителен морален образ на богатия човек и когато ни убеждават, че е “хубаво да си богат”, именно това определение – “**богат**” – са употребили във връзка с претенциите си към идеалния съпруг или съпруга цифром и словом 3% от несемейните жени; 1% от семейните жени; 6% от несемейните мъже и 2% от семейните мъже.

Отделно са предявили претенция за материалните възможности на партньора с понятията и фразите: “да може да осигури добри материални или финансови условия на семейството си”; “да е платежеспособен/а”; “да осигурява средства за живот”; “да е в състояние да осигури парично семейството си”; “да е доходоносен/а” и др.под. 8% от несемейните жени; 7% от семейните жени; 3% от несемейните мъже и 4% от семейните мъже.

Едва ли зад този резултат стои някакво лицемерие. Нашето изследване проучи брачния материализъм чрез няколко въпроса и срещу всеки от тях получи отговори, които са по-скоро сходни. Така например през 1994 само около 6% от анкетираните от нас лица от всички възрастови групи и около 10% от анкетираните до 30 год. предпочитаха да осигурят материалното си положение с богат съпруг или богатата съпруга. През 1997, когато бяха интервюирани жени и мъже от 16 до 30 годишна възраст подобно предпочитание имаха пак около 10%.

Резултатите от изследването на АССА-М “Подготовка за семейство и брак” (Септември 1996) в някои свои аспекти показват, че може би се развива все пак една тенденция към засилване на предпочитанията на несемейните жени към богат партньор. Но и те не свидетелстват за прекомерен интерес в този смисъл.

Видяхме освен това в предходния подраздел (I.2. Съвременни представи ...), че изискването брачния партньор “да печели колкото се може повече” мъжете поставят на последно, несемейните жени на шесто, а семейните жени на четвърто място сред осемте предпочитания за изпълнението на функциите на брака. Българите “по традиция” не обичат богатите себеподобни... Не ги долюбват и досега, въпреки една масирана идеологическа атака в защита на богатството като морална ценност. По всичко изглежда, не са направили особено впечатление множеството уверено поднасяни доказателства за корените на големите пари в предприемчивостта, изобретателния дух, особен род творчески способности и т.н., защото според данните на няколко ЕСИ в периода 1994-1997 повечето от хората гледат на богатите като на недобросъвестни хора. Вероятно именно поради тази най-обща нагласа за сега българската мечта за човека, с когото “ще се венчаеш и за добро, и за лошо” не включва имота на жениха и зестрата на избраницата - поне не в масовия случаи.

### **I.3.b. Девствеността: неизживян проблем или ценност с ново съдържание ?**

Предбрачната девственост все още се цени от не малка част от хората, въпреки многопосочните и вече доста продължителни атаки срещу патриархалния морал и след като окончателно си отидоха в миналото неговите социални предпоставки.

Изследванията на НИИМ в продължение на години показваха, че вече е изживяна изключителната строгост към “непорочността” на неомъжената жена и неблагоприятното отношение към сексуалните волности на мъжкия пол. И все пак не малко български мъже и до днес държат или предпочитат да сключат брак с жена, която няма предбрачен сексуален опит. Разнообразие в предпочитанията се забелязва и сред жените. Настоящото изследване дава нови доказателства в този смисъл.

Табл. 14

| ИМА ХОРА, КОИТО ДЪРЖАТ ДА СА ПЪРВИЎТ ПОЛОВ ПАРТНЬОР<br>НА ЧОВЕКА, ЗА КОГОТО ЩЕ СЕ ОЖЕНЎТ /ОМЪЖАТ/.<br>ТОВА ВАЖНО ЛИ Е ЗА ВАС ? (в %) |         |      |           |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                                                                      | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                                                                      | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Да, изключително важно                                                                                                               | 24      | 19   | 6         | 8    |
| Предпочитам да е така                                                                                                                | 27      | 39   | 19        | 26   |
| Това няма значение за мен                                                                                                            | 43      | 39   | 65        | 61   |
| По-добре за брака е да не съм първи/а                                                                                                | 6       | 3    | 10        | 5    |

Либерализацията на подхода към предбрачните сексуални нрави безспорно е един напредък по посока издигане на човечността. Тя спомага за премахване на някои разновидности на нещастieto и несправедливостта, като същевременно дава възможност за по-многогранно опознаване и сближаване на бъдещите брачни партньори, за изработване на по-сигурни критерии в брачния избор. Същевременно като множество други социални явления и процеси тази либерализация не е еднозначна. Тя също носи своите рискове, като в многообразието на проявленията редица наши съвременници откриват и неприемливи, а дори отблъскващи за тях самите вариации. Като реакция на крайностите на съвременната сексуална свобода се появи и движение за девственост по собствен избор и предпочитание към женската и мъжката девственост като към признак на особен тип изтънчена душевност. В каква степен у нас е разпространена като предпочитание традиционната и доколко придобива очертания съвременната сексуална “невинност” е трудно да се определи, но вероятно те съществуват.

По-скоро с тези нови нагласи може да се обясни защо не е малък относителният дял на младите, т.е. несемейните жени (една четвърт) и на младите, т.е. несемейните мъже (една трета), които държат или предпочитат да са първите полови партньори на брачния си другар.

Не бива обаче да се пренебрегва и фактът на наличие на жени и мъже, които преценяват, че ще е по-добре за брака им да не са “първата полова партньорка” (“първият полов партньор”) на съпруга или съпругата си. Явно има хора, които преценяват, че предбрачният сексуален опит има и предимства. В такъв смисъл този “разум” заслужава внимание.

Така установеното многообразие в предпочитанията е едно “благо” за съвременния човек (има възможности за избор). Но то не може да не създава и напрежения, и проблеми в съвременното съпружество. За тях младото поколение би трябвало да има предварителна представа. Би било добре да има и подготовка да ги решава.

ВТОРА ЧАСТ

БРАКЪТ КАТО ЦЕННОСТ

II.1. ПРИНЦИПНА ОЦЕНКА

Отношението към брака безспорно се променя (вж. *Табл.15*). В нея представяме данни от две ЕСИ – първото от 1994 (репрезентативно за жени и за мъже на възраст от 16 до 70 год.) и второто от 1997 (репрезентативно за жени и мъже на възраст от 16 до 30 год.). Налице е тенденция към увеличаване на относителния дял на хората, които имат положително отношение към брачния институт, но приемат, че не е фатално ако жената или мъжът нямат брачен партньор. Увеличава се и относителният дял на тези, които смятат, че може да се живее пълноценно и без такъв партньор. Безспорно е обаче обстоятелството, че бракът продължава да играе много голяма роля в живота на нашия народ.

Дори и при една възможност да се отграничат нюанси в квалифицирането на брака като ценност, мнозинството от семейните жени и мъже и в двете изследвания категорично споделят, че без брак човешкият живот не е пълноценен. Освен това делът на жените и мъжете, за които бракът е остаряла форма на живот, е изключително нисък сред семейните и доста нисък сред несемейните лица.

Табл.15

| КАКВО МИСЛИТЕ ЗА БРАКА И БРАЧНИЯТ ЖИВОТ ПО ПРИНЦИП? (в %)                                    |         |     |      |     |           |     |      |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|---------|-----|------|-----|-----------|-----|------|-----|
|                                                                                              | Семейни |     |      |     | Несемейни |     |      |     |
|                                                                                              | Жени    |     | Мъже |     | Жени      |     | Мъже |     |
|                                                                                              | '94     | '97 | '94  | '97 | '94       | '97 | '94  | '97 |
| Човек не може да живее пълноценно без съпруг/а/                                              | 78      | 62  | 81   | 62  | 50        | 44  | 47   | 38  |
| Добре е жената (мъжът) да има съпруг/а/, но не е фатално ако няма                            | 15      | 21  | 15   | 24  | 28        | 39  | 31   | 35  |
| Брачният живот е много труден и някои хора могат да живеят по-пълноценно ако нямат съпруг/а/ | 5       | 14  | 2    | 10  | 5         | 8   | 11   | 15  |
| Бракът е остаряла форма живот                                                                | 2       | 3   | 2    | 4   | 17        | 9   | 11   | 12  |

И в двете изследвания несемейните жени и мъже показват известни различия в сравнение със семейните, което може да се приеме за обяснимо. Поради по-голям афинитет към свободолюбиви идеи младите неженени хора по принцип полемизират относително по-често с установени социални модели. Както ще видим по-нататък обаче, до колкото някаква част от тях проявява съмнения относно необходимостта на брака, има се предвид по-скоро юридическият брак, а не трайното съжителство с лице от другия пол. И все пак и сред несемейните лица се наблюдава най-голям относителен дял на тези, за които животът категорично не е пълноценен без брачен другар.

ЕСИ “Стабилност на младежкия брак”(1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна”(1989) показаха сходни разпределения (за семейните) по скалата на отговорите на зададен по същия начин въпрос. (Виж *I-во Прил., Табл.13, 14*).<sup>1</sup>

II.2. ПРЕДПОЧИТАНА ФОРМА НА БРАК

За сега се предпочита законният (юридическият) брак, но несъмнено младото поколение е готово да предприеме опит с консенсуалния съюз.<sup>2</sup> В *Табл.16* представяме отново данни от двете изследвания – от 1994 и 1997.

<sup>1</sup> През 1995 НСИ (Национален Статистически Институт) и Институтът по демография към БАН извършиха мащабното ЕСИ “Жените в прехода към пазарна икономика”. То също проучи отношението към брака като ценност и получи сходни с нашите резултати. На въпроса “Пълноценен ли е човек, ако не желае да се ожени (омъжи)?” положителен отговор са дали 26%, а отрицателен - 54% от анкетираните, като останалите са били без мнение.

<sup>2</sup> “Консенсуален съюз” в научната литература се нарича възникналото по общо съгласие на партньорите съвместно съжителство, което има предназначение да задоволява емоционалните, сексуалните и битовите им потребности в рамките на “свободни”, т.е. нерегламентирани от закона взаимоотношения.

Табл.16

| АКО МОЖЕХТЕ ДА ИЗБИРАТЕ, КАК БИХТЕ ПРЕДПОЧЕЛИ<br>ДА УРЕДИТЕ БРАЧНИЯ СИ ЖИВОТ? <span>(в %)</span> |         |     |      |     |           |     |      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|-----|------|-----|-----------|-----|------|-----|
|                                                                                                  | Семейни |     |      |     | Несемейни |     |      |     |
|                                                                                                  | Жени    |     | Мъже |     | Жени      |     | Мъже |     |
|                                                                                                  | '94     | '97 | '94  | '97 | '94       | '97 | '94  | '97 |
| Приемам единствено законния брак                                                                 | 77      | 60  | 79   | 54  | 36        | 38  | 40   | 32  |
| Приемам единствено свободния съюз<br>(без законен брак)                                          | 4       | 9   | 2    | 5   | 10        | 11  | 6    | 22  |
| Предпочитам законния брак,<br>но мога да приема и свободен съюз                                  | 14      | 19  | 17   | 26  | 33        | 20  | 20   | 21  |
| Временно приемам свободния съюз,<br>но после ще сключа брак                                      | 4       | 9   | 1    | 14  | 17        | 29  | 28   | 20  |
| За мен е по-добре да живея сам/а                                                                 | 1       | 3   | 1    | 1   | 4         | 2   | 6    | 5   |

Данните свидетелстват за разнообразие в нагласите. Забелязва се тенденция към увеличаване на предпочитанията към свободния съюз (без юридически брак). В последна сметка, обаче, както през 1994 така и през 1997 повечече от 80% от несемейните жени са имали намерение да стигнат до узаконяване на брачния си статус. Само в консенсуален съюз биха желали да живеят около 10-на % от тях. През 1994 повече от 80%, а през 1997 - повече от 70% от несемейните мъже също са посочили, че биха желали да имат юридически брак, дори и ако преди това са преминавали през консенсуален съюз.

Семейните в огромното си мнозинство предпочитат юридическия брак, но една не малка част от тях приемат и свободния съюз. Тази толерантност на женените към алтернативите на узаконеното съжителство явно е белег на времето и вероятно ще оказва влияние върху ориентацията на подрастващите.

Между впрочем Табл.16 с разпределенията в последната си разновидност (“за мен е по-добре да живея сам/а”), доказва също и то по-категорично от Табл.15, че у нас е много малък делът на хората, които не желаят да се обвързват в каквото и да било трайно партньорство.

Извършеното през 1990 изследване “Подготвеност на учениците и студентите за съпружество, родителство и сексуално партньорство” показва сходни разпределения по скалата на отговорите на аналогичен въпрос с тези на несемейните лица, анкетирани в настоящето изследване (виж I-во Прил., Табл.15). Можем да приемем, че двете изследвания взаимно потвърждават данните си в този аспект.<sup>3</sup>

Предпочитанието към юридическия брак се доизяснява и подчертава, когато се изследва намерението относно “законността” на брачната връзка, чрез която ще се формира семейство за отглеждане на собствени деца.

Табл.17

| АКО ИСКАТЕ ДА ИМАТЕ ДЕЦА, В КАКВО СЕМЕЙСТВО<br>ПРЕДПОЧИТАТЕ ДА ГИ ОТГЛЕДАТЕ ? <span>(в %)</span> |         |     |      |     |           |     |      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|-----|------|-----|-----------|-----|------|-----|
|                                                                                                  | Семейни |     |      |     | Несемейни |     |      |     |
|                                                                                                  | Жени    |     | Мъже |     | Жени      |     | Мъже |     |
|                                                                                                  | '94     | '97 | '94  | '97 | '94       | '97 | '94  | '97 |
| В семейство, оформено в законен брак                                                             | 96      | 87  | 96   | 88  | 83        | 82  | 86   | 68  |
| В свободен съюз с бащата/майката/ на децата ми                                                   | 3       | 11  | 3    | 8   | 14        | 14  | 9    | 26  |
| Да ги гледам сам/а                                                                               | 1       | 1   | 0    | 2   | 0         | 3   | 1    | 1   |
| Не искам да имам деца                                                                            | 0       | 1   | 1    | 2   | 3         | 1   | 4    | 5   |

Вижда се, че както през 1994, така и през 1997 в “свободен” консенсуален съюз биха създали деца само около 14% от неомъжените жени. Подобна нагласа през 1994 са имали 9%, а през 1997 г. – 26% от

<sup>3</sup> Сходни са и данните на изследването на НСИ и Института по демография към БАН на тема “Жените в прехода към пазарна икономика” (1995). На въпроса “Как предпочитате да се образува семейството?” отговорите са както следва:

| (в %)                                               | Жени | Мъже |
|-----------------------------------------------------|------|------|
| Само чрез юридически брак (граждански или църковен) | 93   | 93   |
| Чрез устно съгласие (договореност)                  | 7    | 8    |

неженените мъже. Макар и в малцинство, очертава се един забележим дял новатори. За сега, обаче, тази храброст се проявява главно като евентуална възможност.

Изследването “Подготвеност на учениците и студентите за съпружество, ...” показва сходни разпределения и в отговорите на този въпрос. (Виж *I-во Прил., Табл. 16*).

Изненадващи или прекалено оптимистични – тези данни от няколко изследвания трябва да се приемат като сведения с важно ориентиращо значение. Впрочем те са съзвучни с извършеното през 70-те години международно сравнително изследване на Европейския координационен център за изследване и документация в областта на социалните науки на тема “Представите за света през 2000-та год.”<sup>4</sup>, с една анкета на Института “Галъп” в САЩ от същият период,<sup>5</sup> с изследването на Лесли Стронг в САЩ за мнението на американските студенти относно 12 алтернативи за брачния и семейния живот,<sup>6</sup> с няколко проучвания на Съветския всесъюзен център за изучаване на общественото мнение, извършени в края на 80-те год. Навсякъде е установено голямо доверие към брачния институт. Брачният институт и сега формира една норма на човешкия живот, защото се възприема като институт с големи достойнства. А във време като нашето, което отрече, отхвърли и дори вече забрави много древни ценности, подобно постоянство в ориентацията на всекидневното съзнание е възможно само при наличието на реално полезен ефект на брачната система.

### II.3. ОТНОШЕНИЕ КЪМ ПОЖИЗНЕНИЯ БРАК

Отношението към брака като към ценност се нуждае от редица допълнителни уточнения. Интересно е да се знае например дали съвременният човек държи да има един-единствен брачен съюз до края на живота си, или предпочита да мине неведнъж под венчило. Ето какво научаваме.

Табл. 18

| СПОДЕЛЯТЕ ЛИ ВЪЗГЛЕДА: “ЧОВЕК СЕ ЖЕНИ ЗА ЦЯЛ ЖИВОТ”? |         |      |           |      | (в %) |
|------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|-------|
|                                                      | Семейни |      | Несемейни |      |       |
|                                                      | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |       |
| ДА, винаги съм го споделял/а                         | 65      | 71   | 36        | 38   |       |
| По-рано не, но сега ДА                               | 3       | 3    | 1         | 3    |       |
| По-рано да, но сега НЕ                               | 16      | 9    | 10        | 15   |       |
| Никога НЕ съм го споделял/а                          | 16      | 17   | 53        | 44   |       |

Подобни данни за семейни се получиха в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) (Виж *I-во Прил., Табл. 17 и 19*).

Във века на шумни манифестации на недоверие към всякакъв род традиции, във времето на либерализацията на сексуалните отношения българските жени и мъже – доказа се – са пристъпили под марша на Менделсон най-често с намерението да сложат началото на едно трайно съпружество. В сватбения ден, според декларациите на семейните лица, само един скромнен дял младоженци (той не достига и 20%) са допускали, че подобен празник може да ги споходи и друг път.

Брачният опит явно променя отношението към пожизнения брак на някои жени и мъже. Една малка част чак след женитбата си стига до убеждението “че е най-добре да се жениш веднъж и завинаги”. Друга (по-голяма част) убедена първоначално в същото, стига до противоположно виждане. Тези данни, интересни сами по себе си, имат значение и с това, че подчертават високия ранг на пожизненото съпружество в ценностната система на съвременните българи. Този ранг не се поколебава особено от неминуемите трудности и изпитания на брачното битие. Нещо повече, според други наши данни пожизненият брак се цени и от не малък дял жени и мъже, които не са доволни от отношенията със брачния си партньор и дори и от такива, които биха искали да се разведат.

За съжаление поради много малкия относителен дял на разведените, попаднали в нашата извадка (около 3% от всички анкетирани), настоящето изследване не разполага с надеждни данни за тяхното

<sup>4</sup> Images of The World in the Year 2000. A Comparative Ten Nation Study. Publication of the European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, Hague-Paris, 1976, p.255-278.

<sup>5</sup> Newsweek, 22.II.1971, p.61-63.

<sup>6</sup> Lesilie D. Strong. Alternative Marital and Family Forms: Their Relative Attractiveness to College Students and Correlates of Willingness to Participate in Nontraditional Forms. Journal of Marriage and the Family, 1978, 40.3.Aug. p.493-503.

отношение към пожизнения брак. Българската социология обаче е осигурила репрезентативни и надеждни резултати от анкетиране на разведени жени и мъже през средата на 80-те години.<sup>7</sup>

Табл.18 дава възможност да се придобият и други познания. Вижда се, че данните за семейните се различават съществено от тези за несемейните. Несемейните жени и мъже са по-скоро резервирани към възможността да се обвържат само и единствено с вечен брачен партньор. Не е изключено обаче голямата част от същите тези млади още “свободни” хора да придобият друга ориентация щом се сдобият със собствен брачен статус. Допускаме, че тази хипотеза ще се потвърди, защото нашата съвременност даде не едно доказателство, че съпрузите, които оставят заедно “докато смъртта ги раздели”, в много отношения имат относително по-благополучен живот в сравнение с тези, които са предпочели брачното разнообразие.

#### II.4. БРАКЪТ КАТО ЦЕННОСТ ЗА ДЕЦАТА

Бракът се цени и заради отраженията на неговата стабилност върху децата.

Изглежда, обаче, че тази нагласа се утвърждава у значителна част от нашите съвременници след като станат родители. Тя се наблюдава много по-често сред семейните жени и мъже, отколкото сред несемейните. От друга страна не е малък дялът на анкетираниите семейни, които смятат, че не е добре ако бракът е несполучлив, той да се запазва заради децата. Това показва, че в наши дни вероятно се изгражда друга надежда. Вероятно се оформя виждането, че понякога прекратяването на неуспелия брак по-малко застрашава подрастващото поколение.

Табл.19

| СПОДЕЛЯТЕ ЛИ ВЪЗГЛЕДА “ДОРИ АКО НЕ Е СПОЛУЧЛИВ, БРАКЪТ ТРЯБВА<br>ДА СЕ ЗАПАЗИ, ЗАРАДИ ДЕЦАТА” ? (в %) |         |      |           |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                                       | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                                       | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Споделям                                                                                              | 63      | 72   | 35        | 40   |
| Не споделям                                                                                           | 37      | 28   | 65        | 60   |

Данните от нашето изследване са сходни с резултатите от изучаването на този проблем в ЕСИ “Българското семейство” (1977), “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) (Виж I-во Прил., Табл.20-23).

\* \* \*

Ценността на брака намира потвърждение и в един факт на реалността, който не можем да не отчетем. Лицата, които се развеждат, охотно се устремяват към нови брачни връзки. Всяка година броят на разведените мъже у нас, които сключват нов брак, превишава половината от броя на мъжете, които са се развели през същата година. Броят на разведените жени, които сключват нов брак, приближава половината от броя на жените, които са се развели през същата година.

В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) бе събрана информация от разведените, дали те имат намерение в този смисъл и бяха получени следните резултати: средно 1.5 година след развода си 28% от жените вече бяха сключили брак, 37% бяха готови да го направят, ако срещнат подходящ партньор, 18% не бяха мислили сериозно по въпроса, 9% предполагаха, че вероятно няма да сключат нов брак и само 8% заявиха категорично, че няма да се решат на нова брачна връзка.

Средно 1.5 година след развода си 39% от мъжете вече бяха сключили нов брак, 41% бяха готови да го направят, ако срещнат подходяща партньорка, 11% не бяха мислили сериозно по въпроса, 5%

<sup>7</sup> Според ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) пожизненият брак тогава се е ценил високо и от не малък дял разведени млади хора, което се вижда от следната таблица, отразяваща информацията от разведени жени и мъже.

| КОГАТО СКЛЮЧВАХТЕ БРАК, СПОДЕЛЯХТЕ ЛИ ВЪЗГЛЕДА<br>“ЧОВЕК СЕ ЖЕНИ ВЕДНЪЖ ЗА ЦЯЛ ЖИВОТ”? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                              | Жени | Мъже |
| Да, споделям го и сега                                                                       | 32   | 40   |
| Тогава да, но сега не                                                                        | 34   | 27   |
| Нито тогава, нито сега                                                                       | 9    | 8    |
| Не съм се замислял/а по въпроса                                                              | 25   | 25   |

предполагаха, че вероятно няма да сключат нов брак и само 4% заявиха категорично, че няма да се решат на нова брачна връзка.

Обобщавайки данните, с които разполагаме, стигаме до заключението:

- няма движение за разрушаване на брака като институция;
- появили са се само жени и мъже, които при известни обстоятелства биха се примирили (или реално се примиряват) с безбрачен живот;
- появили са се освен това алтернативи на юридическия брак. Те обаче по принцип не полемизират с ценностите на съвместния живот на жени с мъже, които са свързани емоционално и сексуално и които същевременно са организирани в система за родителска и битова взаимопомощ.

ТРЕТА ЧАСТ

БРАКЪТ КАТО РЕАЛНОСТ

III.1. БРАЧНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ

Независимо от установените промени в ценностното отношение към брака и въпреки съмненията, въпросителните и упреците, които множество мислители са отправяли по негов адрес в продължение на повече от две столетия, съществува упоритият факт, че брачността на населението (образуването на брачни двойки в човешките популации) запазва общо взето високо равнище.

Брачността се характеризира с относителни величини – с числото на встъпилите в юридически брак в определен период от време по отношение на броя на някаква демографска група. За целта най-често се употребява т.нар. “общ коефициент на брачността”, т.е. числото бракове, сключени в продължение на една година по отношение на 1 000 души от населението.

В нашата страна този общ коефициент е бил относително стабилен и много висок в първата половина на XX век. Той бележи само едно сериозно изменение (увеличение) в годините, следващи непосредствено след Първата световна война – в т.нар. компенсаторен период, когато се сключват освен “редовните” и много отложени поради Балканските и Европейската война бракове.

След Втората световна война и съответно компенсаторното увеличение на коефициента до края на 50-те години, започва една тенденция на спадане на този измерител. Тя продължава и днес.

В Табл.20 проследяваме движението на общия коефициент на брачността през десетилетията от началото на века до 1990. Общият коефициент на брачността в България е близък до този на повечето страни с европейска семейно-брачна традиция, но е от най-ниските.<sup>1</sup>

Нашата общественост отдавна проявява безпокойство относно равнището на този показател. Това безпокойство е пресилено. Наблюдаваното движение на общия коефициент на брачността към по-ниски стойности при определени условия създава невярна представа за реалното положение. До средата на 80-те год. този коефициент вървеше надолу не защото новите поколения по-рядко създаваха брачни съюзи.

1

| БРАЧНОСТ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ В НАЧАЛОТО НА 90-ТЕ ГОДИНИ                 |                                                  |              |                                                  |
|---------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|--------------|--------------------------------------------------|
| Държава                                                                   | Сключени бракове на<br>1 000 чов. от населението | Държава      | Сключени бракове на<br>1 000 чов. от населението |
| АВСТРИЯ                                                                   | 5.8 (1992)                                       | НИДЕРЛАНДИЯ  | 6.2 (1992)                                       |
| АЛБАНИЯ                                                                   | 8.9 (1990)                                       | НОРВЕГИЯ     | 4.5 (1992)                                       |
| БЕЛГИЯ                                                                    | 5.8 (1992)                                       | ПОЛША        | 5.7 (1992)                                       |
| БЕЛАРУС                                                                   | 9.7 (1990)                                       | ПОРТУГАЛИЯ   | 7.1 (1992)                                       |
| БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА                                                       | 6.0 (1991)                                       | РУМЪНИЯ      | 7.9 (1991)                                       |
| ГЕРМАНИЯ                                                                  | 5.7 (1991)                                       | РУСИЯ        | 9.2 (1991)                                       |
| ГЪРЦИЯ                                                                    | 6.4 (1991)                                       | САН МАРИНО   | 8.6 (1992)                                       |
| ДАНИЯ                                                                     | 6.2 (1992)                                       | СЛОВЕНИЯ     | 4.6 (1992)                                       |
| ЕСТОНИЯ                                                                   | 3.7 (1991)                                       | СЪРБИЯ       | 5.6 (1991)                                       |
| ИСЛАНДИЯ                                                                  | 4.7 (1992)                                       | УКРАЙНА      | 9.5 (1991)                                       |
| ИСПАНИЯ                                                                   | 5.5 (1992)                                       | УНГАРИЯ      | 5.5 (1992)                                       |
| ИТАЛИЯ                                                                    | 5.3 (1991)                                       | ФИНЛАНДИЯ    | 4.6 (1992)                                       |
| ЛАТВИЯ                                                                    | 8.4 (1991)                                       | ФРАНЦИЯ      | 4.7 (1992)                                       |
| ЛИТВА                                                                     | 8.0 (1992)                                       | ШВЕЙЦАРИЯ    | 6.6 (1992)                                       |
| ЛИХТЕНЩАЙН                                                                | 5.7 (1990)                                       | ШВЕЦИЯ       | 4.5 (1992)                                       |
| ЛЮКСЕМБУРГ                                                                | 6.4 (1992)                                       | ХЪРВАТСКА    | 4.5 (1991)                                       |
| МАКЕДОНИЯ                                                                 | 7.5 (1991)                                       | ЧЕХОСЛОВАКИЯ | 6.9 (1992)                                       |
| МОЛДОВА                                                                   | 9.1 (1991)                                       | ЧЕРНА ГОРА   | 5.6 (1991)                                       |
| Изм.: Evolution demographique recent en Europe.Conseil de L'Europe. 1993. |                                                  |              |                                                  |

Случило се бе нещо друго. Вследствие на голямото спадане на раждаемостта у нас, започнало в края на 50-те год., силно намаляха абсолютният и относителният дял на младите хора, които достигаха възрастта на брачния старт след 70-те год. Коефициентът намаля, защото намаля относителния дял на хората, които нормално създават новите брачни съюзи.

Табл.20

| БРАЧНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ                                                        |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| Общ коефициент на сключените бракове на 1000 човека от населението, за съответната година |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
| 1900                                                                                      | 1910 | 1920 | 1930 | 1940 | 1950 | 1960 | 1970 | 1980 | 1990 | 1994 | 1995 |
| 8.3                                                                                       | 9    | 14   | 9.5  | 9    | 11   | 8.8  | 8.6  | 7.9  | 6.9  | 4.5  | 4.4  |

Затова разпространението на брачните съюзи в дадено общество трябва да се изучава и чрез т.нар. Таблица на брачността (женитбени Табл.), които показват разпределението на лицата от всяка възраст според брачното им състояние - според признаците “неженени”, “женени”, “разведени”, и “овдовели”. Представяме Табл.21 на брачността на населението в България (женитбени Табл.), които съдържат данни от преброяванията на населението, извършвани през целия двадесети век.

Демографите приемат, че Табл. на брачната характеристика на възрастовата група 40-49 год. най-добре отразява относителния дял на лицата, които окончателно остават в безбрачие. По данни на всички преброявания на населението до 1975 вкл., брачността у нас се запазва общо взето в едни и същи параметри, като при това е много висока.

Сключването на брак се наблюдава неизменно още във възрастовите групи под 20 год. В групата 20-29 год. брак сключват неизменно от 68 до 70% от съответните лица. В групата 30-39 год. брак вече са сключили 93%. В групата 40-49 год. окончателни моми и ергени остават около 2%, 98% са сключили брак поне един път, някои от тях междувременно са се развели или са овдовели.

Преброяването на населението от 1985 показва известно изменение. От средата на 70-те до средата на 80-те год.е протекъл период на преместване на брачния старт на малък дял от населението в по-късна възраст. Окончателно остават в безбрачие 3,4% от групата на 40-49 год. Тази тенденция продължава да се развива и днес. Според преброяването от 1992 окончателно остават в безбрачие 5.5% от тази група.

Но и при това положение брачността остава много висока, а бракът запазва характеристиката си на всеобща форма на съвместен живот, която обхваща в орбитата си огромна част от жизнения път на човека. Лекото (според нас) снижаване на брачността на нашия народ не е признак на някаква заплаха за брака в качеството му на институт. Само по себе си то не е заплаха и за съществуването ни, за изчезването ни от лицето на земята. По-сериозен е проблемът с намаляването на раждаемостта, която може да се повиши и при условията на още по-значимо спадане на коефициента на брачността.

Брачността на редица народи в миналото е била далеч по-ниска от тази, която имаме сега. Имало е векове, в които големи маси жени и мъже по редица причини са живеели в пожизнено безбрачие, принудени са били да отиват в многобройните и многолюдни манастири, служили са в армии, които не са разрешавали на войниците и предводителите им да се женят докато са годни за военна служба. Бракът не е загинал от това. След време брачността на същите тези народи се е покачвала. А между впрочем съществуват и алтернативни на юридическия брак съжителства, които привличат младите поколения.

Табл. 21

| НАСЕЛЕНИЕ ПО СЕМЕЙНО ПОЛОЖЕНИЕ И ВЪЗРАСТ (по данни от преброявания) (в %) |        |        |         |        |      |        |        |         |        |      |
|---------------------------------------------------------------------------|--------|--------|---------|--------|------|--------|--------|---------|--------|------|
| Възраст. група                                                            | 1905   |        |         |        |      | 1910   |        |         |        |      |
|                                                                           | Нежен. | Женени | Развед. | Вдовци |      | Нежен. | Женени | Развед. | Вдовци |      |
| до 10 год.                                                                | 100.0  | 100.0  | 0.0     | 0.0    | 0.0  | 100.0  | 100.0  | 0.0     | 0.0    | 0.0  |
| 10-19 год.                                                                | 100.0  | 96.0   | 4.0     | 0.0    | 0.0  | 100.0  | 96.1   | 3.9     | 0.0    | 0.0  |
| 20-29 год.                                                                | 100.0  | 28.2   | 70.7    | 0.3    | 0.8  | 100.0  | 32.4   | 65.9    | 0.2    | 1.5  |
| 30-39 год.                                                                | 100.0  | 4.3    | 93.0    | 0.3    | 2.4  | 100.0  | 5.1    | 89.1    | 0.3    | 5.5  |
| 40-49 год.                                                                | 100.0  | 2.1    | 91.6    | 0.3    | 6.0  | 100.0  | 2.2    | 88.4    | 0.2    | 9.2  |
| 50-59 год.                                                                | 100.0  | 1.4    | 86.3    | 0.3    | 12.0 | 100.0  | 1.5    | 83.4    | 0.2    | 14.9 |
| 60 и повече                                                               | 100.0  | 1.0    | 65.6    | 0.2    | 33.2 | 100.0  | 1.1    | 60.5    | 0.1    | 38.3 |
|                                                                           | 1920   |        |         |        |      | 1926   |        |         |        |      |
|                                                                           | Нежен. | Женени | Развед. | Вдовци |      | Нежен. | Женени | Развед. | Вдовци |      |
| до 10 год.                                                                | 100.0  | 100.0  | 0.0     | 0.0    | 0.0  | 100.0  | 100.0  | 0.0     | 0.0    | 0.0  |
| 10-19 год.                                                                | 100.0  | 96.1   | 3.9     | 0.0    | 0.0  | 100.0  | 95.2   | 4.8     | 0.0    | 0.0  |
| 20-29 год.                                                                | 100.0  | 32.4   | 65.9    | 0.2    | 1.5  | 100.0  | 28.4   | 70.5    | 0.3    | 0.8  |
| 30-39 год.                                                                | 100.0  | 5.1    | 89.1    | 0.3    | 5.5  | 100.0  | 5.7    | 89.8    | 0.5    | 4.0  |
| 40-49 год.                                                                | 100.0  | 2.2    | 88.4    | 0.2    | 9.2  | 100.0  | 2.0    | 88.9    | 0.4    | 8.7  |
| 50-59 год.                                                                | 100.0  | 1.5    | 83.4    | 0.2    | 14.9 | 100.0  | 1.5    | 82.8    | 0.2    | 15.5 |

|             |             |       |      |     |      |             |       |      |     |      |
|-------------|-------------|-------|------|-----|------|-------------|-------|------|-----|------|
| 60 и повече | 100.0       | 1.1   | 60.5 | 0.1 | 38.3 | 100.0       | 1.0   | 60.4 | 0.2 | 38.4 |
|             | <b>1934</b> |       |      |     |      | <b>1946</b> |       |      |     |      |
| до 10 год.  | 100.0       | 100.0 | 0.0  | 0.0 | 0.0  | 100.0       | 100.0 | 0.0  | 0.0 | 0.0  |
| 10-19 год.  | 100.0       | 95.5  | 4.5  | 0.0 | 0.0  | 100.0       | 96.0  | 4.0  | 0.0 | 0.0  |
| 20-29 год.  | 100.0       | 30.9  | 68.0 | 0.4 | 0.7  | 100.0       | 28.2  | 70.7 | 0.3 | 0.8  |
| 30-39 год.  | 100.0       | 5.5   | 91.6 | 0.6 | 2.3  | 100.0       | 4.3   | 93.0 | 0.3 | 2.4  |
| 40-49 год.  | 100.0       | 2.4   | 89.8 | 0.6 | 7.2  | 100.0       | 2.1   | 91.6 | 0.3 | 6.0  |
| 50-59 год.  | 100.0       | 1.6   | 82.2 | 0.3 | 15.9 | 100.0       | 1.4   | 86.3 | 0.3 | 12.0 |
| 60 и повече | 100.0       | 1.1   | 59.9 | 0.2 | 38.8 | 100.0       | 1.0   | 65.6 | 0.2 | 33.2 |
|             | <b>1956</b> |       |      |     |      | <b>1965</b> |       |      |     |      |
| до 10 год.  | 100.0       | 100.0 | 0.0  | 0.0 | 0.0  | 100.0       | 100.0 | 0.0  | 0.0 | 0.0  |
| 10-19 год.  | 100.0       | 94.2  | 5.7  | 0.1 | 0.0  | 100.0       | 94.3  | 5.6  | 0.1 | 0.0  |
| 20-29 год.  | 100.0       | 29.4  | 69.3 | 1.0 | 0.3  | 100.0       | 29.1  | 69.3 | 1.4 | 0.2  |
| 30-39 год.  | 100.0       | 4.7   | 92.9 | 1.2 | 1.2  | 100.0       | 4.2   | 93.2 | 1.8 | 0.8  |
| 40-49 год.  | 100.0       | 2.2   | 93.3 | 1.0 | 3.5  | 100.0       | 2.2   | 93.5 | 1.8 | 2.5  |
| 50-59 год.  | 100.0       | 1.8   | 88.3 | 0.9 | 9.0  | 100.0       | 1.7   | 89.4 | 1.4 | 7.5  |
| 60 и повече | 100.0       | 1.4   | 63.6 | 0.5 | 34.5 | 100.0       | 1.4   | 66.3 | 0.8 | 31.5 |
|             | <b>1975</b> |       |      |     |      | <b>1985</b> |       |      |     |      |
| до 10 год.  | 100.0       | 100.0 | 0.0  | 0.0 | 0.0  | 100.0       | 100.0 | 0.0  | 0.0 | 0.0  |
| 10-19 год.  | 100.0       | 94.2  | 5.7  | 0.1 | 0.0  | 100.0       | 96.5  | 3.4  | 0.1 | 0.0  |
| 20-29 год.  | 100.0       | 29.9  | 67.8 | 2.1 | 0.2  | 100.0       | 33.1  | 64.1 | 2.6 | 0.2  |
| 30-39 год.  | 100.0       | 4.9   | 91.6 | 2.8 | 0.7  | 100.0       | 8.3   | 84.8 | 6.1 | 0.8  |
| 40-49 год.  | 100.0       | 2.2   | 92.9 | 2.5 | 2.4  | 100.0       | 3.4   | 89.5 | 4.6 | 2.5  |
| 50-59 год.  | 100.0       | 1.6   | 89.9 | 2.2 | 6.3  | 100.0       | 2.3   | 86.7 | 3.3 | 7.7  |
| 60 и повече | 100.0       | 1.3   | 68.1 | 1.0 | 29.6 | 100.0       | 1.9   | 64.8 | 1.6 | 31.7 |
|             | <b>1992</b> |       |      |     |      |             |       |      |     |      |
| до 10 год.  | 100.0       | 99.8  | 0.2  | 0.0 | 0.0  |             |       |      |     |      |
| 10-19 год.  | 100.0       | 91.8  | 8.0  | 0.2 | 0.0  |             |       |      |     |      |
| 20-29 год.  | 100.0       | 38.3  | 59.4 | 2.1 | 0.2  |             |       |      |     |      |
| 30-39 год.  | 100.0       | 9.8   | 83.5 | 5.8 | 0.9  |             |       |      |     |      |
| 40-49 год.  | 100.0       | 5.5   | 84.9 | 6.8 | 2.8  |             |       |      |     |      |
| 50-59 год.  | 100.0       | 3.4   | 83.7 | 4.4 | 8.5  |             |       |      |     |      |
| 60 и повече | 100.0       | 2.5   | 63.6 | 2.1 | 31.8 |             |       |      |     |      |

### III. 2. АЛТЕРНАТИВИ НА ЮРИДИЧЕСКИЯ БРАК

Появиха ли се у нас такива алтернативи? Преброяването на населението през 1985 установи, че съжителства без законен брак са създали 64930 лица, които съставят 0.9% от населението над 15 год. За съжаление при преброяването на населението от 1992 методиката не наблюдаваше съжителствата без юридически брак.

Разполагаме с разпределението (от преброяването през 1985) на лицата, намиращи се в съжителство без юридически брак - според юридическото им семейно положение и според възрастта им. Дори и повърхностния поглед върху тези данни показва, че консенсуалните съюзи у нас – доколкото ги е имало до 1985 – не са били само феномен на либерализацията на сексуалните отношения сред младите. Едва половината от тях – 54% обхващат никога невстъпили в юридически брак лица. От тези никога не встъпвали в юридически брак 69% са в младежка възраст, до 29 год. Общо от всички, живеещи в консенсуални съюзи едва 41% са млади. Останалите 59% са над 30 год. Забележете – 24% са над 60 год.

В общата съвкупност на включените в консенсуални съюзи български граждани през 1985 20% са разведени и 26% – вдовци и вдовици.

Трябва да се има предвид освен това, че през 1985 46% от живеещите заедно в общ дом и в общо домакинство без да са сключили брак са се намирали в селата, където факторите на сексуалната революция тогава нямаха особено значение.

Табл. 22

| ЛИЦА В КОНСЕНСУАЛНИ СЪЮЗИ ПО ВЪЗРАСТ И ЮРИДИЧЕСКО СЕМЕЙНО ПОЛОЖЕНИЕ (в %)                |                              |                            |           |          |
|------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------|----------------------------|-----------|----------|
| Възраст                                                                                  | Юридическо семейно положение |                            |           |          |
|                                                                                          | Общо                         | Никога не встъпвали в брак | Разведени | Овдовели |
| Под 15 год.                                                                              | 1                            | 1                          | -         | -        |
| 15-19 год.                                                                               | 15                           | 29                         | 1         | 0        |
| 20-24 год.                                                                               | 16                           | 27                         | 4         | 0        |
| 25-29 год.                                                                               | 9                            | 12                         | 11        | 1        |
| 30-39 год.                                                                               | 14                           | 12                         | 36        | 3        |
| 40-49 год.                                                                               | 10                           | 7                          | 25        | 7        |
| 50-59 год.                                                                               | 11                           | 6                          | 15        | 17       |
| 60 и повече                                                                              | 24                           | 6                          | 8         | 72       |
|                                                                                          | 100                          | 100                        | 100       | 100      |
| ОБЩО                                                                                     | 100                          | 54                         | 20        | 26       |
| Изт.: Демографска и социално-икономическа структура на населението. С., 1988, с.114-115. |                              |                            |           |          |

Няколко хипотези могат да ни приближат към обяснението на тази картина.

**Първо.** За разведените и овдовелите лица у нас консенсуалният съюз по редица съображения е по-удобен в сравнение с повторния юридически брак.

**Второ.** Едно от значимите съображения на “удобство” сред разведените и овдовелите лица е свързано със съществуващите до скоро имуществени права на гражданите, според които едно семейство (с юридически брак) не можеше да притежава повече от едно жилище (или повече от определен обем жилищна площ).

**Трето.** Едно от значимите съображения на “удобство” сред разведените и овдовелите лица е свързано също така с проблемите на наследяването на имуществата им от родените в законните бракове деца на партньорите (деца, които не са общи).

**Четвърто.** Значителна част от неузаконените съжителства на младите хора в селата са свързани с един появил се преди няколко десетилетия обичай, бъдещи законни съпрузи да се събират в дома на родителите на мъжа или на жената и да живеят заедно няколко месеца или година, докато се подготвят за голяма шумна сватба.

Все пак през 1985 някаква част от “неузаконените” съжителства са били консенсуални съюзи на млади хора в смисъла на новите тенденции за създаване на алтернативи на юридическия брак.

Нашето изследване се опита да хвърли светлина по въпроса и сега определено можем да кажем, че сме се сдобили с по-сигурни познания. Оказа се, че в момента на изследванията през 1994, 1995 и 1996 в общата съвкупност на репрезентативната извадка за населението на възраст от 16 до 70 год., живеещите в съжителства без юридически брак са около 2%. Въпреки, че това число е обременено със стохастическа грешка, може да се приеме, че в сравнение с 1985 относителният дял на тези съжителства се увеличава.

Ниският относителен дял на лицата, практикуващи консенсуалните съжителства, не дава възможност чрез нашето изследване да се получат надеждни данни за разпределението им по определени признаци, но все пак не е излишно да видим каква е не съвсем надеждната картина на юридическото им семейно положение и на възрастта им.

Табл. 23

| ЛИЦА В КОНСЕНСУАЛНИ СЪЮЗИ СПОРЕД ЮРИДИЧЕСКОТО ИМ СЕМЕЙНО ПОЛОЖЕНИЕ (1994/1996) (в %) |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Никога не встъпвали в брак                                                           | 72 |
| Разведени                                                                            | 22 |
| Овдовели                                                                             | 6  |

Табл. 24

| ЛИЦА В КОНСЕНСУАЛНИ СЪЮЗИ ПО ВЪЗРАСТ (1994/1996) (в %) |    |
|--------------------------------------------------------|----|
| до 30 год.                                             | 56 |
| 31-45 год.                                             | 22 |
| 46-60 год.                                             | 11 |
| над 60 год.                                            | 11 |

Отново виждаме, че в консенсуални съюзи живеят не само никога не встъпвали в брак лица, но също така много разведени и овдовели. Става ясно, че в такива съюзи живеят не само млади хора, а доста хора над младежка възраст, та дори и над 60 год. Относителният дял на младите хора (до 30 год.) обаче е по-голям в сравнение с делът им през 1985.

Разполагаме все пак с малко косвени доказателства, че поне част от неоформените с юридически брак съжителства са резултат на либерализацията на сексуалните отношения и на нови тенденции за търсене на алтернативи на юридическия брак сред младежта. През 1989 в ЕСИ “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” бе направен опит да се събере някаква информация по друг начин, в резултат на което се получиха следните данни:

Табл.25

| ПРЕДИ ДА СКЛЮЧИТЕ БРАК, ЖИВЕЛИ ЛИ СТЕ С МЪЖ (ЖЕНА)<br>В ЕДНО ЖИЛИЩЕ И С ОБЩО ДОМАКИНСТВО ? (в %) |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                  | Жени | Мъже |
| Да, с мъж (жена), който ми стана съпруг/а                                                        | 17   | 17   |
| Да, с мъж (жена), който не ми стана съпруг/а                                                     | 3    | 9    |
| Не съм имал/а такова съжителство                                                                 | 80   | 74   |

В споменатото изследване бяха анкетирани само млади съпрузи (до 30 год.). Освен това всички те живеяха в голям град. Поради това може да се предполага, че установените сведения за съществуване на предбрачни съжителства се отнасят именно до съвременните алтернативи на юридически брак. Зададохме подобен въпрос през 1994 (репрезентативно за жени и мъже на възраст от 16 до 70 год.) и получихме следните резултати:

Табл.26

| ЖИВЕЛИ ЛИ СТЕ “СЕМЕЙНО” С ПРИЯТЕЛ/КА В ЕДНО ЖИЛИЩЕ И<br>ОБЩО ДОМАКИНСТВО БЕЗ ДА СТЕ СКЛЮЧИЛИ БРАК ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                           | Жени | Мъже |
| Да, после се оженихме                                                                                     | 11   | 11   |
| Да, после не се оженихме                                                                                  | 2    | 4    |
| Не съм имал/а такова съжителство                                                                          | 61   | 61   |
| Не и не смятам, че това е нещо нормално                                                                   | 26   | 24   |

Бихме могли да допуснем, че и това изследване е установило предбрачни “неузаконени” съжителства, които в повечето случаи са били консенсуални в съвременния смисъл. Най-малко начинът, по който сме задали въпросът дава да се разбере, че се интересуваме именно от тази форма. Изследването от 1997 (репрезентативно за жени и мъже от 16 до 30 год.), даде вече съвсем убедителни доказателства, че у нас е налице нов тип консенсуално партньорство.

Табл.27

| ЖИВЕЛИ ЛИ СТЕ “СЕМЕЙНО” С ПРИЯТЕЛ/КА В ЕДНО ЖИЛИЩЕ,<br>В ОБЩО ДОМАКИНСТВО (ПОНЕ НЯКОЛКО МЕСЕЦА)<br>БЕЗ ДА СТЕ СКЛЮЧИЛИ БРАК ? (в %) |         |      |           |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|------|-----------|------|
|                                                                                                                                     | Семейни |      | Несемейни |      |
|                                                                                                                                     | Жени    | Мъже | Жени      | Мъже |
| Да, после се оженихме                                                                                                               | 26      | 45   | -         | -    |
| Сега живея с приятеля/ката си, скоро ще се оженим                                                                                   | -       | -    | 2         | 3    |
| Да, но после не се оженихме                                                                                                         | 2       | 8    | 8         | 10   |
| Сега живея с приятеля/ката си, няма да се оженим                                                                                    | -       | -    | 3         | 6    |
| Не съм живял/а по този начин                                                                                                        | 64      | 39   | 74        | 73   |
| Не и не смятам, че това е нормално                                                                                                  | 8       | 8    | 13        | 8    |

Вижда се, че значителна част от младите семейни жени и мъже са преминали през добрачен консенсуален съюз (по-значителна в сравнение със младите семейни от Варна през 1989 и от общата съвкупност на семейните от всички възрастови групи през 1994).

От несемейните информацията за неузаконени съжителства дава също значим дял. В много случаи тези съжителства не завършват с юридически брак. Би трябвало да приемем, че тези съжителства са реализация на установените в Табл.16-17 нагласи за социално новаторство.

В заключение можем да кажем, че сред едно ново поколение много бързо алтернативите на юридическия брак у нас се превръщат от екзотично в по-скоро нормално явление. На въпроса какво е отражението на тези съюзи върху съвременното наше общество и какви са перспективите им би следвало да дадат отговор по-нататъшни проучвания.

### III. 3. БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОРИ

Човешкият компонент на брака – брачните партньори – представлява една хетерогенна структура, доколкото тези партньори принадлежат към противоположни полове.

Нашият народ като част от европейската семейно-брачна система, признава и практикува **моногамния брак**, т.е. еднобрачието. Във всяка конкретна брачна структура има само една жена и само един мъж.

Хетерогенността на брачната двойка се определя от:

- общите различия между биологическите качества на жените и на мъжете и от конкретните биологически различия между конкретната жена и конкретния мъж в дадена брачна двойка;
- общите различия между психическите качества на жените и мъжете и от конкретните психически различия между конкретната жена и конкретния мъж в дадена брачна двойка;
- конкретните различия между социалните качества на конкретната жена и конкретния мъж в дадена брачна двойка.

Наред с различията обаче между жените и мъжете по принцип и между конкретната жена и конкретния мъж в дадена брачна двойка в частност съществуват и редица сходства. Поради това въпреки хетерогенната си структура по признака пол на брачните партньори, в някои аспекти и според някои качества на жените и на мъжете конкретните брачни двойки могат да бъдат хетерогенни, а според други – хомогенни.

В нашата работа ние се занимаваме само с някои различия и сходства на брачните партньори – главно социални. От **биологическите качества** изучаваме само възрастта и различията/сходствата във възрастта. От **психическите качества** изучаваме само характеристиките. От **социалните качества** сме подбрали само образованието, социалната принадлежност, някои черти на ценностната ориентация и трудово-професионалната реализация на брачните партньори.

#### III. 3. а. Възраст и възрастови сходства (различия)

Доколкото за сега у нас човек пребивава в брачното съдружество нормално през целия си жизнен цикъл от половото си съзряване до смъртта си (с изключение на малочислени социални категории на никога не встъпилите в брак, разведените и овдовелите) в общата съвкупност на живеещите в брак лица се наблюдават жени и мъже от всички възрасти. Табл.21 показва, че според последното преброяване от 1992, в брак живеят повече от 80% от хората между 30 и 60 год., и повече от 60% - между 20 до 29 год., а след това – над 60 год.. От лицата до 29 год. възраст една част все още се подготвя да встъпи в брак, а от лицата над 60 год. възраст мнозина вече са овдовели.

Началото на брачния живот идва в младостта. **Средната възраст за сключване на първи брак** в последните десетилетия за жените е около 22 год., а за мъжете около 25 год. Конкретно:

Табл.28

| СРЕДНА ВЪЗРАСТ ЗА СКЛЮЧВАНЕ НА БРАК |      |           |      |           |
|-------------------------------------|------|-----------|------|-----------|
|                                     | Жени |           | Мъже |           |
|                                     | Общо | I-ви брак | Общо | I-ви брак |
| 1960                                | 23.4 | 21.7      | 26.8 | 24.7      |
| 1970                                | 23.4 | 21.7      | 26.4 | 24.4      |
| 1980                                | 23.5 | 21.7      | 26.4 | 24.5      |
| 1990                                | 23.2 | 21.7      | 26.3 | 24.7      |
| 1992                                | 22.9 | 21.3      | 26.2 | 24.4      |
| 1994                                | 24.0 | 22.5      | 27.3 | 24.0      |
| 1995                                | 24.1 | 22.6      | 27.6 | 26.0      |

Съществуващото у нас положение може да изглежда “естествено” и “вечно”, но истината е, че възрастта за сключване на брак се е изменяла в историята на отделните народи, в отделните типове общества. В някои общества тя е била различна за отделните социални групи. Например, в началото на ХХ век, през ХІХ век и неизвестно колко далеч назад е било нормално българските жени да отиват под венчило по-късно в сравнение с мъжете, били са по-възрастни от партньорите си. Бащиното семейство е задържало момичетата в най-трудоспособните им години, за да работят по-дълго за своите.

Вероятно средната възраст за сключване на първи брак у нас ще се повиши и ще се консолидира около момента, в който жените и мъжете ще разполагат със собствени икономически възможности да издържат семействата си. Сегашната ниска средна възраст може да се обясни с това, че до скоро поради особеностите на разпределение на материалните блага, в условията на “реалния социализъм”, около 80% от младите семейства се осигуряваха материално главно с помощта на родителите си. Нещо повече – по данни от ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на ... Варна” (1989) – около 20% от мъжете и около 35% от жените у нас са встъпвали в брак преди да се сдобият със собствен икономически статус. С развитието на пазарната икономика у нас възможността на възрастните поколения да участват в издържката на задомените си деца вероятно ще се стопяват и младите съпрузи ще трябва да се приучват на икономическа самостоятелност още в началото на брачния си живот.

Средната възраст за сключване на първи брак в България е една от най-ниските в Европа. Европейският съюз събира данни само за тази средна възраст на жените.<sup>2</sup> За сега мъжете са средно с 3 год. по-възрастни от съпругите си. Нашето изследване (1995) показва следните възрастови различия:

Табл.29

| ВЪЗРАСТОВИ СХОДСТВА/РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОР (В %) |      |      |
|------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                            | Жени | Мъже |
| Еднаква възраст с тази на брачния партньор                 | 19   | 23   |
| По млади от партньора до 3 год.                            | 25   | 3    |
| По млади от партньора от 4 до 7 год.                       | 41   | 1    |
| По млади от партньора от 8 до 10 год.                      | 9    | 0    |
| По-млади от партньора от 11 до 15 год.                     | 3    | 0    |
| По-млади от партньора над 15 год.                          | 0    | 0    |
| По-възрастни от партньора до 3 год.                        | 2    | 27   |
| По-възрастни от партньора от 4 до 7 год.                   | 1    | 38   |
| По-възрастни от партньора от 8 до 10 год.                  | 0    | 6    |
| По-възрастни от партньора от 11 до 15 год.                 | 0    | 2    |
| По-възрастни от партньора над 15 год.                      | 0    | 0    |

2

| СРЕДНА ВЪЗРАСТ ПРИ СКЛЮЧВАНЕ НА ПЪРВИ БРАК НА ЖЕНИТЕ ОТ ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ В НАЧАЛОТО НА 90-ТЕ ГОД. (в %) |             |            |             |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|------------|-------------|
| Държава                                                                                                    |             | Държава    |             |
| АВСТРИЯ                                                                                                    | 25.7 (1992) | ПОЛША      | 22.2 (1992) |
| БЕЛГИЯ                                                                                                     | 24.7 (1991) | ПОРТУГАЛИЯ | 24.5 (1992) |
| БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА                                                                                        | 23.3 (1990) | РУМЪНИЯ    | 22.1 (1992) |
| ВЕЛИКОБРИТАНИЯ                                                                                             | 25.2 (1990) | РУСИЯ      | 22.5 (1989) |
| ГЕРМАНИЯ                                                                                                   | 26.5 (1991) | САН МАРИНО | 25.1 (1992) |
| ГЪРЦИЯ                                                                                                     | 29.1 (1991) | СЛОВЕНИЯ   | 24.1 (1992) |
| ДАНИЯ                                                                                                      | 27.9 (1991) | СЪРБИЯ     | 23.7 (1991) |
| ЕСТОНИЯ                                                                                                    | 23.0 (1991) | УНГАРИЯ    | 26.1 (1992) |
| ИСЛАНДИЯ                                                                                                   | 26.8 (1991) | ФИНЛАНДИЯ  | 26.6 (1991) |
| ИСПАНИЯ                                                                                                    | 25.3 (1990) | ФРАНЦИЯ    | 26.0 (1991) |
| ИТАЛИЯ                                                                                                     | 25.3 (1990) | ШВЕЙЦАРИЯ  | 27.3 (1992) |
| ЛЮКСЕМБУРГ                                                                                                 | 25.9 (1992) | ШВЕЦИЯ     | 27.8 (1991) |
| МАКЕДОНИЯ                                                                                                  | 22.8 (1990) | ХЪРВАТСКА  | 23.8 (1991) |
| НИДЕРЛАНДИЯ                                                                                                | 26.6 (1992) | ЧЕРНА ГОРА | 24.2 (1990) |
| НОРВЕГИЯ                                                                                                   | 26.4 (1991) |            |             |
| Èçð.: Evolution demographique recent en Árope.Conseil de L'Europe. 1993.                                   |             |            |             |

Внушителен е относителният дял на партньорите, които са еднакви по възраст, а също и този на партньорите с различия до 3 год. Близко половината от брачните двойки в голяма степен са хомогенни по този признак. По-голямата част от другата половина имат различия от 4 до 7 год. Партньорите с големи различия – от 8 до 10 год. са малко, а с различия от 11 до 15 год. – съвсем малко, като различията над 15 год. са отделни случаи.

Така че по признака възраст у нас са налице както хетерогенни, така и хомогенни брачни двойки. В хетерогенните различията не са големи. Тази картина може да се преценява различно. При всички случаи тя има много повече благоприятни, отколкото неблагоприятни последствия. Възрастовата хомогенност на съпрузите обуславя по-голямо другарство и разбирателство между тях, по-голяма близост на възгледите за живота и ценностните системи, по-силна обща енергия на всекидневната съпружеска взаимопомощ в младата и зрялата възраст на партньорите.

За жената бракът с мъж-върстник осигурява по-голяма продължителност на съвместния живот (доколкото средната продължителност на живота на мъжете е по-ниска в сравнение с тази на жените). Бракът с по-възрастен съпруг обуславя относително по-ранно овдовяване. По същите причини обаче бракът с жена върстница е по-неблагоприятен за мъжете, защото в такъв случай те с по-голяма вероятност ще овдовеят. А мъжете-вдовци се справят по-трудно с проблемите си в сравнение с жените-вдовици, особено в годините на старостта.

### III.3.6. Психически сходства/различия

Психичната хетерогенност или хомогенност на брачните партньори, както и значението на съчетанията на психичните им качества за брачния успех е едно изключително интересно поле за изследователска работа, която обаче не може да бъде само социологическа. В едно социологическо изследване на брака е подходящо да се търси информация единствено за някакво синтетично психично свойство на всеки един от брачните партньори с оглед на отражението на разновидностите на това свойство върху функционирането на конкретните брачни двойки. При това е задължително информацията за това свойство и неговите разновидности да се получи със социологически познавателни средства.

Можем да приемем, че такова синтетично свойство е характерът на личността. Понятието характер е твърде разтегливо, но се дефинира най-общо като индивидуално (присъщо на отделния човек) съчетание на устойчиви психични особености, нравствени черти и интериоризирани образци на социално поведение.

Опитът да се намери емпиричен индикатор на характера на всеки един от партньорите в брака, който да е подходящ за социологическо изследване, тръгва от предположението, че (1) всекидневното съзнание също борави с понятието характер в смисъла на горепосочената дефиниция и че (2) всеки конкретен човек има собствена представа за характерите на партньорите му в различните му социални взаимодействия.

За нас характерът на всеки един от брачните партньори е интересен, доколкото той обуславя способността му да се придържа към приемливи за двамата модели на поведение. Затова при търсенето на емпиричен индикатор на характера на жените-съпруги и на мъжете-съпрузи, взехме предвид, че всеки човек има собствена представа за това доколко характерът на партньорите му в социалната дейност може да се съгласува с неговия собствен характер (като негова синтетична характеристика). Конкретно допуснахме, че анкетираните от нас жени и мъже ще имат представа за възможността или невъзможността да се съгласува една същност, която те смятат, че е техният собствен характер, с друга същност, която пак те считат, че е характерът на брачния им партньор.

Така вместо да търсим пряко информация за характера на всяка жена в конкретния брак и съответно за характера на мъжа, а след това да преценяваме доколко те се съгласуват (успешно или не), решихме да използваме индикатор, който представлява преценка на всеки един от съпрузите за степента на съвместимост между двата характера. Така не можем да узнаем какви характеры се съгласуват успешно и какви – не. Но това не е социологическа задача. Тя е откриването на брачните двойки със съвместими, респективно с несъвместими характеры. С помощта на така избрания индикатор имаше вероятност да я постигнем. Съответният въпрос има редакцията: “Смятате ли, че характерът на Вашия съпруг/а подхожда на Вашия?”. Налице са разпределения по всички поделения на ранговата скала.

Табл.30

| ХАРАКТЕРЪТ НА ВАШИЯ СЪПРУГ/А ПОДХОЖДА ЛИ НА ВАШИЯ ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------|------|------|
|                                                           | Жени | Мъже |
| Напълно                                                   | 44   | 52   |
| Отчасти                                                   | 46   | 43   |
| Не                                                        | 10   | 5    |

Известно е многообразието на психичните особености на отделните човешки индивиди, което при това е усложнено от многообразието на ценностите на съвременните хора. Ясно е колко е малка теоретичната вероятност напълно да се съгласуват два характера. При това положение нашите данни изглеждат твърде оптимистични. Но също така оптимистични и приблизително сходни с нашите са и данните на предходни изследвания. (Виж *I-во Прил., Табл.24 и 25*).

Все пак възможно е да съществуват различия в характеристиките, които в общия им синтез да предпоставят съгласувано поведение на брачните партньори.

Но дори мнозина от нашите респонденти да са преувеличили от престижни съображения благополучието в съвместимостта на характеристиките им с тези на брачните им партньори, все пак те са ни дали важна за научното познание информация. Вижда се, че у нас има брачни двойки с напълно съвместими характери на съпрузите, че има такива, в които съвместимостта е частична е най-сетне такива, в които тя липсва. Последната разновидност има най-малък относителен дял, първите две имат приблизително еднакви дялове.

### III.3.в. Социални сходства/различия

#### Образование

При изучаване образованието на семейните хора е важно да се отбележи, че сега у нас всички образователни групи се включват в системата на брака. Няма образователна група, която да се характеризира брачност, която е значително по-малка или по-голяма в сравнение с останалите. През 1994/1997 установихме следното съотношение между образованото равнище:

Табл.31

| ОБРАЗОВАТЕЛНИ СХОДСТВА/РАЗЛИЧИЯ<br>МЕЖДУ БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОРИ |               |               |
|-------------------------------------------------------------|---------------|---------------|
|                                                             | (в %)         |               |
|                                                             | Според жените | Според мъжете |
| Имат еднакво равнище на образование                         | 65            | 66            |
| Съпругът има по-високо образование                          | 20            | 18            |
| Съпругата има по-високо образование                         | 15            | 16            |

Двата пола у нас са се изравнили по равнище на образованието си и дори във възрастовите групи до 50 год. жените имат по-високо равнище на образование. Това дава възможност за формиране на широко разпространена хомогенност на брачните двойки по този признак. Реално по-голямата част от тях са хомогенни, но са налице и не малко такива, в които съпрузите са се свързали бидейки различни или са станали различни по време на брачния си живот. В половината от хетерогенните брачни двойки мъжът има по-високо образование, а в другата половина – жената.

В историята на българската брачна система, (а и не само на българската) се появи нова конфигурация – брак с по-образована съпруга. Тази конфигурация се оказва достатъчно масова, за да се направи извод, че мъжете не по изключение приемат да се свързват с жени, които ги превъзхождат.

#### Икономическа активност

В историята на нашия народ средствата за живот на семейството традиционно са се осигурявали чрез усилията на двамата съпрузи – главно чрез съвместен труд в семейното земеделско, занаятчийско или търговско стопанство (предприятие). Само през няколкото десетилетия на буржоазния период от развитието ни сред една малка част от градското население единствено мъжът е имал тази отговорност.

В периода, когато бе предприет опит да се създаде социалистическо общество, икономическата активност на жените се поощряваше. Поради трудностите в съчетаването на професионалния труд с майчинството и съпругеството не малко жени изживяваха това поощрение като принуда. Но всички изследвания от 70-те и 80-те години показваха, че едва според около 5% от жените и около 10% от мъжете, омъжената жена по принцип не би трябвало да работи.

Социалните промени в Източна Европа от края на 80-те години бяха съпроводени с ясно изразена идеологическа атака върху статуса на жените в света на професионалния труд и с призови за връщането им в “естественото им място”, т.е. в дома. Доколкото намираше аргументи от крайностите на “реалния социализъм” тази атака имаше известно оправдание. Но тя по същество противоречи на собствените ни стари и по-нови традиции, на обективните цивилизационни процеси, които издигат ролята на жената във всички сфери на социалния живот, а и на целите на мощни правителствени и неправителствени организации като ООН, Съвета на Европа, ЮНЕСКО, Уницеф и др..

Налице са все пак промени в ценностите на личността и на семейството, поради което днес относително по-често се срещат български граждани, преценяващи, че жената не трябва да работи. Но техният дял и днес не е голям.

Табл.32

| СЛЕД КАТО СЕ ОМЪЖИ, ЖЕНАТА ТРЯБВА ЛИ ДА РАБОТИ ? (в %) |              |      |                |      |
|--------------------------------------------------------|--------------|------|----------------|------|
|                                                        | Семейни лица |      | Несемейни лица |      |
|                                                        | Жени         | Мъже | Жени           | Мъже |
| Желателно е да работи при всички случаи                | 33           | 28   | 19             | 26   |
| Добре е омъжената жена да работи, ако тя има желание   | 45           | 39   | 60             | 43   |
| По-добре е омъжената жена да не работи                 | 16           | 24   | 14             | 22   |
| Омъжената жена не трябва да работи                     | 6            | 9    | 7              | 9    |

Във всички наблюдавани подсъвкупности най-голям е относителният дял на хората, които смятат, че омъжената жена е редно да работи, при условие, че тя има желание за това. Преобладава едно цивилизовано отношение, което предоставя на жената – съпруга и майка - сама да реши проблема със социалната си натовареност. Второ място по относителен дял във всички наблюдавани подсъвкупности заема мнението, че омъжената жена трябва да работи при всички случаи. Забележително е обстоятелството, че най-много привърженици това становище има сред самите омъжени жени. А безспорно точно те са най-компетентни да преценяват какво е по-доброто (от много гл.т.) за съвременната майка и съпруга. Почти 1/3 от нашите жени стоят днес на тази позиция и това е впечатляващо. Впрочем впечатляващо е и обстоятелството, че е приблизително такъв и относителният дял на женените мъже, които смятат, че омъжената жена трябва да работи при всички случаи.

Категоричните противници на включването на жената в системата на професионалния труд във всички наблюдавани подсъвкупности не достигат 10%.

Подобни са данните от аналогичен въпрос, включен в ЕСИ "Материално положение на младото семейство в прехода към пазарна икономика", 1990 (Виж I-во Прил., Табл.26). Отношението на жените към професионалния труд като към ценност бе проучено и чрез друг въпрос.

Табл.33

| АКО ВИЕ СТЕ ОСИГУРЕН/А МАТЕРИАЛНО, ЩЕ РАБОТИТЕ ЛИ? (в %) |              |      |                |      |
|----------------------------------------------------------|--------------|------|----------------|------|
|                                                          | Семейни лица |      | Несемейни лица |      |
|                                                          | Жени         | Мъже | Жени           | Мъже |
| Непременно                                               | 49           | 61   | 54             | 51   |
| Ще си помисля(дали да работя)                            | 27           | 24   | 35             | 31   |
| Няма                                                     | 24           | 15   | 11             | 18   |

Почти половината от омъжените жени несъмнено се отнасят към професионалния труд не само като към икономическа необходимост, но и като ценност с друго значение. На другия полюс – онези, които категорично не приемат за себе си този труд като ценност с неикономическо значение – стоят около 1/4 от жените. Останалата 1/4 се колебае. Това по-скоро доказва, че повечето съвременни омъжени жени все пак не работят "по принуда".

Неомъжените жени проявяват още по-подчертана привързаност към професионалния труд.

Любопитно е, че забележително голям дял от мъжете – женени и неженени, ще си помислят дали да работят или въобще няма да работят, ако са материално осигурени. Специално сред несемейните лица мъжете проявяват определено по-нисък трудов ентузиазъм в сравнение с жените. Това хвърля интересна светлина върху отношението на двата пола към труда, но такъв въпрос не влиза в темата на настоящата работа. Независимо дали искат или не обаче, в огромното си мнозинство омъжените жени в трудоспособна възраст сега работят (72%) или са безработни, които си търсят работа (19%). В съвременната ситуация на икономическа криза и изключително висока безработица без да се съобразява със собствените и на партньора идеологически нагласи работи всеки един от съпрузите, който си е намерил работа. И ще работи всеки, който може да си намери такава.

Засега по критерия икономическа активност се обособяват седем големи групи брачни двойки (Табл.34). Половината от брачните двойки са съставени от двама работещи съпрузи, а общо около 72% – от икономически самостоятелни (работещи или пенсионирани) съпрузи. В около 23% единият или двамата съпрузи са безработни, но търсят работа. Само в около 5% от брачните двойки откриваме жени и мъже, които не работят или не търсят работа.

Табл.34

| СХОДСТВА/РАЗЛИЧИЯ В ИКОНОМИЧЕСКАТА САМОСТОЯТЕЛНОСТ (в %)                    |    |
|-----------------------------------------------------------------------------|----|
| И двамата съпрузи работят                                                   | 49 |
| И двамата съпрузи са пенсионери                                             | 17 |
| И двамата съпрузи са безработни                                             | 5  |
| Единият работи, другият е пенсионер                                         | 6  |
| Единият е безработен, другият работи или е пенсионер                        | 18 |
| И двамата съпрузи не работят(учат или не търсят работа)                     | 1  |
| Единият съпруг не работи и не търси работа, другият работи, или е пенсионер | 4  |

Табл.35

| ТИП НА ПРЕДПРИЯТИЯТА (ФИРМИ, УЧРЕЖДЕНИЯ, ИНСТИТУТИ),<br>В КОИТО РАБОТЯТ СЕМЕЙНИТЕ ЖЕНИ И МЪЖЕ (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                     | Жени | Мъже |
| Държавни предприятия, фирми, учреждения, институти                                                  | 75   | 63   |
| Частни предприятия                                                                                  | 15   | 21   |
| Кооперативни предприятия                                                                            | 3    | 6    |
| Собствени предприятия (собствен бизнес)                                                             | 4    | 6    |
| Семейни предприятия                                                                                 | 3    | 4    |

В заключение бихме могли да кажем, че по критерия икономическа самостоятелност огромната част от брачните двойки у нас са хомогенни.

В съответствие със съществуващите икономически структури най-голямата част от семейните хора са в държавния сектор, като жените се откриват там относително по-често. Вероятно в частния сектор наемат по-малко жени поради опасението, че семейните им задължения ще затрудняват изпълнението на трудовите. Интересно е, че относителният дял на жените, които се занимават със собствен бизнес е приблизително еднакъв с този на мъжете.

За сега е много нисък – едва 3% – делът и на жените и на мъжете, които работят в семейни предприятия. Доходите на работещите съпрузи се формират главно от заплати, но все пак са налице и други източници. Очертава се следната картина:

Табл.36

| КАКВА ЧАСТ ОТ ДОХОДИТЕ НА СЕМЕЙСТВОТО ВИ СА ОТ: (в %) |      |              |             |             |
|-------------------------------------------------------|------|--------------|-------------|-------------|
|                                                       |      | Значит. част | Миним. част | Не получав. |
| Заплата от постоянна (основна) работа                 | 100: | 63           | 5           | 32          |
| Доход от собствена фирма (собствен бизнес)            | 100: | 8            | 5           | 87          |
| Доход от временна, сезонна, инцидентна работа         | 100: | 5            | 15          | 80          |
| Доход от продукция от лично стопанство                | 100: | 7            | 27          | 66          |
| Хонорари                                              | 100: | 2            | 4           | 94          |
| Дивиденди, акции                                      | 100: | 0            | 1           | 99          |
| Лихви от влог                                         | 100: | 2            | 24          | 74          |
| 100:                                                  | 100: | 1            | 2           | 97          |
| Надбавки за деца                                      | 100: | 7            | 32          | 61          |
| Пенсии                                                | 100: | 29           | 6           | 65          |

Най-често срещаните източници с помощно значение за семейното благополучие са надбавките за деца, доход от продукция в лично стопанство и доход от лихви. А и трите типа посочени доходи са резултат главно от общите усилия на двамата съпрузи.

Социална принадлежност

В миналото у нас (в някои страни и досега) бе прието жената да принадлежи към социалната група на съпруга си. Когато жените по правило не работят този подход има оправдание, защото начинът им на живот се определя от социалните възможности на съпрузите им. У нас, въпреки че повечето жени винаги са били икономически активни, нямаше затруднения в определянето на социалната им принадлежност до преди половин век. Повечето от тях работеха заедно с мъжете си в собствено земеделско стопанство и по силата на това обстоятелство имаха еднакъв социален статус.

Науката се изправя пред сериозни затруднения при определяне социалната принадлежност на брачната двойка като цяло и на всеки един от съпрузите по отделно, когато и двамата са включени в икономическите структури на съвременното общество. По силата на своята си икономическа активност всеки партньор има собствена социална принадлежност. В такъв случай брачната двойка по този признак може да бъде или хомогенна или хетерогенна. Но дали само собственото място в икономическата система определя социалната принадлежност на отделния човек. Това е голям въпрос, защото начинът на живот и ресурсите, с които човек разполага зависят и от социалната принадлежност на брачния партньор.

Проблемът за определяне социалната принадлежност на брачните двойки у нас се заплита и от обстоятелството, че в момента социалните науки нямат ясно становище по дефинирането и класифицирането на социалните групи в страната.

За да хвърлим все пак някаква светлина върху този аспект на описанието на брачните двойки в нашето изследване си служим с работни понятия за социалните структурни единици и приемаме условно, че в България са налице следните групи:

- работници (в промишлеността, строителството, горското стопанство, търговията и услугите);
- земеделци;
- служачи (в държавна администрация или администрацията на частните предприятия);
- частни предприемачи без наети работници;
- частни предприемачи с наети работници;
- интелегенти.

Теоретически е възможно комбинациите между социалната принадлежност на брачните партньори да бъдат 36. Най-вероятно е реално да са толкова. За да получим една по-опростена картина решихме да формираме една йерархическа структура като приемем, че:

а) най-ниско положение в социалната йерархия имат работниците и земеделците;

б) най-високо социално положение имат частните предприемачи, които ползват наемни работници и служачи;

в) служащите имат по-високо социално положение от работниците и земеделците;

г) интелегентите имат по-високо социално положение от работниците, земеделците и служащите;

д) работниците и земеделците имат различно социално положение, като не може да се определи дали в тези различия има някаква социална йерархия

е) частните предприемачи, които не ползват наети работници и служачи, имат различно социално положение от работниците, земеделците, служащите и интелегентите, като не може да се определи дали в тези различия има някаква социална йерархия.

Табл.37

| СОЦИАЛНИ СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОРИ                                                               |               |               | (в %) |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------|---------------|-------|
|                                                                                                                     | Според Жените | Според Мъжете |       |
| Партньорите имат еднакво социално положение                                                                         | 65            | 68            |       |
| Мъжът-съпруг има по-високо социално положение                                                                       | 13            | 6             |       |
| Жената-съпруга има по-високо социално положение                                                                     | 14            | 14            |       |
| Партньорите имат различно социално положение, като в тези различия не може да се определи някаква социална йерархия | 8             | 12            |       |

По този признак най-висок относителен дял имат хомогенните брачни двойки, в които определено и двамата партньори принадлежат към една социална група. Ако към тях прибавим и тези, в които различията не обуславят някаква йерархия в социалния статус, можем да сметнем, че според мъжете хомогенни са 80%, а според жените – 73% от брачните двойки. Хетерогенните двойки, в които единият партньор има по-високо социално положение, са по-малко.

Най-интересното е, че са се появили брачни двойки, в които жената има по-високо социално положение от това на съпруга си. И според жените и мъжете този тип брачни двойки са около 14%, което означава, че те съществуват не като единична екзотика, а като масов феномен във съвременната реалност.

Една значителна част от жените, които имат формално (според нашите критерии) по-високо социално положение, са канцеларски служителки. Ако съпрузите на тези жени са работници с висока квалификация, статусът на двамата е различен, но без особени разстояния в социалната йерархия. За съжаление класификацията на социалните групи не отчита всички аспекти на социалния статус, поради което картината се замъглява.

### III.4. ИСТОРИЯ НА БРАЧНАТА ДВОЙКА (ОНТОГЕНЕТИЧНО РАЗВИТИЕ)

Историята на брачната двойка може да се изучава въз основа на два подхода: (1) от гл.т. на реалните процеси и събития, протекли при формирането и развитието на конкретния брак; (2) от гл.т. на основните процеси и събития, през които той задължително или по правило преминава. При едно емпирично изследване на масови случаи по-подходящ е вторият подход, който всъщност беше приложен.

Приемаме, че в историята на брака най-общо могат да се различат два основни периода:

**Предистория**, която включва: предбрачно познанство, ухажване, избор на брачен партньор, сключване на брака

**Същинска история**, в която можем да разграничим етапите: формиране на брачните отношения до появата на децата; формиране на семейство след появата на децата; вторично формиране на брачната двойка след обособяване на децата в собствени техни семейства.

Освен това историята на брачната двойка включва поредността на брака и неговата продължителност.

В настоящата работа се изучава само времето, което условно наричаме предистория на брака. То включва предбрачното познанство, ухажването, избора на брачния партньор и сключването на брака. Изборът на признаците, които характеризират предисторията на брачната двойка, се определя от традицията в литературата, а не от някаква строга методологическа основа.

#### III.4.a. Предбрачно познанство

В съответствие с възможностите на съвременния млад човек за разнообразни контакти и общуване са налице множество реално съществуващи варианти на запознанство на бъдещите съпрузи.

Табл.38

| КАК СЕ ЗАПОЗНАХТЕ СЪС СЪПРУГА/ТА СИ ?  |      | (в %) |
|----------------------------------------|------|-------|
|                                        | Жени | Мъже  |
| Бяхме съученици/състуденти/            | 11   | 10    |
| Работехме заедно                       | 10   | 13    |
| Бяхме съседи                           | 11   | 9     |
| Бяхме в една компания (приятелска)     | 32   | 34    |
| Членувахме в една организация, клуб... | 1    | 1     |
| Запознах ни                            | 15   | 14    |
| Срещнахме се случайно                  | 20   | 19    |

Най-често бъдещите партньори се опознават в някаква обща приятелска компания или се срещат случайно. Най-рядко – и то много рядко – първите контакти са установени в някаква организация, клуб и др.под. В останалите случаи разпределението е почти равномерно. Подобна информация бе получена и от ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (Виж I-во Прил., Табл.27).

Множеството възможни полета на среща с бъдещия брачен другар несъмнено увеличават шанса да се открие подходящия човек, разширяват свободата да се направи избор. Чрез социологическия поглед върху този момент от живота на човека обаче става ясно, че и нашият съвременник е поставен пред някакви ограничения. Блян по непостижимото е древната представа за двете половинки на едно цяло, които бродят по света и се търсят с антените на любовта, за да се съберат и слейт в една хармония. Не е изключено да има сродна душа, която е истинската половинка на отделния индивид, но той може да я търси главно сред съучениците, съседите, колегите, приятелите си (главно от селището, в което живее) и – както видяхме в предходната глава – в рамките на своята си или близка възрастова група.

Случайното пресичане на пътищата донякъде разчупва границите на една относителна обреченост. Но доколко случайността надхвърля доста тесния кръг на “най-възможното” е все пак голям въпрос. Не е безкрайно и времето, в което може да се търси и избира бъдещият съпруг или съпруга.

Както се вижда от Табл.39 повече от половината жени и мъже са съкратили този процес - имали са дружба с по-малко от едногодишна продължителност. Намират се и такива, които са се втурнали в най-значимата за живота си връзка само след няколкодневно познанство. Няколкогодишно познанство са приложили по-малко от половината, като по изключение то е продължило повече от пет години.

Табл.39

| КОЛКО ВРЕМЕ ПРЕДИ ДА СЕ ОЖЕНИТЕ (ОМЪЖИТЕ) ПРОДЪЛЖИ ДРУЖБАТА ВИ С ВАШИЯ/ТА СЪПРУГ/А ? (в %) |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                            | Жени | Мъже |
| Няколко дни                                                                                | 5    | 4    |
| Няколко седмици                                                                            | 9    | 9    |
| Няколко месеца                                                                             | 49   | 50   |
| Няколко години                                                                             | 34   | 32   |
| Повече от 5 год.                                                                           | 3    | 5    |

В две предходни изследвания бе получена подобна информация (Виж *I-во Прил., Табл.28 и 29*). Налице е все пак голямо разнообразие, което съответства на съвременния начин на живот.

III.4.6. Ухажване

Основни чувства преди брака

В Първа част представихме нашите данни за съвременния идеал за брака. От тях става ясно, че около 70% от несемейните жени и мъже, 73% от семейните мъже и 64% от семейните жени предпочитат бракът им да е изграден на основата на любов. Реално българинът – в огромното си мнозинство – сключва брак “по любов”.

Табл.40

| КАКВО БЕШЕ ОСНОВНОТО ЧУВСТВО КЪМ СЪПРУГА/ТА ВИ ПРЕДИ ДА СКЛЮЧИТЕ БРАК ? (в %) |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                               | Жени | Мъже |
| Любов                                                                         | 70   | 69   |
| Приятелство                                                                   | 10   | 10   |
| Харесване (симпатия)                                                          | 11   | 14   |
| Уважение                                                                      | 7    | 6    |
| Безразличие                                                                   | 1    | 1    |
| Неприязън                                                                     | 1    | 0    |

Ако основното чувство преди брака не е било любов, то в повечето случаи то все пак се е обуславяло от привлекателност на бъдещия съпруг или съпруга – имало е харесване, симпатия или приятелство в почти една четвърт от случаите. Доста по-рядко – около 7 % от жените и 6 % от мъжете – дават информация, че са влезли в брака си неутрални в емоционално отношение, но с положително разположение към партньора си, с уважение.

“По любов” са се сключвали повечето бракове и през 80-те години (Виж *I-во Прил., Табл.30 и 31*).

Брак с “първата любов”

Всички изследвания, извършвани в България, откриха значението на брачния партньор в качеството му на “първа любов” в малко изненадваща светлина. Противно на очакванията се оказа, че много голям дял от българите встъпват в брак с “първата си любов” - 60% от жените и 49% от мъжете.

Във времето, когато героите на художествената литература и другите видове изкуства демонстрират общо взето завидно непостоянство в чувствата си, този факт изглежда удивителен. (Виж *I-во Прил., Табл.32 и 33*).

Предбрачни сексуални връзки

Както във всички страни с европейска семейно-брачна традиция, така и у нас либерализацията на сексуалните отношения е започнала след Първата световна война. Тя обаче е имала съвсем ограничено разпространение и то в градовете – в студентските, интелегентските и чиновническите среди – като се е изразявала главно в добрачни сексуални връзки между лица, които са имали намерение да сключат брак или най-малкото са оценявали отношенията си като сериозни и трайни.

Процесът добива по-широки измерения чак след Втората световна война. С какви темпове се е развивал обаче не знаем с точност, тъй като първата научна информация се отнася към 70-те години.

През 1974 в ЕСИ “Социални и психо-физиологически проблеми на избора на брачния партньор” 65% от женените мъже и 27% от омъжените жени дадоха информация, че са имали предбрачни сексуални връзки (при това 43% от мъжете и 6% от жените – с повече от един партньор).

В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) десет години по-късно информация за предбрачен полов живот дадоха 75% от мъжете и 53% от жените (при това 53% от мъжете и 11% от жените – за общуване с повече от един партньор). В ЕСИ “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) съответно с предбрачен сексуален опит се оказаха 83% от мъжете и 74% от жените (при това 64% от мъжете и 23% от жените – с повече от един партньор). Вероятно реалните факти надхвърлят тези цифри, тъй като тогава около 10% от жените и мъжете не пожелаха да отговорят на въпроса за предбрачните им връзки.

Табл.41

| ИМАЛИ ЛИ СТЕ ПОЛОВИ ВРЪЗКИ ПРЕДИ БРАКА СИ ? |      |      | (в %) |  |
|---------------------------------------------|------|------|-------|--|
|                                             | Жени | Мъже |       |  |
| Не желая да отговоря на този въпрос         | 28   | 33   |       |  |
| Да, с много партньори                       | 1    | 7    |       |  |
| Да, с няколко партньори                     | 6    | 22   |       |  |
| Да, с един партньор/ка, но не се оженихме   | 8    | 11   |       |  |
| Да с един партньор/ка и се оженихме         | 16   | 9    |       |  |
| Не съм имал/а преди брака си                | 41   | 18   |       |  |

Поради това, че в предходните изследвания информацията беше събирана с анонимна анкета на този деликатен въпрос отговор бяха дали повече респонденти. Сега – през 1994/1997 – бе използвано стандартизирано интервю и както се вижда около една трета от жените и мъжете са се въздържали да ни осведомят. И все пак от жените 31% и от мъжете 49% са споделили с нас, че имат предбрачен сексуален опит. От жените и мъжете до 50 год. подобни сведения имаме съответно от 40% и 61%.

Според настоящото изследване относителният дял на лицата, които дават информация, че са имали предбрачен сексуален опит, е сравнително най-нисък. Вероятно този резултат се дължи на обстоятелството, че сега бяха анкетирани лица от всички възрастови групи. В предходните изследвания са анкетирани само млади хора.

Според данните, с които разполагаме, е налице голямо разнообразие в моделите на предбрачното сексуално поведение както на жените, така и на мъжете. Различните модели на поведение се подредят според честота на разпространението си както следва:

| Сред Жените                                   | Сред Мъжете                                      |
|-----------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| 1. не е имала сексуални връзки преди брака;   | 1. няколко партньорки                            |
| 2. един партньор, който е бъдещият съпруг;    | 2. не е имал сексуални връзки преди брака;       |
| 3. един партньор, който не е бъдещият съпруг; | 3. една партньорка, която не е бъдещата съпруга; |
| 4. няколко партньори.;                        | 4. една партньорка, която е бъдещата съпруга;    |
| 5. много партньори.                           | 5. много партньорки.                             |

Налице са съществени различия между жените и мъжете. В сравнение с мъжете по-голям дял жени не са имали предбрачни връзки, а по-малък – връзки с повече от един партньор. Това обстоятелство предполага известни проблеми по време на брака.

Широкото разпространение на предбрачния сексуален опит протича в тясна взаимовръзка с масово започване на половия живот още в юношеството и ранната младост. Според информацията на анкетираните от 15 до 49 год. първият полов контакт се осъществява както следва:

Табл.42

| НА КАКВА ВЪЗРАСТ ОСЪЩЕСТВИХТЕ ПЪРВИЯ СИ ПОЛОВ КОНТАКТ ? |      |      |                           |      |      | (в %) |  |
|---------------------------------------------------------|------|------|---------------------------|------|------|-------|--|
|                                                         | Жени | Мъже |                           | Жени | Мъже |       |  |
| 12 год.                                                 | 1    | 1    | 18 год.                   | 22   | 27   |       |  |
| 13 год.                                                 | 1    | 1    | 19 год.                   | 19   | 10   |       |  |
| 14 год.                                                 | 1    | 4    | 20 год.                   | 14   | 7    |       |  |
| 15 год.                                                 | 2    | 3    | 21-25 год.                | 13   | 6    |       |  |
| 16 год.                                                 | 7    | 16   | Над 25 год.               | 1    | 0    |       |  |
| 17 год.                                                 | 14   | 22   | Не съм имал/а полов живот | 5    | 3    |       |  |

Вижда се, че сред 16 - 49 годишните само 5% от жените и 3% от мъжете не са имали полов живот до момента на изследването. Долната граница на началото на половия живот и за жените, и за мъжете е 12 години като до 15 год. си възраст вкл. сексуален опит имат 5% от жените и 9% от мъжете. Най-голям е относителният дял на жените и на мъжете, които са осъществили първия си полов контакт на 18 год. А до тази възраст (до 18 год. вкл.) първият си полов контакт са осъществили 48% от жените и 74% от мъжете.

Навлизането в тази фаза на жизнения цикъл приключва общо взето до 20-та година на жените и мъжете, а след тази възраст се среща вече като изключение. До 20-та си година първия си полов контакт имат 81% от жените и 91% от мъжете.

В отделните кохорти числовите характеристики по този показател са различни и общо взето лицата, които сега са в по-ранна възраст съобщават, че са започнали половия си живот относително по-рано в сравнение с тези, които сега са в по-късна възраст.

#### III.4.в. Избор на брачния партньор

Към 90% от интервюираните жени и мъже твърдят, че са извършили този избор самостоятелно.

Табл.43

| КАК ИЗБРАХТЕ СВОЯТА СЪПРУГА (СЪПРУГ) ? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------|------|------|
|                                              | Жени | Мъже |
| Сам/а я (го) избрах                          | 87   | 91   |
| Родителите ми я (го) избраха                 | 3    | 3    |
| Препоръчаха ми я (го) близки, приятели       | 7    | 5    |
| Обстоятелствата ме принудиха                 | 3    | 1    |

Ролята на родителите, която в миналото е имала огромно значение, е сведена до минимум. Препоръката на приятели и близки като някаква съвременна форма на сватовство също не е особено разпространена, макар да се среща относително по-често от родителската “дума”. Много рядко хората дават информация, че някакви обстоятелства са ги принудили да сключат брак. Подобни са резултатите и от ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) (Виж I-во Прил., Табл.34).

Тази картина може да се прецени като съвзвучна със съвременните представи за правата на човека и като похвален резултат от хуманизирането на нравите. Повечето от интервюираните твърдят, че са направили избора си обмислено, независимо от факта, че голяма част от тях са дружили много кратко с партньора си преди да вземат решението си.

Табл. 44

| СЕГА КАК ПРЕЦЕНЯВАТЕ, ДОБРЕ ЛИ БЕ ОБМИСЛЕН ИЗБОРЪТ НА ВАШИЯ СЪПРУГ (СЪПРУГА) ? (в %) |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                      | Жени | Мъже |
| Да                                                                                   | 72   | 83   |
| Донякъде                                                                             | 21   | 16   |
| Не                                                                                   | 6    | 1    |
| Трябваше да се ожения, не съм избирал/а                                              | 1    | 0    |

Преди десет години в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) повечето анкетирани жени и мъже също дадоха сведения, че достатъчно са обмислили избора на партньора си. (Виж I-во Прил., Табл.35). Родителите вече не са определящият фактор за женитбата на децата си. Не се вижда този факт да поражда напрежение между поколенията. Обратното – по правило старите приемат благосклонно ориентацията на младите.

Табл.45

| ВАШИТЕ РОДИТЕЛИ КАК РЕАГИРАХА НА ИЗБОРА НА СЪПРУГА/ТА ВИ ПРЕДИ ДА СКЛЮЧИТЕ БРАК ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                         | Жени | Мъже |
| Одобриха                                                                                | 80   | 84   |
| Не одобриха                                                                             | 8    | 4    |
| Единият одобри, другият – не                                                            | 3    | 3    |
| Беше им безразлично                                                                     | 5    | 3    |
| Не съм ги запознавал/а с него (нея) преди брака                                         | 2    | 5    |
| Тогава няхах родители                                                                   | 2    | 1    |

По правило съвременният млад човек е самостоятелен в предисторията на брака си. Родителската намеса се изразява главно в одобрение или неодобрение на неговото решение. Неодобрението, както и безразличието се проявяват рядко. (Виж и данните от две предходни ЕСИ в *I-во Прил., Табл.36–39*).

Въпреки, че младите хора сами определят за кого ще се оженят, те обикновено представят избраниците си на майките и бащите си преди да се оженят. Изключенията в този смисъл са незначителни при жените и редки при мъжете. Двете поколения пак си сътрудничат в подготовката и организирането на сватбения ден, но на нова основа.

### III. 5. БРАЧЕН НАЧИН НА ЖИВОТ

(Реално прилагани модели на съпругеска взаимопомощ  
при изпълнение функциите на брака)

Според предложената в настоящата работа дефиниция функциите на брака се заключават във взаимопомощ между съпрузите за задоволяване на определени техни потребности. Тя може да се осъществява в рамките на няколко най-абстрактни модела:

- еднакъв принос на партньорите в задоволяването на определена обща или лична на всеки един от тях потребност;
- различен принос на партньорите в задоволяването на обща или лична на всеки един от тях потребност;
- едностранен принос само на единия партньор в задоволяването на обща на двамата потребност или лична потребност на другия партньор.

На по-конкретно равнище взаимопомощта на съпрузите може да се изучава и от гл.т. на предмета на всяка отделна функция на брака. Тъй като една част от функциите на брака са свързани с биологическо взаимодействие, друга – с духовно взаимодействие, а трета – със съвместен труд, моделите на съпругеската взаимопомощ в рамките на всяка отделна функция имат различен тип структура.

#### III.5.а. Задоволяване на сексуалните потребности на брачните партньори

Задоволяването на сексуалните потребности на съпрузите е първата в историята на брака негова функция. Брачният институт възниква като отношение между лица от различен пол, на които обществото разрешава да встъпят в сексуален контакт.

В биологическия и културния аспект на сексуалното взаимодействие конкретните брачни партньори проявяват или не проявяват качества да задоволяват взаимно потребностите си. Това взаимодействие се осъществява в рамките на следната най-опростена скала на възможните модели:

- и двамата партньори имат биологически (природно детерминирани) и формирани от културата техни качества да задоволяват сексуалните си потребности;
- само единият партньор има качества да задоволява сексуалните потребности на другия;
- и двамата партньори нямат качества да задоволяват взаимно сексуалните си потребности.

В психологическия аспект на сексуалното взаимодействие поради субективни съображения (емоционални, нравствени, здравословни) конкретните брачни партньори проявяват или не проявяват желание да задоволят взаимно потребностите си.

В социалния аспект на сексуалното взаимодействие, определен от действаща обичайна, юридическа, нравствена или естетическа норма, конкретните брачни партньори съблюдават или нарушават задължителните предписания. В психологическия и социалния си аспект сексуалното взаимодействие се осъществява в рамките на следната най-опростена скала на възможните модели:

- и двамата изпълняват задължения да задоволяват сексуалните потребности на другия;
- само единият изпълнява задълженията да задоволява сексуалните потребности на другия;
- и двамата партньори се отклоняват от задълженията да задоволяват сексуалните си потребности.

Приехме да работим с най-опростена скала на реално прилаганите модели при изпълнението на тази функция на брака, която изглежда по следния начин:

- и двамата партньори задоволяват взаимно сексуалните си потребности;

- само единият партньор задоволява сексуалните потребности на другия;
- и двамата съпрузи не задоволяват взаимно сексуалните си потребности.

Емпиричен индикатор на модела е субективната оценка на всеки един от съпрузите и за неговата и на партньора му задоволеност. Получените резултати се нуждаят от особен коментар. Оказва се, че сме изправени пред една доста благополучна картина на сексуалния живот на съвременните брачни двойки.

Табл.46

| ПОЛОВИТЕ ПОТРЕБНОСТИ НА ВАС И НА СЪПРУГА(ТА) ВИ<br>УДОВЛЕТВОРЕНИ ЛИ СА В БРАКА ВИ ? (в %) |           |            |           |            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|------------|-----------|------------|
|                                                                                           | Жени      |            | Мъже      |            |
|                                                                                           | От всички | До 50 год. | От всички | До 50 год. |
| И на двамата ДА (общо взето)                                                              | 60        | 66         | 61        | 69         |
| Моите ДА, но на съпруга(та) ми по-скоро НЕ                                                | 3         | 4          | 0         | 0          |
| На съпруга(та) ми ДА, но моите НЕ                                                         | 1         | 1          | 2         | 2          |
| И на двамата НЕ                                                                           | 2         | 3          | 1         | 1          |
| Не желая да отговоря на този въпрос                                                       | 34        | 26         | 36        | 28         |

Всички изследвания от 70-те и 80-те години се представят с подобни резултати на така зададения въпрос, независимо от това дали респондентите са изследвани чрез пряка анонимна анкета (с анкетна карта, която те сами са попълвали) или чрез стандартизирано интервю. При всички случаи жените и мъжете, които преценяват че са задоволени половите потребности и на двамата партньори в брака, надхвърлят 50%. След това най-големи натрупвания се получават при отговора за “измъкване”: “не желая да отговоря на този въпрос” или “не мога да преценя”. За незадоволеност и у двамата партньори дават показания не повече от 3%, за незадоволеност само у единия партньор – най-много 17% (Виж 1-во Прил., Табл.40-42). Прочитът на тези числа насочва към три варианта на тълкуването им:

- информацията е изкривена от престижни съображения;
- брачните двойки, в които съпрузите не получават удовлетворение от сексуалното си общуване са действително малко;
- съвременните българи нямат достатъчно ясна представа за характеристиките на пълноценния сексуален живот.

Възможно е да са верни и трите хипотези. Но ако сравним данните за стабилните бракове с тези за нестабилните, а също и за прекратените бракове по-вероятни или най-малкото – по-вероятни за повечето случаи – са втората и третата хипотеза. Защото картината на сексуалния живот в нестабилните бракове (нестабилни са браковете, в които единият или и двамата съпрузи имат желание за развод) не изглежда нито катастрофална, нито дори много тъжна.

Съпрузите от нестабилните бракове имат по-малко основание да защитават престижа на сексуалния живот с брачния си партньор, а същевременно имат голямо основание да прикрият други непрестижни неблагоприятия на брачното сътрудничество с неуспехи в сексуален план. Но и в тези бракове отговорът в смисъл, че сексуалните потребности и на двамата партньори са задоволени, има голям относителен дял.

Табл.47

| ПОЛОВИТЕ ПОТРЕБНОСТИ НА ВАС И НА СЪПРУГА(ТА) ВИ<br>УДОВЛЕТВОРЕНИ ЛИ СА В БРАКА ВИ? (в %) |                 |      |                   |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|------|-------------------|------|
|                                                                                          | Стабилни двойки |      | Нестабилни двойки |      |
|                                                                                          | Жени            | Мъже | Жени              | Мъже |
| И на двамата ДА (общо взето)                                                             | 62              | 61   | 46                | 64   |
| Моите ДА, но на съпруга(та) ми по-скоро НЕ                                               | 2               | 0    | 6                 | 0    |
| На съпруга(та) ми ДА, но моите НЕ                                                        | 1               | 2    | 0                 | 0    |
| И на двамата НЕ                                                                          | 2               | 1    | 3                 | 0    |
| Не желая да отговоря на този въпрос                                                      | 33              | 36   | 45                | 36   |

В заключение можем да изградим следната най-обща хипотеза: Делът на брачните съюзи, в които и двамата съпрузи са удовлетворени от сексуалното си партньорство, е значителен; делът когато единият е удовлетворен – е скромнен; делът когато и двамата са неудовлетворени – е малък. В случая говорим само за хипотеза, защото високият дял на предпочелите “измъкващ” отговор затруднява интерпретацията на данните. А ние бяхме длъжни да представим измъкващ отговор, предвид деликатността на въпросите.

Информацията за значението, което придават съпрузите на сексуалното си общуване, дава възможност да се проумее по-обстойно как функционира в този аспект съвременният брак.

Нашите данни, както и данните на всички изследвания от 70-те и 80-те години (виж *1-во Прил., Табл.43 и 44*) показват, че качеството на сексуалния живот в брачния им съюз се цени със сигурност от половината жени и мъже. И със сигурност най-малко 1/5 от тях нямат особени претенции в този смисъл.

Табл.48

| ИЗОБИЩО КАКВО ЗНАЧЕНИЕ ИМА ПОЛОВИЯТ ЖИВОТ ВЪВ ВАШИЯ БРАК ? (в %) |           |            |           |            |
|------------------------------------------------------------------|-----------|------------|-----------|------------|
|                                                                  | Жени      |            | Мъже      |            |
|                                                                  | От всички | До 50 год. | От всички | До 50 год. |
| Голямо значение и за двамата                                     | 49        | 56         | 50        | 62         |
| Голямо значение само за жената                                   | 3         | 4          | 1         | 1          |
| Голямо значение само за мъжа                                     | 1         | 1          | 0         | 0          |
| Няма голямо значение и за двамата                                | 17        | 16         | 18        | 14         |
| Не желая да отговоря на този въпрос                              | 30        | 23         | 31        | 23         |

Вероятно получената картина да е близка до реалността. Както видяхме в *Табл.1*, в представите си за идеалния партньор само половината от семейните жени и мъже държат съпругът/та напълно да задоволява сексуалните им потребности. А защо е така – по биологични или по културни причини? Въпросът остава открит.

Налага се да зададем още един въпрос: Как изпълнява функциите си бракът, когато и за двамата партньори брачното сексуално общуване няма голямо значение? Нашите данни показват, че 90% от жените и мъжете, според които половият живот в брака им няма голямо значение и за двамата партньори, същевременно преценяват, че половите потребности и на двамата са задоволени.

Следователно зад големият относителен дял на жените и мъжете, които твърдят, че половите потребности и на двамата партньори са задоволени в брака им, стоят както жени и мъже, за които сексуалното общуване в брака има голямо значение, така и такива, за които няма особено значение. Този факт прави убедителна *Табл.46*.

Като вземем предвид проученото и непроученото за сексуалните отношения между съпрузите стигаме в последна сметка до извода, че в общата съвкупност на брачните съюзи бракът изпълнява с различен успех функциите си да задоволява сексуалните потребности на личността, но вероятно я изпълнява успешно в брачните съюзи на повечето жени и мъже.

III.5.6. Задоволяване на емоционалните потребности на брачните партньори

Любовта заема изключително място в ценностната система на личността, независимо от многото съмнения, с които я отрупа XX век, след като идеалите на романтизма се оказаха трудно постижими в семейна практика. Тя устоя и на атаките, които е отправил “сексуалната революция” с нейното втурване към деперсонализирания пол. НИИМ разполагаше със солидна информация за огромния интерес на младите хора към романтичната разновидност на любовта, който се оказва много по-подчертан, отколкото интереса към сексуалните връзки.

Както видяхме в раздел III.4.б. според всички изследвания от 70-те до 90-те години около 70% от брачните съюзи се сключват “по любов”. С продължителността на брачния стаж съпругеските чувства търпят изменения, но в не малка част брачните двойки любовта запазва относителна трайност.

Табл.49

| КАКВО Е ЧУВСТВОТО КЪМ СЪПРУГА(ТА) ВИ ? (в %) |           |            |           |            |
|----------------------------------------------|-----------|------------|-----------|------------|
|                                              | Жени      |            | Мъже      |            |
|                                              | От всички | До 30 год. | От всички | До 30 год. |
| Любов                                        | 30        | 50         | 30        | 44         |
| Приятелство                                  | 20        | 21         | 12        | 12         |
| Харесване (симпатия)                         | 4         | 7          | 7         | 15         |
| Уважение                                     | 37        | 15         | 46        | 27         |
| Безразличие                                  | 3         | 2          | 2         | 2          |
| Не ми е удобно да отговоря на този въпрос    | 6         | 5          | 3         | 0          |

Но 10, 20, 30 години след собствената си сватба повече от половината от жените и мъжете, независимо от избледняването на емоциите в семейното им всекидневие споделят мнението, че семейството трябва да се създава на основата на любовта.

Още по-любопитно е, че голяма част от съпрузите въздигат брачния си партньор до ранга на “най-голямата ми любов”. При това тази оценка не се влияе особено от продължителността на брака и в редица случаи се запазва и у съпрузи, чиито чувства вече са се променили. Този аспект на семейната действителност изглежда така:

Табл.50

| МОЖЕТЕ ЛИ ДА КАЖЕТЕ ЗА СЪПРУГА/ТА СИ, ЧЕ<br>ТОЙ/ТА Е “НАЙ-ГОЛЯМАТА ВИ ЛЮБОВ”? |      |      | (в %) |
|-------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                               | Жени | Мъже |       |
| Да                                                                            | 70   | 68   |       |
| Не                                                                            | 18   | 14   |       |
| Не съм имал/а/ още “голяма любов”                                             | 5    | 6    |       |
| Не ми е удобно да правя такова интимно признание                              | 7    | 12   |       |

ЕСИ “Българското семейство” (1977), “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) получиха подобни резултати (виж *I-во Прил., Табл.45-49*). Ако и след изпитанията на семейното сътрудничество толкова голям дял семейни хора заявят, че обичат брачния си партньор или най-малкото, че са го обичали, като при това той е бил “най-голямата ми любов”, това означава, че част от тях наистина го обичат; друга част вероятно смятат, че са задължени да го обичат; а трета част дори и да няма любов, вероятно приемат афиширането на една съпругеска любов като част от престижа на собствения брак.

Ако хипотезата е вярна, ние се изправяме пред един факт, който заслужава огромно внимание – любовта между съпрузите е станала норма на нашата култура и неделима част от реалността.

**III.5.в. Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ при отглеждането и социализацията на потомството им**

Отглеждането и социализацията на децата в семейството става чрез сложен комплекс от дейности, различни педагогически методи и естествено демонстриране на реални образци на поведение във всекидневния живот. Всеки един от компонентите на този сложен комплекс се осъществява чрез някакъв специфичен модел на взаимопомощ между съпрузите, като е възможно множеството модели да са сходни, да са в някаква степен различни или коренно противоположни.

В настоящето изследване нямаме възможност да се занимаваме толкова детайлно с тази функция на брака. Предпочитаме да търсим информация за общия баланс на разпределението на грижите за децата между майката и бащата като предполагаме, че то може да се осъществява в рамките на следната най-опростена скала на възможните модели:

За децата се грижат:

- главно майката;
- главно бащата;
- двамата родители еднакво.

Табл.51

| КАК СЕ РАЗПРЕДЕЛЯ ОТГЛЕЖДАНЕТО И ВЪЗПИТАВАНЕТО<br>НА ДЕЦАТА ВИ МЕЖДУ ВАС И СЪПРУГА/ТА/ ВИ?<br>(за 100 % от семействата, в които има малки деца) |      |      | (в %) |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                                                                                                 | Жени | Мъже |       |
| И двамата участват по равно /общо взето/                                                                                                        | 69   | 67   |       |
| Това е грижа главно на съпругата                                                                                                                | 30   | 31   |       |
| Това е грижа главно на съпруга                                                                                                                  | 0    | 1    |       |
| И двамата не се занимават с това /баби, гувернантки и др./                                                                                      | 1    | 1    |       |

Няма различия между информацията на жените и на мъжете по този въпрос. Както според едните, така и според другите традиционното обвързване на всекидневния надзор и подпомагане на децата главно със задълженията на майката се задържа в по-малко от 1/3 от семействата.

Очевидно, в наше време най-подходящ модел на взаимопомощ на съпрузите при отглеждането и социализацията на потомството им е поделеното родителство, т.е. родителството, при което наред с майката бащата също взема голямо участие в отглеждането и възпитанието на децата.

Всички ЕСИ от 70-те и 80-те години доказваха едно възходящо и динамично утвърждаване на този модел. Нашето ЕСИ от 1994/1995 показва, че то продължава и вероятно именно сега новата норма придобива зрялост. Наблюдаваме един неминуем резултат на юридическото равнопоставяне на двата пола, на масовото включване на жените в системата на професионалния труд и на формирането на хуманистична култура на отношения между жената и мъжа.

### III.5.г. Задоволяване потребностите на брачните партньори от взаимопомощ при осигуряване материални средства за живот на семейството

Съответно на високата икономическа активност на българските жени и двамата съпрузи в България имат принос за осигуряване на материалните средства за живот на семейството им.

Табл.52

| ПРИНОС НА СЪПРУЗИТЕ ПРИ ФОРМИРАНЕ<br>НА ДОХОДИТЕ НА СЕМЕЙСТВОТО |               |               | (в %) |
|-----------------------------------------------------------------|---------------|---------------|-------|
|                                                                 | Според Жените | Според Мъжете |       |
| Приносът и на двамата е еднакъв                                 | 33            | 35            |       |
| По-голям е приносът на мъжа                                     | 53            | 52            |       |
| По-голям е приносът на жената                                   | 14            | 13            |       |

Както според жените, така и според мъжете в почти половината от брачните двойки по-голям е приносът на мъжа. Твърде голям е обаче и дялът на брачните двойки, в които приносът на двамата съпрузи е еднакъв. Той достига до една трета от всички брачни двойки в страната. Появил се е и не малък дял брачни двойки, в които приносът на жената е по-голям.

Трябва да отбележим, че Табл.52 отразява една картина, която се наблюдава от три десетилетия насам. Напоследък се поставят по-високи изисквания в това отношение към мъжете и затова не е безинтересно да се провери дали тези изисквания отговарят на нагласите на самите мъже. А доколкото нашите жени дълго време бяха насърчавани да носят отговорности за материалното благополучие на семейната общност, добре е да се види дали те са я придобили.

Табл.53

| СЪГЛАСЕН/А ЛИ СТЕ ДА ИЗДЪРЖАТЕ САМ/А<br>СЕМЕЙСТВОТО СИ, АКО СЕ НАЛОЖИ ? |      |      | (в %) |
|-------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                         | Жени | Мъже |       |
| Да                                                                      | 62   | 87   |       |
| Отчасти                                                                 | 18   | 7    |       |
| Не                                                                      | 20   | 6    |       |

Вижда се, че мнозинството семейни мъже имат готовност, но има и такива, които я нямат. За омъжената жена съществува известен риск да попадне на съпруг, който не би отговорил на евентуалните очаквания или на необходимостта да поеме грижата за нейната и на децата материална осигуреност.

Много е висок и относителният дял на семейните жени, които имат готовност сами или отчасти да поемат материалните отговорности за семейната общност. Т.е. за сега българското семейство разчита на двама работещи – съпрузи и родители.

Извършена бе проверка на така установените нагласи чрез преценката на семейните жени и мъже за собствените им брачни партньори.

Табл.54

| ВАШИЯТ СЪПРУГ/А СЪГЛАСЕН/А ЛИ Е ДА ИЗДЪРЖА СЕМЕЙСТВОТО,<br>АКО ВИЕ НЕ МОЖЕТЕ (ИЛИ НЕ ИСКАТЕ) ДА РАБОТИТЕ ? |      |      | (в %) |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                                                            | Жени | Мъже |       |
| Да                                                                                                         | 79   | 73   |       |
| Отчасти                                                                                                    | 12   | 15   |       |
| Не                                                                                                         | 9    | 12   |       |

Мнозинството от омъжените жени вярват, че съпрузите им имат нагласата да издържат сами семейството, но доверието, което те им дават в този смисъл е под равнището на уверенията на женените

мъже, декларирани в Табл.53. Обратното – делът на мъжете, които вярват, че съпругите им са готови да се натоварят изцяло или отчасти с материалните проблеми на семейството, е по-голям от дела на жените, които декларираят в Табл.53, че имат такава готовност.

През 1990 едно изследване на материалното положение на младото семейство също показва, че голяма част от жените и мъжете имат нагласата сами да издържат семейството си. Тогава въпросът бе зададен в по-друга редакция и смисълът се различава донякъде от смисъла на данните в настоящото изследване, но не е излишно да се направи сравнение (Виж I-во Прил., Табл.50 и 51).

В последна сметка става ясно, че както по силата на икономическите фактори, така на нагласите на народа ни, съвременното наше съпружество се характеризира с активния принос на двамата съпрузи в осигуряване материалните средства за живот на семейството.

Доколкото за сега основните източници на семейните доходи – заплатите за постоянна работа – могат да осигурят нормално функциониране на семейството само при наличието на двама съпрузи със заплата, става ясно че както с основните, така и с помощните си източници на съществуване българското семейство се крепи на икономическата активност на двамата съпрузи.

### III.5.д. Задоволяване на потребността на брачните партньори от взаимопомощ в организацията на семейния бит

Организацията на семейния бит се осъществява чрез сложен комплекс от разнородни дейности. Всеки компонент от този комплекс придобива реалност чрез някакъв специфичен модел на взаимопомощ между съпрузите, като е възможно множеството модели да са сходни, да са в някаква степен различни или коренно противоположни.

В настоящето изследване нямаме възможност да се занимаваме толкова детайлно с тази функция на брака. Предпочитаме да търсим информация за общия баланс на разпределението на домашния труд между двамата брачни партньори. Възможно е, разбира се, домашната работа да се извършва само или главно от други членове на семейството (възрастни родители на съпрузите и др.).

Най-подходящият за съвременното семейство модел на съпружеска взаимопомощ в организацията на семейния бит е ситуативно разпределение на домашния труд между жената и мъжа. (Според изискванията и възможностите на конкретните семейни и обществени обстоятелства на съпрузите.) Но когато и двамата съпрузи работят в производство извън семейството, този модел може да бъде израз на справедливост и целесъобразност, ако все пак в баланса на общата продължителност на по-големи периоди от съвместния им живот се получи равномерност в натоварването на единия и другия.

Въпреки недоволствата от еманципацията на жената, изразявани след отхвърлянето на “реалния социализъм”, на битово равнище уеднаквяването на семейните роли на двамата съпрузи също се задълбочава. Процесът явно е необратим, в обозримо бъдеще едва ли ще има изненади в това отношение.

Табл.55

| КАК СЕ РАЗПРЕДЕЛЯ ДОМАШНИЯТ ТРУД<br>МЕЖДУ ВАС И СЪПРУГА/ТА ВИ? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                      | Жени | Мъже |
| И двамата участват по равно                                          | 63   | 61   |
| Извършва се главно от съпругата                                      | 35   | 34   |
| Извършва се главно от съпруга                                        | 1    | 4    |
| И двамата не се занимават с домакинство                              | 1    | 1    |

Според всички изследвания през 70-те и 80-те години мъжете се включват по-често в отглеждането и възпитанието на децата, отколкото в домакинските дейности. Нашето най-ново изследване показва, че тази картина е валидна и за средата на 90-те години.

### III.5.е. Задоволяване потребността на брачните партньори от подкрепа на социалната им реализация

Откакто бракът става съюз на съвместно живеещи партньори взаимопомощта в социалната им реализация започва да се развива като една от основните му функции. В различните епохи съдържанието на дейностите и поведението, които включва тази функция, са се изменяли съответно на съдържанието на възможните и необходимите модели за социалната реализация на всеки един от тях. А доколкото

сложността на тези модели е нараствала с преминаването на човешкото общество от една обществено-икономическа формация към друга, нараствала е и собствената сложност на посочената функция.

Реализацията в брака и семейството е един аспект на социалната реализация на индивида, но в настоящата работа ние се абстрахираме от него и се интересуваме от взаимопомощта на съпрузите в осъществяването им в извънсемейните дейности. В последните десетилетия и юридическата, и моралната норма в нашето общество изискваха като правило и двамата съпрузи да подкрепят с еднакво усърдие – всеки по отделно – социалната реализация на другия. Тъй като реално жените са толкова ангажирани с извънсемейни дейности, колкото и мъжете.

Взаимопомощта между съпрузите в трудовата им реализация е основен индикатор за тази функция на брака. На по-конкретно равнище тя може да се изучава чрез поведението на единия брачен партньор в момент, когато другият получава значима трудово-професионална задача. Изследванията от 70-те и 80-те години показват, че голяма част от съпрузите са се подпомагали взаимно в такива моменти. (Виж *I-во Прил., Табл.52-54*). Нашето изследване показва, че и днес този модел е типичен за българския брачен начин на живот.

Табл.56

| КАКВО Е ОТНОШЕНИЕТО НА СЪПРУГА/ТА ВИ КЪМ ВАС,<br>АКО В РАБОТАТА СИ СЕ НАЕМЕТЕ С НЕЩО МНОГО<br>ОТГОВОРНО, ТРУДНО, РИСКОВАНО ? (в %) |      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                                                    | Жени | Мъже |
| Обикновено ме подкрепя                                                                                                             | 46   | 63   |
| Обикновено ме възпира                                                                                                              | 11   | 10   |
| Безразлично му /й/ е                                                                                                               | 5    | 3    |
| Нямам в работата си такива случаи                                                                                                  | 17   | 13   |
| Не работя                                                                                                                          | 21   | 11   |

Ако се преизчислят данните само за жените и за мъжете, които работят и са имали случай да се заемат с отговорна, трудна или рискована задача, ще се види че 74% от жените и 83% от мъжете са били подкрепяни от брачните си партньори в такъв момент. Мъжете са били подкрепяни относително по-често от жените си, но разликите са в рамките на 8%.

### III.5.ж. Задоволяване духовните потребности на брачните партньори

Като всяка съвместна дейност брачното сътрудничество включва и съвместно осмисляне опита на партньорите, свързан с него. Поради това брачната връзка неизменно съдържа и компонента духовно общуване между съпрузите.

Наред с това бракът може да включва във функциите си и осмисляне опита, знанията и идеите, които са свързани с по-широк кръг дейности, като се стреми да съдейства за усвояването на духовни ценности, изработени и утвърдени във и независимо от брачните отношения. Партньорството, което се развива на това по-високо равнище може да се разглежда като обособена самостоятелна съвместна дейност и като същинско съдържание на тази брачна функция, която определяме като задоволяване на духовни потребности на съпрузите.

В ЕСИ “Българското семейство” (1977) приехме да опишем духовното общуване в брака чрез индикатори за наличието (отсъствието) на разговори между съпрузите на професионални, културни и политически теми. Опитавме се да измерим тяхната интензивност. Чрез тристепенна рангова скала, която варира между пълната липса на подобни разговори и постоянното им присъствие в брачното битие. Същият подход бе приложен и от няколко последващи ЕСИ през 80-те години. Този подход се плъзга по повърхността и разбира се не може да осигури информация нито за дълбочината, нито за качеството на общуването, нито до каква степен то удовлетворява. Въпреки всичко обаче още ЕСИ “Българското семейство” показва, че той може да свърши определена работа и затова бе приложен и от нас.

Данните показват (*Табл.57*) известно разнообразие на наблюдаваните брачни двойки в този аспект на характеристиката им. Ако можем да говорим за някаква оценка, тя се заключава в това, че общо взето повечето съпрузи задоволяват взаимно някакви духовни потребности, макар че интензивно (постоянно) духовно общуване се наблюдава в една по-малка част.

Вижда се, че в средата на 90-те години, по данни и на жените и на мъжете, съпрузите разговарят най-често за работата си, по-рядко за политика и най-рядко за изкуство. През 70-те и 80-те години картината бе по-различна. Съпрузите най-рядко разговаряха за политика. Различието е обяснимо предвид голямата политизация на живота напоследък.

Табл.57

| РАЗГОВАРЯТЕ ЛИ СЪС СЪПРУГА/ТА СИ ЗА: (в %) |       |      |       |      |        |      |
|--------------------------------------------|-------|------|-------|------|--------|------|
|                                            | Често |      | Рядко |      | Никога |      |
|                                            | Жени  | Мъже | Жени  | Мъже | Жени   | Мъже |
| Свои проблеми в работата                   | 61    | 65   | 26    | 27   | 13     | 8    |
| Изкуство                                   | 25    | 26   | 43    | 45   | 32     | 29   |
| Политика                                   | 33    | 29   | 40    | 46   | 27     | 25   |

Тъй като информацията, получена с помощта на отделните емпирични индикатори, не дава представа за структурата на духовното общуване на конкретната брачна двойка (за това доколко общуването на конкретните съпрузи е свързано едновременно с различните наблюдавани сфери на духовната дейност), на базата на тези индикатори бяха формирани сложни индикатори на духовното общуване (един, наречен условно “духовно общуване според жената” и друг – “духовно общуване според мъжа”). Всеки един от тях представлява тристепенна рангова скала. Във високата степен попадат респондентите, които разговарят често с брачния партньор и по трите тематични кръга; в ниска степен – респондентите, които не разговарят с партньорите си по трите тематични кръга или ако разговарят, това става рядко; в средната степен попадат респондентите с всички останали комбинации.

Табл.58

| СТЕПЕН НА ДУХОВНО ОБЩУВАНЕ МЕЖДУ СЪПРУЗИТЕ (в %) |      |      |
|--------------------------------------------------|------|------|
|                                                  | Жени | Мъже |
| Висока степен                                    | 20   | 19   |
| Средна степен                                    | 69   | 76   |
| Ниска степен                                     | 11   | 5    |

Оказва се, че в повечето брачни двойки духовното общуване е над минималното, за около 20% е присъща най-високата степен. В този аспект бракът явно функционира като средище на духовен живот.

### III.5.3. Задоволяване потребностите на личността от признаване на самоценността ѝ в брачния съюз

Можем да приемем за достатъчно обоснована тезата, че признаването на собствената ценност на всеки индивид от социалната му среда е основна човешка потребност. Тъй като брачният съюз е компонент на непосредственото обкръжение на всеки от съпрузите, иманентна негова функция е да съдейства за утвърждаването на тяхната самоценност. В нашето изследване индикатор на тази функция е усилието да се помогне на брачния партньор да формира у себе си онези качества, които той определя като най-значими цели на собствената му стратегия за изграждане като личност. То се наблюдава чрез убедеността на интервюираните, че брачният съюз допринася за изграждане на личностния им потенциал.

Табл.59

| СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ПОМАГА ЛИ ВИ, ЗА ДА ИЗРАСТВАТЕ И СЕ ИЗЯВЯВАТЕ КАТО ЛИЧНОСТ ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                   | Жени | Мъже |
| Да                                                                                | 51   | 65   |
| Само отчасти                                                                      | 31   | 28   |
| Безразлично му/е                                                                  | 16   | 7    |
| Пречи ми                                                                          | 2    | 0    |

Данните потвърждават взаимната подкрепа между съпрузите в професионалната им реализация. В повечето двойки съпругеството играе важна роля в развитието и утвърждаването на качествените характеристики на нашия народ. В този смисъл жените получават от брака по-малко, в сравнение с мъжете. Това обстоятелство може да изглежда обяснимо в исторически план, но за определен не малък дял жени то е сериозен проблем.

Същевременно не бива да се подминава фактът, че сериозни проблеми в този смисъл имат и определен дял мъже. Явно традицията не се е оказала достатъчен фактор за поведението на не малко жени, въпреки че тя вменява в дълг на жената да полага особени усилия за издигане на мъжа си чрез повишаване на човешките, професионалните и гражданските му качества. Но дали това се дължи на отслабване на традицията или на засилване на нови фактори? Или просто е въпрос на особености на

характера на отделни индивиди или на особености на целия комплекс от конкретни брачни отношения в отделни брачни двойки, които и в миналото са си казвали думата?

Така или иначе, като най-значим резултат от този аспект на проучването остава изводът, че съвременният брак в повечето случаи изпълнява много добре функцията си да утвърждава самоценността на брачните партньори. Този извод не е случаен. Той се съдържа в данните на изследванията от 80-те години. (Виж *I-во Прил., Табл.55 и 56*).

### III.5.и. Ръководството на брачния съюз и на семейната общност

Принципът на ръководство на брачния съюз и семейната общност изразява най-точно какъв е в конкретния брак моделът на съпругеската взаимопомощ. Разпространението на отделните модели на властта в семейството характеризира най-ярко брачния начин на живот в дадено общество.

Нашият Семейен кодекс узаконява колективното ръководство в семейството. Статусът “глава на семейството” вече не съществува като правна фигура. Въвеждането на новата норма обаче не може да предотврати в реалните отношения някой от брачните партньори да изисква да му се предоставят функциите на главен ръководител на семейния колектив.

ЕСИ “Българското семейство” за първи път през 1977 проучи доколко традицията е оставила следи в това отношение. Установено бе, че новата норма е направила мощен пробив и в реално прилаганите модели на ръководство на семейните общности, но традицията да се признава по-високо положение на мъжа все пак се е запазила в повечето семейства. Седем години по-късно (1984), по данни от ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” за едно ново поколение съпрузи, положението бе силно променено. Промяната бе потвърдена и от ЕСИ “Специфични черти и проблеми на ... Варна” (1989).

Табл.60

| КОЙ Е ГЛАВАТА НА ВАШЕТО СЕМЕЙСТВО ?                                                                                                                                            |        |       |        |       |      |      |      | (в %) |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|-------|--------|-------|------|------|------|-------|
|                                                                                                                                                                                | 1977   |       |        |       | 1984 |      | 1989 |       |
|                                                                                                                                                                                | Жени   |       | Мъже   |       | Жени | Мъже | Жени | Мъже  |
|                                                                                                                                                                                | над 30 | до 30 | над 30 | до 30 |      |      |      |       |
| Мъжът                                                                                                                                                                          | 75     | 60    | 74     | 63    | 31   | 36   | 25   | 36    |
| Жената                                                                                                                                                                         | 1      | 2     | 1      | 2     | 2    | 2    | 2    | 0     |
| Няма"глава", решаваме заедно                                                                                                                                                   | 17     | 25    | 17     | 21    | 60   | 54   | 63   | 55    |
| Няма"глава",<br>всеки ръководи различни сфери                                                                                                                                  | 7      | 13    | 8      | 14    | 3    | 4    | 6    | 6     |
| Няма “глава”,<br>всеки решава сам за себе си                                                                                                                                   | 0      | 0     | 0      | 0     | 4    | 4    | 4    | 3     |
| По данни от изследванията: “Българското семейство” – 1977.; “Стабилност на младежкия брак” – 1984.; “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” – 1989). |        |       |        |       |      |      |      |       |

Всички ЕСИ от 70-те години насам неизменно показваха, че в по-голямата част от семействата съпрузите съвместно взимат решения по отделни групи проблеми. Нещо повече – съпрузите най-често взимаха съгласувани решения по отделни групи проблеми дори и в онези семейства, в които мъжът бе признаван за “глава” от жена си или пък той имаше самочувствие, че е издигнат в този ранг.

Настоящото изследване установи, че в тази област на семейната действителност са се появили най-значимите колебания вследствие опитите да се предизвика смяна на семейните ценности. През 1994/1997 сред семейните жени и мъже до 50 год., т.е. на жените и мъжете, които сега са млади или са били млади в средата на 80-те години, наблюдаваме значително увеличение на относителния дял на хората, които смятат, че семейството трябва да има “глава”.

Табл.61

| СЪВРЕМЕННОТО СЕМЕЙСТВО ТРЯБВА ЛИ ДА ИМА “ГЛАВА” ? (в %) |                    |      |           |      |
|---------------------------------------------------------|--------------------|------|-----------|------|
|                                                         | Семейни до 50 год. |      | Несемейни |      |
|                                                         | Жени               | Мъже | Жени      | Мъже |
| Да, това е нормално                                     | 67                 | 75   | 44        | 76   |
| Не, това не е нормално                                  | 11                 | 11   | 11        | 8    |
| Зависи от личностите                                    | 22                 | 14   | 45        | 16   |

Наред с това значително се е увеличил и относителния дял на жените и на мъжете до 50 год., които твърдят, че семейството им има “глава” и това е мъжът.

Табл.62

| ВЪВ ВАШЕТО СЕМЕЙСТВО ИМА ЛИ “ГЛАВА НА СЕМЕЙСТВОТО” ? | (в %)           |                 |
|------------------------------------------------------|-----------------|-----------------|
|                                                      | Жени до 50 год. | Мъже до 50 год. |
| Аз                                                   | 5               | 64              |
| Съпруг/а                                             | 63              | 4               |
| Баща, майка на някой от съпрузите                    | 2               | 3               |
| Няма, проблемите се решават заедно                   | 23              | 23              |
| Няма, има разпределение кой за какво отговаря        | 6               | 4               |
| Няма, всеки гледа само себе си                       | 1               | 2               |

Младото поколение съпрузи (жените и мъжете до 30 год.) в средата на 90-те години значително се различава по този показател в сравнение с младото поколение съпрузи в средата на 80-те години. Същевременно проличава, че жените и мъжете, които сега са над 30 години също се различават от моделите, които собственото им поколение е приемало преди 10-ина години.<sup>3</sup>

От отговорите на другите въпроси обаче става ясно, че решенията по семейните проблеми се взимат съвместно от двамата съпрузи. Така например повечето от жените и мъжете посочват, че съпрузите заедно и по общо решение управляват семейния бюджет.

Табл.63

| КОЙ В СЕМЕЙСТВОТО ВИ РЕШАВА КАК И ЗА КАКВО ДА СЕ ХАРЧАТ ПАРИТЕ ? | (в %) |      |
|------------------------------------------------------------------|-------|------|
|                                                                  | Жени  | Мъже |
| Аз (така сме се разбрали)                                        | 13    | 21   |
| Съпругът/та ми (така сме се разбрали)                            | 13    | 9    |
| Аз се налагам                                                    | 2     | 1    |
| Съпругът/та ми се налага                                         | 2     | 1    |
| Обикновено двамата съвместно решаваме                            | 68    | 66   |
| Всеки харчи парите си сам без да пита другия                     | 2     | 2    |

Широко разпространение има и друг модел –единият съпруг по споразумение решава проблемите, свързани със семейния бюджет. Според жените делът на брачните двойки, в които отговорността за това е поела жената е еднакъв с този, в който мъжът е поел аналогичната отговорност. Общият дял на двете разновидности е 26%. Според мъжете общият дял на двете разновидности е приблизително същият – 29%, но делът на брачните двойки, в които мъжът е поел по общо решение управлението на семейния бюджет е значително по-голям.

И според жените, и според мъжете делът на брачните двойки, в които единият съпруг налага решенията си без да се съобразява с другия е изключително малък и може да се квалифицира като рядко изключение. Рядко изключение са и брачните двойки, в които всеки от партньорите харчи парите си сам без да пита другия.

Индикатор на модела, по който съпрузите ръководят семейната общност е и начинът на разрешаване на брачните конфликти. Информацията по този въпрос, представена в Табл.64, е съзвучна на информацията за управлението на семейния бюджет.

3 Тук можем да обърнем внимание на една интересна подробност, установена през 70-те и 80-те години. В ЕСИ “Българското семейство” (1977), “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) наблюдавана единица бе отделна конкретна брачна двойка. Анкетираха се съпругът и съпругата във всяка конкретна брачна двойка, която бе попаднала в извадката. Методиката на регистрацията и на обработка на данните позволяваше да се съпостави информацията, произхождаща от всеки конкретен съпруг с информация, произхождаща от неговата съпруга. При тази обработка се получиха следните резултати: и двамата съпрузи даваха информация, че в тяхното семейство мъжът е “главата” както следва – в изследването “Българското семейство” - 50%; в изследването “Стабилност на младежкия брак” - 19%; в изследването “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” - 12%.

Това обстоятелство показва, че през 70-те и 80-те години в повечето брачни двойки съпрузите са били фактически равнопоставени и при липсата на институализация на статуса “глава на семейството” са имали различни представи за това дали семейството им фактически има “глава” и кой е той.

Настоящото изследване от 1994/97 нямаше възможност да приложи подобна методика. Вероятно и сега са налице не малко брачни двойки, в които не съвпадат преценките на двамата съпрузи относно носителът на властта в собственото им семейство.

Табл. 64

| ПО КАКЪВ НАЧИН СЕ ПРЕОДОЛЯВАТ БРАЧНИТЕ КОНФЛИКТИ<br>СЪС СЪПРУГА/ТА ВИ ? |      |      | (в %) |
|-------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                         | Жени | Мъже |       |
| Аз отстъпвам                                                            | 39   | 17   |       |
| Съпругът/та ми отстъпва                                                 | 4    | 13   |       |
| Аз се налагам                                                           | 2    | 8    |       |
| Съпругът/та ми се налага                                                | 1    | 0    |       |
| Спорим, докато стигнем до общо решение                                  | 49   | 60   |       |
| Спорим (скандал) без да стигнем до общо решение                         | 5    | 2    |       |

В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) бе предприет опит да се обобщи информацията за ръководството на семейството, получена чрез простите емпирични индикатори като се формира един сложен (съставен) индикатор, условно наречен “власт в семейството”. Този опит бе повторен и в изследването от 1994/1997.

Индикаторът “власт в семейството” има шестстепенна рангова скала: от типа семейна власт, условно наречен **биархат** (власт на двама), до типа **еднолична власт**, като се отделят брачните двойки, в които няма каквато и да е власт. Получената информация представя, според нас, най-ярката и значима характеристика на съвременното съпругеско сътрудничество при осъществяването на функциите в семейството.

Табл. 65

| ВЛАСТ В СЕМЕЙСТВОТО                                          |      |      |         |      | (в %) |
|--------------------------------------------------------------|------|------|---------|------|-------|
|                                                              | 1984 |      | 1994/97 |      |       |
|                                                              | Жени | Мъже | Жени    | Мъже |       |
| Биархат <sup>4</sup>                                         | 35   | 28   | 22      | 23   |       |
| По-скоро биархат <sup>5</sup>                                | 20   | 21   | 28      | 30   |       |
| По-скоро еднолична власт на единия от съпрузите <sup>6</sup> | 3    | 6    | 8       | 3    |       |
| Еднолична власт на единия от съпрузите <sup>7</sup>          | 1    | 1    | 1       | 6    |       |
| Неопределена власт <sup>8</sup>                              | 40   | 42   | 41      | 38   |       |
| Без власт                                                    | 1    | 2    | 0       | 0    |       |

Както през 1984, така и през 1994/1997 разновидността “неопределена власт” има най-голям относителен дял както сред жените, така и сред мъжете. Повтаряме отново, че с неопределена власт се характеризират браковете на лицата, които в отговор на въпросите за “главата” на семейството, за управление на семейния бюджет и за начина, по който се преодоляват конфликтите са посочили междинни модели или са дали противоречива информация. Примерно – “главата на семейството” е мъжът, същевременно обаче бюджетът на семейството се управлява по общо решение на двамата съпрузи, а жената се налага при решаването на семейните конфликти; или семейството няма “глава” (двамата съпрузи го ръководят чрез съгласувани решения), същевременно единият брачен партньор налага своите решения при управлението на семейния бюджет, а същият партньор отстъпва при решаване на семейните конфликти.

Същевременно трябва да се подчертае, че е висок общият дял на моделите **биархат** и **по-скоро биархат**. И жените, и сред мъжете от 1984 по-често откриваме разновидността **биархат**, а през 1994/1997 – разновидността **по-скоро биархат**. Забелязва се ясно изразено колебание. Но във всички подмножества общият дял на двете разновидности е около 50%, което означава че колебанията не са в голям диапазон.

Най-малък във всички наблюдавани подмножества е относителният дял на разновидностите “**по-скоро еднолична власт**” и “**еднолична власт**”. Видимо е все пак, че мъжкят приоритет е взел известен реванш през 1994/1997. Следва да обърнем внимание, че и през 1984 и през 1994/1997 жените относително по-рядко имат усещането, че в семействата им действа “силна мъжка ръка”. А това вече навежда на мисълта, че мъжете може би преувеличават тежестта на своите позиции.

<sup>4</sup> Тук са интервюираните, според които семейството им няма „глава”, съпрузите съвместно управляват семейния бюджет и с общи решения преодоляват конфликтите си.

<sup>5</sup> Тук са интервюираните, според които по два от посочените индикатори съпрузите в семейството имат еднакъв статус, а според един някой от тях има по-висок статус.

<sup>6</sup> Тук са интервюираните, според които по два от посочените индикатори единият съпруг има по-висок статус.

<sup>7</sup> Тук са интервюираните, според които по трите индикатора единият съпруг в семейството им има по-висок статус.

<sup>8</sup> Тук са интервюираните, според които и по трите емпирични индикатора съпрузите в семейството има междинен статус или пък информацията, получена от всеки емпиричен индикатор не се съгласува логично с нито един от другите два.

Въпреки известни колебания българското семейство се демократизира. Мъжът все още запазва по-значим ранг в семейната йерархия, но и там където го признават за “глава” на общността, той в повечето случаи има положението на *primus inter pares* (пръв между равните).

Всъщност съвременните съпрузи у нас ръководят семейния колектив не по строго установени модели или някаква конкретна договореност помежду си. В сложните реалности на днешното време обикновено единият съпруг е по-способен да решава определен кръг семейни проблеми, а другият е по-надарен да се справя с други. В определени етапи на семейния живот по-компетентен може да е единият, в следващи – другият. Способността да се ръководят семейните общности става твърде изменчива, зависи от конкретни обстоятелства и състояния, поради което дори се налага гъвкавост и взаимозаменяемост на съпрузите при изпълнение на лидерските задължения.

### III.5.к. Обобщаваща оценка на брачния начин на живот

Би било неточно да се говори, че у нас има всеобщо приет модел на брачния начин на живот и общо взето всички конкретни семейства с по-малки или по-големи отклонения гравитират към него. Функционират множество модели. Някои от тях имат ясно определени черти, други – не.

В страните с европейска семейно-брачна система сега се наблюдава разнообразие в брачните и семейните модели. Времето на единствен или най-малкото на доминиращ модел отмина. Впрочем, изобщо спорно е дали е имало страна, в която да е функционирал единен брачен модел. По-точно може да се говори за единен (доминиращ) модел на отделни социални групи.

Разнообразието на брачните и семейните модели е едно от постиженията на съвременната цивилизация. То дава възможност на индивида да приспособи живота си към собствените си предпочитания. Разбира се, тази ситуация същевременно поражда проблеми, тъй като предпочитанията на партньорите могат да конфликтват. Но има достатъчно основания тезата, че конфликти по този повод е имало и тогава, когато е бил налаган единен модел. Може да се спори, кога тези конфликти са имали по-тежки последствия за конкретните жени и мъже – в миналото или сега.

Бихме могли да приемем, че днес на единия полюс стои традиционният брачен начин на живот, на другия – дружеския или егалитарният, по средата – неотрадиционният, а между единия и другия полюс се разполагат множество междинни модели. Схемата на трите основни разновидности изглежда така:

|                                                      | БРАЧЕН НАЧИН НА ЖИВОТ                                           |                                          |                                |
|------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------|------------------------------------------|--------------------------------|
|                                                      | Традиционен                                                     | Неотрадиционен                           | Дружески                       |
| Ръководни функции осъществява                        | мъжът                                                           | мъжът                                    | двамата съпрузи                |
| Средствата за живот осигурява                        | мъжът                                                           | двамата съпрузи                          | двамата съпрузи                |
| Отговорност за отглеждане и възпитание на децата има | жената                                                          | жената                                   | двамата съпрузи                |
| Подкрепя се социалната реализация на                 | мъжа                                                            | повече на мъжа, но и на жената           | на двамата съпрузи             |
| Признава се за ценна                                 | повече личността на мъжа                                        | повече личността на мъжа, но и на жената | личността и на двамата съпрузи |
| Задоволяват се сексуалните потребности               | главно на мъжа                                                  | на двамата съпрузи                       | на двамата съпрузи             |
| Задоволяват се емоционалните потребности             | формално и на двамата, без тази функция да има особено значение | на двамата съпрузи                       | на двамата съпрузи             |
| Задоволяват се духовните потребности                 | повече на мъжа                                                  | на двамата съпрузи                       | на двамата съпрузи             |

За сега у нас най-голямо разпространение имат моделите, разположени от неотрадиционния до дружеския (вкл.) брачен начин на живот.

В скоби искаме да отбележим, че традиционният български брачен начин на живот (бракът, който е функционирал в общността на нашия народ през по-голямата част от историята ни – най-малко от падането ни под турско робство до края на Втората световна война) съвсем не покрива модела на традиционния европейски брак. В българското семейство винаги са работели и двамата съпрузи. Освен това жената е имала много силни позиции в ръководството на семейната общност.

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ

СТАБИЛНОСТ И УСПЕХ НА БРАКА

IV.1. СЪСТОЯНИЕ

Стабилността на брачната система в дадено общество обикновено се характеризира с коефициента на юридически прекратените бракове. Сам по себе си обаче разводът не е собствено проявление на стабилността на конкретния брак, а негов край. Стабилен или нестабилен е бракът, който функционира, а не този, който е престанал да функционира. Стабилен е бракът, който не проявява признаци на възможност за реално скъсване на връзката между двамата партньори. Нестабилен е този, в който е налице сериозно желание за развод у партньорите.

Сериозното желание за развод от своя страна се предпоставя от способността (или неспособността) на брака да изпълнява функциите си. И точно тази способност, която наричаме **успех на брака**, е най-интересната за социолога негова характеристика. Тя най-ясно отразява състоянието на конкретния брак и състоянието на брачната система в дадено общество.

Както за науката, така и за обществото е важно да се установи не само колко брачни двойки се разпадат, но също така – с какъв успех запазените бракове изпълняват функциите си. Чак след наличието на подобно по-пълно познание е възможно да преценим пред каква брачна действителност сме изправени.

Оказа се, че в средата на 90-те год. желание за развод имат 8% от омъжените жени и 6% от женените мъже. В края на 70-те години ЕСИ “Българското семейство” (1977) установи почти същите относителни дялове. Тогава желание за развод имаха 7% от омъжени жени и 5% от женени мъже. През 1995 Националният статистически институт и Институтът по демография при БАН извършиха ЕСИ “Жените в прехода към пазарна икономика”, което установи също така ниски относителни величини на потенциалния развод. В момента на това изследване желание за развод са имали 5% от жените и 3% от мъжете.

В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989), при които бяха анкетирани млади хора, съвсем закономерно числата бяха по-високи, тъй като младите брачни двойки реално се разпадат по-често. В първия случай сериозно желание за развод изразиха 17% от младите жени и 12% от младите мъже, а във втория – 18% от младите жени и 14% от младите мъже. В изследването от 1989 относителните величини бяха най-високи, защото Варна е между градовете с най-висок коефициент на разводите.

Пред тези числа песимистите вероятно ще отсъдят, че нестабилните бракове са много, оптимистите – че стабилните са далеч повече. Така или иначе трябва да се съгласим, че по-голямата част от запазващите юридическата връзка съпрузи имат здрав съюз, че заплахата от брачна разруха общо взето не е всеобщо разпространена. Още по-значими изводи могат да се направят след проучване успеха на брака чрез въпрос за оценката на собствения брак. Получиха се на пръв поглед шокиращи резултати:

Табл.66

| КАК ОБОБЩЕНО ОЦЕНЯВАТЕ БРАКА СИ ?         | (в %)        |      |
|-------------------------------------------|--------------|------|
|                                           | Семейни лица |      |
|                                           | Жени         | Мъже |
| Щастлив                                   | 22           | 22   |
| Сполучлив                                 | 52           | 57   |
| Средно — нито сполучлив, нито несполучлив | 21           | 18   |
| Несполучлив                               | 2            | 1    |
| Нещастен                                  | 3            | 2    |

Вижда се, че се очертава една твърде оптимистична картина. Оптимизмът изглежда толкова прекомерен, че дава основание за съмнения в достоверността на данните. Същевременно обаче не смятаме, че данните от Табл. 66 са лишени от информационна стойност. Обратното – обръщаме внимание, че тя скрито носи много важна информация. Ако отговорите на така поставения въпрос изкривяват информацията по посока на положителните степени на скалата, ако дори в една анонимна анкета повечето съпрузи държат да подчертаят, че те имат успешен брак, това означава, че нашият народ цени твърде много брачния институт. Престижът на собствения брак е важна характеристика на брачната система в

дадено общество. Ако този престиж е висок, това означава, че в крайна сметка бракът успява да изпълнява функциите си на някакво удовлетворително равнище.

Но дали посочените данни са изкривени от престижни съображения? Основания да поставим този въпрос възникват при разглеждане на процентните разпределения на оценките за брака, които дават съпрузите от нестабилните и прекратени бракове. Би могло да се очаква, че провалът на съпругеския съюз се е получил главно в несполучливите и нещастни бракове. Резонно е също да се очаква, че в тези съвкупности ще има изместване на разпределението към по-ниските степени на брачно благополучие, поради огорченията от конфликтите и разрива в отношенията. Но картината очертана от съпрузите, които имат сериозно желание за развод, т.е. в нестабилните бракове, е доста по-различна от очакваната.

Табл. 67

| КАК НАЙ-ОБЩО ОЦЕНЯВАТЕ БРАКА СИ ? (в %)  |                    |      |          |      |            |      |
|------------------------------------------|--------------------|------|----------|------|------------|------|
|                                          | Общо брачни двойки |      | Стабилни |      | Нестабилни |      |
|                                          | Жени               | Мъже | Жени     | Мъже | Жени       | Мъже |
| Щастлив                                  | 21                 | 22   | 23       | 24   | 12         | 5    |
| Сполучлив                                | 52                 | 57   | 55       | 59   | 34         | 52   |
| Средно - нито сполучлив нито несполучлив | 22                 | 18   | 21       | 17   | 35         | 38   |
| Несполучлив                              | 2                  | 1    | 1        | 0    | 19         | 5    |
| Нещастен                                 | 3                  | 2    | 0        | 0    | 0          | 0    |

Веднага трябва да отбележим, че приблизително същите резултати се получиха и в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на ... Варна” (1989) И тези изследвания се представиха с много оптимистични оценки на собствения брак (Виж *I-во Прил., Табл.57 и 58*). И те установиха, че в около половината от нестабилните бракове, както според жените, така и според мъжете бракът им е щастлив или сполучлив. Много важна подробност са данните за разведените жени и мъже, получени от ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984).<sup>1</sup> Налага се предположението, че когато правят изучаваната оценка, съпрузите се стремят да защитят не само престижа си, но и да бъдат справедливи към брака си, да се вгледат трезво в действителните му достойнства.

Успехът на брака бе наблюдаван и чрез други индикатори. Тук смятаме за уместно да направим едно отклонение като отделим място на историята на изследователските усилия, приложени у нас, за да се постигнат относително по-надеждни резултати. В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на ... Варна” (1989) успехът на брака допълнително бе изучаван с помощта на още шест индикатора (за сплотеността на съпрузите; за разбирателството между съпрузите; за удовлетвореността от съпругеското партньорство; за личната преданост между съпрузите; за духовната обвързаност между съпрузите; за емоционалната обвързаност между съпрузите). От посочените шест индикатора, описващи отделни аспекти на способността на съпрузите да реализират функциите на брака, бяха формирани чрез специални математико-статистически процедури два аналогични сложни (съставни) индикатора, наречени условно “успех на брака според жената” и “успех на брака според мъжа”. (Тези процедури са описани в докторската дисертация на Мария Динкова “Разводът на младите съпрузи”, която се съхранява в Народната библиотека “Св.Св. Кирил и Методий”).

Успехът на брака, измерен чрез съставни индикатори, които синтезират една огромна по обем информация, в последна сметка не влезе в противоречие с данните, получени с помощта на емпиричния индикатор “Оценка на собствения брак”.

<sup>1</sup> Ниски оценки на разрушения си брак – “несполучлив” и “нещастен” са дали само около половината от разведените жени и малко повече от една трета от разведените мъже като в най-ниска степен - “нещастен брак” честотите са по-малки в сравнение с по-благоприятната оценка – “несполучлив брак”. А между впрочем почти 14% от разведените жени и 22% от разведените мъже са посочили оценките “щастлив” или “сполучлив” брак.

| БИХТЕ ЛИ СПОДЕЛИЛИ КАК ОЦЕНЯВАТЕ БРАКА СИ? (в %) |      |      |
|--------------------------------------------------|------|------|
|                                                  | Жени | Мъже |
| Щастлив                                          | 6    | 11   |
| Сполучлив                                        | 8    | 11   |
| Не съвсем сполучлив                              | 26   | 35   |
| Несполучлив                                      | 33   | 26   |
| Нещастен                                         | 18   | 9    |
| Не мога да преценя                               | 9    | 8    |

Табл. 68

| УСПЕХ НА БРАКА (1984) (в %) |                       |      |          |      |            |      |            |      |
|-----------------------------|-----------------------|------|----------|------|------------|------|------------|------|
|                             | Общо запазени бракове |      | Стабилни |      | Нестабилни |      | Прекратени |      |
|                             | Жени                  | Мъже | Жени     | Мъже | Жени       | Мъже | Жени       | Мъже |
| Много висок успех           | 36                    | 42   | 43       | 47   | 8          | 14   | 4          | 7    |
| Висок успех                 | 40                    | 38   | 42       | 39   | 28         | 31   | 9          | 14   |
| Среден успех                | 13                    | 11   | 9        | 9    | 27         | 26   | 12         | 15   |
| Нисък успех                 | 9                     | 7    | 4        | 4    | 31         | 27   | 51         | 48   |
| Пълен неуспех               | 1                     | 0    | 0        | 0    | 4          | 1    | 20         | 10   |
| Неотг. поне на 1 от в-сите  | 1                     | 2    | 2        | 1    | 2          | 1    | 4          | 6    |

През 1984 малко повече от 30% от жените и около 40% от мъжете от запазените бракове по всички емпирични индикатори дадоха най-висока оценка на способността на собствения си съпружески съюз да се справя със задачите си, поради което ги отнесохме към категорията на браковете с много висок успех. Около 40% от жените и от мъжете от запазените бракове дадоха с повечето индикатори най-висока, а с по-малко – средна оценка на тези способности на съюза си, поради което ги отнесохме към браковете с висок успех. Около 13% от жените и 11% от мъжете от запазените бракове дадоха по всички индикатори средни оценки на отделните аспекти на успеха на брака си, или оценки, които взаимно се уравновесяват (част от тях високи, част ниски), поради което ги отнесохме към категорията на браковете със среден успех. Около 9% от жените и 7% от мъжете от запазените бракове дадоха най-често ниски и по-рядко средни оценки на отделните аспекти на успеха на брака си, поради което ги отнесохме към категорията на браковете с нисък успех. В запазените стабилни бракове няма жени и мъже, които по всички емпирични индикатори да са посочили, че собствения им съпружески съюз не се справя със задачите си. Поради това – както се вижда – сред тях не са попадали брачни единици с пълен неуспех.

Разнообразие има и в разпределенията по скалата на успеха на брака и в прекратените бракове. При това най-големи натрупвания има в подразделението “нисък успех”, а не в “пълен неуспех”.

През 1994/97 нямаше възможност да използваме много индикатори за успеха на брака. В същност това вече не бе нужно. ЕСИ от 1984 и 1989 показаха, че данните, получени с помощта на индикатора “оценка на собствения брак” са достатъчни. Все пак използвахме допълнително индикатор за удовлетвореност на съпрузите от партньорството им. Данните представяме в Табл.69.

Табл. 69

| ДО КОЛКО СТЕ УДОВЛЕТВОРЕНИ ОТ ВЗАИМООТНОШЕНИЯТА СЪС СЪПРУГА/ТА СИ ? (в %) |      |                 |                |      |                 |                |
|---------------------------------------------------------------------------|------|-----------------|----------------|------|-----------------|----------------|
|                                                                           | Жени |                 |                | Мъже |                 |                |
|                                                                           | Общо | Стабилни двойки | Нестаб. двойки | Общо | Стабилни двойки | Нестаб. двойки |
| Удовлетворени напълно (висок успех)                                       | 49   | 51              | 24             | 55   | 56              | 43             |
| Удовлетворени отчасти (среден успех)                                      | 42   | 42              | 46             | 41   | 41              | 48             |
| Не са удовлетворени (неуспех)                                             | 9    | 7               | 30             | 4    | 3               | 9              |

Виждаме, че в общата съвкупност най-голям дял имат брачните двойки с висок успех, а най-нисък – тези, които са претърпели неуспех. Отново става ясно, че нестабилните брачни двойки не са тотално неуспешни. Бракът е многофункционална система и именно затова изглежда рядко стига до състояние да се изпразни от всякакво съдържание.<sup>2</sup>

Описанието на стабилността и успеха на съвременния брак води до извода, че брачната система в нашата страна запазва добри перспективи и в обозримо бъдеще, независимо от евентуалното по-нататъшно по-широко разпространение на развода.

<sup>2</sup> Изследването на Националния статистически институт и Института по демография към БАН “Жените в прехода към пазарна икономика” (1995) получи дори по-оптимистични от нашите резултати. На въпроса “Удовлетворен/а ли сте от Вашия съвместен живот със сегашния/та Ви съпруг/а?” отговорите (в %) са както следва:

|      | Общо  | Да   | Отчасти | Не |
|------|-------|------|---------|----|
| Жени | 100.0 | 76.0 | 22      | 2  |
| Мъже | 100.0 | 78   | 20      | 2  |

#### IV.2. ФАКТОРИ НА БРАЧНИЯ УСПЕХ (ДЕФИНИЦИЯ, ИЗМЕРВАНЕ НА ВЛИЯНИЕТО)

Фактори на брачния успех са обстоятелствата на социалния, биологичния и психичния живот на съпрузите, които влияят благоприятно или неблагоприятно върху функционирането на конкретните брачни съюзи. Въз основа на произхода им те могат да се класифицират в три групи:

- вътрешни на брака фактори (фактори, породени от отделните елементи на конкретния брак);
- фактори, произхождащи от семейството, в което функционира конкретния брак;
- фактори, произхождащи от конкретното общество, в което функционира конкретният брак.

В настоящата работа имаме възможност да изучаваме само вътрешните на брака фактори.

Връзката между успеха на брака и неговите фактори е двупосочна. Дадено обстоятелство може да влияе върху брака така, че да благоприятства за неговия успех. Но след като то веднъж е спомогнало за пълноценното функциониране на брака, може да търпи обратното влияние на успешния брак.

Възможно е също така дадено обстоятелство да се е появило, защото преди неговото възникване бракът е бил успешен по други причини. Но веднъж появило се, това обстоятелство може да упражнява обратно влияние върху брака и да задълбочава успеха му.

Възможно ли е да се изясни, когато се изучава връзката между успеха на брака и определен тип обстоятелства, дали тези обстоятелства са фактори на неговия успех или негови следствия? Такава яснота може да се внесе въз основа на следните критерии: когато е сигурно, че дадено обстоятелство се е появило преди формирането на успеха на брака, то е негов фактор. Когато обратното – обстоятелството се е появило след като бракът вече е станал успешен, то е негово следствие.

В настоящата работа към факторите на брачния успех са отнесени всички обстоятелства, с които – според резултатите от изследването – брачният успех е обвързан в статистическа зависимост, без да се проучва в какъв момент от историята на конкретния брак тези обстоятелства са се появили. Възприема се този подход, защото в масата от случаите е невъзможно да се разграничи дали те са се появили като причина или като следствие. Най-вече и защото **при всички случаи** независимо от това коя е първична променлива, и двете променливи след появата си започват взаимно да си влияят.

Факторите на успеха на брака се откриват чрез т.нар. крос-Таблицы, в които индикаторът на успеха на брака (това е най-общата оценка на собствения брак, която дават жените и мъжете) се съпоставя (комбинира) с индикатора на дадено вътрешно на брака обстоятелство. Когато се установят статистически значими различия между разпределенията на разновидностите на даден индикатор на определено наблюдавано обстоятелство от живота на съпрузите в щастливите, сполучливите и несполучливите бракове, това обстоятелство се преценява като фактор на брачния успех. Силата на влиянието на даден фактор върху брачния успех се измерва чрез изчисляване на корелационната зависимост на най-общата оценка на собствения брак от този фактор. Изчислението се извършва с помощта на коефициентите Х-квадрат и Крамер.<sup>3</sup>

Познанието за факторите на брачния успех може да се задълбочи, ако се използва още един коефициент за измерването на даден фактор. Въпросният коефициент, който можем да наречем условно коефициент на брачния успех (КБУ), има предназначението да “претегли” брачния успех на всяка

<sup>3</sup> Тъй като е добре да се подредят факторите на брачния успех според силата на влиянието им, в настоящата работа те се класифицират според стойността на коефициента Крамер по следния начин:

| Степен на влияние на даден фактор | Стойности на коеф. Крамер за корелационната зависимост между успеха на брака и даден фактор |
|-----------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|
| Без зависимост                    | Без статистическа значимост                                                                 |
| Слаба зависимост                  | Под 0.100                                                                                   |
| По-скоро слаба зависимост         | От 0.101 до 0.150                                                                           |
| Средна зависимост                 | От 0.151 до 0.200                                                                           |
| По-скоро силна зависимост         | От 0.201 до 0.250                                                                           |
| Силна зависимост                  | От 0.251 до 0.300                                                                           |
| Много силна зависимост            | От 0.301 до 0.500                                                                           |
| Изключително силна зависимост     | Над 0.500                                                                                   |

Заб.: Тази класификация е твърде условна и важи само за това изследване.

подсъвкупност, обособена според разновидностите на даден фактор. Разновидността на даден фактор, която обособява подсъвкупност с най-висок коефициент на брачния успех, е най-благоприятна за брачния успех. Обратното – разновидността, която обособява подсъвкупност с най-нисък коефициент на брачния успех, е най-неблагоприятна за успеха на брака.<sup>4</sup>

<sup>4</sup> Коефициентът на брачния успех (КБУ) се формира по определена математико-статистическа процедура. Тя е идентична с процедурата на формиране на коефициента за значимост на брачните функции (КЗ), която им се придава от изследваните в тяхната идеална представа за брака. (Виж отново Първа глава, Втори раздел - 1.2.) Тази процедура се заключава в няколко последователни действия, които илюстрираме със следния пример:

Пред нас е крос-Таблицата за влиянието на фактора “ранг на любовта към брачния партньор” върху брачния успех:  
**За подмножеството на Мъжете:**

| РАНГ НА ЛЮБОВТА КЪМ БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР (в %)                 |                                   |                                      |                          |                       |
|------------------------------------------------------------|-----------------------------------|--------------------------------------|--------------------------|-----------------------|
| Успех на брака<br>(оценка на собствения брак)              | МЪЖЕ                              |                                      |                          |                       |
|                                                            | Партньорът е „най-голямата любов” | Партньорът НЕ е „най-голямата любов” | Не е имал „голяма любов” | Въздържане от отговор |
| Най-висок успех (щастлив брак)                             | 29                                | 11                                   | 5                        | 10                    |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 59                                | 50                                   | 53                       | 63                    |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 12                                | 35                                   | 42                       | 27                    |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 0                                 | 4                                    | 0                        | 0                     |

- Този фактор обособява четири подсъвкупности:
1. Мъже, чиято партньорка е “най-голямата любов”;
  2. Мъже, чиято партньорка НЕ е “най-голямата любов”;
  3. Мъже, които не са имали “най-голяма любов”;
  4. Мъже, които се въздържат да дадат преценка дали брачната им партньорка е “най-голямата любов”.
- Започваме най-напред процедура с подсъвкупността на мъжете, чиято партньорка е “най-голямата им любов”. Тя се състои в следното:
- а) Всяко подделение на скалата на брачния успех получава балова оценка от 1.0 до 0.0, т.е. 1.0; 0.7; 0.3; 0.0.
  - б) Баловата оценка на всяко подделение на скалата на брачния успех се умножава по относителния дял на мъжете с брачни партньорки, оценени като “най-голямата любов”, които са попаднали в това подделение. В резултат всяко процентно разпределение на мъжете, чиито брачни партньорки са “най-голямата любов”, по скалата на брачния успех получава отделен бал.
  - в) Баловите на всички процентни разпределения се събират, получава се сумарен бал на подсъвкупността на мъжете, оценили брачните си партньорки като “най-голямата любов”. Като се отнесе към 100 мъже от тази подсъвкупност (т.е. като се раздели на 100) този сумарен бал се превръща в коефициент на успеха на брака (КБУ) на тази подсъвкупност.
- Ето и още една конкретизация на процедурата:

| Успех на брака<br>(оценка на собствения брак)              | Балова оценка на подделенията на скалата на брачния успех | Процентно разпределение на мъжете, чиито партньорки са “най-голямата им любов” по скалата на брачния успех | Бал на процентните разпределения на мъжете по скалата на брачния успех |
|------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| Най-висок успех (щастлив брак)                             | 1.0                                                       | 29                                                                                                         | 29.0                                                                   |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 0.7                                                       | 59                                                                                                         | 41.3                                                                   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 0.3                                                       | 12                                                                                                         | 3.6                                                                    |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 0.0                                                       | 0                                                                                                          | 0.0                                                                    |
| Сумарен бал:                                               |                                                           |                                                                                                            | 73.9                                                                   |

КБУ (Коеф. на брачния успех на мъжете чиито партньорки са “най-голямата ми любов”) = 0.74

По същия начин получаваме КБУ на мъжете, чиито брачни партньорки не са “най-голямата любов” (той е 0.56); КБУ на мъжете, които не са имали “най-голяма любов” (той е 0.55); КБУ на мъжете, които са се въздържали да дадат отговор (той е 0.62).

Така подсъвкупностите на мъжете, обособени според ранга на любовта към брачната им партньорка, се подреждат с брачния си успех както следва:

1. Брачната партньорка е “най-голямата любов” (КБУ=0.74)
2. Въздържали се от отговор (КБУ=0.62)
3. Брачната партньорка НЕ е “най-голямата любов” (КБУ=0.56)
4. Не е имал “най-голяма любов” (КБУ=0.55)

Следователно най-благоприятна за успеха на брака е разновидността “брачната партньорка е най-голямата любов”, а най-неблагоприятна — “мъжът не е имал най-голяма любов”

Само от обикновения прочит на крос-Таблицата може също да се прецени, че разновидността “брачната партньорка е най-голямата любов” е най-благоприятна за успеха на брака. Невъзможно е обаче да се разбере как се подреждат разновидностите “брачната партньорка НЕ е най-голямата любов” и “мъжът не е имал най-голяма любов”. Чрез коефициента на брачния успех постигаме тази яснота.

В текста по-нататък при анализа на всеки фактор на брачния успех даваме само коефициентите на брачния успех, без да се привеждат конкретните процедури на изчисляването им. Читателят може сам да ги направи на основата на всяка конкретна крос-Таблица, ако държи да извърши проверка.

В текста на настоящата работа при анализа на всеки фактор се посочват:

А) Крос-Таблица на комбинацията между разновидностите на индикатора на този фактор с разновидностите на индикатора на успеха на брака, т.е. най-общата оценка на собствения брак;

Б) Стойността на коефициента Крамер, с който се измерва зависимостта на успеха на брака на анкетираните лица от дадения фактор.

В) Коефициентите на брачния успех на всяка подсъвкупност, обособена според разновидностите на даден фактор.

Трябва да се има пред вид, че няма всеобщи фактори на брачния успех, т.е. такива обстоятелства на социалния, психичния и биологичния живот на съпрузите, които да влияят върху брачния успех във всяко общество, във всеки тип семейство и във всяко време. Както обществото, така и семейството, а също и бракът непрекъснато се променят. Променяйки се, те изменят и взаимовръзките помежду си. Поради това едно обстоятелство в дадено общество може да влияе положително върху брачния успех; същото обстоятелство може в друго общество да влияе отрицателно. И същото обстоятелство може да бъде ирелевантно към брачния успех в трето общество.

И така – обръщаме внимание – установените от нас познания за факторите на брачния успех са валидни в средата на 90-те години в България, за цялата съвкупност на брачните съюзи в страната, за всички типове селища и за всички възрастови групи.

### IV.3. ЖЕНИТЕ И МЪЖЕТЕ КАТО БРАЧНИ ПАРТНЬОРИ

Повечето от качествата на брачните партньори, изучавани със социологически познавателни средства, сами по себе си се оказали слаби фактори на брачната стабилност, макар че по този въпрос се разпространяват обратни хипотези. Именно затова резултатите от изучаването им са интересни. Те създават предпоставки и за по-нататъшни търсения, а също така спомагат да се разпръснат известни предразсъдъци и пророчества за перспективите на брака.

#### IV.3.a. Половия диморфизъм

Съществуващата представа, че жените държат повече на брака и семейството си претърпя интересни корекции в светлината на изследванията, извършени у нас в последните десетилетия.

От една страна, според всички налични данни жените са по-склонни от мъжете да жертват успехи в личната си социална реализация, ако интересите на семейството им и особено отглеждането и възпитанието на децата налагат това. Информацията, с която разполагаме и особено изучаването на бюджета на времето доказват безспорно, че в сравнение с мъжете жените полагат много повече труд в домашния живот. От друга страна, у съвременните жени по-често е налице готовност да живеят и без съпруг, ако бракът се окаже неуспешен, или ако не се намери подходящ партньор. Ако се върнем още веднъж към Табл.15 във Втора част, ще открием, че делът на семейните жени, според които животът може да бъде пълноценен и без наличието на съпругеска връзка, е малко по-голям отколкото аналогичния дял на семейните мъже. Също така жените относително по-рядко в сравнение с мъжете ценят пожизнения брак и относително по-рядко считат, че несполучливият брак трябва да се запази заради децата. (Виж Табл.18 и 19 във Втора част).

Всички посочени до тук различия между жените и мъжете са малки, някои от тях са дори на границата на стохастичната грешка. Но не бива да се пренебрегват, защото при изучаването на пола като фактор на брачната стабилност се натрупват други и то съвсем убедителни доказателства в същия смисъл.

Както нашето изследване, така и тези, които го предхождат, разкриват по безспорен начин, че жените по-често от мъжете имат критично отношение към собствения си брак. В подмножеството на жените в сравнение с подмножеството на мъжете по-малка част от бракове се характеризират с “много висок успех” и относително повече – с “нисък успех” или “без успех” (Вж. Табл.66-69 в Четвърта част). В нашето изследване общият коефициент на успеха на брака в подмножеството на жените (КБУ = 0.66) е по-нисък от общия коефициент на успеха на брака в подмножеството на мъжете (КБУ = 0.69).

Когато бракът не удовлетворява с изпълнението на функциите си, жените по-често се решават да скъсат с него. Жените по-често имат сериозно желание за развод и реално по-често подават молба за развод – в последните 30 год. според статистическите данни средно в 60% от случаите.

На кои компоненти на индивида и индивидуалността се дължи това различие между двата пола в качеството им на фактори на брачната стабилност? Не можем да дадем отговор.

В социално отношение жените имат все още по-слаби позиции и поради това не може да се смята, че те разчитат на по-големи възможности да се справят с житейските си проблеми без брак. Това, което може все пак да им придава “сила”, е обстоятелството, че в повечето случаи децата остават при тях, а заедно с това и някои други преимущества при подялбата на семейното жилище и на семейното имущество. Ето защо в публицистиката често се изтъква (не в полза на женския пол), че именно по-голямата защитеност на жената от страна на съдопроизводството определя по-големия ъ кураж в бракоразводните начинания. Реалните факти обаче – ако се разгледат безпристрастно – опровергават този разпространен мит.

Във връзка с посочените намеци срещу жените трябва да се вземе най-напред предвид обстоятелството, че според Семейния кодекс жените и мъжете имат напълно еднакви права за претенции върху родителската власт. А след това трябва да се разгледа фактът, че мъжете относително много по-рядко претендират да им се предостави тази власт.

В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) при анализа на документите от бракоразводните процеси на попадналите в извадката прекратени бракове бе установено, че в съвкупността на браковете, в които е имало деца, само майката е поискала да ъ се възложи родителската власт в 69% от случаите, само бащата – в 13%, и двамата едновременно – в 18%. Или общо 87% от развеждащите се майки и 31% от развеждащите се бащи са настоявали децата да се оставят при тях за отглеждане и възпитаване.

Съдът е предоставил родителската власт на майката в 86% от случаите, на бащата – в 9% от случаите и на двамата (част от децата – на майката и част – на бащата) в 5% от случаите. Майките са били предпочетени в рамките на претенциите им. Бащите – доста под претенциите им. Съдът е преценил при обсъждане на конкретните условия за по-нататъшното благополучие на децата, че интересите им налагат те да бъдат поверени на майката. Трябва да добавим също, че разглеждането на бракоразводните дела остави у нас впечатлението, че повечето мъже, които първоначално настояват за родителската власт, в края на процеса сами се отказват в полза на бившите си съпруги.

Така че, съдът не защитава повече или изключително жените в решенията си за прекратяване на конкретните брачни съюзи, а се съобразява с реално предявените претенции на развеждащите се страни.

Ако женският пол притежава някакви по-големи социални ресурси да поеме бремето на самотното родителство след развода, те явно се състоят в друго – в неговата по-голяма подготвеност да се справя с отглеждането и възпитанието на децата. А също така – в неговата по-голяма готовност да се жертва в името на децата. Това преимущество е въпрос на социализация, която по исторически причини наистина “облагодетелства” жените в подготовката им за родителските отговорности.

Дали обаче по-голямата подготвеност на жените да се справят с децата тежи толкова много, че да надвива опасенията им от ситуацията на самотното майчинство след развода? Лично ние имаме съмнения по този въпрос, защото при изследването от 1984 средно година и половина след развода намерихме майките (и жените въобще) в много по-тревно състояние, отколкото бащите (и мъжете въобще). Не ни се струва възможно те да са били относително по-малко тревожни, когато са взимали решение да се разведат. (Макар че все пак това е една хипотеза).

Възможно е относително по-критичното отношение на жените към брака им и относително по-изявената им нагласа да предприемат брачната раздяла да се корени не в социалните им черти, а в психичната и дори в биологичната им природа. Възможно е жените, въпреки всички представи да са относително по-решителни от мъжете в критични ситуации и относително по-силни в посрещането на трудностите както в психологически, така и във всякакъв друг смисъл. Така или иначе съвременната психология и антропология представят доста доказателства в този смисъл.

Ако те наистина притежават такива предимства, тогава социалните обстоятелства, които създадоха възможности за разведената жена да живее самостоятелно и независимо от социалната и материалната мъжка опека, просто улесняват проявата на природни дадености.

#### **IV.3.6. Възраст на брачните партньори**

В Трета част (III.3.а.) определихме, че биологическите сходства/различия на брачните партньори ще изучаваме само по признака възраст. Този признак формално се оказва фактор на брачния успех. Има значими различия в разпределението на отделните възрастови групи по ранговата скала на брачния успех.

След изчисляване коефициентите на брачния успех на отделните подсъвкупности (Табл. 70), обособени според възрастта на жените и мъжете, става ясно, че: сред жените най-висок коефициент на успех има групата до 30 год.; следват групата 46-60 год. и групата над 60 год. Най-нисък е успехът на групата

31-45 год.; сред мъжете разположението е малко по-друго. Най-висок коефициент на успех има групата до 30 год.; следват групата над 60 год. и групата 31-45 год. Най-нисък коефициент има групата 46-60 год.

Табл. 70

| ВЛИЯНИЕ НА ВЪЗРАСТТА НА СЪПРУЗИТЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ (в %) |             |      |            |      |            |      |            |      |
|-------------------------------------------------------------|-------------|------|------------|------|------------|------|------------|------|
| Успех на брака<br>(оценка на собствения брак)               | 16- 30 год. |      | 31-45 год. |      | 46-60 год. |      | 61-70 год. |      |
|                                                             | Жени        | Мъже | Жени       | Мъже | Жени       | Мъже | Жени       | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                              | 28          | 45   | 21         | 19   | 23         | 21   | 12         | 20   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                | 52          | 40   | 48         | 62   | 58         | 54   | 63         | 68   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)        | 17          | 15   | 27         | 18   | 19         | 25   | 23         | 10   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)  | 3           | 0    | 4          | 1    | 0          | 0    | 2          | 2    |
| Коефициент на брачния успех                                 | 0.70        | 0.78 | 0.63       | 0.68 | 0.69       | 0.66 | 0.63       | 0.71 |

Вероятно възрастта като биологичен фактор има някакво значение за брачното благополучие. Младият човек има по-силни емоционални и сексуални преживявания, а и по-въодушевно приема радостите на живота. Възможно е именно или най-вече по тази причина жените и мъжете до 30 год. относително най-често да оценяват собствения си брак с най-високата мярка за успех. Но факторът “възраст” неминуемо се слива с фактора “продължителност на брачния живот”. Те се наслагват и се проявяват един чрез друг. В първите години след възникването си конкретният брак има основание да бъде по-успешен със своята “новост”, с потенциала на свежест и надежди, които носи всяко начало.

В късна възраст човек се успокоява по различни, най-вече биологични причини, поради което преценява обстоятелствата на живота си по-мъдро и примирено. Същевременно късната възраст е съпроводена с продължителен “брачен стаж”, в който повечето от съпрузите от отделните брачни двойки са имали време да се приспособят и да се привържат трайно един към друг.

Най-критична за брака е възрастта, която идва след отрезвяването от пианството на младостта, подсилено от ентузиазма на брачното начало. За жените (които по-рано встъпват в брак) тази втора вълна идва между тридесетте и средата на четиридесетте им години. Същевременно това са годините с най-голямо натоварване с майчински, домакински и едновременно с това с трудово-професионални задължения. За мъжете, които се женят относително по-късно, този спад обхваща и част от времето след 45-та им година. Вероятно поради това за брачния успех на жените най-неблагоприятна е възрастта 31-45 год., а за мъжете – 46-60 год. В същия възрастов интервал мъжете – губейки постепенно сексуална потентност – преценяват, че брачната им партньорка е първопричината на сексуалното им угасване.

Остава да потърсим обяснението за различията в брачния успех на жените и мъжете над 60 год. В най-късна възраст мъжете по-трудно се справят с житейските си проблеми в сравнение с жените. За тях съпругата в този период е особено необходима и по тази причина вероятно те започват отново да дават висока оценка на брака си. Жените му дават по-умерена оценка в сравнение с мъжете, вероятно защото им дотежават болестите и физическата немощ на съпрузите им, за които те трябва да се грижат.

Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от възрастта на съпрузите и в двете подмножества е **по-скоро средна**.

В подмножествата на: жените  $C = 0.102$ ; мъжете  $C = 0.146$ .

Не се откри статистически значима зависимост между брачния успех и различията във възрастите на брачните партньори. Може би защото общо взето големи различия по този признак не са на лице.

#### IV.3.в. Съвместимост на характерите на брачните партньори

В Трета част определихме, че психическите сходства/различия между брачните партньори ще изучаваме само чрез съвместимостта на характерите им. Подобна съвместимост се смята за установена, когато изследваните преценяват, че тя е налице.

Разпространената представа, че съвместимостта на характерите на брачните партньори е основен фактор на брачния успех бе потвърдена от нашите данни.

Разпределението на този признак по ранговата скала на брачния успех и коефициентите на брачния успех показват, че най-висок успех на брака си имат жените и мъжете, чиито характери са съвместими с тези на партньорите им. И обратното – най-нисък брачен успех имат жените и мъжете, чиито характери са несъвместими с тези на партньорите им.

Табл.71

| ВЛИЯНИЕ НА СЪВМЕСТИМОСТТА НА<br>ХАРАКТЕРИТЕ НА СЪПРУЗИТЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ (в %) |                       |      |                       |      |                 |      |
|------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|------|-----------------------|------|-----------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                      | Съвместими са напълно |      | Съвместими са отчасти |      | Несъвместими са |      |
|                                                                                    | Жени                  | Мъже | Жени                  | Мъже | Жени            | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                     | 37                    | 33   | 10                    | 11   | 5               | 12   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                       | 55                    | 60   | 58                    | 60   | 26              | 23   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                               | 7                     | 7    | 31                    | 29   | 51              | 53   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                         | 1                     | 0    | 1                     | 0    | 18              | 12   |
| Коефициент на брачния успех                                                        | 0.78                  | 0.77 | 0.60                  | 0.62 | 0.39            | 0.44 |

Стойностите на коефициента Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор е много силна.

В подмножествата на: жените  $C = 0.391$ ; мъжете  $C = 0.365$ .

Най-важният резултат от данните за влиянието на съвместимостта на характерите върху успеха на брака не се заключава в това, че се експлицира голямото значение на това влияние, а в обстоятелството, че тази съвместимост все пак не гарантира изцяло брачното благополучие. От Табл.71 се вижда, че бракове със среден, та дори и с нисък успех се откриват и сред съпрузите със съвместими характери. А бракове с най-висок успех имат и съпрузи с несъвместими характери. Вероятностният характер на системата на брака тук се проявява много отчетливо.

IV.3.г. Социални качества на брачните партньори

В Трета глава като социални качества на брачните партньори бяха изучени образованието им, икономическата активност и социалната им принадлежност. Образованието, както и различията между образованието на двамата съпрузи, а също така социалната принадлежност, както и различията между социалната принадлежност се оказаха ирелевантни към това състояние на брачната двойка.

Икономическата активност (заетостта в икономически структури), прояви сравнително слабо и неясно влияние върху благополучието на брака. Ясно изразено влияние обаче оказва степента (качеството) на реализацията на брачните партньори в системата на професионалния труд.

Индикатор за качеството на реализацията в системата на професионалния труд е удовлетворението от този труд. Въпросът е: “Как гледате на сегашната си работа?”. Приемаме, че висока степен на реализация в професионална работа имат лицата, които дават отговор: “Доволен съм от работата си, но мога в бъдеще да я сменя с по-добра”. Такъв отговарят хора, които преценяват, че се справят добре със задълженията си, оценявани са по достойнство и имат самочувствието, че могат да се проявят още по-добре.

Реализираните в средна степен отговарят “Доволен съм и бих искал това да е работата ми за напред”. Такъв е отговорът на хора, които се справят добре със задълженията си, оценявани са по достойнство и смятат, че не е нужно да рискуват с друго работно място. Реализираните в ниска степен отговарят “Не съм доволен от тази работа, при възможност ще я сменя”. Скалата на отговорите съдържа още една разновидност: “Работя по принуда, при първа възможност (материална) няма да работя изобщо”.

Табл.72

| ВЛИЯНИЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА СЪПРУЗИТЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ (само за лицата, които работят) (в %) |        |      |        |      |       |      |                   |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|------|--------|------|-------|------|-------------------|------|
| СТЕПЕН НА РЕАЛИЗАЦИЯ                                                                                         |        |      |        |      |       |      |                   |      |
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                                                | Висока |      | Средна |      | Ниска |      | Работи по принуда |      |
|                                                                                                              | Жени   | Мъже | Жени   | Мъже | Жени  | Мъже | Жени              | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                                               | 20     | 22   | 27     | 33   | 19    | 24   | 17                | 14   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                                                 | 60     | 65   | 51     | 54   | 35    | 40   | 52                | 57   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                                                         | 18     | 12   | 20     | 13   | 33    | 36   | 31                | 29   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                                                   | 2      | 1    | 2      | 0    | 13    | 0    | 0                 | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                                                                  | 0.69   | 0.75 | 0.67   | 0.71 | 0.54  | 0.62 | 0.63              | 0.63 |

Както сред жените, така и сред мъжете най-висок коефициент на брачен успех имат лицата с висока степен на професионална реализация, а най-нисък тези – с ниска степен на професионална реализация. Предпоследно място според този коефициент имат лицата с принудителна професионална реализация.

Влиянието на професионалната реализация на жените и на мъжете върху брачния успех и брачната стабилност бе проучвано във всички изследвания на брака и семейството у нас, извършвани през 70-те и 80-те години. В тях неизменно имаше доказателства, че най-добре реализираните в това отношение жени и мъже относително най-често имат успешен и стабилен брак.

Впрочем реализацията в семейството и реализацията в професията взаимно си влияят. Тази закономерност дава още един аргумент в полза на тезата, че обществото е заинтересувано да създава благоприятни условия за функционирането на брака и семейството, защото успешно функциониращият брак и по тази причина предпоставя успешна икономика.

От друга страна, то е заинтересовано да създава условия за успешна професионална реализация на своите членове и заради това, че подобна реализация укрепва основната негова клетка, семейството.

Данните от Табл.72 поставят и редица въпроси. Любопитно е защо е толкова нисък коефициентът на брачен успех на лицата, които работят по принуда и при първа възможност няма да работят. Ние сме склонни да мислим, че това са хора, които по принцип трудно се адаптират към социалния живот.

Стойностите на коеф.Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор е **поскоро средна**:

В подмножествата на:       жените  $C = 0.134$ ; мъжете  $C = 0.133$ .

#### IV.4. ПЪТЯТ КЪМ ФОРМИРАНЕ НА БРАЧНИЯ СЪЮЗ

##### IV.4.a. Запознаване и продължителност на предбрачната дружба

Биографията на конкретния брак влияят повече или по-малко забележимо върху по-нататъшната му съдба, без обаче фатално да я предопределят. Във взаимовръзката между **начина на запознанство** на бъдещите партньори и успеха на брака им не проличаха ясни зависимости. Несъмнен фактор на брачния успех се оказа **продължителността на предбрачната дружба**.

Табл.73

| ВЛИЯНИЕ НА ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТТА НА ПРЕДБРАЧНАТА ДРУЖБА<br>ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ (в %) |                         |      |                |      |                |      |
|----------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|------|----------------|------|----------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                    | Няколко дни или седмици |      | Няколко месеца |      | Няколко години |      |
|                                                                                  | Жени                    | Мъже | Жени           | Мъже | Жени           | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                   | 28                      | 23   | 29             | 30   | 32             | 37   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                     | 45                      | 57   | 51             | 58   | 52             | 55   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                             | 21                      | 13   | 16             | 12   | 10             | 7    |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                       | 6                       | 7    | 4              | 0    | 6              | 1    |
| Коефициент на брачния успех                                                      | 0.65                    | 0.67 | 0.70           | 0.74 | 0.71           | 0.77 |

Коефициентите на брачния успех на отделните подсъвкупности, обособени според продължителността на предбрачната дружба, показват, че най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, които са имали няколкогодишна предбрачна дружба, а най-нисък на тези с предбрачна дружба няколко дни или седмици. Нашите данни са сходни с тези от предходните изследвания. През 1984 и 1989 освен това бе установено, че най-благоприятна за брака е предбрачната дружба от две-три години. Този факт заслужава особено внимание, защото – както видяхме – продължителността на предбрачната дружба на около 60% от жените и мъжете у нас е по-малка от година.

Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор в подмножеството на жените е **слаба** ( $C = 0.081$ ), а в подмножеството на мъжете – **средна** ( $C = 0.162$ ).

##### IV.4.b. Предбрачна любов

Характеристиката на ухажването явно е свързана с онези фактори, на предисторията на брака, които заслужават най-голямо внимание от гл.т. на неговото бъдеще. Основното чувство към брачния

партньор в периода на ухажването е важен показател на равнището на културата и на качеството на живота. Ето защо то не може да не се прояви като фактор на предстоящата обвързаност.

Табл.74

| ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ НА ОСНОВНОТО ЧУВСТВО КЪМ БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР<br>(ОТ ПРЕДИ СКЛЮЧВАНЕТО НА БРАКА) (в %) |       |      |             |      |           |      |          |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------|------|-------------|------|-----------|------|----------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                                                  | Любов |      | Приятелство |      | Харесване |      | Уважение |      |
|                                                                                                                | Жени  | Мъже | Жени        | Мъже | Жени      | Мъже | Жени     | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                                                 | 28    | 27   | 7           | 6    | 9         | 15   | 9        | 19   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                                                   | 54    | 61   | 59          | 68   | 39        | 47   | 63       | 43   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                                                           | 17    | 12   | 22          | 26   | 48        | 36   | 28       | 38   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                                                     | 1     | 0    | 12          | 0    | 4         | 2    | 0        | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                                                                    | 0.71  | 0.73 | 0.55        | 0.61 | 0.50      | 0.59 | 0.61     | 0.60 |

Коефициентите на брачния успех на отделните подсъвкупности, обособени според основното чувство към брачния партньор преди сключването на брака, показва, че: най-висок успех имат браковете на жените и мъжете, които са сключили брак “по любов”, а най-нисък – браковете на тези, които преценяват, че са харесвали бъдещия си брачен партньор. Останалите разновидности заемат промеждутъчно място.

Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор сред жените е **по-скоро силна** (C = 0.223), а сред мъжете – **средна** (C = 0.195).

IV.4.в. Брак с първата любов

Удивително е, че едно поколение, социализирано да се съмнява във вечността на емоционалната привързаност, не се излага на повишена опасност за стабилността на брака си, когато “първата любов” се превръща в съпружество.

Би могло да се предположи, че отговорността към брачните връзки само ще се повиши, ако личността е “улегнала” в процеса на придобиване на известен опит в интимните отношения между двата пола. Разпространено е освен това убеждението, че ако човек още при първото “хлътване” в любовно увлечение побърза да отпразнува сватбата си, след време ще развие остро и гибелно за брака любопитство към извънбрачни приключения и евентуално към друга брачна перспектива. Оказва се обаче, че бракът с “първата любов” не е непременно обречен на катаклизми, а е по-скоро обнадеждаващ.

Табл.75

| ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ НА БРАК С “ПЪРВАТА ЛЮБОВ” (в %) |                        |      |                           |      |
|-------------------------------------------------------------|------------------------|------|---------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)               | Брак с “първата любов” |      | Брак не с “първата любов” |      |
|                                                             | Жени                   | Мъже | Жени                      | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                              | 29                     | 12   | 28                        | 18   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                | 53                     | 54   | 58                        | 57   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)        | 17                     | 29   | 14                        | 24   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)  | 1                      | 5    | 0                         | 1    |
| Коефициент на брачния успех                                 | 0.71                   | 0.73 | 0.59                      | 0.65 |

Подсъвкупностите на жените и мъжете, които са сключили брак с “първата любов” имат по-висок коефициент на брачен успех. Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор сред жените е **по-скоро силна** (C = 0.245), а сред мъжете – **средна** (C = 0.177). Обстоятелството, че бракът с “първата любов” е благоприятен фактор на стабилността и успеха му заслужава особено внимание. Изглежда възможностите на любовта не са добре познати.

IV.4.г. Предбрачния сексуален опит

Изследванията доказаха, че е налице зависимост между брачния успех и **предбрачните сексуални връзки** на съпрузите. Впрочем фактор се оказва и **цялостния предбрачен сексуален опит**.

Табл.76

| ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ НА ПРЕДБРАЧНИЯ СЕКСУАЛЕН ОПИТ (в %) |                           |      |                                                        |      |                                                                 |      |                                                    |      |                                            |      |
|-----------------------------------------------------------------|---------------------------|------|--------------------------------------------------------|------|-----------------------------------------------------------------|------|----------------------------------------------------|------|--------------------------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                   | Въздържа се от<br>отговор |      | Имал/а е секс.<br>връзки само с<br>бъдещия<br>съпруг/а |      | Имал/а е секс.<br>връзки само с<br>пъртнър, не<br>са се оженили |      | Имал/а е секс.<br>връзки с<br>няколко<br>партньори |      | Не е имал/а<br>секс. връзки<br>преди брака |      |
|                                                                 | Жени                      | Мъже | Жени                                                   | Мъже | Жени                                                            | Мъже | Жени                                               | Мъже | Жени                                       | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                  | 18                        | 19   | 27                                                     | 34   | 3                                                               | 17   | 15                                                 | 17   | 27                                         | 37   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                    | 59                        | 57   | 45                                                     | 53   | 52                                                              | 63   | 46                                                 | 62   | 55                                         | 53   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)            | 21                        | 24   | 24                                                     | 13   | 36                                                              | 20   | 35                                                 | 19   | 17                                         | 10   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)      | 2                         | 0    | 4                                                      | 0    | 9                                                               | 0    | 4                                                  | 2    | 1                                          | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                     | 0.65                      | 0.66 | 0.65                                                   | 0.75 | 0.50                                                            | 0.67 | 0.58                                               | 0.63 | 0.71                                       | 0.77 |

Коефициентите на брачния успех на отделните подсъвкупности, обособени според предбрачния сексуален опит, водят до следното подреждане: най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, които не са имали предбрачни сексуални връзки, следвани от тези, които са имали сексуални връзки само с бъдещия си съпруг/а.

Сред жените най-нисък успех имат браковете на тези, които са имали само един предбрачен сексуален партньор, който не им е станал съпруг. Същият резултат се получи и в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1984). Изглежда тази разновидност на женската биография води до стрес, което трудно се изживява.

Сред мъжете най-нисък успех имат браковете на съпрузите, които са се въздържали от отговор (вероятно мълчанието скрива някаква драма) и на тези, които са имали няколко предбрачни сексуални партньорки. Подобни са и резултатите в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989).

Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор е **средна**.

В подмножествата на: жените  $C=0.157$ ; мъжете  $C=0.160$ .

В заключение стигаме до извода, че **либерализацията на сексуалните отношения има многозначно влияние върху успеха на брака. Предбрачният сексуален живот застрашава брака главно тогава, когато преминава през много партньорства. Иначе сексуалното сближаване между бъдещите съпрузи в периода на ухажването е дори полезно за брачното им щастие.**

Но и пълната добрачна сексуална въздържаност на младия човек също има положителен ефект. Върху този интересен факт, открит на фона на “сексуалната революция”, трябва да се разсъждава. Девствеността явно не е загубила своите достойнства, но значението ѝ не бива да се преувеличава.

Тези наши данни, струва ни се, дават добра основа за разумна и убедителна подготовка на младите хора за решаване на предбрачните им сексуални проблеми. Опасно е не всяко предбрачно сексуално общуване, а непросветеното и авантюристично отношение към секса.

#### IV.4.д. Предбрачна бременност

Познатите ни изследвания на чуждестранни автори върху предбрачната бременност установяват, че наличието ѝ се проявява като неблагоприятен фактор на успеха на брака и като фактор на развода.<sup>5</sup>

У нас предбрачната бременност като фактор на успеха и стабилността на брака е изучавана в рамките на три ЕСИ: “Стабилност на младежкия брак” (1984), “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) и в настоящето от 1994/97.

Преди да изложим конкретните резултати ще отделим място на подхода към събирането на данните. Поради деликатността на “материята” и в трите изследвания не е задаван въпрос дали първото дете е заченато преди сключването на брака. През 1984, когато изследователският колектив работеше с две репрезентативни извадки – една за развели се бивши съпругески двойки и друга за двойки със запазен

<sup>5</sup> Виж по този въпрос: Ласло Чех-Сомбаи. Проблемы и перспективы стабилности семьи; В сб. *Стабильность семьи как социальная проблема*. Ъ. 1978; Robert A. Lewis and Graham B. Spanier. *Theorizing about the Quality and Stability of Marriage*, In: *Contemporary Theories about the Family*, Edited by W. Burr, R. Hill, F. Nye, A. Reisse, N.Y. 1980; Barbara Thomes and Jean Collard. *Who Divorces?* London.1979; Helen J. Raschke. *Divorce*. In. Gerald R. Leslie and Sheila K. Korman. *The Family in Social Context*. Oxford University Press.1989.

брак – данните бяха събрани по документи по следния начин: При подаване на молба за развод в съда развеждащите се лица задължително попълват статистически лист, в който се посочва датата на сключване на брака (който подлежи на прекратяване) и датите на раждане на децата от този брак. Тъй като представителната извадка за разведените лица бе формирана въз основа на тези статистически документи, научният колектив имаше възможност да се запознае с данните на всяко анкетирано лице, които се съдържат в тях. Съпоставянето на датата на сключването на брака с рождения ден на първото дете даде възможност да се установи дали развеждащата се жена е била бременна преди сключването на брака.

Извадката на брачните двойки със запазен брак бе формирана въз основа на списъци на ЕСГРАОН, които съдържат данни за датата на сключването на брака на семейните лица. Така че научният колектив по този начин узнаваше една част от необходимите му сведения. След това при анкетата омъжените жени посочваха датите на раждането на децата си. Чрез съпоставянето на данните от двата източника бе установено какъв дял от анкетираните омъжени жени са били бременни преди да сключат брак.

В ЕСИ “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна”, в рамките на което бяха анкетиран само съпругески двойки със запазен брак, бе приложен подходът, използван при извадката за запазените бракове от 1984.

В ЕСИ от 1994/97 трябваше да се търси друга изследователска техника, тъй като в случая извадката бе формирана въз основа на избирателните списъци, които не съдържат необходимите данни. Принудени бяхме да зададем въпроси на самите изследвани лица за датата на сключването на брака им и също за датата на раждането на първото им дете. Този подход, разбира се, бе рискован, защото интервюираните можеха да ни заблудят, ако се почувстват неудобно. За да попречим на подобна досетливост свързахме въпроса за раждането на детето със зодията му. В последна сметка получихме данни, които по наша преценка са достоверни.

Какви са данните?

През 1984 бе установено, че жената е била бременна преди сключването на брака си в 41% от двойките със запазен брак и 35% от двойките, чийто брак е прекратен. А през 1989 бе установено, че в община Варна жената е била бременна преди да сключи брак в 46% от двойките със запазен брак.

През 1994/97 бе установено, че жената е била бременна преди да сключи брак по данни на жените в 27%, а по данни на мъжете в 26% от запазените бракове (това са данни за всички лица от всички възрастови групи). В подсъвкупността на жените и мъжете до 50 год. предбрачна бременност бе установена отново в повече от 40% от запазените бракове.<sup>6</sup>

За разлика от изследванията в други страни ние и при трите изследвания в България не открихме влияние на предбрачната бременност върху успеха и стабилността на брака. Тази бременност не се проявява и като фактор на развода, въпреки представата, че тя налага сянката на някаква принуда върху брачния съюз. Може би поради факта, че **предбрачната бременност** у нас се оказва доста разпространено явление сред младите хора, тя **се превръща в норма** и повечето от тях я приемат спокойно.

#### IV.4.e. Самостоятелност на избора на брачния партньор

Съвременният начин на живот на младите предоставя много възможности да се срещат, запознаят и сближат, а също самостоятелно да решат дали и кога ще се свържат в брачен съюз. Видяхме, че съответно на тези условия в повечето случаи изборът на брачния партньор се извършва самостоятелно и относително по-рядко по препоръка на приятели, роднини, близки. Самостоятелно извършеният избор се оказва по-благоприятен за състоянието на брака, отколкото изборът по препоръка.

Табл. 77

| ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ НА НАЧИНА<br>НА ИЗБОР НА БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР (в %) |                         |      |                        |      |
|-----------------------------------------------------------------------------|-------------------------|------|------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                               | Изборът е самостоятелен |      | Изборът е по препоръка |      |
|                                                                             | Жени                    | Мъже | Жени                   | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                              | 31                      | 33   | 25                     | 19   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                | 52                      | 57   | 39                     | 55   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито неспол. брак)                            | 13                      | 9    | 25                     | 23   |
| Нисък успех или пълен неуспех (неспол., нещастен бр.)                       | 4                       | 1    | 11                     | 3    |
| Коефициент на брачния успех                                                 | 0.71                    | 0.73 | 0.60                   | 0.65 |

<sup>6</sup> ЕСИ на АССА-М “Репродуктивно поведение, семейно планиране, употреба на контрацептиви” (1996) събра информация чрез директен въпрос към изследваните. Онези със сключен брак на възраст до 49 год. посочиха, че в около 1/3 от случаите съпругата е била бременна преди сключването на брака. Тези данни свидетелстват, че това явление е широко разпространено у нас.

По-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, които самостоятелно са избрали брачния си партньор. Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор е **средна**.

В подмножествата на:      жените  $C = 0.165$ ;      мъжете  $C = 0.152$ .

IV.4.ж.    **Отношение на родителите към избора на брачния партньор**

Съвременният млад българин сам избира брачния си партньор, но както видяхме обикновено го представя на родителите си преди да сключи брак. От своя страна родителите най-често приемат този избор, но различните нюанси в реакциите им имат значение за по-нататъшната съдба на брака.

Табл.78

| ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ НА ОТНОШЕНИЕТО НА РОДИТЕЛИТЕ<br>КЪМ ИЗБОРА НА БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР (в %) |                 |      |                |      |                  |      |                    |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------|------|----------------|------|------------------|------|--------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                                    | Одобрили избора |      | Не са одобрили |      | Били са безразл. |      | Не запознат с род. |      |
|                                                                                                  | Жени            | Мъже | Жени           | Мъже | Жени             | Мъже | Жени               | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                                   | 33              | 33   | 19             | 28   | 15               | 19   | 10                 | 19   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                                     | 55              | 56   | 22             | 43   | 40               | 62   | 60                 | 69   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                                             | 11              | 10   | 28             | 29   | 30               | 9    | 30                 | 6    |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                                       | 1               | 1    | 31             | 0    | 15               | 10   | 0                  | 6    |
| Коефициент на брачния успех                                                                      | 0.75            | 0.76 | 0.43           | 0.67 | 0.52             | 0.65 | 0.61               | 0.69 |

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, чиито родители са одобрили избора на бъдещия им брачен партньор, а най-ниски коефициенти – браковете на жените и на мъжете, чиито родители не са одобрили избора или пък са били безразлични. Разновидността “брачният партньор не е бил запознат с родителите” има междинно значение.

Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта брачния успех от този фактор сред жените е **по-скоро силна** ( $C = 0.239$ ) , а сред мъжете – **по-скоро средна** ( $C = 0.139$ ).

Следователно полезно е младите хора да представят избраниците си на своите родители и да се постараят да ги убедят, че ще имат подходящ брачен другар. От друга страна, полезно е родителите да не се противопоставят на волята на децата си и да не са безразлични към брака им.

IV.4.з.    **Възраст на партньорите при сключването на брака им**

Изучаването на влиянието на възрастта на партньорите при сключването на брака им върху брачния успех е класически проблем на социологията на брака. Много изследователи обръщат сериозно внимание на този фактор. Нашето изследване потвърждава, че и у нас сега засега това обстоятелство на историята на конкретния брак се отразява върху неговото функциониране и развитие.

Табл.79

| ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ НА ВЪЗРАСТТА НА БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОРИ<br>ПРИ СКЛЮЧВАНЕТО НА БРАКА (в %) |            |      |            |      |            |      |             |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|------|------------|------|------------|------|-------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                                    | До 18 год. |      | 19-20 год. |      | 21-25 год. |      | Над 25 год. |      |
|                                                                                                  | Жени       | Мъже | Жени       | Мъже | Жени       | Мъже | Жени        | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                                   | 18         | 33   | 21         | 34   | 21         | 24   | 17          | 23   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                                     | 50         | 19   | 50         | 29   | 60         | 60   | 59          | 56   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                                             | 27         | 43   | 27         | 31   | 19         | 15   | 22          | 18   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                                       | 5          | 5    | 2          | 6    | 0          | 1    | 2           | 3    |
| Коефициент на брачния успех                                                                      | 0.61       | 0.60 | 0.64       | 0.64 | 0.69       | 0.71 | 0.65        | 0.67 |

Коефициентите на брачният успех подреждат по следния начин подсъвкупностите, обособени според възрастта, в която жените и мъжете са сключили брака си: най-висок коефициент имат браковете и на жените, и на мъжете, които са сключили брак във възрастта 21-25 год., а най-нисък – на тези, които са сключили брак до 18 год. Нисък е и коефициентът на успех на браковете, сключени от 19 до 20 год.

Особено неблагоприятна за брака на мъжете е ранната женитба до 18 години. Женитбата над 25 години е относително по-благоприятна за мъжете.

Стойностите на коеф. Крамер показват, че зависимостта на брачния успех от този фактор е **средна**.

В подмножествата на: жени  $C=0.180$ ; мъжете  $C=0.172$ .

## IV.5. МОДЕЛИТЕ НА БРАЧНОТО ПАРТНЬОРСТВО

### IV.5.a. Сексуално общуване

Задоволяването на сексуалните потребности на съпрузите в брака се преценява априори като много важен и дори най-важен фактор на брачния успех. Дългогодишните изследвания в България обаче му отреждат по-скромно място.

Конкретното изпълнение на тази функция в брака определено влияе по-силно върху цялостното състояние на конкретния брак, когато съпрузите са млади. При изследванията на младите семейства през 1984 и 1989 коеф. Крамер установява силна зависимост на брачния успех от сексуалната задоволеност на съпрузите. С увеличаване възрастта на брачните партньори и с нарастване продължителността на брака обаче тази зависимост намалява.

Настоящото изследване, което изучава брачния успех на жени и мъже от всички възрастови групи, закономерно установи по-маловажно значение на този фактор в общата съвкупност на представителната извадка.

Табл.80

| ЗАДОВОЛЕНОСТ НА СЕКСУАЛНИТЕ ПОТРЕБНОСТИ (в %)              |                                 |      |                                 |      |                         |      |
|------------------------------------------------------------|---------------------------------|------|---------------------------------|------|-------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)              | И двамата съпрузи са задоволени |      | Поне един от тях не е задоволен |      | Въздържат се от отговор |      |
|                                                            | Жени                            | Мъже | Жени                            | Мъже | Жени                    | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                             | 24                              | 28   | 20                              | 0    | 17                      | 16   |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 54                              | 57   | 40                              | 62   | 56                      | 59   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 21                              | 15   | 24                              | 38   | 24                      | 23   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 1                               | 0    | 16                              | 0    | 3                       | 2    |
| Коефициент на брачния успех                                | 0.68                            | 0.72 | 0.55                            | 0.55 | 0.63                    | 0.64 |

След изчисляване коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според задоволеността на сексуалните потребности в брака, получихме следната картина:

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и на мъжете, в които са задоволени сексуалните потребности и на двамата партньори, а най-нисък тези, в които и двамата или поне единият от партньорите е незадоволен. Въздържането от отговор явно прикрива относително средно състояние на сексуалните взаимоотношения на конкретните партньори или изчерпване на тази функция в конкретния брак. (Около половината от въздържащите се от отговор са над 50 год.). При търсенето на корелационна зависимост между успеха на брака и задоволяването на сексуалните потребности на съпрузите бе установена статистическа значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.172$ , а сред мъжете  $C = 0.137$ . Сред жените зависимостта е **средна**, а сред мъжете – **по-скоро средна**.

Налага се изводът: **бракът е по-успешен, когато задоволява сексуалните потребности и на двамата партньори.**

### IV.5.b. Съпругеска любов

Както е видно от Табл.81 актуалното чувство на жените и мъжете към брачния им партньор влияе забележимо върху успеха на собствения им брак.

Както в художествената, така и в научната литература често се твърди, че любовта е донесла само разочарования в брака, че за съпругеството са благоприятни по-спокойните и по-мъдрите чувства, че брачният съюз трябва да е акт на разум, а не на увлечение. Данните, с които разполагаме обаче, водят към други изводи. Видяхме в предходния раздел (IV.4.б.), че съпрузите, които са сключили брак по любов имат относително по-често щастлив и сполучлив брак, макар че част от тях в течение на брачния живот са трансформирали любовта си в друго чувство. Сега разбираме, че съпрузите, които са запазили любовта си имат относително по-често много успешен и успешен, т.е. щастлив и сполучлив брак. След изчисляване

коэффициентите на брачния успех на отделните подсъвкупности, обособени според актуалното чувство към брачния партньор, получихме следната картина:

Табл.81

| АКТУАЛНО ЧУВСТВО КЪМ БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР (в %)                   |       |      |                                                |      |                                 |      |                            |      |
|---------------------------------------------------------------|-------|------|------------------------------------------------|------|---------------------------------|------|----------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                 | Любов |      | Друго полож. чувство<br>(уважение, харесване,) |      | Безразличиеили<br>отриц.чувство |      | Въздържа-<br>не от отговор |      |
|                                                               | Жени  | Мъже | Жени                                           | Мъже | Жени                            | Мъже | Жени                       | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                | 46    | 52   | 12                                             | 10   | 8                               | 0    | 6                          | 11   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                  | 46    | 44   | 59                                             | 67   | 8                               | 12   | 44                         | 44   |
| Среден успех (нито сполучлив,<br>нито несполучлив брак)       | 8     | 4    | 28                                             | 23   | 42                              | 63   | 37                         | 45   |
| Нисък успех или пълен неуспех<br>(несполучлив, нещастен брак) | 0     | 0    | 1                                              | 0    | 42                              | 25   | 13                         | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                   | 0.81  | 0.84 | 0.62                                           | 0.64 | 0.27                            | 0.28 | 0.48                       | 0.56 |

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и на мъжете, които изпитват любов към брачните си партньори. Жените и мъжете, които изпитват “по-мъдри” чувства (уважение, симпатия, харесване) имат относително по-малко успешни бракове. Разбираемо е, че е най-нисък брачният успех на тези, които са безразлични към брачния си партньор (или го ненавиждат).

Разнообразието според успеха на брака е най-голямо сред жените и мъжете, които са се въздържали да дадат информация за чувствата си. Все пак явно нежеланието им да изяснят най-интимните характеристики на брачния си съюз в половината от случаите прикрива среден или нисък успех, поради което общият коефициент на брачния им успех е относително нисък.

При търсене на корелационна зависимост между успеха на брака и модела на задоволяване на емоционалните потребности на съпрузите бе установена статистически значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.425$ , а сред мъжете  $C = 0.454$ .

Според нашата класификация и в двете подмножества зависимостта е **много силна**.

Както показва Табл.82 взаимовръзката между брачния успех и ранга на любовта към брачния партньор също се характеризира със забележима зависимост.

Табл.82

| РАНГ НА ЛЮБОВТА КЪМ БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР (в %)                    |                                         |      |                                             |      |                                                 |      |                            |      |
|---------------------------------------------------------------|-----------------------------------------|------|---------------------------------------------|------|-------------------------------------------------|------|----------------------------|------|
| УСПЕХА НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                | Партньорът е<br>“най-голямата<br>любов” |      | Партньорът НЕ е<br>“най- голямата<br>любов” |      | Още не се е<br>появила “най-<br>голямата любов” |      | Въздържа-<br>не от отговор |      |
|                                                               | Жени                                    | Мъже | Жени                                        | Мъже | Жени                                            | Мъже | Жени                       | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                | 29                                      | 29   | 3                                           | 11   | 4                                               | 5    | 5                          | 10   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                  | 57                                      | 59   | 39                                          | 50   | 36                                              | 53   | 73                         | 63   |
| Среден успех (нито сполучлив,<br>нито несполучлив брак)       | 14                                      | 12   | 48                                          | 35   | 55                                              | 42   | 18                         | 27   |
| Нисък успех или пълен неуспех<br>(несполучлив, нещастен брак) | 0                                       | 0    | 10                                          | 4    | 5                                               | 0    | 4                          | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                   | 0.73                                    | 0.74 | 0.45                                        | 0.56 | 0.46                                            | 0.55 | 0.61                       | 0.62 |

След изчисляване коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според ранга на любовта към брачния партньор, получихме следната картина:

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и на мъжете, за които брачният партньор е “най-голямата любов”. Относително доста по-ниски са коефициентите на брачен успех на браковете на лицата, чиито партньор не е “най-голямата любов” или които изобщо не са имали такава любов.

Изглежда хората, които не са имали любов, която може да се прецени и като “най-голяма”, живеят с някакво усещане на осакатена съдба или най-малкото с чувството за някакъв недостиг на пълноценност, поради което се нахърнява и брачното им благополучие.

При търсенето на корелационна зависимост между успеха на брака и любовта към брачния партньор бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.276$ , а сред мъжете  $C = 0.213$ . В подмножеството на жените е налице **силна зависимост**, а в на мъжете – **по-скоро силна**.

Според данните действително любовта към брачния партньор е значим фактор на брачния успех.

IV.5.в. Споделяне на родителските задължения

Както е видно от Табл.83 моделът на взаимопомощ между съпрузите при отглеждането и социализацията на потомството им влияе забележимо върху успеха на брака:

Табл.83

| МОДЕЛ НА ВЗАИМОПОМОЩ МЕЖДУ СЪПРУЗИТЕ<br>В ОТГЛЕЖДАНЕТО И ВЪЗПИТАНИЕТО НА ДЕЦАТА (в %) |                               |      |                                     |      |
|---------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|------|-------------------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                         | Съпрузите<br>участват еднакво |      | За децата се грижи<br>главно жената |      |
|                                                                                       | Жени                          | Мъже | Жени                                | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                        | 25                            | 26   | 20                                  | 22   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                          | 55                            | 60   | 41                                  | 57   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито<br>несполучлив)                                    | 19                            | 14   | 32                                  | 20   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив,<br>нешастен брак)                         | 1                             | 0    | 7                                   | 1    |
| Коефициент на брачния успех                                                           | 0.69                          | 0.72 | 0.59                                | 0.68 |

В тази Табл. изключваме подгрупите на жените и на мъжете, които нямат деца или чиито деца са израсли - в случая изучаваният фактор не се проявява актуално. След изчисляване коефициентите на брачния успех за отделните подсъвкупности, обособени според модела на взаимопомощ на съпрузите при отглеждането на децата, получихме следната картина:

По-висок коефициент на успех имат браковете на жените и на мъжете, в които двамата партньори еднакво се грижат за децата си.

При търсенето на корелация между успеха на брака и модела на взаимопомощ между съпрузите при възпроизводството и социализацията на поколението им бе установена статистически значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.192$ , а сред мъжете  $C = 0.104$ . Сред жените зависимостта е **средна**, а сред мъжете – **по-скоро средна**.

Налага се изводът: **бракът е толкова по-успешен, колкото по-многогранно е сътрудничеството на двамата партньори в отглеждането и възпитанието на децата им.**

IV.5.г. Сътрудничество в изграждането на материалното благосъстояние на семейството

В Табл.52 видяхме, че у нас са налице и трите възможни модела на сътрудничество между съпрузите в изграждане благосъстояние на семейството. Най-голямо разпространение има моделът “мъжът внася по-големи доходи”, по-малък – “и двамата внасят еднакво” и най-малък “жената внася по-големи доходи”. Съществува ясна зависимост между успеха на брака и реално прилаганите модели.

Табл.84

| ВЛИЯНИЕ НА ПРИНОСА НА БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОРИ (в %)                |                    |      |                            |      |                              |      |
|---------------------------------------------------------------|--------------------|------|----------------------------|------|------------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                 | Приносът е еднакъв |      | По-голям принос на<br>мъжа |      | По-голям принос на<br>жената |      |
|                                                               | Жени               | Мъже | Жени                       | Мъже | Жени                         | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                | 25                 | 26   | 28                         | 21   | 12                           | 32   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                  | 53                 | 63   | 62                         | 63   | 59                           | 58   |
| Среден успех (нито сполучлив,<br>нито несполучлив брак)       | 21                 | 10   | 10                         | 14   | 19                           | 10   |
| Нисък успех или пълен неуспех<br>(несполучлив, нешастен брак) | 1                  | 1    | 0                          | 2    | 10                           | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                   | 0.68               | 0.73 | 0.75                       | 0.69 | 0.59                         | 0.76 |

Както сред жените, така и сред мъжете най-често най-висок успех имат браковете, в които партньорът има по-голям принос в изхранване на семейството. След изчисляването на коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според модела на взаимопомощ на съпрузите в издръжката на семейната общност, предимствата на горепосочения модел, стават още по-ясни.

Сред жените най-висок коефициент на успех имат браковете на жените, в които мъжът има по-голям принос в изхранване на семейството, а най-нисък – браковете на жените, в които жената има по-голям принос.

Сред мъжете най-голям коефициент на успех имат браковете на мъжете, в които жената има по-голям принос в изхранването на семейството, а най-нисък браковете на мъжете, в които мъжът има по-голям принос. Тази взаимовръзка – доста сранна според традиционните представи – показва, че значителна част от съвременните български мъже не се чувстват подтиснати, когато съпругата им има по-голям дял в семейното благополучие. Обратното – в такъв случай те най-често са доволни от брака си.

От своя страна повечето съвременни български жени не са изпълнени с феминистко въодушевление, когато доминират икономически над мъжете си, а изглежда предпочитат съпрузите им да се трудят колкото може по-усърдно за поддържане на семейните финанси. Като че ли и за двата пола най-важното е всеки партньор да има значимо участие в тази област на брачната взаимопомощ, а не чие участие преобладава.

Налице са – както ще видим по-нататък – и други свидетелства, че българските жени и мъже отдават предпочитание на съпружеското сътрудничество пред възможността единият от тях да има по-силни позиции в съпружеския съюз. При търсене на зависимост между успеха на брака и модела на сътрудничество на брачните партньори в издръжката на семейството бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.271$ , а сред мъжете  $C = 0.105$ . Сред жените зависимостта е **силна**, а сред мъжете – **по-скоро средна**. Големите различия в стойностите на коеф. Крамер в двете подмножества могат да се обяснят с две хипотези:

- или жените разчитат повече на мъжете си за осигуряване средствата за живот на семейството;
- или жените имат повече основания да се тревожат, че мъжете им не са склонни да полагат възможно най-големи усилия за осигуряването на средства за живот на семействата си.

Вероятно за една част от брачните двойки да е вярна първата хипотеза, а за друга част – втората.

Фактор на брачния успех се оказва и отношението на солидарност между брачните партньори в усилията им за осигуряване на семейно благополучие. Индикатори са: а) нагласата на всеки един от съпрузите да издържа сам семейството, ако това се наложи; б) сигурността на всеки един от съпрузите, че брачният му партньор ще бъде съгласен сам да издържа семейството, ако това се наложи.

Табл.85

| НАГЛАСА НА СЪПРУГА/ТА ДА ИЗДЪРЖА СЕМЕЙСТВОТО СИ,<br>АКО ТОВА СЕ НАЛОЖИ <span style="float: right;">(в %)</span> |                         |      |                    |      |               |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------|------|--------------------|------|---------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br><i>(оценка на собствения брак)</i>                                                            | Съгласен сам да издържа |      | Съгласен е отчасти |      | Не е съгласен |      |
|                                                                                                                 | Жени                    | Мъже | Жени               | Мъже | Жени          | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                                                  | 24                      | 24   | 18                 | 17   | 17            | 11   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                                                    | 54                      | 60   | 49                 | 48   | 48            | 47   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                                                            | 18                      | 16   | 31                 | 26   | 26            | 42   |
| Нисък успех или пълен неуспех<br>(несполучлив, нещастен брак)                                                   | 4                       | 0    | 2                  | 9    | 9             | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                                                                     | 0.68                    | 0.71 | 0.62               | 0.59 | 0.64          | 0.56 |

Коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според степента на съгласие на всеки от партньорите да издържа сам семейството, ако това се наложи, получихме следната картина:

Относително най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и на мъжете, които са съгласни да издържат семейството си сами, ако това се наложи. При търсене на корелационна зависимост между успеха на брака и съгласието на всеки един от съпрузите да издържа сам семейството си бе установена статистически значима стойност на коефициента Крамер.

В подмножествата на: жените  $C = 0.117$ ; мъжете  $C = 0.234$ .

Според нашата класификация при жените зависимостта е **по-скоро средна**, а на мъжете – **по-скоро силна**. Наблюдаваната значима разлика в силата на зависимостта на успеха на брака от изучавания фактор в двете подмножества може да се обясни с обстоятелството, че жените се чувстват по-малко отговорни за издръжката на семейството в сравнение с мъжете, тъй като са по-натоварени с отглеждането на децата и организацията на семейния бит. Тяхното несъгласие да поемат подобна отговорност в много случаи навярно не е отказ от солидарност с брачния партньор, а убеждение, че издръжката на семейството не е най-важната тяхна работа.

Горната Табл. би могла да се тълкува и в друг смисъл – че успехът на брака определя съгласието, а неуспехът му несъгласието на жените или мъжете да издържат сами семейството си в случай на необходимост. Реално е възможна и такава причинна връзка между двете променливи. Струва ни се, че Табл.85 може да получи по-вярна преценка след анализа на данните представени в следващата Табл.86.

Табл.86

| СИГУРНОСТ НА СЪПРУГА/ТА, ЧЕ БРАЧНИЯТ Й/МУ ПАРТНЬОР<br>ЩЕ ИЗДЪРЖА САМ/А СЕМЕЙСТВОТО, АКО ТОВА СЕ НАЛОЖИ (в %) |                                                     |      |                     |      |                               |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|------|---------------------|------|-------------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                                                | Сигурен/а, е че тя/той ще издържа сам/а семейството |      | Сигурен/а е отчасти |      | НЯМА да издържа сам семейство |      |
|                                                                                                              | Жени                                                | Мъже | Жени                | Мъже | Жени                          | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                                               | 23                                                  | 23   | 15                  | 24   | 20                            | 20   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                                                 | 56                                                  | 61   | 46                  | 55   | 40                            | 47   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                                                         | 19                                                  | 16   | 39                  | 21   | 29                            | 30   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                                                   | 2                                                   | 0    | 0                   | 0    | 11                            | 3    |
| Коефициент на брачния успех                                                                                  | 0.68                                                | 0.70 | 0.59                | 0.69 | 0.57                          | 0.62 |

Коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според сигурността на жените и мъжете, че брачният им партньор ще е съгласен да издържа сам семейството, ако това се наложи, очертаха следната картина:

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, които имат сигурност, че брачният им партньор ще бъде съгласен да издържа сам семейството, а най-нисък на тези, които допускат, че няма да е съгласен да направи това. При търсенето на зависимост между успеха на брака и сигурността на всеки един от съпрузите, че брачният му партньор е съгласен да издържа сам семейството, бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.173$ , а сред мъжете  $C = 0.109$ . Сред жените зависимостта е **средна**, а сред мъжете – **по-скоро средна**.

Табл.86 несъмнено подчертава значението на доверието в брачния партньор при положение опасно за семейното благополучие, като фактор на брачния успех. А доверието е признак на реално наличие на съпругеска солидарност, на дадени вече доказателства за съществуването на тази солидарност. В този смисъл съмненията в тълкуването на предходната Табл. се разсейват.

Можем да приемем, че в повечето случаи **съгласието на всеки един от съпрузите да издържа сам семейството си, ако това се наложи, действа като положителен фактор на брачния успех**.

Между впрочем възможността на жените да работят и да допринесат за издръжката на семейството освобождава мъжете от опасностите на силен стрес в моменти на безработица или друг род финансова нестабилност. Когато мъжът единствен отговаря за семейното благополучие напреженията му, свързани със статуса му в икономическите структури на обществото, е значително по-голямо.

Очакванията, че професионалният труд на жената ще действа отрицателно върху състоянието на брака все повече се опровергават от изследванията във много страни. Установява се, че работата на жената извън дома има многозначен ефект върху съпругеските отношения и в различните типове брачни и семейни общности се проявява различно. Професионалният труд на жената влияе положително върху брачните съюзи, в които мъжете по принцип приемат жените им да работят, в които съпрузите са по-образовани, в които мъжът се включва в домакинските дейности и в отглеждането на децата, в които се проявява многостранна съпругеска солидарност.<sup>7</sup>

В раздела “Брачен начин на живот”, показваме, че според нашето изследване и според всички предходни изследвания на брака и семейството в България у нас е налице висок относителен дял на дружеския брак. Именно затова наблюдаваме, че професионалната активност на жената и готовността ѝ да издържа сама семейството се отразява в повечето случаи благоприятно цялостното върху брака ѝ.

#### IV.5.д. Разделение на домашния труд

Моделът на разпределение на домашния труд влияе върху успеха на брака. Коефициентите на брачния успех на отделните подмножества, обособени според модела на разпределение на домашния труд между брачните партньори, очертават следната картина:

По-висок коефициент на успех имат браковете на жените и на мъжете, в които домашният труд се разпределя равномерно между двамата партньори. При търсенето на зависимост между успеха на брака и модела на разпределение на домашния труд бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.156$ , а сред мъжете  $C = 0.153$ . И в двете подмножества зависимостта е **средна**.

Табл.87

| МОДЕЛ НА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДОМАШНИЯ ТРУД (в %) |
|-----------------------------------------------|
|-----------------------------------------------|

<sup>7</sup> Gerald R. Jeslie and Sheila K. Korman. *The family in Social Context*. New York. Oxford. Oxford University Press. 1989. p.486-489.  
Thomas S. Albreht K. and White P. *Determinants of marital quality in dual-career couples*. *Family Relations*. 1984. p.413-521.

| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)              | Равномерно между двамата |      | Извършва се главно от жената |      |
|------------------------------------------------------------|--------------------------|------|------------------------------|------|
|                                                            | Жени                     | Мъже | Жени                         | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                             | 24                       | 25   | 19                           | 21   |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 58                       | 60   | 45                           | 43   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 17                       | 15   | 31                           | 29   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 1                        | 0    | 5                            | 7    |
| Коефициент на брачния успех                                | 0.70                     | 0.72 | 0.60                         | 0.60 |

Можем да направим извода: **равномерното разпределение на домашния труд между двамата брачни партньори влияе благоприятно върху брачния успех.**

#### IV.5.е. Подкрепа на социалната реализация в брака

Подкрепата на социалната реализация, която получават (или не получават) в брака си жените и мъжете, видимо е фактор на брачния успех.

Преди да пристъпим към анализа на данните по този въпрос е добре да повторим, че емпиричен индикатор на подкрепата на социалната реализация на личността е отношението към брачния им партньор в момент, когато последните се наемат в работата си с нещо много отговорно, трудно, рисковано.

Както сред жените, така и сред мъжете най-често се срещат бракове с най-висок успех сред интервюираните, които са дали информация, че в такъв важен момент обикновено получават подкрепа от брачния си партньор. Относително най-често се срещат бракове със среден и нисък успех или пълен неуспех сред онези, чиито съпрузи в такъв момент са проявили безразличие.

Табл.88

| ПОДКРЕПА НА БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР В ОТГОВОРЕН МОМЕНТ<br>НА ТРУДОВО-ПРОФЕСИОНАЛНАТА РЕАЛИЗАЦИЯ (в %) |             |      |             |      |            |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|------|-------------|------|------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                                                  | Подкрепя ме |      | Безразличие |      | Възпира ме |      |
|                                                                                                | Жени        | Мъже | Жени        | Мъже | Жени       | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                                                 | 27          | 25   | 11          | 9    | 18         | 19   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                                                   | 57          | 59   | 33          | 36   | 50         | 59   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                                           | 15          | 16   | 34          | 46   | 28         | 22   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)                                     | 1           | 0    | 22          | 9    | 4          | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                                                    | 0.71        | 0.71 | 0.44        | 0.48 | 0.61       | 0.67 |

Коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според модела на отношението на всеки от брачните партньори към професионалната реализация на другия очертават следната картина:

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, чиито партньори подкрепят професионалната им реализация, а най-нисък тези, чиито партньори са безразлични към нея. При търсенето на зависимост между успеха на брака и подкрепата на социалната реализация между съпрузите бяха установени значими стойности на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.198$ ; а сред мъжете  $C = 0.161$ . И в двете подмножества зависимостта е **средна**.

Този вид подкрепа – когато тя е необходима – **разширява полето на съпругеско сътрудничество и несъмнено увеличава взаимната удовлетвореност от съпругеството.**

#### IV.5.ж. Общи духовни интереси

Качеството, интензивността, разпространеността на духовното общуване между съпрузите явно са значим фактор на брачния успех.

Преди да пристъпим към анализа на данните припомним, че изучавахме това общуване чрез три индикатора: разговори на съпрузите (наличие и интензивност) по проблемите на професионалната им работа; разговори на съпрузите върху изкуството (книги, филми, музика, театрални и др. спектакли); разговори на съпрузите за политически събития и проблеми. Обобщихме информацията, получена с помощта на трите индикатора, чрез формиране на сложен (съставен) индикатор, който има три поделения

– висока, средна и ниска степен на духовно общуване. В Табл.89 представяме корелацията между успеха на брака и духовното общуване между съпрузите, установено чрез сложния съставен индикатор.

Табл.89

| ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ БРАЧНИЯ УСПЕХ НА ДУХОВНОТО ОБЩУВАНЕ МЕЖДУ СЪПРУЗИТЕ (в %) |               |      |               |      |              |      |
|-------------------------------------------------------------------------|---------------|------|---------------|------|--------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                           | Висока степен |      | Средна степен |      | Ниска степен |      |
|                                                                         | Жени          | Мъже | Жени          | Мъже | Жени         | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                          | 32            | 34   | 19            | 20   | 20           | 18   |
| Висок успех (сполучлив брак)                                            | 57            | 52   | 56            | 61   | 32           | 47   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                    | 11            | 14   | 23            | 18   | 39           | 29   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)              | 0             | 0    | 2             | 1    | 9            | 6    |
| Коефициент на брачния успех                                             | 0.75          | 0.75 | 0.65          | 0.68 | 0.54         | 0.59 |

Както сред жените, така и сред мъжете зависимостите са ясно проявени.

След изчисляване на коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според степента на духовното общуване между брачните партньори, получихме следната картина:

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, за които е характерна висока степен на духовно общуване между партньорите, а най-нисък на тези, за чиито бракове е характерна ниска степен на духовно общуване. При търсенето на зависимост между брачния успех и духовното общуване между съпрузите бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.193$ , а сред мъжете  $C = 0.157$ . И в двете подмножества зависимостта е **средна**.

Брачният успех се влияе различно от различните компоненти на духовно общуване, което е видно от стойностите на коеф. Крамер.

#### Духовно общуване по проблемите на професионалната работа на съпрузите

Сред: жените  $C = 0.212$ ; мъжете  $C = 0.166$ .

#### Духовно общуване по проблемите на изкуството

Сред: жените  $C = 0.136$ ; мъжете  $C = 0.156$ .

#### Духовно общуване по проблемите на политиката

Сред: жените  $C = 0.109$ ; мъжете  $C = 0.147$ .

Както сред жените, така и сред мъжете най-силна е зависимостта на брачния успех от общуването на съпрузите по проблемите на професионалната им работа. За жените това общуване има много по-голямо значение.

Както сред жените, така и сред мъжете най-слаба е зависимостта от общуването по проблемите на политиката. За мъжете това общуване има по-голямо значение.

Духовното общуване по проблемите на изкуството заема междинно положение по сила на влияние, като значението му за жените и мъжете е приблизително еднакво.

Основният ни извод е: **бракът е толкова по-успешен, колкото по-многостранно е духовното общуване между двамата партньори.**

### IV.5.3. Признаване на самоценността на личността в брака

През 70-те и 80-те години способността на брака да задоволява една от основните човешки потребности – признаването на самоценността на отделната личност – бе изучавана в качеството и на фактор на брачния успех с голям и оправдал се интерес. Нашето изследване потвърждава, че този интерес има сериозни основания.

Припомняме, че емпиричен индикатор за признаването на самоценността на личността в брака е приносът на всеки един от съпрузите в израстването и изявяването на личността на брачния му партньор. (Въпрос: “Смятате ли, че съпругът/та Ви помага да израствате и да се изявявате като личност?”). В Табл.90 влиянието на този фактор е много ясно изразено.

Коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според приноса на брачния партньор в израстването на личността, очертах следната картина:

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, чиито партньори подпомагат израстването на личността им, а най-нисък тези, чиито партньори са безразлични или пречат на израст-

ването им. При търсене на зависимост между успеха на брака и признаване самоценността на личността от страна на брачния партньор бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.320$ , а сред мъжете  $C = 0.231$ . Сред жените зависимостта е **много силна**, а сред мъжете – **по-скоро силна**.

Табл.90

| ПРИНОС НА БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР<br>ЗА ИЗРАСТВАНЕ И ИЗЯВЯВА НА ЛИЧНОСТТА (в %) |                             |      |                                     |      |                                    |      |
|--------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|------|-------------------------------------|------|------------------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)                            | Брачният партньор<br>помага |      | Брачният партньор<br>помага отчасти |      | Партньорът е безразличен или пречи |      |
|                                                                          | Жени                        | Мъже | Жени                                | Мъже | Жени                               | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                                           | 30                          | 30   | 15                                  | 10   | 7                                  | 4    |
| Висок успех (сполучлив брак)                                             | 58                          | 59   | 55                                  | 61   | 36                                 | 42   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)                     | 11                          | 11   | 29                                  | 28   | 45                                 | 50   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак)               | 1                           | 0    | 1                                   | 1    | 12                                 | 4    |
| Коефициент на брачния успех                                              | 0.74                        | 0.75 | 0.63                                | 0.61 | 0.46                               | 0.48 |

Значителните различия, с които се проявява силата на влиянието на този фактор сред жените и мъжете показва, че жените са много по-чувствителни към признаване на самоценността им от брачния им партньор. Тази повишена чувствителност вероятно идва от обстоятелството, че по исторически причини личността на жената и до днес е по-малко зачитана както в обществото, така и в семейството. Например, нашите данни показват, че мъжете много по-често са безразлични към личностната изява на съпругите си. (вж. Табл.59). Освен това има мъже, които пречат на личностната изява на съпругите си, но няма жени, които да пречат на съпругите си в този смисъл.

Възможно е по-високата чувствителност на жените да се дължи и на различията в качествата на културата на двата пола, които са доказани от съвременното научно познание.

Можем да направим окончателния извод: **бракът е относително много често успешен, когато всеки един от партньорите цени личността на другия.**

IV.5.и. Власт в семейството

Табл.91

| ГЛАВА НА СЕМЕЙСТВОТО (в %)                                 |                 |                  |                                                              |                                                            |
|------------------------------------------------------------|-----------------|------------------|--------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)              | ЖЕНИ            |                  |                                                              |                                                            |
|                                                            | Мъжът е “глава” | Жената е “глава” | Семейството няма глава: двамата съпрузи взимат решен. заедно | Семейството няма глава: съпрузите ръководят различни сфери |
| Най-висок успех (щастлив брак)                             | 22              | 14               | 26                                                           | 16                                                         |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 56              | 29               | 51                                                           | 53                                                         |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 21              | 33               | 22                                                           | 26                                                         |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 1               | 24               | 1                                                            | 5                                                          |
| Коефициент на брачния успех                                | 0.67            | 0.44             | 0.68                                                         | 0.51                                                       |
| МЪЖЕ                                                       |                 |                  |                                                              |                                                            |
| Най-висок успех (щастлив брак)                             | 22              | 14               | 24                                                           | 25                                                         |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 57              | 57               | 67                                                           | 37                                                         |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 21              | 22               | 9                                                            | 38                                                         |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 0               | 7                | 0                                                            | 0                                                          |
| Коефициент на брачния успех                                | 0.68            | 0.61             | 0.74                                                         | 0.63                                                       |

Доводите в полза на “силната мъжка ръка” в брака и семейството изглеждат убедителни - теоретично, когато се доказва, че ако се знае кой има последната дума при взимане на решения общността се привежда в ред и става способна да изпълнява функциите си. Но емпиричният материал, събиран от изследванията в България в продължение на десетилетия, не потвърждава тази теза относно брачната и

семејната действителност. Моделът “мъжът е главата на семејството” (Табл.91) не се проявява како фактор, којто е неоспоримо нај-благоприятен за брачниот успех.

Коефициентите на брачниот успех на подсвкупностите, обособени според модела “глава на семејството” очертаа следната картина:

Нај-висок коефициент на успех имаат браковите на жените и мъжете, чиито семејства нямат “глава” и се ръководят съвместно от двамата съпрузи. Нај-нисък коефициент на успех имаат браковите, в които жената е “главата”. При търсенето на зависимост между брачниот успех и носителят на “главата на семејството” бяха установени значими стойности на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.227$ , а сред мъжете  $C = 0.326$ . При жените зависимостта е по-скоро **силна**, при мъжете – **много силна**.

Много по-ясно проличава значението на властта в семејството како фактор на брачниот успех при изучавање влиянието на модела за взимане на решенията относно семејниот буџет. (Въпрос: “Кой в семејството ви решава как и за какво да се харчат парите?”).

Табл.92

| МОДЕЛ НА ВЗИМАНЕ НА РЕШЕНИЯ ПО СЕМЕЙНИЯ БЮДЖЕТ (в %)       |              |      |               |      |                        |      |                           |      |
|------------------------------------------------------------|--------------|------|---------------|------|------------------------|------|---------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)              | Мъжът решава |      | Жената решава |      | Двамата решават заедно |      | Всеки сам харчи парите си |      |
|                                                            | Жени         | Мъже | Жени          | Мъже | Жени                   | Мъже | Жени                      | Мъже |
| Нај-висок успех (щастлив брак)                             | 17           | 27   | 19            | 14   | 25                     | 23   | 11                        | 17   |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 46           | 49   | 46            | 66   | 58                     | 61   | 22                        | 17   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 35           | 24   | 28            | 17   | 16                     | 16   | 45                        | 50   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 2            | 0    | 7             | 3    | 1                      | 0    | 22                        | 16   |
| Коефициент на брачниот успех                               | 0.60         | 0.69 | 0.59          | 0.65 | 0.70                   | 0.70 | 0.40                      | 0.43 |

Коефициентите на брачниот успех на подсвкупностите, обособени според модела на взимане на решенията за разпределение на семејните доходи очертаа следната картина:

Нај-висок коефициент на успех имаат браковите на жените и мъжете, в които решенията за разпределение на семејните доходи се взимат съвместно от двамата партньори, а нај-нисък тези, в които всеки сам харчи парите си. Како сред жените, така и сред мъжете по-висок успех имаат браковите, в които мъжът взема съответните решения.

При търсене на зависимост между брачниот успех и модела на взимане на решенията по семејниот буџет бе установена значајна стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.196$ , а сред мъжете  $C = 0.212$ . При жените зависимостта е **средна**, при мъжете – **по-скоро силна**.

Интересно допълнение са данните за влиянието на модела на преодолявање на брачните конфликти (Въпрос: “По какъв начин преодолявате конфликтите със съпруга/та си?”) върху брачниот успех:

Табл.93

| МОДЕЛ НА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА БРАЧНИТЕ КОНФЛИКТИ (в %)          |                |      |                 |      |                            |      |                        |      |                              |      |
|------------------------------------------------------------|----------------|------|-----------------|------|----------------------------|------|------------------------|------|------------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)              | Мъжът отстъпва |      | Жената отстъпва |      | Мъжът или жената се налага |      | Спорят до общо решение |      | Спорят без решение (скандал) |      |
|                                                            | Жени           | Мъже | Жени            | Мъже | Жени                       | Мъже | Жени                   | Мъже | Жени                         | Мъже |
| Нај-висок успех (щастлив брак)                             | 18             | 27   | 26              | 14   | 17                         | 26   | 21                     | 23   | 6                            | 11   |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 29             | 55   | 51              | 57   | 58                         | 48   | 60                     | 63   | 22                           | 11   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 47             | 18   | 23              | 29   | 17                         | 26   | 18                     | 14   | 44                           | 56   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 6              | 0    | 0               | 0    | 8                          | 0    | 1                      | 0    | 28                           | 22   |
| Коефициент на брачниот успех                               | 0.52           | 0.71 | 0.68            | 0.63 | 0.63                       | 0.67 | 0.68                   | 0.72 | 0.34                         | 0.36 |

Коефициентите на брачниот успех на подсвкупностите, обособени според модела на преодолявање на брачните конфликти очертаа следната картина:

Нај-висок коефициент на успех имаат браковите на жените и мъжете, които преодоляват брачните конфликти како обикновено спорят докато стигнат до общо решение, а нај-нисък тези, чиито конфликти обикновено завършват със скандал. Интересно е, че на второ място по успех са браковите, в които (според жените) конфликтите се разрешават с отстъпки на жената. Обратното – според мъжете на второ място по успех са браковите, в които конфликтите се разрешават с отстъпки на мъжа.

След като се изясни, че доминирането на единия партньор не е полезно за състоянието на брака, сега се доказва друга важна закономерност, която допълва познанието ни. Съзнанието, че ти си този, който отстъпва благоприятствува успешното изпълнение функциите на брака.

При търсене на зависимост между брачния успех и модела на преодоляване на конфликтите между съпрузите бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.255$ , а сред мъжете  $C = 0.304$ . При жените зависимостта е **силна**, при мъжете – **много силна**.

Тъй като обобщихме информацията от трите емпирични индикатора за власт в семейството и чрез формиране на сложен (съставен) индикатор за общия модел на тази власт, сега имаме допълнителна възможност да проверим значението на тази власт за брачното благополучие.

Табл.94

| МОДЕЛ НА ВЛАСТТА В СЕМЕЙСТВОТО (в %)                       |         |      |                  |      |                    |      |                          |      |
|------------------------------------------------------------|---------|------|------------------|------|--------------------|------|--------------------------|------|
| УСПЕХ НА БРАКА<br>(оценка на собствения брак)              | Биархат |      | По-скоро биархат |      | Неопределена власт |      | По-скоро еднолична власт |      |
|                                                            | Жени    | Мъже | Жени             | Мъже | Жени               | Мъже | Жени                     | Мъже |
| Най-висок успех (щастлив брак)                             | 28      | 28   | 20               | 20   | 21                 | 23   | 14                       | 19   |
| Висок успех (сполучлив брак)                               | 56      | 61   | 60               | 67   | 51                 | 52   | 48                       | 50   |
| Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив брак)       | 15      | 11   | 20               | 13   | 25                 | 24   | 34                       | 31   |
| Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив, нещастен брак) | 1       | 0    | 0                | 0    | 3                  | 1    | 4                        | 0    |
| Коефициент на брачния успех                                | 0.72    | 0.74 | 0.68             | 0.71 | 0.64               | 0.67 | 0.57                     | 0.64 |

Коефициентите на брачния успех на подсъвкупностите, обособени според модела на властта в семейството очертаха следната картина:

Най-висок коефициент на успех имат браковете на жените и мъжете, които са формирали биархален модел на власт в семейството. На второ място по успех са браковете “по-скоро биархален” тип. Най-нисък е успехът на тези, чиито семейства се ръководят от еднолична власт. Браковете с неопределена власт заемат междинно положение.

При търсене на зависимост между брачния успех и модела на властта в семейството бе установена значима стойност на коеф. Крамер. Сред жените  $C = 0.111$ , а сред мъжете  $C = 0.120$ . И при жените и при мъжете зависимостта е **по-скоро средна**.

След толкова много проверки можем да направим следния основен извод: **въпреки прогнозите, че двувластието в семейството не може да донесе нищо добро за брака, тъймо този модел се оказва най-подходящ и най-благотворен за нашата съвременност.**

#### IV.6. ОСНОВНИ ИЗВОДИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ФАКТОРИТЕ ЗА БРАЧНИЯ УСПЕХ

Няколко основни извода се налагат след преценката на влиянието на отделните фактори:

**Първо.** Успехът на брака се формира под влиянието на множество фактори, които при това му въздействат с различна сила;

**Второ.** Няма фактор, който неминуемо да предопределя висок успех или обратното – пълен неуспех на брака. Нещо повече – няма фактор с изключително силно влияние, т.е. с влияние, което да предопределя висок успех или обратното – пълен неуспех на повече от половината брачни съюзи. Оказа се, че най-висока стойност на коеф. Крамер, която достигат някои от факторите на брачния успех е 0.425 сред жените и 0.454 сред мъжете. Толкова висока стойност на коефициента има само един фактор. Стойностите на коеф. Крамер, които измерват значенията на факторите в повечето случаи са до 0.200;

**Трето.** Влиянието на всеки фактор има вероятностен характер, което означава, че брачният успех не се определя еднозначно (строго) от който и да е фактор.

Определен фактор може да бъде налице, но може и да отсъства в комплекса от обстоятелства, при които функционира конкретната брачна двойка, постигнала най-висок успех (или обратното – пълен неуспех). При наличието на едни и същи фактори различни конкретни брачни двойки могат да постигнат, но могат и да не постигнат най-висок успех (или обратното – пълен неуспех).

Могат да постигнат най-висок успех (или обратното – пълен неуспех) конкретни брачни двойки, които функционират както при наличието на еднакви, така и при наличието на различни фактори.

Определени фактори се срещат по-често в обстоятелствата на брачните двойки, които са стигнали най-висок успех. Това означава, че те именно влияят благоприятно върху функционирането на брака. Като елементи на отделния брак те съставят най-дълбоката същност на успеха.

Определени фактори се срещат по-често в обстоятелствата на неуспешните брачни двойки. Това означава, че те влияят неблагоприятно върху функционирането на брака. Като елементи на отделната брачна система те съставят най-дълбоката същност на провалящите се бракове;

**Четвърто.** Повечето най-неблагоприятни за съвременния брак фактори се коренят в старата семейно-брачна традиция, което означава, че сега бракът не може да се стабилизира на основата на отминал в историята опит;

**Пето.** Поради вероятностната природа на брачната система нищо в предисторията и собствената история на конкретния брак, нито едно условие на неговото съществуване, нито един фактор на функционирането му, нито едно конкретно негово състояние не предопределят фатално по-нататъшната му съдба. Всеки брак е изложен на риск да претърпи срив, но също така е способен да излиза от тежки кризи и да се развива относително или дори съвсем благополучно. Следователно всеки конкретен брак има шанс да се укрепи чрез специална закрила или помощ в трудни моменти. Същевременно съпрузите във всеки конкретен кризисен брак могат да запазят съюза си с подходящи целенасочени усилия.

Нашите данни за влиянието на така изучените фактори на брачния успех са сходни с данните на ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989). Сходни са и най-общите ни изводи с изводите на тези предходни изследвания. Резултатите от изследването на подбраните за наблюдение фактори ще придобият завършеност чрез подреждането им според силата на тяхното влияние. Извършваме го с помощта на коеф. Крамер, който измерва взаимовръзката между даден фактор и брачния успех. Подреждането разбира се е приблизително.

#### ПОДМНОЖЕСТВО НА ЖЕНИТЕ

| ФАКТОРИ С МНОГО СИЛНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер над 0.300</i>                    |  | Крамер |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------|--|--------|
| Актуално чувство към брачния партньор                                                                |  | 0.425  |
| Съвместимост на характера на жената с този на мъжа-съпруг                                            |  | 0.391  |
| Принос на мъжа-съпруг в израстването и изиявяването на личността на жената-съпруга                   |  | 0.320  |
| ФАКТОРИ СЪС СИЛНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер от 0.251 до 0.300</i>                |  |        |
| Ранг на любовта към брачния партньор                                                                 |  | 0.276  |
| Сътрудничество между брачните партньори в изграждането на материалното благосъстояние на семейството |  | 0.271  |
| Модел на преодоляване на конфликтите с брачния партньор                                              |  | 0.255  |
| ФАКТОРИ С ПО-СКОРО СИЛНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер от 0.201 до 0.250</i>         |  |        |
| Брачният партньор като “първа любов”                                                                 |  | 0.245  |
| Одобрение на избора на брачния партньор от собствените родители                                      |  | 0.239  |
| Модел на “главата на семейството”                                                                    |  | 0.227  |
| Основно чувство към брачния партньор преди сключването на брака                                      |  | 0.223  |
| ФАКТОРИ СЪС СРЕДНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер от 0.151 до 0.200</i>               |  |        |
| Подкрепа на социалната реализация, която жената получава от брачния си партньор                      |  | 0.198  |
| Модел на вземане на решение за разпределение на семейните доходи                                     |  | 0.196  |
| Духовно общуване между брачните партньори                                                            |  | 0.193  |
| Споделяне на родителските задължения                                                                 |  | 0.192  |
| Значение, което брачните партньори придават на половия живот в брака                                 |  | 0.184  |
| Възраст на сключването на брака                                                                      |  | 0.180  |
| Сигурност, че съпругът ще издържа сам семейството, ако това се наложи                                |  | 0.173  |
| Задоволеност на сексуалните потребности в брака                                                      |  | 0.172  |
| Самостоятелност при избора на брачния партньор                                                       |  | 0.165  |
| Предбрачен сексуален опит на жената                                                                  |  | 0.157  |
| Модел на разделението на домашния труд                                                               |  | 0.156  |

| ФАКТОРИ С ПО-СКОРО СРЕДНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер от 0.101 до 0.150</i> |       |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-------|
| Удовлетвореност на жената от собствената професионална работа                                 | 0.113 |
| Готовност на жената сама да издържа семейството, ако това се наложи                           | 0.117 |
| Модел на властта в семейството                                                                | 0.111 |
| Възраст на жената                                                                             | 0.102 |
| ФАКТОРИ СЪС СЛАБО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер под 0.100</i>                 |       |
| Продължителност на предбрачната дружба                                                        | 0.081 |

## ПОДМНОЖЕСТВО НА МЪЖЕТЕ

| ФАКТОРИ С МНОГО СИЛНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер над 0.300</i>                 |  | Крамер |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------|--|--------|
| Актуално чувство към брачната партньорка                                                          |  | 0.454  |
| Съвместимост на характера на мъж с тази на жената-съпруга                                         |  | 0.365  |
| Модел на "главата на семейството"                                                                 |  | 0.326  |
| Модел на преодоляване на конфликтите с брачната партньорка                                        |  | 0.304  |
| ФАКТОРИ С ПО-СКОРО СИЛНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер от 0.201 до 0.250</i>      |  |        |
| Готовност на мъжа сам да издържа семейството ако това се наложи                                   |  | 0.234  |
| Принос на жената-съпруга в израстването и изиявяването на личността на мъжа-съпруг                |  | 0.231  |
| Ранг на любовта към брачната партньорка                                                           |  | 0.213  |
| Модел на вземане на решения за разпределение на семейните доходи                                  |  | 0.212  |
| ФАКТОРИ СЪС СРЕДНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер от 0.151 до 0.200</i>            |  |        |
| Основно чувство към брачната партньорка преди сключването на брака                                |  | 0.195  |
| Брачната партньорка като "първа любов"                                                            |  | 0.177  |
| Възраст на сключване на брака                                                                     |  | 0.172  |
| Продължителност на предбрачната дружба                                                            |  | 0.162  |
| Подкрепа за социалната реализация, която мъжът получава от брачната си партньорка                 |  | 0.161  |
| Предбрачен сексуален опит на мъжа                                                                 |  | 0.160  |
| Духовно общуване между брачните партньори                                                         |  | 0.157  |
| Модел на разделението на домашния труд                                                            |  | 0.153  |
| Самостоятелност при избора на брачната партньорка                                                 |  | 0.152  |
| ФАКТОРИ С ПО-СКОРО СРЕДНО ВЛИЯНИЕ<br><i>Стойности на коефициента Крамер от 0.101 до 0.150</i>     |  |        |
| Възраст на мъжа                                                                                   |  | 0.146  |
| Одобрение на избора на брачната партньорка от собствените родители                                |  | 0.139  |
| Задоволеност на сексуалните потребности в брака                                                   |  | 0.137  |
| Значение, което брачните партньори придават на половия живот в брака                              |  | 0.134  |
| Удовлетвореност на мъжа от собствената професионална работа                                       |  | 0.133  |
| Модел на властта в семейството                                                                    |  | 0.120  |
| Сигурност, че съпругата ще издържа сама семейството, ако това се наложи                           |  | 0.109  |
| Сътрудничество на брачните партньори в изграждането на материалното благосъстояние на семейството |  | 0.105  |
| Споделяне на родителските задължения                                                              |  | 0.104  |

Очертават се както сходства, така и известни, но не големи различия между значението, което отделните фактори на брачния успех имат от една страна в подмножеството на жените и от друга – в подмножеството на мъжете. И за жените и за мъжете най-силно влияние върху брачния им успех имат актуалното чувство към брачния партньор и съвместимостта на характерите на брачните партньори.

И за жените и за мъжете между първите десет най-значими фактори са отделни аспекти на брачния начин на живот, които са свързани с най-интимните потребности на личността (задоволяването на емоционалните потребности в брака, рангът на любовта към брачния партньор, приносът на единия брачен партньор за формирането на личността на другия, основното чувство към брачния партньор преди сключването на брака), а също така отделни аспекти на властта в семейството (начинът на преодоляването на семейните конфликти, моделът на “главата на семейството” и моделът на взимане на решения за разпределение на семейните доходи).

Сред жените относително по-силно влияние имат моделите на сътрудничество между съпрузите в изграждането на материалното благосъстояние на семейството, съпружеската взаимопомощ при отглеждането на децата и организацията на семейния бит. Успехът на брака на жените също така се влияе относително по-силно от подкрепата на социалната им реализация, която получават от съпрузите си.

**Равностойното задоволяване на личностните потребности на двамата съпрузи и равнопоставеността на двамата съпрузи в ръководството на семейната общност са двете основни характеристики на успешния брак.**

## ПЕТА ЧАСТ

### БРАЧНИТЕ КОНФЛИКТИ

#### V.1. ДЕФИНИЦИЯ НА БРАЧНИЯ КОНФЛИКТ

Изучаването на брачните конфликти изисква предварително решаване на няколко методологически задачи – дефиниране на понятията “социален конфликт” и “брачен конфликт”, типологизиране на брачните конфликти и операционализирането им до емпирични индикатори.

**Определяме социалния конфликт като противоречие между партньорите в социалните взаимодействия в дадена социална общност, което не може да бъде преодоляно временно или постоянно.** Между съпрузите в дадена брачна двойка могат да възникват непреодолими противоречия от различно естество, но едва ли е теоретически коректно всички разновидности на тези противоречия да се разглеждат като брачни конфликти. **Определяме като брачни конфликти временно или постоянно непреодолимите противоречия между съпрузите, които възникват по повод изпълнението на функциите на брака.**

В съответствие с това разбиране в изследването проучваме конфликтите, свързани с всяка отделна брачна функция. Всъщност по-точно е да се каже, че проучваме наличието или отсъствието на конфликти в полето на съпругеското взаимодействие при изпълнението на всяка отделна брачна функция. Конфликтите, възникващи във всяко отделно поле, обобщаваме в един клас без да се интересуваме в какво се състоят противоречията.

Все пак сметнахме, че е целесъобразно да включим в изследователското търсене и някои конфликти между съпрузите, които не са брачни в собствения смисъл на понятието, но според наличните досега знания затрудняват особено функционирането на брака. Става дума за конфликтите заради наличие на пороци на съпрузите (злоупотреба с алкохол, тютюнопушене, хазарт и др.п.), както и за конфликти по повод взаимодействието в външни на брака лица и по-конкретно с родителите на съпрузите.

Проблемът за операционализацията на понятието конфликт до емпирични индикатори решаваме в съответствие с няколко съображения:

Емпиричен индикатор на брачния конфликт може да бъде някакво подходящо за наблюдение външно проявление на сблъсък между съпрузите. В буквалния смисъл на думата такъв индикатор може да бъде евентуален физически сблъсък, т.е. евентуално сбиване. В преносен смисъл – сблъсък на изразени възгледи, становища, мнения, т.е. някакъв спор, свада, разправия, караница, раздор, скандал.

Сбиването на съпрузите не създава особени затруднения в определянето му за емпиричен индикатор и в операционализирането му до въпрос. Но спорът, свадата, разправията, раздорът, караницата, скандалът имат признаци, чието значение за различните хора в различни случаи е различно. Те са тип поведение или разновидност на знаковите системи (звучи, символи, жестове, мимики, фрази от разговорния език и т.н.), които в определена ситуация и в определен комплекс от отношения могат да изразяват силно противоречие, а в друга ситуация, в друг комплекс от отношения – да се свържат дори със състояние, обратно на противоречието. Възможни са освен това и остри противоречия без всякакви забележими външни проявления. Поради това изследователят рискува твърде много, ако избере за емпирични индикатори някакви обективно съществуващи признаци на реалността.

По наша преценка в едно социологическо изследване най-подходящ емпиричен индикатор на острото противоречие между съпрузите е представата на респондента, че между него и брачния му партньор съществува такова противоречие. При това не бива да има значение какви факти на реалността покрива тази представа. Важното е, че каквито и да са, според респондента те изпълват съдържанието на собственото му разбиране за понятието конфликт. Подобен индикатор всъщност съответствува на битието на конфликта в човешките отношения. За да функционира като конфликт, дадено противоречие трябва да се възприема, да се изживява като остро, като трудно преодолимо от неговите субекти.

Как се операционализира така избраният емпиричен индикатор до въпрос в картата?

Решихме да търсим директно заявление на респондента, че между него и брачния му партньор има конфликти в изучаваните полета. Решихме да употребим думата **конфликт** (т.е. латинския еквивалент на нашата дума сблъсък), понеже тя звучи по-общо, по-обхватно и може да се свърже с всякакви конкретни представи. Думи като кавга, разправия, спор, караница имат по-образно съдържание и могат да се

асоциират от изследваните с по-малко разновидности на явлението, което ни интересува. При това думата конфликт е достатъчно популярна у нас.

Съответно на това решение въпросите във въпросника бяха редактирани по следния начин: “Имате ли конфликти за ... + названието на полето на отделния клас”, т.е. на отделната брачна функция. За название на полетата бяха използвани всекидневни изрази, за да бъдат понятни на всеки респондент. Операционализацията на индикаторите на конфликтите до въпроси представяме в следната схема:

| Поле на конфликта                                                                                                  | Въпрос                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Задоволяване сексуалните потребности на брачните партньори                                                         | Имате ли конфликти заради това, че не съвпадат сексуалните ви предпочитания (желания за честота, продължителност, начин на вашето сексуално общуване)?                                                                                                                                                                                                             |
| Задоволяване емоционалните потребности на брачните партньори                                                       | Имате ли конфликти заради голяма ревност?<br>Имате ли конфликти за изневери?                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ в социализацията на потомството им                  | Имате ли конфликти заради недостатъчно участие в отглеждането на децата?                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ в осигуряването на средства за живот на семейството | Имате ли конфликти заради пари, собственост, имоти?                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ в организацията на семейния бит                     | Имате ли конфликти заради недостатъчно участие в домакинската работа?                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ в подкрепата на социалната им реализация            | Имате ли конфликти заради професионалната кариера, работата?                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Задоволяване духовни потребности на брачните партньори                                                             | а) Имате ли конфликти заради това, че единият от вас е недоволен, защото другият отделя много време за четене на книги, концерти, театри, изложби, гледане на телевизия?<br>б) Имате ли конфликти заради това, че единият от вас не одобрява книгите, филмите, телевизионните предавания, музиката, театралните представления, худ. изложби, които другия харесва? |
| Задоволяване потребността на брачните партньори от признаване самооценката на личността им                         | Имате ли конфликти заради грубост (оскъбнения с груби думи и действия)?                                                                                                                                                                                                                                                                                            |

Двата класа конфликти, които не са собствено брачни, но затрудняват изпълнението на брачните функции бяха операционализирани до въпросите: “Имате ли конфликти заради навици като пиене, пушене, хазарт и др. п.?” и “Имате ли конфликти заради родителите?”

Интересувахме се от наличието или отсъствието на конфликти в дадено поле на брачно взаимодействие, от честотата на конфликтите в отделното поле, ако ги има, и от дълбочината, с която те засягат брака. Съответно на това на всеки въпрос респондентите трябваше да отговорят в рамките на еднотипна рангова скала със следната редакция: 1. Нямаме (конфликти за това); 2. Рядко – но Не са сериозни; 3. Често – но Не са сериозни; 4. Рядко И СА сериозни; 5. Често И СА сериозни.

Любопитно е да се види дали съпрузите са склонни да разглеждат конфликтите си в самокритичен план. Не бе възможно да изучаваме това изчерпателно. Ограничихме се до два класа, за които се предполага, че различията между виновното поведение на жените и на мъжете са по-съществени: конфликти заради грубост и заради пороци (респондентите трябваше да посочат дали конфликтите са заради собствените им или на партньорите им грубост и съответно пороци).

## V.2. ОПИСАНИЕ НА КОНФЛИКТИТЕ

Според една битуваща в делничното съзнание представа “само в дом, в който не пуши комин, няма никакви разногласия”. Нашето изследване не опровергава, макар че не напълно подкрепя това почти номологично суждение за връзката между брака и конфликта. Според семейните жени и мъже в повечето брачни съюзи има заслужаващи внимание противоречия. В определен дял наблюдавани брачни двойки обаче отсъства напрежение, въздигнато в ранг на конфликтност.

Както посочихме в изследването бяха зададени дванадесет въпроса към семейните жени и мъже за наличие (или отсъствие) на конфликти между тях и брачните им партньори. Скалата на отговорите им съдържаше и разновидност “нямаме такива конфликти”. Чрез математико-статистическа процедура,

обобщаваща информацията, получена с помощта на съответните индикатори, установихме, че 27% от омъжените жени и женените мъже не са посочили да имат нито един клас от брачните конфликти във взаимодействието си с брачния партньор. Същата процедура даде възможност да се изясни по колко класа конфликти създават напрежение на семейните жени и мъже. Получихме следното разпределение:

Табл.95

| МНОЖЕСТВО НА КОНФЛИКТИТЕ В БРАЧНИТЕ ДВОЙКИ (в %) |               |               |
|--------------------------------------------------|---------------|---------------|
|                                                  | Според Жените | Според Мъжете |
| Нямат конфликти                                  | 27            | 27            |
| От един до два конфликта                         | 35            | 34            |
| От три до четири конфликта                       | 23            | 25            |
| От пет до шест конфликта                         | 11            | 12            |
| Седем и повече конфликта                         | 4             | 2             |

Според тези данни повечето съпрузи имат до 4 конфликта (най-често 1 до 2). Комплексна конфликтност – над 5 и повече конфликта имат само 15% според жените и 14% според мъжете, а много конфликти – 7% и повече – 4% според жените и 2% според мъжете. Така се изяснява, че съвременните съпрузи рядко се карат “за всичко”, по всевъзможни причини. Нашите данни са сходни с тези на ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на ... Варна” (1989), според които също така повечето съпрузи имат до четири конфликта, а най-много от един до два конфликта.

Това означава, че не всяко различие между личностните качества на съпрузите непременно води до непреодолими или труднопреодолими сблъсъци. Съвременният човек явно се отнася с доста голяма доза търпимост и уважение към особеностите на своя партньор. Изглежда толерантността се формира като съществена черта на нашата брачна култура. Различията трябва да са дълбоки и да се отстояват твърдо от двамата или поне от единия партньор, за да се сблъскат и да избухнат с видим ефект. Явно в повечето брачни двойки не се вдига шум за щяло и нещяло.

Данните показват, че в брачния живот от средата на 90-те години са налице всички типове и класове конфликти, които включва нашата типология.

Табл.96

| РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА ОТДЕЛНИТЕ КЛАСОВЕ КОНФЛИКТИ<br>СПОРЕД ОМЪЖЕНИТЕ ЖЕНИ И ЖЕНЕНИТЕ МЪЖЕ |      |      |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|------|------|------|------|
| КЛАСОВЕ КОНФЛИКТИ                                                                       | Жени |      | Мъже |      |
|                                                                                         | в %  | ранг | в %  | ранг |
| Конфликти за пари, собственост, имоти                                                   | 41   | 1    | 40   | 1    |
| Конфликти за недостатъчно участие в домакинската работа                                 | 33   | 2    | 38   | 2    |
| Конфликти заради родителите                                                             | 30   | 3    | 28   | 3    |
| Конфликти заради пороци (навици като пиене, пушене, хазарт и др. п.) на мъжа            | 28   | 4    | 26   | 4    |
| Конфликти заради грубост на мъжа                                                        | 26   | 5    | 23   | 8    |
| Конфликти заради несъвпадения в задоволяване на духовните потребности:                  |      |      |      |      |
| а) заради времето отделяно за духовни потребности                                       | 25   | 6    | 26   | 5    |
| б) заради съдържанието на духовните потребности                                         | 23   | 6    | 25   | 5    |
| Конфликти заради недостатъчно участие в отглеждането на децата                          | 23   | 7    | 24   | 6    |
| Конфликти заради грубост на жената                                                      | 22   | 8    | 18   | 10   |
| Конфликти заради несъвпадения на сексуалните предпочитания                              | 21   | 9    | 24   | 7    |
| Конфликти заради голяма ревност                                                         | 20   | 10   | 22   | 9    |
| Конфликти заради пороци (навици като пиене, пушене, хазарт и др. п.) на жената          | 15   | 11   | 14   | 11   |
| Конфликти заради професионалната кариера, работата                                      | 11   | 12   | 8    | 13   |
| Конфликти заради изневери                                                               | 6    | 13   | 9    | 12   |

Както се вижда, макар процентът при жените, които посочват определен клас конфликти да е почти винаги по-висок от процента при мъжете, които посочват същия клас, общо взето подредбата на отделните класове според величината на процента на посочилите ги жени и мъже е приблизително еднакъв.

И според жените, и според мъжете първите четири класа конфликти с най-голямо разпространение са за: 1) Пари, собственост, имоти; 2) Недостатъчно участие в домакинската работа; 3) Заради родителите; 4) Пороци на мъжа. Последните три класа конфликти с най-малко разпространение са за: 9) Пороци на жената; 10) Професионалната кариера (работата) на съпрузите; 11) Изневери.

Останалите разновидности, които заемат средните места както сред жените, така и сред мъжете имат съвсем близки позиции.

Едно основание да се отнесем с доверие към тези данни е обстоятелството, че подобна подредба на разпространението на отделните класове конфликти се получи и при ЕСИ “Българското семейство” (1977). При ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на ... Варна” (1989) между първите четири конфликти също се подредиха класовете конфликти за домакинската работа, конфликти за пари и конфликти заради родителите. Но понеже при тези изследвания бяха анкетирани млади жени и мъже обяснимо малко по-напред излязоха конфликтите заради децата и заради ревност (на млади години е обяснимо по тях да има повече напрежения).

Във всички изследвания конфликтите за изневери се оказаха с относително рядко разпространение и се подреждаха на последно място.

Общо взето по-разпространени са конфликтите в онези полета на съпружеското взаимодействие, в които съпрузите извършват най-често (почти всекидневно) определени съвместни дейности: **разпределение и изразходване на семейните доходи, домакинска работа, отглеждане на децата.**

Но вероятно върху честотата на възникване на тези конфликти влияят и други фактори. Един от тях със сигурност е дефицитът на ресурси за изпълнение функциите на брака, свързани с осигуряване средства за живот, организиране бита на семейството и възпроизводството на потомството. Дефицитът на средства за живот (доходи, собственост, имоти) затруднява оползотворяването им, поради което вероятно се сблъскват по-често подходите на двамата брачни партньори към решаването на конкретните задачи по изграждане на семейното материално благополучие. От друга страна дефицитът на време във всекидневието на двама работещи извън семейството брачни партньори затруднява координацията на отговорностите им в семейното домакинство и грижите за децата.

Друг фактор на честотата на тези класове конфликти са вероятно противоречията в моделите на взимане на решения и разпределение на задълженията, към които се придържат двамата партньори. Доказано е от редица изследвания (доказва се и от нашето), че жените по-често, а мъжете по-рядко възприемат моделите на равнопоставеност между двата пола в съпружеската взаимопомощ. И че мъжете се придържат по-упорито към неравнопоставеността в областта на битовата взаимопомощ.

**Конфликтите заради родителите** имат голямо разпространение, вероятно поради това, че поколенията в българското семейство са свързани с много тесни функционални, пространствени и имуществени взаимовръзки. Около 80% от малките деца се отглеждат с помощта на баби и дядовци, около 60% от младите съпрузи живеят в едно жилище и едно домакинство с родителите на един от тях, около 70% от всички семейства поддържат някаква система на материална взаимопомощ между прародители, родители и деца-внуци. При това положение важен е не толкова фактът, че значителна част от жените и мъжете дават информация за конфликти заради родителите (около 30% от тези, които имат живи родители), а че все пак друга значителна част (и то по-голямата част) не отчита такива конфликти. Което означава, че междупоколенческото сътрудничество е по-често плодотворно, отколкото неблагоприятно и за съвременния брак, че потенциалът на тази взаимовръзка е твърде голям, за да бъде тя отхвърляна като неподходяща за съвременния начин на живот.

**Конфликтите заради пороци (пиене, тютюнопушене, хазарт) на мъжете се срещат с честота,** която би могла да бъде определена и като относително успокояваща, и като относително тревожна.

Като успокояваща можем да я определим, доколкото все пак те се срещат в по-малко от една трета от брачните двойки, т.е. доколкото брачната система не е тотално застрашена от такъв социален бич. Като тревожна може да се определи от гл.т. на обстоятелството, че все пак тези конфликти са масови. Защо ги класифицираме като масови?

В отговор на този въпрос ще се опитаме да представим дефиниция на масовостта на брачните конфликти. Като имаме предвид, че най-често разпространения клас от брачните конфликти се среща в около 40% от брачните двойки (конфликтът за пари, собственост, имоти), а най-рядко разпространения в около 10% от брачни двойки (конфликтът за изневери), условно приемаме, че един клас конфликти е масово разпространен, когато се среща в повече от 25% от брачните двойки.

**Конфликтите заради пороци на жената** не са разпространени масово. Но като се има предвид, че сред женската половина на нашия народ доскоро пианството и други вредни навици се срещаха само в порядъка на много рядко изключение, можем да преценим и този факт като тревожен.

За съжаление масови се оказват и брачните **конфликти заради грубост на мъжа**. Конфликтите заради грубост на жената се срещат под границата на масовостта, но предвид на битувашата представа за деликатността на женските обноси, получената от нас числова характеристика шокира.

Любопитно е, че относително малко съпрузи имат **конфликти заради работата си**. Очакваше се, че с масовото навлизане на жените в общественото производството етиката на “утвърждаване на собственото аз” ще доминира и двамата съпрузи, че никой няма да иска да бъде ошетен в

професионалната кариера заради задължения към семейството, а всеки ще има претенция към другия да поеме по-големи семейни отговорности. Засега – оказва се – български съпрузи твърде рядко стигат до такъв род сблъсък. Реалният живот явно е по-гъвкав и по-адаптивен, отколкото можеше да се предполага.

**Изневярата** се оказва в твърде странно положение в светлината на нашите данни, но на този конфликт ще посветим по-нататък специален раздел.

**Конфликтите заради ревност** са много по-разпространени от тези за изневяра. Това обстоятелство поставя редица въпросителни, за които също ще стане дума по-нататък.

Не са налице никакви класове конфликти, които да са специфични за определена възрастова група, група обособена според признаците социална и регионална принадлежност, или според образованието. Няма дори забележими разлики между тези групи според разпространението на отделните класове конфликти. Бихме могли да посочим все пак, че жените с най-ниско образование – под основно и основно – дават по-голяма преднина на конфликтите заради пороци и грубост на мъжа в сравнение с жените със средно и висше образование. Жените с по-ниско образование от друга страна по-рядко дават информация за конфликти заради недостатъчно участие в домакинската работа и при отглеждане на децата.

Жените с полувисше и висше образование относително по-рядко се оплакват от конфликти за пари, имоти и собственост.

Жените със средно гимназиално и средно специално образование най-плътно се приближават към разпределението за цялото подмножество на жените, като отбелязват само едно отклонение. При тях с по-голяма преднина се подреждат конфликти за голяма ревност.

Възможно е при други исторически обстоятелства или в други общества да съществуват големи различия между характеристиките на конфликтността на отделните демографски и социални групи. У нас тези характеристики са сходни. Вероятно защото засега начините на живот на отделните демографски и социални групи притежават много сходни черти.

### V.3. ЕНЕРГИЯ НА КОНФЛИКТИТЕ

Освен с разпространение конфликтите се характеризират и с енергия.

**Енергията на конфликтите определяме** като тяхно състояние, чрез което те упражняват преобразуващо въздействие върху успеха и стабилността на брака.

Изучаването на конфликтността в аспекта енергия на конфликтите поставя проблема за критерия за измерването ѝ със средствата на ЕСИ. Критерият не може да бъде един, защото тя има множество компоненти. Зимел, Дарендорф, Козър и Търнър считат най-общо, че конфликтът е толкова по-енергичен, по-въздействащ, по-силен

- колкото по-често се проявява;
- колкото по-дълбоко засяга функциите на конфликтната социална общност.

Когато дадена променлива се състои от множество компоненти, тя действа като вектор, т.е. като обобщен ефект (като синтез) на едно сложно свързано цяло. Енергията на брачния конфликт също може да се разглежда като вектор, обобщаващ въздействието на неговата честота и на неговата дълбочина.

Енергията на конфликта очевидно представлява континуум, т.е. многообразие, разположено между една най-ниска точка, определена условно като много слаба конфликтност, до друга най-висока точка, определена условно като много силна конфликтност. Континуумът на конфликтността по същество е индискретно (непрекъснато) многообразие, но в едно ЕСИ той може да се изучава като дискретно (прекъснато) многообразие. Съответно на тази възможност енергията на конфликтността може да се ранжира условно в няколко степени – например “много слаба”, “слаба”, “силна” и “много силна”.

В нашето изследване приехме да работим с индикатор, синтезиращ честотата и сериозността, с която се проявяват отделните класове конфликти. Той има четиристепенна скала с подделенията: 1) Много слаба; 2) Слаба; 3) Силна; 4) Много силна енергия. Този индикатор се операционализира до отговор на всеки въпрос за отделните класове конфликти в редакция, която вече посочихме.

| Въпрос:                     | Отговор:                      | Съответствие между отговора и енергията на конфликта |
|-----------------------------|-------------------------------|------------------------------------------------------|
| “Имате ли конфликти за ...” | 1. Нямаме (конфликти за това/ |                                                      |
|                             | 2. Рядко - но НЕ са сериозни  | Много слаба енергия                                  |
|                             | 3. Често - но НЕ са сериозни  | Слаба енергия                                        |
|                             | 4. Рядко И СА сериозни        | Силна енергия                                        |
|                             | 5. Често И СА сериозни        | Много силна енергия                                  |

С помощта на този индикатор установихме, че отделните класове конфликти в конкретното си проявление се характеризират с различна енергия, което е видно от Табл.97. За всеки клас конфликти правим преизчисление само за подсъвкупността на браковете, в които са налице конфликти, като определяме относителния дял на всяка разновидност, обособена според силата на енергията е.

Табл.97

| БРАЧНИТЕ КОНФЛИКТИ СПОРЕД ЕНЕРГИЯТА (в %)                   |         |             |       |       |             |         |             |       |       |             |
|-------------------------------------------------------------|---------|-------------|-------|-------|-------------|---------|-------------|-------|-------|-------------|
| БРАЧНИ КОНФЛИКТИ                                            | ЖЕНИ    |             |       |       |             | МЪЖЕ    |             |       |       |             |
|                                                             | Енергия |             |       |       |             | Енергия |             |       |       |             |
|                                                             |         | Много слаба | Слаба | Силна | Много силна |         | Много слаба | Слаба | Силна | Много силна |
| Заради навици като пиене, тютюнопушене, хазарт и др. п.     |         |             |       |       |             |         |             |       |       |             |
| а) Собствени навици                                         | 100:    | 71          | 22    | 5     | 2           | 100:    | 77          | 19    | 1     | 3           |
| б) Навици на партньора/ката                                 | 100:    | 68          | 22    | 6     | 4           | 100:    | 89          | 9     | 0     | 2           |
| Заради грубост                                              |         |             |       |       |             |         |             |       |       |             |
| а) Собствена                                                | 100:    | 88          | 7     | 2     | 3           | 100:    | 88          | 11    | 0     | 1           |
| б) На партньора/ката                                        | 100:    | 80          | 11    | 4     | 5           | 100:    | 91          | 7     | 0     | 2           |
| Заради недостатъчно участие в домакинската работа           | 100:    | 70          | 22    | 2     | 6           | 100:    | 79          | 16    | 2     | 3           |
| Заради недостатъчно участие в отглеждането на децата        | 100:    | 76          | 10    | 8     | 6           | 100:    | 84          | 12    | 0     | 4           |
| Заради пари (имоти, собственост/                            | 100:    | 57          | 29    | 4     | 10          | 100:    | 54          | 33    | 3     | 10          |
| Заради несъвпадение в сексуалните предпочитания             | 100:    | 82          | 12    | 3     | 3           | 100:    | 85          | 12    | 1     | 2           |
| Заради голяма ревност                                       | 100:    | 74          | 16    | 4     | 6           | 100:    | 85          | 7     | 3     | 5           |
| Заради изневяра                                             | 100:    | 43          | 26    | 22    | 9           | 100:    | 90          | 3     | 0     | 7           |
| Заради несъвпадения в задоволяване на духовните потребности |         |             |       |       |             |         |             |       |       |             |
| а) заради времето, отделяно за духовни потребности          | 100:    | 73          | 20    | 3     | 4           | 100:    | 73          | 24    | 2     | 1           |
| б) заради съдържанието на духовните потребности             | 100:    | 78          | 14    | 2     | 6           | 100:    | 71          | 25    | 2     | 2           |
| Заради професионалната кариера                              | 100:    | 72          | 12    | 13    | 3           | 100:    | 85          | 11    | 4     | 0           |
| Заради родителите                                           | 100:    | 64          | 20    | 4     | 12          | 100:    | 69          | 16    | 5     | 10          |

Вижда се, че някои конфликти имат слабо разпространение, но когато са налице по-често от другите се проявяват със силна енергия. Така само 6% от жените дават информация за конфликти за изневери, но когато са налице, около 22% от тях се проявяват със силна енергия, а около 9% – с много силна енергия. Обратно, доста жени (около 33%) дават информация за конфликти заради недостатъчно участие в домакинската работа. Но когато са налице, само около 2% от този клас конфликти се проявява със силна енергия и около 6% – с много силна енергия.

Тъй като е интересно да се направи едно подреждане на конфликтите според силата на енергията им въвеждаме още един коефициент на неравномерностите, чрез който установяваме коефициент на енергията на всеки клас конфликти. (Енергията, която се пада средно на всеки един от реално проявяващите се конфликти от всеки отделен клас).<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Процедурата на формирането на този коефициент се състои от няколко последователни действия.  
Най-напред на всеки ранг (отговор на въпрос) за енергията на отделния клас конфликти даваме балова оценка, оценките варират от 0.0 до 1.0 както следва:

| Ранг на енергия | Балова оценка |
|-----------------|---------------|
| Много слаба     | 0.0           |
| Слаба           | 0.3           |
| Силна           | 0.7           |
| Много силна     | 1.0           |

Общият бал на всички единици на изследването, попаднали в определен ранг, се изчислява като техният относителен дял се умножава по съответната балова оценка. Например: Клас “конфликти за изневери” подмножество на жените.

След като бяха изчислени коефициентите на енергия на всички класове конфликти, получихме следното подреждане според силата на енергията им:

Табл. 98

| ЕНЕРГИЯ НА ОТДЕЛНИТЕ КЛАСОВЕ КОНФЛИКТИ<br>СПОРЕД ОМЪЖЕНИТЕ ЖЕНИ И ЖЕНЕНИТЕ МЪЖЕ |                       |      |       |      |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|------|-------|------|
| КЛАСОВЕ КОНФЛИКТИ                                                               | Коефициент на енергия |      |       |      |
|                                                                                 | Жени                  |      | Мъже  |      |
|                                                                                 | Коеф.                 | Ранг | Коеф. | Ранг |
| За изневери                                                                     | 0.322                 | 1    | 0.079 | 8    |
| За пари (имоти, собственост)                                                    | 0.215                 | 2    | 0.211 | 1    |
| Заради родителите                                                               | 0.208                 | 3    | 0.183 | 2    |
| Заради професионалната кариера, работата                                        | 0.157                 | 4    | 0.061 | 11   |
| Заради навици като пиене, тютюнопушене, хазарт и др. п. на мъжа                 | 0.148                 | 5    | 0.094 | 5    |
| Заради недостатъчно участие в отглеждането на децата                            | 0.146                 | 6    | 0.076 | 9    |
| Заради недостатъчно участие в домакинската работа                               | 0.140                 | 7    | 0.092 | 6    |
| Заради голяма ревност                                                           | 0.136                 | 8    | 0.092 | 7    |
| Заради навици като пиене, тютюнопушене, хазарт и др.п. на жената                | 0.121                 | 9    | 0.047 | 12   |
| Заради времето, отделяно за духовни потребности                                 | 0.121                 | 10   | 0.096 | 4    |
| Заради съдържанието на духовните потребности                                    | 0.116                 | 11   | 0.109 | 3    |
| Заради грубост на мъжа                                                          | 0.111                 | 12   | 0.043 | 14   |
| Заради несъвпадение на сексуалните предпочитания                                | 0.087                 | 13   | 0.063 | 10   |
| Заради грубост на жената                                                        | 0.065                 | 14   | 0.047 | 13   |

Подреждането на конфликтите според енергията им е доста по-различно от подреждането според разпространението им.

Много големи са различията между преценките на жените и тези на мъжете относно общата енергия на брачните конфликти. Докато сред жените конфликтът с най-силна енергия надхвърля равнището 0.300, сред мъжете най-силният конфликт достига само до 0.221. Докато сред жените почти всички класове конфликти надхвърлят равнището 0.100, сред мъжете само три класа конфликти надхвърлят това равнище. Значими са и различията между преценките на жените и тези на мъжете относно силата на енергията на отделните класове конфликти.

Прави впечатление, че конфликтите за изневери, въпреки слабото си разпространение (сред жените по критерий разпространение те са на последно място, а сред мъжете – на предпоследно) иначе се проявяват с голяма енергия като сред жените заемат по този критерий първо, а сред мъжете – осмо място.

Също така прави впечатление, че конфликтите заради професионалната кариера, които са слабо разпространени (сред жените по критерий разпространение те са на предпоследно, а сред мъжете - на последно място) проявяват относително голяма енергия в подмножеството на жените, където по този критерий заемат четвърто място. Сред мъжете заемат единадесето място.

Обратно, един от най-разпространените конфликти – този заради недостатъчно участие в домакинската работа – проявява относително средна енергия.

Конфликтите заради пари (имоти, собственост) са не само най-разпространени, но развиват също така силна енергия като по втория критерий заемат второ място сред жените и първо – сред мъжете.

Също така едновременно много разпространени и с много силна енергия са конфликтите заради родителите.

Като отчетем обстоятелството, че:

| Ранг на енергия | %  | Балова оценка | Бал  |
|-----------------|----|---------------|------|
| Много слаба     | 43 | 0.0           | 0.0  |
| Слаба           | 26 | 0.3           | 7.8  |
| Силна           | 22 | 0.7           | 15.4 |
| Много силна     | 9  | 1.0           | 9    |
|                 |    | Сумарен бал:  | 32.3 |

Така получените балове на отделните разновидности, разположени по ранговата скала, се събират и се получава сумарен бал на съответния клас конфликти. За класа “конфликти за изневери” сред жените сумарният бал е 0.322.

На края разделяме сумарния бал на 100, за да получим коефициента на енергия на всяка една от 100 единици (100 брака на жени). За класа “конфликти за изневери” сред жените коефициента на енергия е 0.322.

- брачните конфликти имат относително по-голямо разпространение според жените;
- брачните конфликти развиват по-силна енергия според жените;
- жените по-често (както ще видим по-нататък) взимат инициативата за развод

за влиянието на брачните конфликти върху успеха и стабилността на брака трябва да съдим повече от информацията, която дават за тези конфликти (особено за енергията им) жените.

В заключение – като съпоставяме данните за разпространението на конфликтите и за тяхната енергия смятаме, че за сега най-неблагоприятни за успеха и стабилността на брака са **конфликтите за пари (имоти, собственост); заради родители; за изневери; за порочни навици на мъжа; за децата; за домакинската работа и за голяма ревност.**

#### V.4. ВЪЗБУДИМОСТ НА КОНФЛИКТИТЕ

Конфликтите в конкретните брачни двойки могат да зреят бавно и да се разразяват чак след достигане на някаква висока степен на нетърпимост между партньорите. Наблюдават се обаче и съпругески съюзи, в които сблъсъкът много бързо и дори светкавично набира скорост, като почти мигновено избухва в някаква външна проява. Скоростта, с която съпругеските противоречия стават непреодолими е състояние, което определяме като възбудимост на конфликтите.

Изучаването на **възбудимостта на конфликтите** ни изправя пред специфични трудности в търсенето на критерии за измерване. Адекватно решаване на проблема е невъзможно в рамките на едно ЕСИ, приковано към определен единствен момент на събиране на информацията. Това, което е възможно да се направи, опира до някаква най-обща преценка на съпрузите за изучаваното състояние.

В социологическите изследвания на чужди и наши автори е използван индикатор, който търси наличие на постоянна прекомерна възбудимост на конфликтите на брачната двойка, т.е. възбудимост, при която и най-малкото разногласие води до остър сблъсък. Съответният въпрос, макар и задаван в различни варианти, общо взето изглежда така: “Бихте ли могли да кажете “всяка дреболия води до кавга (скандал) със съпруга/та ми”?”.

Ние също зададохме подобен въпрос, отговорите са в рангова скала със степени: много силна; силна; слаба; много слаба. *Табл.99* показва каква възбудимост на конфликтите откриваме сред българските брачни двойки в средата на 90-те години.

*Табл.99*

| МОЖЕТЕ ЛИ ДА КАЖЕТЕ: “МЕЖДУ МЕН И СЪПРУГА/ТА МИ<br>ИЗБУХВА СКАНДАЛ, ЗАРАДИ ВСЯКА ДРЕБОЛИЯ” ? |      |      | (в %) |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                                              | Жени | Мъже |       |
| Да                                                                                           | 6    | 4    |       |
| По-скоро да                                                                                  | 13   | 14   |       |
| По-скоро не                                                                                  | 41   | 38   |       |
| Не                                                                                           | 40   | 44   |       |

Разбираме, че както според жените, така и според мъжете много силна възбудимост на съпругеските конфликти (отговор “да”) се среща рядко. Не е значително и разпространението на следващата степен, т.е. силната възбудимост (отговор “по-скоро да”). И общо взето слабата (отговор “по-скоро не”) и много слабата възбудимост (отговор “не”) са характерни за повече от 80% на брачните съюзи. Подобно е било положението и според ЕСИ през 70-те и 80-те години. Следователно и по този критерий не е голям относителният дял на брачните двойки, които се разтърсват от много и нетърпими противоречия.

Би трябвало да приемем тази картина с доверие. Всекидневното съзнание е склонно да преувеличава конфликтността на брачния живот, защото – когато я има – тя засяга много болезнено личността и се отразява на цялостният ъ живот. Науката обаче трябва да вижда реално съществуващите връзки между социалните явления и процеси и да обяснява защо те са именно такива, каквито се откриват чрез научните познавателни средства. Би следвало да проумеем, че бракът не би могъл да съществува като почти всеобхватна форма на съвместен живот на съвременните българи, ако в повечето конкретни брачни двойки конфликтите избухват много често, със силна енергия и силна възбудимост.

### V.5. КОНФЛИКТИ И СТАБИЛНОСТ НА БРАКА

Според някои автори дихотомията наличие/отсъствие на конфликти е идентична на дихотомията нестабилен/стабилен брак. По-точно – някои автори разглеждат конфликта като отрицание на стабилността и съответно на това стабилният брак от една страна и конфликтният от друга се представят като крайни степени на континуума стабилност/нестабилност.

Ние обаче имаме друго разбиране за взаимовръзката между тези две състояния на брака. В съгласие с теориите на конфликта, развити от Зимел, Дарендорф, Козър и Търнър изхождаме от хипотезата, че брачният конфликт изпълнява определени функции по отношение на брачната стабилност. Допускаме, че той може при определени условия да стабилизира брака, а при други – да го дестабилизира и дори да го унищожи. Доказателство за валидността на тази хипотеза е *Табл.100*.

Табл.100

| БРАЧНИ КОНФЛИКТИ СПОРЕД УСПЕХА НА БРАКА (в %) |                                |      |                              |      |                                                 |      |                                                               |      |
|-----------------------------------------------|--------------------------------|------|------------------------------|------|-------------------------------------------------|------|---------------------------------------------------------------|------|
| Множество на конфликтите                      | Най-висок успех (щастлив брак) |      | Висок успех (сполучлив брак) |      | Среден успех (нито сполучлив, нито несполучлив) |      | Нисък успех или пълен неуспех (несполучлив или нещастен брак) |      |
|                                               | Жени                           | Мъже | Жени                         | Мъже | Жени                                            | Мъже | Жени                                                          | Мъже |
| Нямат конфликти                               | 41                             | 47   | 27                           | 24   | 7                                               | 24   | 12                                                            | 25   |
| 1-2 конфликта                                 | 40                             | 31   | 34                           | 36   | 35                                              | 36   | 12                                                            | 25   |
| 3-4 конфликта                                 | 17                             | 13   | 25                           | 28   | 24                                              | 28   | 13                                                            | 25   |
| 5-6 конфликта                                 | 1                              | 8    | 11                           | 11   | 24                                              | 11   | 13                                                            | 25   |
| 7 и повече конфликта                          | 1                              | 1    | 3                            | 1    | 10                                              | 1    | 50                                                            | 0    |

Вижда се, че конфликти съществуват не само в безуспешните и малко успешните, но и в успешните бракове. Както според жените, така и според мъжете повече от половината от браковете с най-висок успех имат конфликти. Наистина тези бракове се характеризират най-често с един до два конфликта, но се срещат и такива с повече конфликти, дори и с повече от седем.

В браковете с висок успех относителният дял на безконфликтните или с един до два конфликта намалява, като постепенно се увеличава дялът на тези с три, четири, пет и повече конфликти.

В браковете със среден успех относителният дял на тези с три, четири и пет конфликта е доста голям, а дялът на тези със седем и повече конфликта – най-голям.

Разпределенията в браковете с нисък успех или пълен неуспех не са надеждни, тъй като дялът на тази разновидност е изключително малък.

*Табл.100* показва още, че в браковете със среден и нисък успех има и такива, в които не се разразяват конфликти. Това разкрива, че един брак може да бъде неуспешен не само поради противоречия между съпрузите и по свой начин доказва, че дихотомията безконфликтен/конфликтен брак не е идентична с дихотомията стабилен/нестабилен брак.

Всъщност конфликтността е фактор на брачния успех и на брачната стабилност. По-слабата конфликтност стабилизира брака, а по-силната го прави по-малко успешен и по-малко стабилен.

Същите закономерности бяха установени и в предходни изследвания. ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984), в което бяха наблюдавани и прекратени бракове, показва, че докато са функционирали и тези бракове са се характеризирали с различна конфликтност. Не всички от тях са имали много конфликти, а някои дори са били безконфликтни според съпрузите.

Може би няма да сгрешим, ако стигнем до извода, че не е страшен конфликтът сам по себе си. Страшно е, когато той не може да се “преработи” и “оползотвори”.

Конфликтите видимо в повечето случаи изпълняват полезна за брака роля. Те са своеобразен механизъм за взаимно изясняване на разбиранията на брачните партньори относно семейните ценности, разпределението на семейните задачи и естеството на семейните проблеми. Когато постигнат тази яснота, те укрепват способността си за взаимно сътрудничество.

Остава открит въпроса каква е връзката между стабилността и успеха на брака с множеството на конфликтите. Въпросът всъщност се свежда до това – дали в браковете с незначителна конфликтност (а следователно и с висок успех) съпрузите преодоляват противоречията си, защото те са малко или противоречията са малко, защото съпрузите успяват да ги преодоляват.

Стои и обратният въпрос – дали в браковете с много конфликти (а следователно и с по-нисък успех) съпрузите не могат да се справят с противоречията си, защото те възникват в повече полета на

брачното сътрудничество или противоречията възникват в повече полета на брачното сътрудничество, защото съпрузите не умеят да ги преодоляват.

Програмата на нашето изследване не включва събирането на информация, която може да даде отговор на тези въпроси. Освен това те не могат да се изяснят само със средствата на социологията. За целта е необходимо сътрудничество поне между социологията и психологията. Вероятно между компонентите на такъв сложен вектор, какъвто е конфликтността има взаимодействие с относителна самостоятелност на влиянието на всеки един конфликт върху другия. И вероятно в дадени конкретни случаи определящо е значението на способността (или неспособността) на съпрузите да се справят с появилите се противоречия, а в други конкретни случаи – честотата, с която се проявяват противоречията.

Какъвто и да е конкретният случай обаче, значението на способността на съпрузите да се справят с конфликтите си е несъмнено и огромно.

## V.6. НАЧИН НА ПРЕОДОЛЯВАНЕ НА БРАЧНИТЕ КОНФЛИКТИ

Начинът на преодоляване на брачните конфликти безспорно е една от най-важните характеристики на брачната култура на дадено общество и на качеството на брачния живот. Данните показват, че у нас няма всеобщоприлаган модел на уреждане на този аспект на брачните отношения, но са налице няколко вида модели, чрез които съпрузите излизат от напреженията си, постигайки някакво единодействие.

Табл.101

| ПО КАКЪВ НАЧИН СЕ ПРЕОДОЛЯВАТ КОНФЛИКТИТЕ<br>СЪС СЪПРУГА/ТА ВИ ? |      |      | (в %) |
|------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                  | Жени | Мъже |       |
| Спорим, докато стигнем до общо решение                           | 49   | 60   |       |
| Аз отстъпвам                                                     | 39   | 17   |       |
| Съпругът/та ми отстъпва                                          | 4    | 12   |       |
| Аз се налагам                                                    | 2    | 8    |       |
| Съпругът/та ми се налага                                         | 1    | 0    |       |
| Спорим без да достигнем до съгласие (скандал)                    | 5    | 3    |       |

Според жените в почти половината, а според мъжете в повечето от половината брачни двойки съпрузите спорят, докато постигнат съгласие. Това всъщност е най-разпространеният модел, който по свой начин потвърждава постиженията на нашия народ в уеднаквяването на статуса на жените и мъжете в обществото и в семейството. На второ място по разпространение е моделът “единият съпруг отстъпва”. Жените много често преценяват, че те отстъпват и много рядко – че отстъпва партньорът им. Делът на мъжете, които преценяват, че те самите отстъпват, е повече от два пъти по-малък от този при жените. Вероятно по много причини, произтичащи от традицията и от социализацията на съвременните жени, последните наистина да са по-отстъпчиви.

Моделът “единият съпруг се налага” според жените се прилага много рядко. По данни на мъжете той се прилага също така относително рядко, но все пак доста по-голям е делът на тези, които имат самочувствието, че те самите се налагат. Обръщаме внимание на тази важна подробност – делът на жените, които смятат, че съпрузите им се налагат, е почти 6 пъти по-малък от дела на мъжете, които смятат, че реално те самите се налагат.

Дали някакъв дял мъже преувеличават силата на позициите си в своя брак или някакъв дял жени не признават реално съществуващ диктат на съпрузите си е въпрос, чийто отговор не е безинтересен. Но при всички случаи е ясно, че и според тези данни безусловното мъжко господство рядко вирее.

Много малък е делът и на жените, и на мъжете, които посочват, че брачните им конфликти обикновено не могат да се преодолеят. Дали реално скандалните случаи са толкова малко, не можем да знаем със сигурност. Но е сигурно, че повечето българи биха искали да се мисли, че цивилизовано се справят с трудните положения в брачното сътрудничество.

Все пак числата, в които се помества информацията за крайни случаи на съпругеска невъзможност да се постигне съгласие, са близки до числата, които характеризират крайни състояния на брачната дезорганизация. Припомняме, че почти толкова нисък е относителният дял на жените и на мъжете, които оценяват брака си като несполучлив или като нещастен, а също и на тези, които изразяват негативни чувства към брачния си партньор.

#### V.7. ОБЕКТИВНОСТ НА ЖЕНИТЕ И НА МЪЖЕТЕ КЪМ СОБСТВЕНАТА ИМ ВИНА ЗА БРАЧНИТЕ КОНФЛИКТИ

Нашият опит да наблюдаваме някои брачни конфликти в критичен и самокритичен разрез излезе сполучлив. Един поглед върху този аспект на резултатите ни също заслужава внимание.

Видяхме, че около 15% от жените посочват наличие на конфликти в брака им поради собствените им вредни навици като пиене, пушене, хазарт и др.под., а също така около 22% признават наличие на конфликти поради собствената им грубост. Около 26% от мъжете дават информация за конфликти поради собственото им пиянство, тютюнопушене, увлечения по хазарт и др. под., а около 23% – за конфликти поради грубостта им.

В предходни изследвания бе потърсена информация в критичен и самокритичен план за всички полета на брачната конфликтност. Информация в самокритичен план макар и с по-малък относителен дял в сравнение с тази в критичен план (но не много по-малък) неизменно бе налице.

През 1984 в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” съпрузите от прекратените бракове също дадоха информация в критичен и самокритичен аспект, но тяхната самокритичност бе по-малка. Дали обаче занижената самокритичност на разведените съпрузи е резултат от травмата на развода или разводът се дължи в някаква степен на неспособността на съпрузите да разглеждат самокритично разногласията си е въпрос, на който нашите изследвания не могат да отговорят.

Погледът върху този род данни освен това показва, че в критичността и самокритичността по отношение вината за брачната конфликтност се проявяват закономерности, които допълнително потвърждават надеждността на тези данни. Неизменно при всеки клас конфликти се открива съответствие между процентните разпределения на самокритичните данни на жените и тези на мъжете, както и между процентните разпределения на самокритичните данни на мъжете и тези на жените. Това означава, че твърденията на жените за виновността на мъжете в брачната конфликтност в някаква степен се потвърждава от самите мъже; обратното – твърденията на мъжете за виновността на жените в брачната конфликтност в някаква степен се потвърждават от самите жени.

Установената обективност на съпрузите относно брачните неблагоприятия има важно значение за социалната практика. Тя показва, че е налице известна основа за развитие на обществени дейности в помощ при преодоляване на брачните напрежения; че е перспективно организирането на консултативни служби, които да съдействат на съпрузите да се справят с противоречията си по благоприятен за партньорството им начин.

## ШЕСТА ЧАСТ РАЗВОДЪТ

### VI.1. РАЗПРОСТРАНЕНИЕ НА БРАКОРАЗВОДИТЕ

България не остана настрана от могъщата вълна на широко разпространение на развода в съвременния свят. В довоенния период този процес се развиваше по-спокойно. В САЩ още през 30-те години на 1000 човека в рамките на една календарна година имаше повече от 1 развод, в Европейска Русия – повече от 2 развода, в Австрия – към 1 развод, в повечето от другите европейски страни – между 0.50 и 0.70 развода, а у нас до 0.23 – 0.29 развода.

През 1945 ние все още бяхме в групата на страните с най-стабилен брак, въпреки че коефициентът вече бе 0.40. Пет години по-късно – през 1950 – той се увеличи повече от два пъти, стигна до 0.82, с което започна приближаването ни към развитите страни с европейска семейно-брачна система. По-точно положението до 1985 изглеждаше така:

Табл.102

| БРАКОРАЗВОДИ В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1960-1985 |                |                                             |
|---------------------------------------------|----------------|---------------------------------------------|
| Година                                      | Абсолютен брой | Бр. разводи на 1000 д. от населението (в ‰) |
| 1960                                        | 7 060          | 0.9                                         |
| 1970                                        | 9 905          | 1.2                                         |
| 1980                                        | 13 110         | 1.5                                         |
| 1985                                        | 14 361         | 1.6                                         |

Абсолютният брой на разводите, заедно със съответния коефициент достигна върховата си точка през 1985. Това впечатли цялото общество. Вдигна се нестихваща и досега тревога, която стигна до формирането на неверни представи за обхвата и значението на явлението. Мнозина сънародници са убедени, че страната ни е на първо място в света по разводите и че българското семейство се разпада.

Реално през 80-те години България бе страна със **средна** бракоразводност. В САЩ на 1000 човека се падаха до 5 развода, в СССР – 3.5 развода, в повечето европейски страни – около 2 развода. В Европа по-ниска бракоразводност от нашата имаха само Италия, Румъния, Полша, Гърция и Югославия. След 1986 абсолютният брой и коефициентът на бракоразводите с леки колебания започнаха да се снижават.

Табл.103

| БРАКОРАЗВОДИ В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1986-1995 |                |                                             |
|---------------------------------------------|----------------|---------------------------------------------|
| Година                                      | Абсолютен брой | Бр. разводи на 1000 д. от населението (в ‰) |
| 1986                                        | 10 042         | 1.1                                         |
| 1987                                        | 11 682         | 1.3                                         |
| 1988                                        | 12 359         | 1.4                                         |
| 1989                                        | 12 636         | 1.4                                         |
| 1990                                        | 11 368         | 1.3                                         |
| 1991                                        | 11 044         | 1.2                                         |
| 1992                                        | 9 465          | 1.1                                         |
| 1993                                        | 7 324          | 0.9                                         |
| 1994                                        | 7 990          | 0.9                                         |
| 1995                                        | 10661          | 1.3                                         |

В последните години статистиката използва още един коефициент – така нар. **тотален коефициент** – който отчита каква част от сключените бракове в дадена страна се разпадат. В последните десетилетия у нас той е имал стойностите, показани в *Табл.104*. И според този коефициент бракоразводите у нас увеличават разпространението си до средата на 80-те години. След това започват да намаляват<sup>1</sup>.

В редица европейски страни (Швеция, Русия, Естония, Великобритания, Дания, Финландия, Норвегия) се разпадат почти половината от сключените бракове, а в повечето – около една трета. В България в средата на 80-те години се е разпаднала до една пета, а в последните години това се случва с малко повече от една десета. В сравнение с другите европейски страни сега ние не само запазваме състояние на средна, но вървим към ниска бракоразводност<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> През 1995 тази тенденция се прекъсва с леко нарастване на общия коефициент на бракоразводността.

Табл.104

| БРАКОРАЗВОДИ В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1960-1995.<br>СПОРЕД ТОТАЛНИЯ КОЕФИЦИЕНТ |      |
|----------------------------------------------------------------------------|------|
| 1960                                                                       | 0.10 |
| 1970                                                                       | 0.14 |
| 1980                                                                       | 0.18 |
| 1990                                                                       | 0.17 |
| 1991                                                                       | 0.17 |
| 1992                                                                       | 0.15 |
| 1993                                                                       | 0.12 |
| 1994                                                                       | 0.13 |
| 1995                                                                       | 0.13 |

Тези величини биха могли да подвежат. Поради много рязкото намаление на раждаемостта у нас се получи небивало остаряване на населението. Бяха нарушени характерните за предходните десетилетия устойчиви пропорции между възрастовите групи. Намаля абсолютният брой и относителният дял на хората между 20 и 40 год., т.е. жените и мъжете в 20-те и 30-те си години, които най-често се развеждат. Поради това в последните години абсолютният брой и относителният дял на реално развеждащите се лица, е по-малък. Иначе в границите на тези възрастови групи разводите не намаляват. В последна сметка в мащабите на страните с европейска семейно-брачна система нашата бракоразводност е все още средна.

Обяснението на причините на развода в България, разбира се започва с констатация, че тези причини са много и са от различен порядък. Смятаме, че е добре анализът на целия комплекс да се изгради върху една опростена теоретична представа.

## VI.2. ТЕОРЕТИЧНА ПРЕДСТАВА ЗА РАЗВОДА

В комплекса от причини за развод разграничаваме: условия, фактори и мотиви за развода.

**Условия на развода** са обстоятелства, при чието наличие съпрузите могат да си позволят да прекратят брака си без да поставят в рисково или гибелно положение своите интереси или тези на децата

2

| БРАКОРАЗВОДИ В ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТРАНИ ПРЕЗ 90-ТЕ ГОДИНИ                         |                      |                       |              |                      |                       |
|------------------------------------------------------------------------------|----------------------|-----------------------|--------------|----------------------|-----------------------|
| Държава                                                                      | Всеобщ<br>коефициент | Тотален<br>коефициент | Държава      | Всеобщ<br>коефициент | Тотален<br>коефициент |
| АВСТРИЯ                                                                      | 2.1 (1992)           | 0.34 (1992)           | НИДЕРЛАНДИЯ  | 2.0 (1992)           | 0.29 (1991)           |
| АЛБАНИЯ                                                                      | 0.8 (1992)           | —                     | НОРВЕГИЯ     | 2.4 (1991)           | 0.40 (1991)           |
| БЕЛГИЯ                                                                       | 2.2 (1990)           | 0.31 (1990)           | ПОЛША        | 1.1 (1992)           | 0.11 (1992)           |
| БЕЛАРУС                                                                      | 3.9 (1992)           | 0.37 (1991)           | ПОРТУГАЛИЯ   | 1.3 (1992)           | —                     |
| БОСНА И<br>ХЕРЦЕГОВИНА                                                       | 0.3 (1991)           | 0.05 (1990)           | РУМЪНИЯ      | 1.3 (1992)           | 0.16 (1992)           |
| ВЕЛИКОБРИТАНИЯ                                                               | 2.9 (1990)           | 0.42 (1990)           | РУСИЯ        | 3.8 (1990)           | —                     |
| ГЕРМАНИЯ                                                                     | 2.0 (1992)           | 0.30 (1990)           | САН МАРИНО   | 0.7 (1992)           | 0.17 (1992)           |
| ГЪРЦИЯ                                                                       | 0.6 (1991)           | 0.13 (1991)           | СЛОВЕНИЯ     | 0.7 (1991)           | —                     |
| ДАНИЯ                                                                        | 2.5 (1992)           | 0.41 (1991)           | СЪРБИЯ       | 0.8 (1991)           | 0.15 (1990)           |
| ЕСТОНИЯ                                                                      | 3.7 (1991)           | 0.46 (1991)           | ТУРЦИЯ       | 0.5 (1990)           | —                     |
| ИСЛАНДИЯ                                                                     | 2.1 (1992)           | 0.38 (1992)           | УКРАИНА      | 3.9 (1991)           | 0.37 (1989)           |
| ИСПАНИЯ                                                                      | 0.7 (1991)           | —                     | УНГАРИЯ      | 2.2 (1992)           | 0.28 (1992)           |
| ИТАЛИЯ                                                                       | 0.4 (1992)           | 0.08 (1991)           | ФИНЛАНДИЯ    | 2.5 (1992)           | 0.41 (1991)           |
| ЛАТВИЯ                                                                       | 5.5 (1992)           | —                     | ФРАНЦИЯ      | 1.9 (1991)           | 0.33 (1991)           |
| ЛИТВА                                                                        | 3.7 (1992)           | 0.37 (1992)           | ШВЕЙЦАРИЯ    | 2.1 (1992)           | 0.36 (1992)           |
| ЛИХТЕНЩАЙН                                                                   | 0.9 (1992)           | —                     | ШВЕЦИЯ       | 2.6 (1992)           | 0.48 (1992)           |
| ЛЮКСЕМБУРГ                                                                   | 1.5 (1992)           | 0.36 (1990)           | ХЪРВАТСКА    | 1.0 (1991)           | 0.15 (1991)           |
| МАКЕДОНИЯ                                                                    | 0.2 (1991)           | 0.05 (1990)           | ЧЕХОСЛОВАКИЯ | 2.3 (1990)           | 0.33 (1990)           |
| МОЛДОВА                                                                      | 3.4 (1992)           | 0.34 (1992)           | ЧЕРНА ГОРА   | 0.1 (1991)           | 0.08 (1990)           |
| (Изт.: Evolution demographique recent en Europe. Conseil de L'Europe. 1993.) |                      |                       |              |                      |                       |

си. С други думи, условията на развода са обстоятелствата, които го предпоставят в рамките на определена социална общност, социална група, социална категория или конкретна брачна двойка.

Условията на развода сами по себе си не способстват за успеха, неуспеха или пълният провал на конкретния брак. Те само правят по принцип възможно прекратяването, на който и да е брак, в случай, че са налице фактори за неговия неуспех и при положение, че съпрузите имат мотиви да се разведат.

Връзката между разпространението на развода и неговите условия е причинно-следствена. Първо, трябва да е налице условието, а после да се появи разводът. Не е изключено на определен етап масовото разпространение на развода да започне да генерира условия за развод, както ще видим по-нататък.

Не е необходимо да са налице всички възможни условия на развода, за да може конкретна съпружеска двойка да потърси бракоразводен изход от конфликтите си.

Условие *sine qua non* на развода е, разбира се, правната (или обичайната) норма, която допуска развода по принцип. Българското обичайно право и правната система на българската държава винаги са разрешавали на съпрузите да прекратят брака си при наличието на регламентирани основания. Реално обаче съпрузите могат да си позволят да се възползват от правата си само при наличието на обстоятелства, при които раздялата им няма да въвлече тях, или децата им в някаква непреодолима или трудно преодолима опасност. Тези обстоятелства са съдържанието на социалните условия за развода. Според теоретичната представа, от която изхождаме, те са:

- изчезване или силно ограничаване на производствените функции на брака;
- изравняване социалния статус на жените и мъжете, включването и на двата пола в системата на общественния труд;
- наличие на друга алтернатива за брак на единия или двамата съпрузи, както и на други алтернативни форми на задоволяване на някои потребности на личността, които бракът нормално задоволява;
- отсъствие на деца или малобройност на децата в семейството;
- наличие на социални възможности за организиране на семейния бит и отглеждане на децата при лишаване от съпружеска взаимопомощ;
- възраст на съпрузите;
- формиране на големи селищни системи.

**Фактори на развода** са обстоятелствата на социалния, биологичния и психичен живот на съпрузите, които съдействат за неуспеха и дестабилизацията на брака. Връзката между развода и обстоятелствата, които са негови фактори, е корелационна. Това означава, че дадено обстоятелство може да влияе върху брака така, че да го дестабилизира. Но след като обстоятелството веднъж е дестабилизиало брака, то може да търпи обратното влияние на дестабилизирания брак.

**Мотиви на развода** са състоянията и действията на единия от съпрузите, които по преценка на другия правят невъзможно функционирането на брака. Мотивът на развода е единствената причина на брачната разруха, която се осъзнава от развеждащите се съпрузи. Поради това тя е причината, която се изтъква от тях, когато те предприемат развод и когато го обясняват. Между мотива и развода има причинно-следствена връзка. Първо се проявява мотивът, а после – разводът.

### VI.3. УСЛОВИЯ НА РАЗВОДА

Наличието на социални условия на развода у нас се разглежда в последователността на изброяването им, предложена в теоретичната представа за развода. Анализът е извършен главно въз основа на данни на Националната статистика.

#### VI.3.a. Освобождаване на брака от производствени функции

Преди пет десетилетия най-разпространената семейна форма у нас бе семейството, което е производствена единица. Семейната общност най-често бе същевременно трудов колектив. Класата на селяните съществуваше само на основата на вътрешно-семеината кооперация на труда. Предимно на същата основа развиваха своето производство и занаятчиите, и дребните търговци, и собствениците на дребни предприятия за услуги. Съответно на дела на тези социални групи в нашата предвоенна социална структура семействата-трудова колективи съставяха повече от 80% от всички семейства.

Брачната връзка в тази форма беше същевременно връзка на двама производители на средства за живот и собственици на средства за производство. Това обстоятелство обуславяше една важна особеност. По необходимост тя бе пожизнена. Прекратяването на брака означаваше прекратяване на икономическите отношения на съпрузите, водеше до дезорганизация на производствения процес, раздробяваше средствата за производство при делба на имуществото и в крайна сметка изправяше отделния индивид в ситуация на

невъзможност да осигури материалната основа на собствения си живот и този на децата си. В най-добрия случай изключително силно стесняваше възможностите му в този смисъл.

Ето защо макар и допустим разводът масово се избягваше.

Кооперирането на дребностоковите земеделски, занаятчийски и търговски стопанства, което започна през 30-те години, разгърна се масово през 40-те и завърши към края на 50-те, преобразува социалния фундамент на нашия семеен строй, а същевременно и на нашата брачна система. Преброяването на населението през 1956 установи, че по това време семействата-производствени единици вече бяха само около 17%. Към края на петото десетилетие те изчезнаха напълно. Според данните от следващото преброяване (1965) едноличните земеделски стопани и самостоятелните занаятчийски съществуваша само като изключение.

Ограничаването на производствените функции на брака и свеждането им до съвместна работа на съпрузите в помощното стопанство и приготвяне на всекидневната храна разруши икономическата потребност от пожизнени здрави брачни връзки и откри реална възможност за преодоляване на брачното неблагополучие чрез развод.

### VI.3.6. Изравняване на юридическия и социалния статус на жените и мъжете

В огромното си мнозинство българката от предвоенния и първите години на следвоенния период беше работеща жена. През 1946 от всички жени в трудоспособна възраст (2 336 742) 1 850 256, т.е. 79.2% бяха включени в някаква област на общественото производство, като общо съставяха 45% от икономически активното население.

Тази висока ангажираност в общественото производство се дължеше на това, че по онова време България беше изостанала аграрна страна със земеделие, основано на семейното дребно стопанство, с полузанаятчийска промишленост и съвсем младо индустриално производство. А на такъв етап на икономическото развитие съответства висока икономическа активност на женското население.

По данни на статистиката съответно през 1934 и през 1946 работещите жени са били в съвкупностите, както следва:

- на земеделските стопани - 52.2% и 52.4%;
- на работниците - 21.5% и 22.6%;
- на служещите - 20.1% и 26.2%;
- на самостоятелните търговци - 3.6% и 9.7%;
- на собствениците на заведения за услуги - 4.2% и 14.9%;
- на самостоятелните занаятчийски - 4.8% през 1946;
- на собствениците на индустриални предприятия - 2.1% през 1946;
- на служащите с най-високи заплати (над 7000 лв.) - 0.00% през 1937 г.<sup>3</sup>

Прегледът на мястото на работещите жени в отделните социални групи установява важния факт, че те безспорно бяха **второстепенна** социална категория в сравнение с мъжете.

Друг признак на тава е делът на общественото богатство, който им бе достъпен. Най-голямата част от работещи жени – земеделските стопанки, по принцип нямаша самостоятелни доходи, които да се намират в личното им разпореждане. Резултатите от трудовата им дейност се сливаха с резултатите на целия семеен колектив и не можеха да се оценяват отделно. Подобно бе и положението на жените, които бяха помощници на мъжете си – дребни търговци и занаятчийски. Работничките получаваха по правило по-ниско трудово възнаграждение от мъжете – работници. Самостоятелните занаятчийски работеха в отрасли, които не създаваха възможност за организиране на по-големи занаятчийски предприятия и със сигурност може да се предполага, че техният среден доход е бил по-нисък от този на мъжете-занаятчийски. Макар за държавните служители да не бе въведено официално по-ниско заплащане, по данни на статистиката жените-служещи без специална квалификация и специалистките на държавна служба или в частния сектор имаха средно по-ниски заплати от тези на мъжете, защото се назначаваха на по-ниско платени длъжности.

Няма данни, които да ни ориентират с някаква приблизителност само за доходите на жените със свободни професии и на самостоятелните търговци. Тук трябва да се има предвид, че по закон жените нямаша право да упражняват юридическите, т.е. едни от най-престижните и сравнително високо доходните в буржоазна България професии и бяха поставени пред редица ограничения за изява в областта на търговията. Второстепенното положение на жените се санкционираше и от правовия ред. Те бяха

<sup>3</sup> Данните за земеделските стопани, работниците, служещите, самостоятелните търговци и собствениците на заведения за услуги са взети от преброяванията на населението през 1934 и 1946; данните за самостоятелните занаятчийски - от преброяването на самостоятелните занаятчийски през 1936; данните за собствениците на индустриални предприятия - от списъка на собствениците на национализирани предприятия през 1946, публикуван в ДВ, бр.190 от 14.VIII.1948; данните за служащите с най-високи заплати - от "Преброяването на лицата, участващи във фонд "Пенсии за изслужено време" от 1.V.1937.

изключени от управлението на обществото по силата на лишаването им от изборителни права, което само по себе си ограничаваше възможностите им в сферата на общественото разделение на труда. Понеже не можеха да бъдат народни представители, те нямаша право на висши длъжности в правителството и в съдебните учреждения, което действаше като ефикасен инструмент за принижаване на позициите им, вкл. в областите на социалния живот, до които формално бяха допускани.

Социалното положение на жените в периода на опита да се създаде социалистическо общество у нас претърпя дълбоки промени с изравняването на юридическия им статус, по силата на общите изменения на националната икономика и следствие на една целенасочена политика за издигането на ролята им в социалния и политическия живот. Прегледът на мястото на работещите жени в структурата на съвременното наше общество установява, че още през 70-те години бе постигнато равномерно или почти равномерно разпределение на мъжете и жените във всички социални групи.

При преброяването през 1985 икономически активните жени бяха в съвкупностите, както следва:

- на работниците – 42.8%;
- на селскостопанските работници – 49.4%;
- на служещите без специална квалификация – 60.1%;
- на интелигентите – 50.4%;
- на кооперираните занаятчии – 65.6%;
- на ръководителите от всички равнища на социалното управление – 40.5%.

През същата 1985 жените бяха 47.7% от икономически активното население. По данни на преброяването от 1992 икономически активните жени бяха в съвкупностите, както следва:

- на работниците в държавния сектор – 43.9%;
- на работниците от частния сектор – 36.7%;
- на селскостопанските работници в държавния сектор – 44.9%;
- на селскостопанските работници в частния сектор – 52.0%;
- на служещите в държавния сектор – 57.4%;
- на служещите в частния сектор – 48.6%;
- на специалистите (интелигентите) в държавния сектор – 54.5%;
- на специалистите (интелигентите) в частния сектор – 35.8%;
- на кооперираните селяни – 46.6%;
- на кооперираните занаятчии – 61.3%;
- на лицата със свободни творчески професии – 34.2%;
- на некооперираните занаятчии – 32.3%;
- на работещите в религиозни организации – 7.0%.

През 1992 жените бяха 48.4% от икономически активното население. Изравняването на юридическия статус на жените с този на мъжете и силните им позиции в областта на професионалния труд премахнаха потребността им от постоянна връзка със съпруг, който да ги издържа.

Така се откри още една възможност за преодоляване на брачното неблагополучие чрез развод.

### **VI.3.в. Алтернативи на брака**

Ако бракът продължава да заема важно място в ценностната система на личността, то най-значимата алтернатива за човек, който взема решение за развод, е друг юридически брак. На подобна промяна както в миналото, така и сега у нас могат да разчитат по-голямата част от разведените. Всяка година в повторен брак встъпват хиляди жени и мъже. До 50-те год. относителният им дял е възлизал на около 80% от общата съвкупност на тези, които са се развеждали през съответното десетилетие; през 60-те и 70-те год. – на 60 до 70% и през 80-те – на 60 до 65%, през 90-те год. – на 50% до 54%. Алтернативата за нов брак обаче може да изиграе ролята на съществено условие на развода, ако тя се представя с известни преимущества пред разрушаващия се брак. За съжаление ние не разполагаме със специални изследвания по въпрос, за да отсъдим дали така установените шансове за повторен брак са обуславяли по някакъв начин разпространението на бракоразводността. Възможно е обаче да се направи обработка на данните на националната статистика за семейното положение на партньорите, с които разведените са встъпвали в миналото и встъпват сега в повторен брак. Въз основа на този оскъден материал, представен в *Табл.105*, могат все пак да се направят няколко съществени извода.

Дори само един повърхностен поглед върху цифрите (*Табл.105*) разграничава почти полярно противоположните различия между семейното положение на алтернативните партньори на разведените жени и тези на разведените мъже в края на миналия век и първото десетилетие на ХХ-ия. През този период повече от половината от разведените мъже са сключвали повторен брак с девойки, около 1/4 – с вдовици и около една десета – с разведени жени.

Обратното – 3/4, т.е. огромна част от разведените жени са сключили повторен брак с вдовци, около 1/5 – с неженени и по-малко от една десета – с разведени мъже.

Социологическият прочит на таблицата говори, че когато са взимали решение да се разведат, мъжете от този период са знаели, че разполагат с повече възможности за избор на нова брачна партньорка по признака “семеино положение”. И че са могли в повечето случаи да се спрат на най-благоприятния вариант – да се свържат с младо момиче, което при това няма деца и е по-малко обременено с емоционален и сексуален опит. В миналото това се е оценявало като голямо достойнство на жената.

Без съмнение възможност да сключат повторен брак с девойка са имали само определена категория развеждащи се мъже. Те са принадлежали към социалния елит, притежавали са добро социално положение или относително висок пост в чиновничеството, или някакви други особено привлекателни социални, а може би личностни качества.

По-вероятно е конкретните девойки, които са ставали съпруги в повторен брак, да са се появявали като перспективно увлечение още докато предходния брак на съпруга е съществувал.

Табл. 105

| СКЛЮЧЕНИ БРАКОВЕ ОТ РАЗВЕДЕНИ ЛИЦА<br>СПОРЕД СЕМЕЙНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ПАРТНЬОРА ОТ ПОВТОРНИЯ БРАК |                                            |          |        |           |                                             |          |        |           |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|----------|--------|-----------|---------------------------------------------|----------|--------|-----------|
| ПЕРИОД                                                                                          | Семеино положение на партньорите на Жените |          |        |           | Семеино положение на партньорките на Мъжете |          |        |           |
|                                                                                                 |                                            | неженени | вдовци | разведени |                                             | неженени | вдовци | разведени |
| 1891-1895                                                                                       | 100                                        | 19       | 74     | 7         | 100                                         | 63       | 27     | 10        |
| 1896-1900                                                                                       | 100                                        | 14       | 78     | 8         | 100                                         | 61       | 28     | 11        |
| 1901-1905                                                                                       | 100                                        | 18       | 75     | 7         | 100                                         | 62       | 29     | 9         |
| 1906-1910                                                                                       | 100                                        | 20       | 74     | 6         | 100                                         | 64       | 28     | 8         |
| 1921-1925                                                                                       | 100                                        | 25       | 60     | 15        | 100                                         | 43       | 44     | 13        |
| 1926-1930                                                                                       | 100                                        | 23       | 60     | 17        | 100                                         | 57       | 26     | 17        |
| 1931-1935                                                                                       | 100                                        | 24       | 54     | 22        | 100                                         | 55       | 22     | 23        |
| 1936-1940                                                                                       | 100                                        | 28       | 48     | 24        | 100                                         | 59       | 18     | 23        |
| 1941-1945                                                                                       | 100                                        | 22       | 48     | 30        | 100                                         | 53       | 16     | 31        |
| 1946-1948                                                                                       | 100                                        | 27       | 45     | 28        | 100                                         | 55       | 21     | 24        |
| 1953-1955                                                                                       | 100                                        | 38       | 33     | 29        | 100                                         | 59       | 14     | 27        |
| 1956-1960                                                                                       | 100                                        | 32       | 20     | 48        | 100                                         | 48       | 11     | 41        |
| 1961-1965                                                                                       | 100                                        | 31       | 17     | 52        | 100                                         | 44       | 9      | 47        |
| 1970                                                                                            | 100                                        | 31       | 13     | 56        | 100                                         | 41       | 9      | 50        |
| 1975                                                                                            | 100                                        | 32       | 10     | 58        | 100                                         | 37       | 8      | 55        |
| 1980                                                                                            | 100                                        | 34       | 8      | 58        | 100                                         | 38       | 6      | 56        |
| 1985                                                                                            | 100                                        | 35       | 6      | 59        | 100                                         | 38       | 6      | 56        |
| 1990                                                                                            | 100                                        | 41       | 5      | 54        | 100                                         | 46       | 5      | 49        |
| 1991                                                                                            | 100                                        | 39       | 6      | 55        | 100                                         | 47       | 5      | 48        |
| 1992                                                                                            | 100                                        | 44       | 5      | 51        | 100                                         | 51       | 5      | 44        |
| 1993                                                                                            | 100                                        | 44       | 6      | 50        | 100                                         | 51       | 5      | 44        |
| 1994                                                                                            | 100                                        | 44       | 6      | 50        | 100                                         | 52       | 5      | 43        |
| 1995                                                                                            | 100                                        | 46       | 5      | 49        | 100                                         | 52       | 4      | 44        |

Изт.: Статистически годишници на Царство България; Статистически годишници на Република България.

Като се има предвид, че в миналото по-голяма част от разводите са били по инициатива на мъжа, може да се допусне, че и някаква част от разведените жени и дори от вдовиците, които са ставали съпруги в повторен брак, са се появявали като конкретна алтернатива, докато предходния брак на съпруга е съществувал. Не е изключено по правило мъжете да са предприемали развода главно, защото на хоризонта им се е появявала “нова звезда”, а не толкова поради сериозни неблагоприятия в предходния брак.

Развеждащите се жени обаче почти не са имали избор. По-голямата част от тях са се омъжвали за овдовели мъже, които са търсили не само другарка в живота, но и майка на децата си. Като се има предвид, че в това далечно минало разводът много рядко се е появявал като начинание на жената, можем да заключим, че вероятно алтернативният партньор на развеждащите се жени много рядко се е появявал още докато е съществувал предходния им брак.

Така че в края на миналия и началото на настоящия век у нас възможността да се сключи повторен брак е била условие на развода главно на определен кръг мъже. За жените такъв брак е бил изход от тежка социална деградация и много рядко нещо повече. Не случайно и по тази причина разводът е бил съвсем слабо разпространен по онова време (Табл. 105)

Още през първата половина на века така очертаните шансове на жените и мъжете са започнали да се променят, но много бавно. До края на 40-те години все още по-голямата част от разведените жени са сключвали повторен брак с вдовци. В първата половина на 50-те години възможностите им за нов брачен

избор доста рязко придобиват нови очертания. В един кратък 5-годишен период те се свързват почти с еднаква честота с неженени, овдовели и разведени мъже. Явно алтернативният брак и за тях по това време се е превърнал в условие на развода им.

В същите тези пет години повече от половината от разведените мъже все още се женят за девойки, но доста по-рядко отколкото в миналото, за вдовици и много по-често – за разведени жени. При по-голямото разпространение на развода поради други новопоявили се условия и при нарастването на инициативата на жените, остават самотни не само разведените мъже от социалния елит, но и такива с по-скромни социални позиции. Пътищата на тези последните водят най-вече към разведени партньорки, защото делът на тази категория в по-младите възрасти се увеличава, а делът на вдовиците е малък.

Разведените жени започват да се женят най-вече за разведени мъже през втората половина на 50-те години, а разведените мъже – най-често за разведени жени през втората половина на 60-те години.

В средата на века разводът започва в голяма степен да възпроизвежда сам себе си. Разпространението му се превръща в условие за по-нататъшно разпространение, защото доставя обемен контингент евентуални повторни съпрузи на лицата, които не са удовлетворени от наличния си брак.

За някои съпрузи и сега новата брачна алтернатива придобива конкретни очертания, още преди разтрогването на предходния брак. Данните на ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) дават представа, че не малка част от разводите на младите хора стават възможни поради подобна перспектива. От анкетираните разведени мъже 22%, а от разведените жени 13% посочиха, че са имали по време на брака си приятелка или приятел, с който са свързвали проектите си за следващо брачно партньорство. В повечето случаи проектите вече бяха реализирани преди момента на анкетата или се очакваше да се реализират. По-малък е относителният дял на случаите, в които алтернативният партньор беше дезертирал или пък разведеното лице се бе разочаровало от него. (Вж. *I-во Прил., Табл. 59*).

Разведеният човек обаче има и други алтернативи. Те се увеличават от 60-те години насам. Относителният дял на встъпващите в повторен брак започва да спада. В Трета част (раздел III.2.) посочихме, че у нас са се появили консенсуални съюзи (неузаконени съжителства).

Най-сетне либерализацията на сексуалните отношения също създава известни възможности за разведените (не само на мъжете, но и на жените) да решават емоционалните и сексуалните си проблеми, без да се налага нова брачна юридическа или фактическа връзка.

Сега разведените жени по-често предпочитат други алтернативи вместо повторен брак. Според ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) относителният дял на разведените жени, които се отказват от перспективата за нов брак, е два пъти по-голям от аналогичния дял на мъжете. Реално сега разведените жени по-рядко встъпват в нов брак.

### VI.3.г. Отсъствие на деца или малобройност на децата в семейството

Табл. 106

| БРАКОРАЗВОДИ СПОРЕД БРОЯ НА ДЕЦАТА (в %) |                |      |      |     |     |             |
|------------------------------------------|----------------|------|------|-----|-----|-------------|
| ГОДИНА                                   | БРОЙ НА ДЕЦАТА |      |      |     |     |             |
|                                          |                | няма | едно | две | три | повече от 3 |
| 1926-1930                                | 100            | 65   | 23   | 8   | 3   | 1           |
| 1931-1935                                | 100            | 62   | 26   | 9   | 3   | 1           |
| 1936-1940                                | 100            | 61   | 25   | 10  | 3   | 1           |
| 1965                                     | 100            | 52   | 32   | 13  | 2   | 1           |
| 1975                                     | 100            | 39   | 37   | 20  | 3   | 1           |
| 1985                                     | 100            | 31   | 36   | 28  | 4   | 1           |
| 1990                                     | 100            | 29   | 36   | 31  | 3   | 1           |
| 1991                                     | 100            | 30   | 36   | 30  | 3   | 1           |
| 1992                                     | 100            | 30   | 37   | 29  | 3   | 1           |
| 1993                                     | 100            | 29   | 39   | 29  | 2   | 1           |
| 1994                                     | 100            | 37   | 41   | 21  | 1   | 0           |
| 1995                                     | 100            | 36   | 43   | 20  | 1   | 0           |

Изт.: Статистически годишници на Царство България; Статистически годишници на Република България.

Ако нямат деца или децата са малко, в случай на конфликти двамата партньори не са силно заинтересувани от запазването на брачния съюз. Тъй като те се освобождават при развода (ако са без деца) от всички задължения към разрушената общност или пък са изправени пред по-поносими задължения (когато са с едно или две деца).

Ръстът на разводите у нас се развива паралелно с намаляване на раждаемостта. Този процес започна още преди Втората световна война, но придоби подчертана динамика от 50-те години насам. Бездетството в този смисъл играе по-слаба роля, защото съпрузи с деца са се развеждали и в миналото, когато за самотния човек е било много по-трудно да се справя с родителски функции. В последните десетилетия пък относителният дял на бездетните развеждащи се съпрузи постоянно намалява.

През 20-те години бездетни са били около 67%, през 30-те – около 65%, а през 40-те – около 62% от прекратените бракове. През средата на 60-те години бездетните прекратени бракове са вече към 50%, през 70-те – към 40%, през 80-те и 90-те години – само около 30%. Съпрузите, които се развеждат, относително по-рядко имат деца (Табл.106).

### VI.3.д. Наличие на социални възможности за организиране бита на семейството и отглеждане на децата при лишаване от удобствата на съпружеската взаимопомощ

Организирането на всекидневен бит на самотната жена никога не е бил проблем за самата нея - поради особеностите на исторически сложилите се обстоятелства в социализацията на жените. По-затруднен се оказва самотният мъж - поради особености в социализацията на мъжете. Развитието на общественото хранене и мрежата от битови услуги, описанието на чиято динамика тук едва ли е необходимо, създаде сериозни облекчения на необучените да се самообслужват лица.

По-особено стои проблемът с отглеждането на децата. Възпитанието на невръстни синове и дъщери след разтрогването на брака е изключително сложна задача. Науката с известно удивление установи, че разведената майка прояви неочаквано големи способности да се справи успешно с функции, които в историята на човечеството са се изпълнявали нормално с много голямо напрежение и чрез съвместните усилия на двамата родители.<sup>4</sup> Но една работеща жена докато е на работа може да поеме тази отговорност при наличие на специални условия за надзор и обслужване на децата.

Развитието на детските заведения у нас не е достигнало до степен на пълно и удовлетворително задоволяване на наличните потребности, а в последните шест години броят им, както и качеството на работата им забележимо спадат. Но такива, каквито са и толкова, колкото са досега, заведенията за обслужване на децата и подрастващите подпомагат непълното семейство. Създадох се и други улеснения на самотните родители. Към тях се прибави например продължителният отпуск за отглеждане на малко дете, който от 1973 е тригодишен и от 1985 – в по-голямата си част платен.

Много сериозна подкрепа при отглеждането на децата си могат да получават в последните десетилетия разведените и от собствените си родители, поради обстоятелството, че с намаляването на раждаемостта намалява броят на внуците на възрастните хора. При това положение съчетано с увеличаването на средната продължителност на живота, възрастният човек може, ако желае, да се занимава сериозно и продължително с всичките си малки потомци. Според данните на изследванията на българското семейство от 70-те, 80-те и 90-те години включително и от настоящето изследване, повече от 80% от семействата, в които има малки деца, получават помощи от баби и дядовци. Разведените също разчитат на кооперация с родителите си при надзора, обслужването и възпитанието на децата си.

Така че в последна сметка при конфликт с брачния си партньор младият човек обикновено се съобразява, че в случай на бракоразводен изход от съпружеската драма, той няма да остане без възможности да сътрудничи като родител и с обществени институции, и с роднинско обкръжение.

### VI.3.е. Възраст на съпрузите

Табл.107

| СРЕДНА ВЪЗРАСТ НА РАЗВЕЖДАЩИТЕ СЕ |      |      |      |      |      |      |      |      |      |
|-----------------------------------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
|                                   | 1960 | 1970 | 1980 | 1990 | 1991 | 1992 | 1993 | 1994 | 1995 |
| Мъже                              | 35.4 | 36.1 | 35.5 | 37.1 | 36.9 | 36.8 | 36.7 | 36.9 | 37.3 |
| Жени                              | 32.1 | 32.6 | 32.2 | 33.7 | 33.5 | 33.4 | 33.2 | 33.6 | 34.0 |

Изт.: Статистически годишници на Република България.

Възрастта на съпрузите е условие за развода, доколкото младият човек по-леко може да разчита на нов брак, все още е голям кръгът, от който той може да избира нов партньор, а самият той е по-привлекателен. Освен това в по-ранните периоди на живота си човек е относително по-малко обвързан с формирани навици, по-склонен е на промени и повече вярва, че бъдещето му предлага много възможности.

<sup>4</sup> B. Schlesinger. The One-Parent Family: Perspectives and Annotated Bibliography, Toronto, University of Toronto Press, 1978. Patricia A. Gongla and Edward H. Thompson. Single-Parent Families. In Handbook of Marriage and Family. Edited by Marvin B. Sissman and Suzanne K. Steinmetz. N.Y., 1988.

Ефектът на това условие се проследява всяка година в бракоразводната статистика. С неизбежните вариации, но общо взето неизменно от двадесетте години на века и досега между 25-30% от развеждащите се жени са под 25 год и общо 50% – под 30 год. И също така неизменно от същото това време и до днес над 30% от развеждащите се мъже са под 30 год и общо около 60% – под 35 год. Жените се развеждат най-често между 20-30 години, мъжете – между 25-35 год. След тези възрасти бракоразводността постепенно спада, без да изчезне съвсем дори и след 60-та година и при двата пола.

### VI.3.е. Формиране на големи селищни системи

Условията на развода, които създава големият град, са свързани с възможността по-лесно да се намери алтернатива на прекъснатото съпружество. От една страна, в голямото селище не по изключение може да се намери нов брачен другар или друг тип партньор за задоволяване на сексуални, емоционални, духовни и други потребности. От друга страна, градският начин на живот предлага повече улеснения за организиране бита на семейството и отглеждането на децата без взаимопомощ с брачен партньор. Нашата близка история доказва неоспоримостта на значението на урбанизацията на живота в разглеждания аспект. Преди пет десетилетия, когато разводите в България бяха рядко явление, основната маса от нашия народ живееше в селата (75% непосредствено преди Втората световна война) и в малките градчета. През 1939 имаше един град с 400 000 жители (София), един – със 120 000 (Пловдив) и два с малко повече от 50 000 (Русе, Варна), които обхващаха едва 10,3% населението.

До средата на 60-те години селското население все още преобладаваше, макар и с незначителен превес. По данни на преброяването от 1965, то е 53,5%. В средата на 70-те години вече България е силно урбанизирано общество. По данни от преброяването от 1975 градското население достигна 58%, от преброяването през 1985 – 64,8%, от преброяването през 1992 – 67.1%.

През 1995 в България има един град с жители, превишаващи 1 милион (София), два града с повече от 300 000 жители (Пловдив, Варна), три града с повече от 150 000 жители (Русе, Бургас и Стара Загора) и 18 града с повече от 50 000 жители, които обхващаха 44% от населението. През целия наблюдаван период бракоразводността в градовете е доста по-висока от тази в селата. Освен това коефициентът на бракоразводността в най-големите градове съответно е най-висок.

\* \* \*

Условия за масово разпространение на развода се появиха у нас, както виждаме, през последните пет десетилетия. При това те се разрастваха паралелно. Това обяснява защо разводът навлезе в нашия бит така динамично именно в този период.

Не е възможно да се претегли значението на всяко едно условие, но няма съмнение, че най-големите предпоставки произтичат от изчезването на производствените функции на брака и включването на жените в общественото производство. Промените в социалния живот, които настъпват с въвеждането на многообразие във формите на собственост и пазарна икономика, няма да се отразяват съществено върху условията на развода. Процесите, които формират тези условия, засега имат необратим характер.

По всяка вероятност някаква част от брачните двойки отново ще придобият производствени функции (досега те са около 3%), но дребностоковите семейни стопанства в земеделието, дори и да се превърнат в основна база на този отрасъл, няма да бъдат вече толкова разпространена форма, както преди пет десетилетия. Поради нарастването на производителността на селскостопанския труд този тип фермери съставят в съвременния свят само няколко процента от икономически активното население. Освен това в обкръжението на една богата на структури икономика при евентуален развод отделният индивид бързо може да намери препитание във от семейното стопанство.

Подобна е и ситуацията на хората, чийто брак изпълнява функции в семейна промишлена, търговска или друг тип икономическа единица. Скъсването с брачния партньор може да понижи социалния статус и материалното благополучие на жената или мъжа, но не и да ги постави в губещо положение.

Общо, не е изключено да се намали относителният дял на икономически активните жени, но българката едва ли ще се откаже от силните си професионални позиции, след като вече е създадена традиция в това отношение.

### VI.4. ФАКТОРИ НА РАЗВОДА

Несъмнено всички фактори на брачния успех са същевременно фактори на развода. Във всички упоменати изследвания коеф. Крамер, получен при изучаването на зависимостта на брачния успех от даден конкретен фактор, има приблизително еднаква стойност с коеф. Крамер, получен при изучаването на зависимостта на стабилността на брака от същия този фактор.

Основни, синтетични и най-силни фактори на развода обаче би следвало да бъдат успехът и конфликтността на брака. Предполага се, че разводът се предпоставя от ниския брачен успех или пълния му неуспех, а също така от наличието на много конфликти и на конфликти със силна енергия.

В настоящето изследване факторите на развода се установяват чрез сравнение на разпределенията на разновидностите на брачния успех и на брачната конфликтност в подсъвкупностите на лицата с потенциален развод (сериозно желание за развод) и със стабилен брак (без желание за развод). Хипотезата за взаимовръзката между успеха на брака и неговата стабилност се потвърждава още при първата съпоставка на емпиричните данни. И същевременно идва и първата изненада.

Табл.108

| ВЛИЯНИЕ НА БРАЧНИЯ УСПЕХ ВЪРХУ СТАБИЛНОСТТА НА БРАКА (в %) |                               |      |                             |      |                                                      |      |                                                               |      |
|------------------------------------------------------------|-------------------------------|------|-----------------------------|------|------------------------------------------------------|------|---------------------------------------------------------------|------|
| Стабилност на брака                                        | УСПЕХ НА БРАКА                |      |                             |      |                                                      |      |                                                               |      |
|                                                            | Най-висок успех, щастлив брак |      | Висок успех, сполучлив брак |      | Среден успех - нито сполучлив, нито несполучлив брак |      | Нисък успех или пълен неуспех - несполучлив или нещастен брак |      |
|                                                            | Жени                          | Мъже | Жени                        | Мъже | Жени                                                 | Мъже | Жени                                                          | Мъже |
| Стабилен брак                                              | 96                            | 99   | 95                          | 94   | 88                                                   | 87   | 40                                                            | 50   |
| Брак в потенциален развод                                  | 4                             | 1    | 5                           | 6    | 12                                                   | 13   | 60                                                            | 50   |

Налице е последователна зависимост – сред хората, които имат брак с най-висок успех най-често отсъства желание за развод. Със снижаване на брачния успех нараства постепенно и делът на хората в състояние на потенциален развод (със сериозно желание за развод).

Но! Хора в състояние на потенциален развод се срещат в подсъвкупностите дори на тези, които имат най-висок брачен успех, както и на тези, които имат висок брачен успех. И обратното – хора, които нямат сериозно желание за развод се срещат дори сред подсъвкупностите на тези, които имат брак с нисък успех или с пълен неуспех. Няма пълно покритие между реалния неуспех и потенциалния развод.

Същата закономерност се открива в комбинациите между индикатора за потенциален развод с индикатора на брачен успех, който условно нарекохме “удовлетвореност на съпрузите от партньорството им”.

Табл.109

| УДОВЛЕТВОРЕНОСТ ОТ БРАЧНОТО ПАРТНЬОРСТВО<br>("МОЖЕТЕ ЛИ ДА КАЖЕТЕ, ЧЕ В БРАКА СТЕ ПОСТИГНАЛИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ, КАКВИТО СТЕ ЖЕЛАЛИ?") (в %) |      |      |         |      |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|---------|------|------|------|
| Стабилност на брака                                                                                                                       | Да   |      | Отчасти |      | Не   |      |
|                                                                                                                                           | Жени | Мъже | Жени    | Мъже | Жени | Мъже |
| Стабилен брак                                                                                                                             | 96   | 95   | 92      | 93   | 73   | 83   |
| Брак в потенциален развод                                                                                                                 | 4    | 5    | 8       | 7    | 27   | 17   |

На пълната удовлетвореност от брачното партньорство съответства най-нисък дял лица в потенциален развод, а на пълната неудовлетвореност – най-висок дял лица в потенциален развод. И същевременно лица в потенциален развод се откриват и сред тези, които са напълно удовлетворени от брачното партньорство, а лица без желание за развод – и сред тези, които са напълно неудовлетворени.

Подобна е и взаимовръзката между потенциалния развод и конфликтността на брака.

Табл.110

| КОНФЛИКТНОСТ НА БРАКА<br>("ПО ПРИНЦИП ИМАТЕ ЛИ СЕРИОЗНИ КОНФЛИКТИ СЪС СЪПРУГА СИ?") (в %) |               |      |              |      |                      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|---------------|------|--------------|------|----------------------|------|
| Стабилност на брака                                                                       | Общо взето не |      | Да, но рядко |      | Често (непрекъснато) |      |
|                                                                                           | Жени          | Мъже | Жени         | Мъже | Жени                 | Мъже |
| Стабилен брак                                                                             | 96            | 96   | 89           | 91   | 65                   | 69   |
| Брак в потенциален развод                                                                 | 4             | 4    | 11           | 9    | 35                   | 31   |

В подмножествата и на жените, и на мъжете, онези, които твърдят, че нямат конфликти с брачния си партньор най-рядко са в състояние на потенциален развод. С нарастване на конфликтността в брака се увеличава и делът на имащите желание за развод. Но и тук няма пълно покритие между най-конфликтните бракове и наличието на потенциален развод.

ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984), което имаше за предмет фактическия развод, също установи горепосочените закономерности. Изучаването на потенциалния развод, извършено през 1977 в рамките на ЕСИ “Българското семейство”, както и през 1989 в рамките на ЕСИ “Специфични черти и проблеми на ... Варна” от своя страна потвърждават както зависимостта на развода от успеха и конфликтността на брака, така и наличието на желание за развод в успешни и безконфликтни бракове.

Защо се разпадат успешни бракове? И защо обратното – никога не стигат до развод повечето неуспешни бракове? Между впрочем успешни бракове се разпадат не само у нас. Този феномен е открит

и от изследователи в други страни. Многостранный анализ на потенциалния и реалния развод на успешните брачни съюзи не установи нито една тяхна специфична социологическа характеристика. Не се откриха специфични условия и фактори на развода, които да се срещат с по-голяма честота в техните обстоятелства.

Пристъпихме към изследването на този аспект с множество хипотези. Допуснахме, че е вероятно съпрузите, които разбиват едно много добро партньорство, да са изправени пред някаква по-привлекателна алтернатива (нова любов); или тежко заболяване на партньора (или бездетство); или намеса на външни лица. Предполагахме също така, че сполучливият брак се проваля най-често сред лицата с по-голяма склонност към лична независимост – интелигентите, жители на столицата и по-големите градове; по-добре осигурените в материално отношение... Нито една от тези хипотези не се потвърди. Относително малко по-често се разпадат повторни успешни бракове, в които съпрузите имат деца от предходния брак, но тези данни съвсем не могат да обяснят повечето случаи.

Не се откриха и специфични мотиви на развода на успешно партниращи съпрузи. Малко по-често от другите те посочват като мотив неуспехи на половия живот в брака, а също така изневярата на партньора, но не толкова често, че да стане възможно изясняване на проблема. Разбира се, това че в досегашните изследвания в България не са установени причини, които са специфични за разтрогване на успешни бракове, не означава непременно, че такива не съществуват. Може би следващи изследвания ще се доберат до тях. Вероятно причините са психологически, коренят се в специфични психични качества на партньорите, които предпоставят решението да се зачеркне една добра реалност.

Съществува и друга хипотеза, която сме склонни да приемем, че важи за някаква част от случаите. Според американския автор Ричард Фарсън един успешен брак може да се разпадне, защото именно със своя успех внушава у съпрузите надежда, че могат да постигнат още по-голям успех с друг партньор. И тъй като съвременният човек очаква много от брака, той може да разруши една добра съпругеска връзка, тъй като силно се стреми да има друга – още по-добра.<sup>5</sup> Допускаме обаче, че успешни и много успешни бракове се разпадат главно поради вероятностния характер на брачната система.

Многостраниен анализ на стабилните брачни съюзи с нисък успех или без успех също не можа да открие никаква специфична за тях социологическа характеристика. Допускаме, че от своя страна и те се запазват пак преди всичко поради вероятностния характер на брачната система. Възможно е някои неуспешни бракове да не стигнат до развод именно поради своята неуспешност, която лишава съпрузите от надежда, че изобщо е възможно да се постигне нещо по-добро в ново съпругество или в безбрачие.

## VI.5. МОТИВИ НА РАЗВОДА

В рамките на наблюдението на бракоразводите националната статистика изучава от 1960 насам и причините, поради които съдът взема конкретни решения за прекратяване на конкретни брачни съюзи. Обстоятелствата, които биват определяни в съдебните решения (а от там и в статистическите отчети) като причини на разводите са признатите от съда за основателни мотиви за развод на развеждащите се съпрузи.

Припомняме, че според нашата дефиниция **мотиви на развода** са състояния и действия на единия от съпрузите, които по преценка на другия правят невъзможно функционирането на брака.

Номенклатурата на статистиката също обособява два типа мотиви на развода. Първият тип включва всякакви действия на брачните партньори, които по смисъла на Семейния кодекс могат да се квалифицират като провинения по отношение на брака, а именно: прелюбодеяние (изневяра), физически и морален тормоз на единия партньор от страна на другия; посягане върху живота на единия партньор от страна на другия; допускане на чужда намеса в брака; немислено сключен брак; измама; безизвестно отсъствие; лекомислено поведение по отношение на брака; неполагане грижи за семейството и разни груби нарушения на брачните задължения.

Вторият тип включва всякакви състояния на единия или и двамата партньори, които не подлежат на промяна или които брачният партньор не желае да промени, а именно: пианство и употреба на наркотици; несходство в характерите; някои видове заболявания; осъждане по Наказателно от общ характер дело; бездетство; продължителна раздяла.

В бракоразводната статистика като причини на развод некоректно се назовават още две обстоятелства, които са от друг порядък, но при наличието на които съдът прекратява брака. Това са взаимното съгласие на съпрузите за развод и доказана недействителност на брака.

Взаимното съгласие не е причина (т.е. мотив) на развода, а е правна възможност за съпрузите да получат развод, ако се договорят съобразно изискванията на закона. (Всъщност разводът по взаимно съгласие има мотиви, само че те не се огласяват и не се отразяват в статистическите отчети.)

Недействителността на брака също не е причина (т.е. мотив) на развода. При обявяване на брака за недействителен не се извършва развод, защото брак в същност не е имало. Имало е незаконно бракосъчетание (например с лице, което в този момент е било обвързано с друг законен брак; или с лице,

<sup>5</sup> Richard Farson. *Why Good Marriages Fail*. In: *Marriage Today*, Edited by James E. De Burger, N.Y., 1978.

страдащо от болести, които дават основание за поставянето му под запрещение; или с лице, което страда от болест опасна за другия партньор, а също и за поколението; или между роднини по права линия и между роднини по съребрена линия до четвърта степен вкл.).

Данните на статистиката за назованите от нея причини (мотиви) на развода дават възможност да се направят някои изводи. В Табл.111 представяме извлечение от публикациите на националната статистика за кръглите години след 1960 и за 1993, 1994 и 1995 (последната, за която имаме сведения). Вижда се, че разводът се подчинява на устойчива зависимост от определен тип законни основания за реализирането му.

Табл.111

|                                                                                                 | ПРИЧИНИ ЗА РАЗВОД |      |      |      |      |      | (в %) |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------|------|------|------|------|------|-------|
|                                                                                                 | 1960              | 1970 | 1980 | 1990 | 1993 | 1994 | 1995  |
| Прелюбодеяние (изневяра)                                                                        | 37.2              | 31.3 | 21.9 | 14.3 | 7.5  | 5.9  | 5.5   |
| Лекомислено поведение и неполагане грижи за семейството; груби нарушения на брачните задължения | 25.1              | 24.1 | 19.5 | 14.3 | 9.7  | 7.9  | 6.9   |
| Физически и морален тормоз                                                                      | 12.6              | 14.6 | 10.0 | 10.6 | 8.7  | 5.4  | 5.5   |
| Пиянство и злоупотреба с наркотици                                                              | 4.1               | 11.5 | 14.1 | 9.1  | 4.6  | 2.8  | 2.1   |
| Несходство в характерите                                                                        | 4.7               | 7.0  | 17.0 | 10.5 | 32.1 | 27.0 | 23.8  |
| Чужда намеса <sup>6</sup>                                                                       | -                 | 1.4  | 1.5  | 0.3  | 0.2  | 0.2  | 0.1   |
| Бездетство                                                                                      | 0.5               | 1.2  | 0.6  | 0.2  | 0.1  | 0.1  | 0.0   |
| Осъждане по НОХД                                                                                | 0.8               | 0.8  | 1.5  | 0.2  | 0.1  | 0.1  | 0.0   |
| Продължителна раздяла                                                                           | 4.4               | 2.0  | 6.1  | 10.8 | 7.6  | 6.7  | 5.0   |
| Взаимно съгласие <sup>7</sup>                                                                   | -                 | 2.0  | 2.1  | 29.4 | 28.5 | 43.2 | 50.6  |
| Болест                                                                                          | 2.5               | 1.5  | 0.4  | 0.0  | 0.2  | 0.1  | 0.1   |
| Други (необмислено сключен брак, измама, безизвестно отсъствие, недействителен брак)            | 8.1               | 2.6  | 5.3  | 0.3  | 0.7  | 0.6  | 0.4   |

Прелюбодеянието (изневярата) е мотивът, с който до 1980 съдът най-често е взимал бракоразводни решения. Когато през 90-те години драстично се увеличават браковете, прекратени по взаимно съгласие на съпрузите, относителният дял на съдебни решения на това основание намалява. Но ако се направи преизчисления само върху съвкупността на бракоразводните дела, в които е огласен и отстояван с доказателства някакъв мотив на развода, се вижда, че изневярата запазва много сериозна роля в брачната разруха. Правомерно е да допуснем, че за съвременния брак изневярата продължава да е неприемлива.

Мотивите “физически и морален тормоз” и “пиянство и злоупотреба с наркотици” имат приблизително еднакво и то доста голямо разпространение. Този факт свидетелства за непримиримост на съвременния брак към поведение, свързано с грубост в отношенията между съпрузите и с тежки битови пороци.

Мотивът “несходство в характерите” прогресивно увеличава относителния си дял от 1960 до 1993 като в последно време става водещ. Правомерно е в случая да допуснем две хипотези – или наистина несходството в характерите все повече дестабилизира съвременния брак; или представянето му пред съда е начин съпрузите да се разведат по-вежливо, с по-малко напрежение. Вероятно и двете хипотези са верни.

Мотивът “чужда намеса” има много скромно разпространение. Наличните данни като че ли противоречат на утвърдената представа, че много често вмешателството на възрастните родители или други роднини опропастява браковете на младите хора.

Разновидността “груби нарушения на брачните задължения, лекомислено поведение и неполагане грижи за семейството” всъщност обхваща множество разнородни мотиви, което прави невъзможно тя да бъде измерена от социологическа гледна точка.

Добре е да обърнем внимание и върху разпространението на разводите “по взаимно съгласие на съпрузите”. Семейният кодекс от 1968 даде правна възможност на съпрузите с неуспешен брак да получат развод, без да се измъчват да доказват пред съда унизителни подробности за съвместния си живот, ако се споразумеят по всички проблеми, произтичащи от раздялата им (родителската власт, подялбата на имуществото, издръжката на децата и евентуално на единия съпруг от другия, предоставянето на семейното жилище на единия от съпрузите). До скоро тази възможност рядко се използваше, вероятно защото съпрузите не успяваха в повечето случаи да постигнат подобна договореност. А и защото в много случаи единият от съпрузите не искаше да се разведе. В последните години процедурата на развода по

<sup>6</sup> Въвежда се от статистиката като отделна разновидност след 1960.

<sup>7</sup> Правото на развод по взаимно съгласие се въвежда със Семейния кодекс от 1968.

взаимно съгласие е улеснена, поради което по взаимно съгласие се развеждат вече половината от брачните двойки, изправили се пред съда.

Накрая трябва да отбележим, че съдът относително рядко бива сезиран да прекратява брачни съюзи на основание недействителност на брака, осъждане, болест, бездетство, фактическа раздяла безизвестно отсъствие, измама или лекомислено сключен брак.

Дали обаче мотивите, които съдът признава за основателни, когато взима решение за прекратяване на брака, са най-значимите за развеждащите се съпрузи мотиви? Дали съдът не пренебрегва изобщо някои мотиви? И дали най-сетне мотивите, с които развеждащите се съпрузи отиват в съда, са свързани с истинските им конфликти, поради които бракът им се е провалил? Изследователите отдавна имат съмнения по въпроса. В научната литература определено се приема, че мотивите на развод, посочени от развеждащите се лица пред съда, отразяват по-скоро бракоразводната им стратегия, отколкото действителните им основания за прекратяване на брака.

Какво се има предвид, когато става дума за бракоразводна стратегия? Възможно е реалните мотиви на развод да не съвпадат по съдържание с допустимите от закона юридически основания за прекратяване на брака. В такъв случай развеждащият се, за да постигне целта си, посочва не своите собствени, а значими мотиви от юридическа гл.т. Той няма други правни възможности в условията на така наречената “система на абсолютни основания за развод”, каквато беше налице у нас до края на буржоазния период, съгласно уреждащия брачните отношения Екзархийски устав. (При абсолютната система законът посочва изрично основанията, които задължават съда да прекрати брака.)

Развеждащият се предпочита за по-сигурно да се придържа към посочените от закона основания за развод при така наречената “смесена система”, каквато беше установена у нас през май 1945 с Наредбата-закон за брака, а по-късно през август 1949 със Закона за лицата и семейството. (При смесената система законът посочва изрично определени абсолютни основания за развод, но дава възможност на развеждащите се да прибегнат и до релативни, т.е. относителни основания, при които законът възлага на съда след като установи, че определени обстоятелства на брачно неблагополучие са налице, да прецени дали тези обстоятелства са причинили дълбоко и непоправимо разстройство на брачните отношения.)

Най-сетне развеждащият се има за ориентир съдебната практика в условията на така нар. релативна система. При нея съдът допуска развод, само когато е налице дълбоко и непоправимо разстройство на брачните отношения, независимо от това какви са основанията. Такава система беше въведена у нас със Закона за лицата и семейството от ноември 1953 и бе потвърдена от Семейния кодекс от 1968, а след това и от Семейния кодекс от 1985. Например, у нас съдебната практика се придържа към известната концепция за причините, които обикновено могат да доведат до дълбоко и непоправимо разстройство на брака.

По наблюдение на юристите развеждащият се не рядко посочва като мотив за развод колкото се може по-тежко брачно провинение с оглед да постигне по-изгодно за себе си решение на съда, независимо от това дали такова провинение е налице. А ако е налице – независимо от това дали той му придава фактически първостепенно значение. Случва се още от престижни или етични съображения реалните мотиви на развода да се прикрият пред съда по взаимна договореност на развеждащите се зад някой по-малко нахърняващ достойнството им мотив като например прословутото “несходство в характерите”. По тези причини “истината” за развода не може да се открие само или дори главно чрез бракоразводната статистика. Проблемът е дали може да се постигне нещо и със социологически познавателни средства.

Опитът в изследването на брака и семейството у нас ни убеди, че въпреки многото неудобства да допуснат надникването на външно око в интимния им живот, хората все пак проявяват склонност да споделят информация, оценки и разсъждения дори и за най-деликатни проблеми на битието си. Това даде кураж да се предприемат няколко социологически изследвания на развода. Изучаването на мотивите му изисква предварително да се обмисли кой е най-подходящият момент за анкетиране на развеждащите се.

Реалните мотиви за развод трудно могат да се установят чрез анкета по време на бракоразводния процес. В момент на едно изключително сериозно поражение на личността, каквото е разводът, развеждащият се човек е твърде пристрастен, за да сътрудничи обективно на науката. Освен това той е обвързан психически и морално с мотивите за развод, които е посочил в исковата молба като ищец или в отговора на тези мотиви като ответник. Вместо фактическият като че ли по-целесъобразно е да се изследва потенциалният развод, т.е. сериозното желание за развод, защото хората имащи подобно желание вероятно са по-обективни към мотивите, които са го породили. Възможно е намерението никога да не стигне до реален развод. Възможно е реалният развод в крайна сметка да не е продиктуван от мотиви на предхождащо го намерение за развод - от потенциални мотиви. Но е най-допустимо между потенциалните и фактическите мотиви на развода да има определена връзка.

Удобно е освен това развели се лица да се анкетира известно време след развода им, когато те са относително по-малко разстроени и вероятно по-склонни да дават адекватна информация.

Реално в България социологическото изучаване на мотивите на развода започна през 1977 с ЕСИ “Българско семейство”, в рамките на което бе изследван потенциалният развод. Информацията за мотивите бе събрана чрез въпрос, с номинална скала с 16 разновидности. Самата номинална скала бе изработена след анализ на съдържанието на исковите молби на стотина бракоразводни дела, които бяха предоставени на научния колектив от Софийския градски съд с разрешение на министъра на правосъдието. Благодарение на това проучване в голямата разновидност мотиви “Грубо нарушение на брачните задължения, лекомислено поведение по отношение на брака и неполагане грижи за семейството”, включена в номенклатурата на статистиката бяха обособени мотивите:

- проблеми на сексуалното общуване на брачните партньори;
- проблеми на емоционалното общуване на брачните партньори;
- проблеми на духовното общуване на брачните партньори;
- нежелание на брачен партньор да работи за издръжката на семейството въобще или да работи съответно на потребностите на семейството;
- неучастие или незадоволително участие на брачен партньор в отглеждането и възпитанието на децата;
- неучастие или незадоволително участие на брачен партньор в поддържане на семейното домакинство;
- брачен партньор пренебрегва семейството си заради служебната си работа;
- единият брачен партньор пречи на професионалното развитие на другия;
- брачен партньор отсъства често от дома без сериозна причина;
- единият брачен партньор се забавлява с приятели и приятелки без другия;
- разногласия на брачните партньори по изразходване на семейните доходи;
- разногласия на брачните партньори относно методите на отглеждане и възпитание на децата.

В разновидността “физически и морален тормоз”, включена в номенклатурата на статистиката, бяха обособени мотивите:

- единият брачен партньор проявява грубост в поведението си към другия;
- единият партньор физически малтретира (бие) другия;
- единият брачен партньор унижава другия пред външни на семейството лица;
- единият брачен партньор унижава другия пред децата;
- единият брачен партньор дава да се разбере, че другият не му е равностоен;
- единият брачен партньор не обръща внимание на другия;
- единият брачен партньор неоснователно ревнува другия.

След това проучване се очерта една по-ясна номенклатура на мотивите за развод. Реално в общата съвкупност на развеждащите се съпрузи всяка функция на брака се оказва свързана поне с един, а някои функции и с повече разновидности на мотивите за развод.

Идеята да се изучава потенциалният развод в рамките на едно изследване на пълните семейства, при което единица на наблюдение са двойки в юридически брак, се оказва сполучлива. В ЕСИ “Българското семейство” (1977) делът на съпрузите, които дадоха сведения, че у тях се е появявало сериозно желание за развод бе 7.4% сред жените и 5.2% сред мъжете. Данните за потенциалните мотиви на развода са представени в *I-во Прил., Табл.60-61*).

Въз основа опита, който придобихме през 1977 в рамките на ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) бе предприето изучаване мотивите на реалния развод. Решено бе развелите се да бъдат анкетирани средно година и половина след развода им, когато ще са преодолели в някаква степен травмата от раздялата. Това изследване бе представително за всички млади брачни двойки, развели се през календарната 1982. Репрезентативната извадка наброяваше 1 046 брачни двойки. Освен това бе направена контролна извадка на млади брачни двойки със запазен брак. Тяхното число бе също 1 046. Чрез контролната извадка бе извършено паралелно изучаване на потенциалния развод.

Проучени бяха мотивите на развода, изложени в исковите молби пред съда на бившите съпрузи от прекратените бракове. Същите тези бивши съпрузи бяха анкетирани относно мотивите им за развод. Въпросът бе номинална скала, изработена въз основа на проучванията от 1977 и на един пилотаж в рамките на ЕСИ “Стабилност на младежкия брак”. Скалата съдържаеше 20 разновидности, като освен това бе дадена възможност да се посочи в отговора “други” дали анкетираното лице е имало мотиви, които не се съдържат в предложените варианти на отговори. Освен това бяха зададени други въпроси, свързани с намесата на външни лица, със несходството на характерите и с изневярата.

Съпрузите със запазен брак от контролната извадка бяха анкетирани за мотивите на евентуален потенциален развод с аналогични въпроси. Оказа се, че в състояние на потенциален развод (имат желание за развод) са 17.4% от младите жени и 11.8% от младите мъже. (Младите хора се развеждат по-често и затова в тази възрастова група и потенциалният развод се среща по-често.) Резултатите от проучването

на мотивите на фактическия и на потенциалния развод, извършени в рамките на това изследване представяме в *I-во Прил., Табл. 62-64.*

През 1989 потенциалният развод бе изучен в рамките на ЕСИ “Специфични черти и проблеми на ... Варна”. Анкетирани бяха двойки със запазен брак като въпросите за мотивите на евентуално сериозно желание за развод повтаряха редакцията на аналогичните въпроси от ЕСИ “Стабилност на младежкия брак”. Оказа се, че тогава от варненските млади съпрузи в състояние на потенциален развод са 18.2% от жените и 13.9 % от мъжете. Резултатите от проучването на мотивите на потенциалния развод, получени в рамките на това изследване, са представени в *I-во Прил., Табл. 65.*

Изследването през 1994/97 също имаше възможност да се докосне само до потенциалния развод – този път чрез представителна извадка на всички възрастови групи хора със запазен брак. От жените сериозно желание за развод изразиха 8.2%, а от мъжете – 6.4%. За съжаление този път не можахме да получим резултати, които заслужават доверие. Доколкото все пак някаква информация е налице, тя е сходна с резултатите от предходните изследвания.

Съпоставянето на данните от тези четири изследвания създава увереност, че в момента разполагаме с доста сигурни познания за най-деликатния аспект на развода.

Налагат се няколко основни извода:

**Първо.** Общо взето разводът е резултат на комплекс от мотиви и вероятно твърде рядко – само на един. Така например ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” установи, че:

- в исковите молби за развод, изучавани през 1984, жените посочват средно по 4,1 мотива, а от мъжете - средно по 3,3 мотива;
- в ЕСИ от 1984 разведените жени посочиха в анкетните карти (анонимни) средно по 6,6 мотива, а разведените мъже – средно по 4,9 мотива.

Комплексът от мотиви за потенциален развод (за сериозно желание) посочиха през 1984 и лицата със запазен брак: жените средно по 6,5 мотива, а мъжете – средно по 4,7 мотива. Във всички останали изследвания и жените, и мъжете също посочваха по няколко мотива.

**Второ.** Налице са както сходства, така и различия между реалните мотиви за развод на жените и тези на мъжете. Общо взето и жените, и мъжете, вероятно **най-често** се развеждат поради:

- недоразумения заради родителите им;
- недоразумения заради децата;
- неоснователна ревност от страна на другия партньор;
- недоразумения, свързани със семейните доходи.

Жените се развеждат **много често** поради пианство и грубост на съпруга си. А мъжете обратно – **много рядко** за пианство на съпругата и **относително по-рядко** поради грубост на съпругата.

Мъжете се развеждат **много често** поради незадоволително изпълнение задълженията на съпругите им към семейното домакинство и поради сериозни различия във възгледите и духовните им интереси с тези на съпругите им. Сред жените тези мотиви имат **относително по-рядко** разпространение.

Общо взето и жените, и мъжете вероятно **най-рядко** се развеждат поради следните реални мотиви:

- пречки за личното професионално развитие, създавани от другия партньор;
- пренебрегване на семейството от другия партньор заради служебната му работа;
- унижения на единия партньор от другия пред децата;
- липса на деца.

Мотивът “изневяра” заслужава да се разгледа отделно. Като мотив на потенциалния развод той се посочва и от жените и от мъжете с честота, която можем да определим като **средна**. Като мотив на фактическия развод на жените и на мъжете се среща с относително **голяма честота**.

Какво стои зад установените сходства и различия? Обяснението може да се изгради върху следните основни хипотези:

1. Хипотези, обясняващи **сходствата** в разпространението на даден мотив в подмножеството на жените и на мъжете:

а) жените и мъжете с еднаква честота допускат даден вид брачно провинение и същевременно както жените, така и мъжете се отнасят с еднаква непримиримост към този вид провинение, поради което и едните, и другите с еднаква честота въздигат конфликта по повод на този вид провинение в мотив на развода;

б) единият пол допуска относително по-често даден вид провинение, но съответните брачни партньори се отнасят относително по-рядко с непримиримост към този вид провинение или

в) единият пол допуска относително по-рядко даден вид провинение, но съответните брачни партньори се отнасят относително по-често с непримиримост към този вид провинение.

Поради което в последна сметка и жените, и мъжете с еднаква честота въздигат конфликта по повод на този вид провинение в мотив на развод.

2. Хипотези, обясняващи различията в разпределението на даден мотив в подмножеството на жените и на мъжете:

а) жените и мъжете с различна честота допускат даден вид брачно провинение. Но се отнасят с еднаква непримиримост към това провинение, което някоя от страните превръща в брачен конфликт, водещ до мотив за развод;

б) или жените и мъжете с еднаква честота допускат даден вид брачно провинение, но единият пол се отнася с относително по-голяма непримиримост към този вид провинения на съответните брачни партньори, поради което в последна сметка жените и мъжете с различна честота въздигат конфликта по повод на този вид провинения в мотив на развод.

Смятаме, че всички хипотези са верни, само че всяка една от тях важи за отделни видове мотиви.

Така например жените и мъжете се отнасят с еднаква непримиримост към пиянството, но жените много по-често въздигат в мотив на развода конфликта по повод пиянството на брачния партньор, защото мъжете много по-често злоупотребяват с алкохола.

От друга страна, жените вземат относително много по-голямо участие в домакинския труд, но мъжете се отнасят много по-непримиримо към неудовлетворителното изпълнение на задълженията на жените към семейното домакинство, поради което те въздигат много по-често в мотив на развод конфликта по повод на това провинение на жените.

**Трето.** Има повече сходства, отколкото различия между мотивите за развод на младите жени и мъже, с тези на възрастните. Младите жени по-често се позовават на мотиви, свързани с недоразумения с възрастните родители на брачния партньор и с негова неоснователна ревност. Възрастните жени по-често посочват като мотив пиянство и грубост на брачния партньор, както и унижения пред децата.

Младите мъже по-често се позовават на мотиви, свързани с недоразумения с родителите на брачната партньорка и грубост на брачната партньорка.

**Четвърто.** Налице са повече сходства, отколкото различия между мотивите на жените и мъжете, обособени според социалната им принадлежност, образованието и регионалната им принадлежност. Всички наблюдавани мотиви се срещат във всички така обособени групи. **Най-общо може да се каже, че нито една от тях не се характеризира с ярко специфична за нея картина. Различията между отделните групи не са големи.**

Интелигентите и висшистите се представят с най-съществени отлики в сравнение с останалите.

Интелигентите и лицата с висше образование относително по-често в сравнение с останалите групи посочват следните мотиви за развода си:

- сериозни различия във възгледите за живота и в духовните интереси;
- проблеми на половия живот в брака;
- пречки в професионалното развитие на единия партньор, създавани от другия;
- пречки за изпълнение на семейните функции, поради служебни задължения на единия партньор.

Интелигентите и лицата с висше образование по-рядко в сравнение с останалите групи посочват следните мотиви за развода си:

- пиянство на брачния партньор;
- грубост на брачния партньор;
- недоразумения, свързани с изразходване на семейните доходи;
- често отсъствие на брачния партньор от дома без сериозни причини;
- забавления на единия партньор без другия с приятели и приятелки;
- изневяра на брачния партньор.

В групите, обособено според регионалната принадлежност, живеещите на село и живеещите в столицата се представят с най-големи различия помежду си, като общо взето живеещите на село имат най-съществени отлики в сравнение с останалите групи.

Жените, живеещи на село се развеждат по-често в сравнение с останалите групи поради:

- пиянство на брачния партньор;
- грубост на брачния партньор;
- недоразумения, свързани с изразходване на семейните доходи.

Мъжете, живеещи на село, се развеждат относително по-често в сравнение с останалите групи

- поради недоразумения, свързани с изразходване на семейните доходи.

И жените, и мъжете, живеещи на село се развеждат относително най-рядко в сравнение с останалите групи поради:

- сериозни различия във възгледите за живота и духовните интереси;
- пречки в професионалното развитие на единия партньор, създавани от другия.

**Пето.** В антифеминистичната литература се прогнозираше и досега се прогнозира, че в условията на социалното равнопоставяне стабилността на брака ще бъде силно поколебана поради това, че жените ще пренебрегват семействата си заради професионалните си задължения. Нашите изследвания обаче показват, че мъжете, които изтъкват такъв мотив за развод, са нищожно малко.

**Шесто.** Остават съмненията, че съществува бракоразводна стратегия при определяне на мотивите на разводи, които се изнасят пред съда. Този извод произтича преди всичко от факта, че изневярата има скромно значение за потенциалния развод както сред жените, така и сред мъжете. Тя обаче заема водещо място в мотивите на развода, които се посочват в съда.

И все пак... Вероятно изневярата се посочва по-рядко като мотив за потенциален развод от престижни съображения. Все пак тя се преживява и досега (според всички данни, с които разполагаме) като голямо поражение на личността и на съпружеската връзка, докато бракът е още запазен. Възможно е изневярата на брачния партньор да е по-рядко известна, докато бракът е още запазен, макар и да са се изострили други брачни неблагоприятия, които пораждаат сериозно желание за развод. Най-сетне възможна е и някаква много непоносима разновидност на изневярата да предизвика реалния развод и точно тя да е реално твърде разпространено негово основание. (В случая да не забравяме, че сериозно желание за развод имат много повече съпрузи, отколкото реално се развеждат. Възможно е и като мотив на потенциален развод да се посочва някаква непоносима изневяра, но тя се оказва по-малко разпространена сред други мотиви за потенциален развод, които в последна сметка не разрушават брака.)

Вероятно и четирите хипотези са верни, като всяка една от тях важи за някакъв дял от случаите.

Твърде скромно място заема “несходството в характерите” в потенциалния развод и в отговорите на развелите се, когато посочват този мотив в изследването, а не в исковите си молби. Освен това при ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” голяма част от жените и мъжете, които бяха посочили този мотив в исковите си молби до съда, дадоха информация, че са направили това наистина по някои съображения, които не са свързани с реалните причини за разпадане на брака им. От жените, които бяха инициаторки на развода си 7.8% посочиха, че наистина са се развели поради “несходство в характерите”, а 19.4% – че са посочили този мотив, но зад него са скрили мотиви, които не са искали да огласяват. 8.7% признаха, че са посочили този мотив, за да улеснят бракоразводната процедура, да имат по-малко разправи с доказателствата за дълбокото разстройство на брака си.

От мъжете, които бяха инициатори на развода съответните числа бяха 9.7% (наистина са се развели поради несходство в характерите), 23.9% (прикрили са истинските си мотиви) и 8.6% (търсили са улеснение на процедурата). Относително по-рядко се среща сред мотивите на фактическия развод в сравнение с тези на потенциалния развод мотивът “не обичам вече съпругът, респ. съпругата си”. Вероятно причината за това различие произтича от факта, че съдът рядко признава този мотив като основание за прекратяване на брака.

## VI.6. ЗАКЛЮЧИТЕЛНА ОЦЕНКА НА МОТИВИТЕ ЗА РАЗВОД

Установяването на честотата, с която се посочват различните мотиви на развода е важно за социалното познание. Тази информация обаче едва ли е достатъчна, за да определи значението на всеки отделен мотив за стабилността на брака. Един опит да се групират мотивите за развод въз основа на по-обща техни признаци, като че ли дава възможност да се постигне по-задълбочен анализ.

Мотивите за развод биха могли да се обособяват в по-големи групи според предмета на брачния конфликт по следния начин:

- мотиви, свързани със задоволяване потребностите на личността;
- мотиви, свързани с потребностите на семейството;
- мотиви, свързани с характерите и други качества на брачните партньори;
- мотиви, свързани с намесата на външни лица в отношенията на брачните партньори.

Както жените, така и мъжете най-често посочват мотиви, свързани със задоволяване потребностите на личността и относително по-рядко – мотиви, свързани със задоволяване потребностите на семейството, с характерите и други качества на брачните партньори и с намеса на външни лица в отношенията им.

Това дава основание да се формулира следната хипотеза: **в наше време водещо значение при мотивирането на развод у нас имат съпружеските конфликти, свързани със задоволяване потребностите на личността. Когато тази неудовлетвореност се изостри, допълнително значение придобиват мотивите, свързани със задоволяване потребностите на семейството; с характерите и други качества на брачните партньори; с намеса на външни лица в отношенията между брачните партньори.** Потвърждаването или отхвърлянето на тази хипотеза е въпрос на по-далечни изследвания.

Обстоятелството, че съвременните съпрузи имат множество мотиви за развод и общо взето се развеждат поради комплекс от мотиви, също обяснява широкото разпространение на развода. Всъщност то е свързано със сложната структура на функциите на съвременния брак. Неговата многофункционалност е негова сила, но същевременно и негова слабост. При изпълнението на многото му функции могат да се създават и множество поводи за конфликти. Когато се натрупат различни видове конфликти, те придобиват разрушителна сила, всеки един от конфликтите по отделно се превръща в мотив за развод и всички заедно – в действие за реалното му предприемане.

## VI.7. ОСНОВНИ ИЗВОДИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО НА ПРИЧИНИТЕ НА РАЗВОДА

**Първо.** Установените условия, фактори и мотиви на развода действат и ще действат с относително постоянство. Условията на развода, веднъж възникнали, са относително най-постоянни и вероятно ще действат в обозримото бъдеще. Могат да се променят множество фактори на стабилността на брака, да изчезнат някои от съществуващите, да се появят нови.

Ще се променят и мотивите на развода. Вероятно евентуалните нови проблеми ще бъдат свързани най-вече със социалния статус на жените през следващите години. Макар че процесът на включването на женския пол в съвременното производство е необратима тенденция, не е изключено да настъпят временни колебания в тази насока. По силата на подобно евентуално обстоятелство могат да се появят нови мотиви, да придобият острота някои от тези, които сега нямат особено значение или обратното – да видоизменят значението си някои от тези, които сега се срещат рядко.

Затова причините на развода трябва да се наблюдават постоянно, ако обществото и отделната личност са заинтересовани от това познание.

**Второ.** Сравняването на резултатите от нашето изследване за причините на развода с резултатите на изследователи от други страни не е правомерно. Авторите на всички трудове, с които сме се запознали, прилагат различни методологически и методически подходи при събирането на емпиричния материал, поради което конкретни съпоставки засега са невъзможни. Евентуално бъдещо международно сравнително изследване, извършено на основата на единна програма, може да направи възможен сравнителния анализ.

Освен това в различните страни действат обективно различни причини за развода и откриването на сходства или различия с нашите данни не може да се преценява като потвърждение или отхвърляне на откритите от нас взаимовръзки. Все пак трябва да посочим, че установените в България условия на развода са се появили във всички страни с европейска семейно-брачна традиция, макар и с различно разпространение.

Можем да посочим също, че откритите в нашите изследвания фактори и мотиви на развода се откриват и от други изследвания<sup>8</sup>. Както у нас, така и в други страни върху брака действат стабилизиращо:

<sup>8</sup> Най-много изследвания на развода са предприети в САЩ и Канада, където условията, факторите и мотивите на развода се различават най-съществено от нашите. В Европа изследователската работа в тази област има съвсем кратка история, а в бившите социалистически страни, с които сравненията биха били най-уместни — най-кратка.

Сравнили сме днешните данни със следните автори от бившия СССР: Соловьев Н. Я. *Брак и семья сегодня*. Вильнюс, 1977; Чуйко Л. В. *Браки и разводи*. М., 1975; Чечот Д. М. *Социология брака и развода*. Ленинград, 1973; Голод С.И. *Стабильность семьи*. Ленинград, 1984; В. А. Сысенко. *Устойчивость брака: проблемы, факторы, условия*. Москва, 1981; П. Звидринь и В. Вайкуле. *Исследование мотивов и причин разводов в Латвийской ССР*, в сб. *Человек после развода*, Вильнюс, 1985; В. Голофаст, Л. Докторов, О. Божков. *Ориентация на развод и напряженность в семье*, в сб. *Человек после развода*. Вильнюс, 1985; Н. Г. Юркевич. *Советская семья*. Минск, 1970; *Проблемы стабильности брака*, Тарту, 1980; И. Зариньш. *Удовлетворенность семейной жизнью и факторы потенциальной устойчивости брака*, в сб. *Факторы и мотивы демографического поведения*. Рига, 1984.

Сравнили сме също нашите данни с изследванията на чешкия автор Карел Витек, публикувани в труда му: Karel Vitek. *Problemy manzelske rovnoviny*. Praha, 1985.

Направили сме продължително и внимателно проучване на американската литература започвайки с Ернст Бърджес и Уилям Гуд. За да не претрупваме текста с множество цитирани съчинения, посочваме следните обзорни работи, които имат най-голяма информационна стойност: E. W. Burgess and Jvr. Cotrell. *Predicting succes or Failure in Marriage*. N. Y. 1939; E. W. Burgess and H. J. Locke. *The Family*. N. Y. 1953; William J. Goode. *Family Disorganisation*. In: *Contemporary Social Problems*. Ed. by Robert A. Nisbet. N. Y. 1961; Jessie Bernard. *The Future of Marriage*. N. Y. 1972; Jra L. Reiss. *Family Systems in America*. Jlinois, 1976; Willim M. Kephart. *The Family, Society and the Individual*, Boston, 1977; Paul Glick and Arthur Norton. *Number, Timing and Duration of Marriages and Divorces in the United States*: June, 1975; U. S. Bureau of the Census Current Population Reports, Series P-20, No 297, 1976; Robert A., Lewis and Graham L. Spanier. *Theorizing about The Quality and Stability of Marriage*. In: *Contemporary Theories about the Family*. Ed. by Wesly R. Burr, Reuben Hill, F. Ivan Nye, Ira L. Reiss. N. Y. 1979; Haas.L. *Role sharing couples; A Study of egalitarian marriages*. In: *Family Relations*,

- самостоятелния (непринуден от външни лица или особени обстоятелства) избор на брачен партньор;
- одобрението на избора на брачния партньор от родителите на съпрузите;
- продължителността на предбрачното познатство;
- сходствата в характерите на брачните партньори;
- високата степен на задоволяване на емоционалните, сексуалните и духовните потребности на брачните партньори чрез брака;
- взаимната поддръжка на социалната реализация на брачните партньори в областта на професионалния труд и обществения живот;
- равномерното разпределение на задълженията на съпрузите при изпълнението на функциите на брака и особено при организацията на всекидневния бит и отглеждането на децата;
- еднаквият статус на съпрузите в брака;
- успешната професионална реализация на съпрузите;
- положителните емоционални отношения с родителите на съпрузите;
- разумно ограничените предбрачни сексуални връзки на съпрузите.

Всички познати ни изследвания установяват, че пристрастието на единия или двамата съпрузи към алкохола е специфичен проблем на брачната стабилност.

Изобщо, всички познати ни изследвания общо взето потвърждават нашите данни за мотивите на развода. Данните на нашите изследвания не се потвърждават в следните аспекти:

- за разлика от нас доста задгранични автори оценяват предбрачната бременност на съпругата като неблагоприятна за брачната стабилност предпоставка;
- за разлика от нас доста автори оценяват, че социалния произход, социалната принадлежност и образованието на съпрузите са фактор на брачната стабилност, а различията в тези характеристики на съпрузите – особено неблагоприятен фактор.

Тези сравнения дават основание да се предположи, че и в постсоциалистическото общество, което ще има много сродни черти с обществата в Западна Европа и Северна Америка, бракът у нас ще се подчинява с голяма вероятност на установените в настоящата работа закономерности.

**Трето.** Съвременният брак у нас е поставен пред тежки и общо взето нови изпитания. Ако разгледаме установените причини на развода в светлината на тенденциите, развиващи се в европейската семейно-брачна традиция, можем да очакваме по-нататъшно увеличаване на тоталния коефициент на ежегодно прекратяваните бракове. Не е сигурно обаче, че тази е единствената перспектива. Възможно е и стабилизирането на бракоразводността около достигнатото равнище или дори спадане на вълната, но при условие, че обществото организира подходяща социална политика.

Трябва да се знае, че в самата природа на брака е заложена способност да променя стабилността си. В началните периоди на развитието си човечеството е извървяло пътя от много нестабилен към много стабилен брак. В по-ново време редица арабски народи и Япония след широко разпространение на бракоразводността постигнаха относително удовлетворително увеличаване на коефициента на запазващите се бракове.

**Четвърто.** Съвременният брак функционира в условия, които повишават стремежа на индивида към автономия в личния живот и същевременно увеличават социалните средства за устояването ѝ. Именно поради това стабилността на този брак зависи – както показва анализа на факторите и на мотивите на развода – преди всичко от успеха, с който бракът задоволява потребностите на личността.

Следователно сега и в обозримото бъдеще съдбата на брака ще се определя главно от способността на съпрузите да бъдат необходими един на друг в рамките на съвременната култура на общуването между двата пола, в системата на едно взаимодействие, което се съобразява с индивидуалните интереси и претенции на партньора.

---

29. 1980.N 3; Charlin A. J. Marriage, divorce, remariage. Cambridge: Harvard University Press, 1981; Contemporary Families and Alternative Lifestyles. Ed. by Eleanor D. Macklin and Roger H. Rubin. Beverly Hills. 1983; Thomas S., K. A. Brecht and P. White. Determinants of marital quality in dual-career couple. Family Relations, 33. 1984.N 4; Kathleen Gerson. No Men's Land: Men's Changing Commitments to Family and Work. N. Y. 1993; Heleh J. Rascke. Divorce. In: Handbook of Marriage and the Family. Ed. by Marvin B. Sussman and Suzanne K. Steinmetz. N. Y. 1989.

Английска литература: Divorce in Europ. Ed by Robert Chester. Leiden. 1977; Barbara Thorne and Jean Collard. Who Divorces? London. 1979; Jacquelin Burgoyne, Roger Ormrode, Martin Richards. Divorce Matters. London. 1987; М. Аргайл, М. Хендерсън. Анатомия на човешките отношения, София, 1989.

## СЕДМА ЧАСТ

### ИЗНЕВЯРАТА

Изневярата в брака би могла да бъде нарушение на “вярност”, когато и където вярността е задължително условие на брака. А кога и къде тя е такава?

Според морала и обичайното право на старите земеделски общества и специално според старото българско обичайно право брачната вярност е задължителна и за двамата съпрузи. Според римското право – само за съпругата. Според традиционния морал на народите от европейската културна традиция повече за съпругата, отколкото за съпруга. Според буржоазните законодателства от най-новото време – за двамата съпрузи. Според законите на романтичната любов – еднакво строго за двамата партньори. Според постулатите на “сексуалната революция” – за никого. Според рационални концепции на някои наши съвременници – само за тези съпрузи, които са се споразумели, че обезателно ще си бъдат верни, тъй като е възможно и обратното споразумение.

Днес в България няма утвърдена всеобща норма според реално съществуващия морал. Това се вижда от някои изследвания, за които ще стане дума.

В какво може да се изрази нарушението на брачната вярност, ако приемем, че тя е задължителна за някого? Какви са индикаторите? Чувството към някой трети? Поглед или усмивка към този трети? Тайно, неманифестирано желание за каквото и да е род близост с него? Или ясно изразено желание за близост? Или реализирана близост? Всякаква реализирана близост или само определена разновидност?

Поети, белетристи и моралисти са изразходвали морета от мастило на тази тема, но до консенсус не се е стигнало. Някой е утвърждавал, че вярността може да бъде потъпкана единствено с реализирана сексуална връзка с третия. Според други достатъчна е тайна среща, на която са разменени само няколко думи. Не са малко онези, които смятат, че над вярността се извършва по-страшно покушение чрез въображението, отколкото чрез действителна банална история в леглото.... Общо взето безконечно може да се размишлява по въпроса в литературата. Юриспруденцията и особено правоприлагането обаче няма как да си разрешат този разкош. Съдът трябва да е наясно какво се осъжда, когато взима решение. И тъй като според редица законодателни системи изневярата е едно от най-сериозните брачни провинения, в правните доктрини тя е точно формулирана. Между впрочем до точност не се е стигало толкова лесно и е станало нужда да се въведе терминът прелюбодееяние (adulterium).

В българския тълковен речник четем: *Прелюбодееяние: 1. Извънбрачно полово сношение; 2. Нарушение на съпружеската вярност от мъжа и жената.* Следователно, нарушението на съпружеската вярност има за предметно съдържание извънбрачно полово сношение.

Повечето трудове по семейно право защитават същото становище. За да не привеждаме цитати от много източници, ще посочим само известния Речник на правните науки на Давид М. Уолкър, където четем: *Прелюбодееяние (adultery). Доброволно сексуално общуване на женено лице с лице от другия пол, женено или не, което не е негово (нейна) съпруг/а по времето на съществуването на брака.*<sup>1</sup> При това положение налагаме ограничения и се опитваме да проверим какво е отношението на съвременните българи към така определената изневяра, т.е. към прелюбодееянето. Нашето изследване показва, че е налице разнообразие в подхода към проблема, но все пак преобладава нетърпимостта към прелюбодееянето, особено сред семейните лица и най-често сред мъжете.

Табл.112

| БИХТЕ ЛИ ПРИЕЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА ИМА СЕКСУАЛНИ ВРЪЗКИ ИЗВЪН БРАКА ВИ ? (в %) |              |      |                |      |
|------------------------------------------------------------------------------|--------------|------|----------------|------|
|                                                                              | Семейни лица |      | Несемейни лица |      |
|                                                                              | Жени         | Мъже | Жени           | Мъже |
| В никакъв случай                                                             | 80           | 92   | 65             | 80   |
| Зависи какви са връзките (с кого)                                            | 11           | 4    | 16             | 10   |
| Други неща са по-важни                                                       | 8            | 4    | 11             | 5    |
| Не разсъждавам по въпроса                                                    | 1            | 0    | 8              | 5    |

<sup>1</sup> The Oxford companion to Law by David M. Wolker. Oxford. 1980.

В рамките на ЕСИ “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) този въпрос бе зададен в по-различна редакция. Дали поради това различие или защото тогава бяха анкетирани млади хора от голям и специфичен град, но в отговорите имаше по-голяма толерантност.

Табл.113

| БИХТЕ ЛИ ПРИЕЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА ИМА<br>ЛЮБОВНИ ВРЪЗКИ ИЗВЪН БРАКА ? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                            | Жени | Мъже |
| Държа да няма                                                              | 68   | 73   |
| Зависи какви са                                                            | 23   | 20   |
| За мен това няма значение                                                  | 3    | 3    |
| Не мога да преценя                                                         | 6    | 4    |

В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) бе зададен въпрос, който свързваше прелюбодеянието с развода. Получените резултати потвърждават, че към края на века българите проявяват различия, когато преценяват значението на извънбрачния секс за благополучието на брака. В това изследване са анкетирани млади хора, поради което и те са проявили по-голяма толерантност по изучавания проблем. Понеже въпросът е зададен “по принцип” и освен това е обвързан с евентуално разрушаване на брачните съюзи, явно запитаните са сметнали за необходимо да бъдат по-предпазливи. Представяме данните за жените и мъжете със запазен брак, както и за тези, които са се развели.

Табл.114

| АКО НЯКОЙ ОТ СЪПРУЗИТЕ ПОДДЪРЖА ИЗВЪНБРАЧНИ ПОЛОВИ ВРЪЗКИ,<br>БРАКЪТ ТРЯБВА ЛИ ДА СЕ ПРЕКРАТИ С РАЗВОД ? (в %) |                  |      |                    |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|------|--------------------|------|
|                                                                                                                | Запазени бракове |      | Прекратени бракове |      |
|                                                                                                                | Жени             | Мъже | Жени               | Мъже |
| Да, при всички случаи                                                                                          | 25               | 35   | 26                 | 42   |
| Зависи какви са извънбрачните връзки                                                                           | 33               | 26   | 32                 | 25   |
| Това не е сериозна причина за развод                                                                           | 20               | 19   | 25                 | 20   |
| Не мога да преценя                                                                                             | 22               | 20   | 17                 | 13   |

Данните, с които разполагаме показват, че изневярата създава тежки проблеми и на съвременните брачни отношения, макар че е възможно тези проблеми да се преодоляват в името на спасяването на брака. Патриархалният морал владее безусловно обширни територии, въпреки, че “сексуалната революция” вече се извърши и независимо от факта, че либерализацията на добрачните сексуални отношения е утвърдена характеристика на нашето общество.

Всички използвани в анализа изследвания показват същевременно, че не малко жени и мъже са склонни да оневинят, простят или просто пренебрегват някои разновидности на извънбрачните връзки, но осъждат други разновидности. Техният отговор е “Зависи какви са връзките”. Опитавме се в отделни интервюта да разберем какво се опрощава и какво се укорява, но успяхме да установим, че общо взето колкото са хората, толкова са и вижданията. Не са малко и тези наши съвременници, за които паралелната на брака връзка не е брачно провинение. Остава още една категория – не малка част жени и мъже, които нямат мнение по въпроса. Логично е все пак да ги квалифицираме като по-скоро толерантни към изневярата или поне към някои нейни разновидности.

Струва ни се, че сега става ясно защо по-горе посочихме, че според реално съществуващия днес морал у нас няма утвърдена всеобща норма за брачната вярност. Възгледите варират от категорично осъждане на прелюбодеянието до изключване на това понятие от моралното съзнание. Подобно е положението във всички страни с европейска семейно-брачна система. “Нагласите към извънбрачния секс са по-консервативни, отколкото реалното поведение” – казва Елианор Маклин.<sup>2</sup> До такъв извод води и обширното изследване по въпроса на Анет Лаусън.<sup>3</sup>

Така отново се налага да се върнем към въпроса за дефиниране на изневярата. Ние приемаме, че **изневярата е това нарушение на брака, което всеки съпруг оценява като нарушение съобразно собственото си морално съзнание.** Дефиницията би била по-изискана, ако приемем, че изневярата е онова нарушение на брака, което **съпрузите по взаимно съгласие оценяват като нарушение.** Работата обаче е

<sup>2</sup> Eleanor D. Macklin. *Nontraditional marriages*. In. Handbook of Marriage and Family. Ed. by Marvin B. Sussman and Suzan K. Steinmetz. N.Y., 1989.

<sup>3</sup> Annette Lawson. *Adultery: an analysis of love and betrayal*. Oxford. 1989.

там, че бракът е договор, в който не са вписани стриктно всички права и задължения, с всичките им характерни признаци. И след като той стане реално взаимоотношение, както по въпроса за изневярата, така и по всички други се развива процес на непрекъснато изясняване на това “какво е предполагал единият партньор” и “какво е подразбрал другият”. Бракът е твърде сложна действителност и за да съществува продължително, той трябва да има възможност да се саморегулира. (Най-жизнени са саморегулиращите се системи.) Затова дори и най-строгите брачни нормативи в рамките на най-общия регламент предоставят на жената и на мъжа сами да определят до подробности конкретното предметно съдържание на своята солидарност, емоции, сплотеност.

Съвременните брачни законодателства, в това число и нашето, предпоставят подчертана гъвкавост в саморегулирането на взаимовръзките на конкретните брачни двойки. В “Семейния кодекс” не са вписани изрично нито терминът “изневяра”, нито терминът “прелюбодеяние”. Вписана е обаче вярността като задължителна основа на съпругеския съюз. (чл.15: “Отношенията между съпрузите се изграждат на основата на взаимно уважение, общи грижи за семейството, разбирателство и вярност”.) А изневярата или съответно прелюбодеянието не се разглеждат от действащия у нас закон като задължителни за съда основания за прекратяване на брака, тъй като – както вече посочихме в Шеста част “Разводът” – у нас вече не е в сила така наречената “система на абсолютни основания за развод”. На практика – както личи от съдебната статистика – нашият съд все пак често се произнася, че “бракът е изпразнен от съдържание”, защото в съдебното заседание е било доказано нарушение на брачната вярност.

В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) бе направен контент-анализ на документите на бракоразводните дела на всички бивши брачни двойки, попаднали в репрезентативната извадка. Оказа се, че през наблюдаваната в изследването година съдът е взел решение за развод на млади съпрузи в 22% от случаите поради изневяра на младата жена и в 19% от случаите поради изневяра на младия мъж. Изневярата е най-често срещаният тип брачно провинение на младите жени и третият по разпространение тип брачно провинение на младите мъже, които съдът е имал предвид. (Първите две според разпространението си брачни провинения на мъжете са грубост към съпругата – в 50% от случаите и пиянство – в 30% от случаите.) В исковите молби на съпрузите до съда положението с мотивите за развод е малко по-различно, но общо взето и там “изневярата” заема почетно място. В исковите молби изневярата на жената е посочена като брачно провинение на трето място по честота, а изневярата, обявена като брачно провинение на мъжа – на пето място.

Предвид възможните бракоразводни стратегии в програмата на ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) бяха заложени различни възможности за събиране на информация за брачната изневяра, освен контент-анализа на бракоразводните дела. Тя бе проучена още като предмет на съпругески конфликт в запазен и в прекратения брак, като мотив за потенциален развод (на сериозно желание за развод у съпрузите, което обаче не е стигнало до предприемане на действия за откриване на съдебен процес) и като мотив за развода на реално развелите се съпрузи, посочен от самите тях в изследването.

Първо представяме данните за съпругеските конфликти поради изневери.

Табл.115

| ИМАТЕ ЛИ СЕРИОЗНИ КОНФЛИКТИ, СВЪРЗАНИ С ИЗНЕВЕРИ ? <sup>4</sup> (в %) |                  |      |                    |      |
|-----------------------------------------------------------------------|------------------|------|--------------------|------|
|                                                                       | Запазени бракове |      | Прекратени бракове |      |
|                                                                       | Жени             | Мъже | Жени               | Мъже |
| Да, съпругът/а ми изневерява                                          | 5                | 1    | 43                 | 34   |
| Да, аз изневерявам на съпруга/та си                                   | 1                | 4    | 4                  | 7    |
| Да, и двамата си изневеряваме                                         | 1                | 2    | 6                  | 13   |
| Нямаме такива конфликти                                               | 92               | 92   | 45                 | 45   |
| Неотговорили                                                          | 1                | 1    | 2                  | 1    |

Да разгледаме най-напред информацията за запазените бракове. Както според жените, така и според мъжете конфликти за изневери има само в 8% от младите брачни двойки. По-често изневеряват мъжете, по-рядко жените, по-рядко също така едновременно и двамата.

Когато споменахме пред колеги тези данни те се усъмниха: “Излъгали са Ви”. Социолозите обаче не бива да реагират толкова бързо. Проумяването на социологическата информация изисква внимателни размишления. Наистина можем да допуснем, че днес много повече семейни жени и мъже имат извънбрачни връзки. Възможно е обаче в съответствие с установените по-горе възгледи, повечето от “ошетените” партньори да не квалифицират тези връзки като изневяра. Или пък, дори да ги квалифицират

<sup>4</sup> За разведените въпросът имаше редакция: “Имахте ли сериозни конфликти, свързани с изневери по време на брачния Ви живот?”

като изневеря, не им придават голямо значение, че да се главоболят с кавги и разпавии. Възможно е някои да изживяват изневярата в гордо мълчание и да не дават вид, че знаят нещо.

Така че, напълно реално е **конфликтите за изневери**, а не самите изневери да не се срещат често. Поради това социолозите на брака и семейството трябва да прилагат различни методики на събиране на данни, докато стигнат до истината. В случая истината постепенно ще се очертае.

В нашето изследване от 1994/97, както и в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984) и “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) установихме с каква енергия се проявява всеки клас конфликти. Както се вижда от *Табл.98*, според силата на енергията си конфликтите за изневеря заемат сред жените първо място, а сред мъжете – осмо.

От ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984), според информацията на жените конфликтите за изневери имат най-висок коефициент на енергия и заемат първо място по този признак сред всички други наблюдавани класове конфликти. Според информацията на мъжете конфликтите за изневери имат също много висок коефициент на енергия и заемат второ място. В ЕСИ “Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна” (1989) се получиха сходни резултати.

Следователно, **конфликтите за изневери, когато се разразяват в съвременния брак, са много тежки, силни, разрушителни**. Или пък **съпрузите се решават да дадат информация в социологическите проучвания, когато те са много тежки, силни, разрушителни**. Каквато и да е истината, важното е, че сме потвърдили едно важно обстоятелство – **в съвременния брак се срещат тежки, силни, разрушителни конфликти за изневери**.

Каква е връзката между изневярата и потенциалния развод ?

В нашето изследване от 1994/97, както и в цитираните предходни изследвания от 1984 и 1989, повечето от жените и мъжете, които имат конфликти за изневери, нямат желание за развод по тази причина. Следователно някакъв дял от извънбрачните връзки, макар и да предизвикват недоволство, не водят непременно дори до помисъл за раздяла. Да запомним това обстоятелство, ще се върнем към него.

Общо взето, както вече посочихме, изневярата се среща рядко като мотив за потенциалния развод.

Отново поглед да обърнем към *Табл.115*. Тя показва, че както според разведените жени, така и според разведените мъже в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984), конфликти за изневери е имало в половината от случаите, докато те са съществували. Ако съдим по това връзката между изневярата и развода започва да изглежда твърде сериозна. Става ясно, че тези, които в края на краищата се развеждат, много често преди това са имали такива конфликти.

След като установяваме в ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984), че половината от разведените жени и мъже дават информация, че този клас конфликти е разтърсвал брака им докато той е съществувал, научаваме, че като мотив за фактически развод в изследването той е посочен от 33% от жените и 36% от мъжете. Следователно и при браковете, които стигат до развод, пак не във всички случаи конфликтът за изневери се включва в мотивите за този развод.

Можем да направим едно твърде важно заключение: **бракът може да устои на конфликта за изневярата и не всеки конфликт за изневеря води до развод**.

Казахме по-рано, че според данните от ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984), в общата съвкупност на исковите молби на жените до съда изневярата на съпруга заема пето място по честота на посочването ѝ като мотив за развод. В анкетните карти, попълнени от същите жени, изневярата заема 12 място по честота на посочване сред другите мотиви. В общата съвкупност на исковите молби на мъжете до съда изневярата на съпругата заема трето място по честота на посочването ѝ като мотив за развод. В анкетните карти, попълнени от същите мъже, изневярата заема четвърто място по честота на посочване сред другите мотиви. Може да се направи извод, че за жените реално са много по-значими други брачни провинения, но изневярата се посочва в исковите молби до съда по-често от стратегически съображения. За мъжете по всяка вероятност изневярата като мотив за развод е толкова значима, колкото изглежда и според исковите молби до съда.

И все пак нека се запитаем: защо съвременните съпрузи относително по-често имат конфликти за изневери, а по-рядко се развеждат заради изневери?

Можем да отговорим само с хипотеза, защото не разполагаме с повече данни: възможно е някаква много непоносима разновидност на изневярата да предизвиква реалния развод. Тук е важно да припомним, че в много случаи съпрузите не конфликтуват само по един повод и рядко се развеждат само по един мотив. В ЕСИ “Стабилност на младежкия брак” (1984), от всички разведени жени, които дадоха информация, че са включили изневярата като мотив за развод пред съда, само 14% заявиха, че са се развели единствено заради изневярата на съпруга си. От всички разведени мъже, които дадоха информация, че са включили изневярата като мотив за развод пред съда, едва 22% заявиха, че са се развели единствено заради изневярата на съпругата си. Важно е с какви други конфликти ще се преплете нарушението на брачната вярност, за да доведе до раздяла на съпрузите.

Но все пак срещат се и съпрузи, които се развеждат само заради изневяра. Както и до ден днешен се срещат жени и мъже, които се убиват един друг заради изневери.

Не може да се прецени, цялата значимост на проблема, ако не се вземе предвид обстоятелството, че в съвременния брак е твърде разпространена ревността. Според данните на всички изследвания, извършени у нас, **ревността по-често вдига тревога, отколкото изневярата**. Може би разбира се тя по-често се признава като повод за конфликт. Пак по данни на всички изследвания конфликтът от ревност не е толкова разрушителен, колкото конфликтът за изневяра (проявява се с по-слаба енергия).

Като мотив за потенциален, а не за реален развод ревността се среща неколнократно по-често от изневярата – според изследванията. Обратно, в исковите молби по бракоразводните дела този мотив се споменава относително рядко. Тези молби отразяват едно въздържане да са посочва ревността като мотив, защото съдът в практиката си относително рядко я приема като основание за прекратяване на брака.

Все пак ревността може да се прецени като много сериозен проблем на съвременния брак. Зад нея тъжно се крие призракът на изневярата, от която се страхуват. Тя подчертава значението на изневярата.

В съвременното морално съзнание се срещат, както видяхме, различни подходи към изневярата. Поради това никой не е гарантиран, че непременно може да се споразумее с партньора си за “единна платформа”. Обобщената картина, нарисувана от данните и от житейските наблюдения, е една пълна бъркотия от понятия, преживявания и постъпки. Някой смята, че проблемът “изневяра” не съществува, защото обратното – има непостоянство, дифузност, плурализъм и др. под. в любовта. Изневярата трябвало да се приеме разумно и точка! Друг ревнува с повод и без повод, дори вади нож, стреля, трови. Трети умерено призовава, когато любовта в брака си отиде, да се приеме “мирът в къщи и любовта навън”. Четвърти изобщо е против “любовта в къщи”. Пети великодушно най-напред прощава извънбрачните игри, после страстно си отмъщава, после страда и накрая смирено моли “да бъде разбран”. Шести безхарактерно хленчи както пред съпругата, така и пред любовницата. Седми е непримирим и профилактично, и de facto. Осми...

Беше изречено: “Ако е нравствен само основаният на любов брак, то остава нравствен само оня, в който любовта продължава да съществува”. От това съждение следва: “За да няма изневяра, не бива да съществува бракът, в който любовта е изчезнала”. Но кой знае?! Няма формулировка, която е в състояние да предвиди всички възможни казуси. А ако другият партньор по много важни причини не желае прекратяване на брака? Ако бракът не бива да се прекратява заради децата? Ако любовта към партньора е изчезнала, но “новата” любов не е чак толкова привлекателна? Ако собствената изневяра всъщност не отдалечава от брачния другар? Ако са прави романтиците, че любовта и върността вървят ръка за ръка? Въпроси, въпроси..., варианти, варианти...

"Щом се променя институцията на брака, би трябвало да се променят и секретните правила на изневярата – неговата сенчеста страна – в качеството е на скрит, подобен на мафията институт на отклоняващото се поведение" – казва Анет Лаусън. Същността на промяната, според нея, се състои в това, че докато в древността и средновековието изневярата е привилегия на мъжа и е предимно въпрос на сексуално влечение, след това с появата на романтичната любов тя влезе и в живота на жената като бунт срещу неблагоприятията на брака, като себеутвърждаване на освободената от предразсъдъци личност, днес тя битува с различни форми на проявление. Постепенно се изоставят красивите приказки на романтизма и тя става по-делнична и обикновена. Същевременно изневярата все повече се обвързва с любовта. Разпространението на извънбрачния секс сред жените е своеобразна маскулинизация на женското поведение. Но протича и обратен процес – изневярата на жените по-често не е чисто сексуално влечение, а и любов, която се предава и на мъжете. Така **жените феминизират изневярата**.

"Освен това – подчертава Анет Лаусън – културните и структурните промени в позициите на жените като съпруги и майки и като хора със собствена професионална работа едва ли ще позволят и за в бъдеще такава свобода в брачните отношения, която при всички случаи остава безнаказана".<sup>5</sup>

Може би най-важно от всичко е все пак да съобразим, че бракът продължава да съществува като разпространена форма на съвместен живот на жената и мъжа. При това положение всеки, който се обвързва в брак има задължението да бъде почтен към партньора си. Както всъщност трябва да бъде почтен във всичките си останали социални взаимоотношения.

<sup>5</sup> Annette Lawson. *Adultery: an analysis of love and betrayal*. Oxford. 1989.

ОСМА ЧАСТ

ПОЯВА И РАЗВИТИЕ  
НА НЕТРАДИЦИОННИ  
БРАЧНИ ФОРМИ

СВЕТОВНИ ТЕНДЕНЦИИ

VIII.1. ФАКТОРЪТ “СЕКСУАЛНА РЕВОЛЮЦИЯ”

За “Сексуална революция” бе провъзгласен процесът на бързи изменения в сексуалните отношения в развитите страни с европейска семейно-брачна система. Той протече приблизително в границите на периода 1965-1970. Измененията се развиха в три посоки:

1. Отслабна силно регулативната функция на брака по отношение на сексуалния живот, той откровено и категорично престана да се третира като монопол на брака;
2. Появиха се опити да се създадат алтернативни на законния моногамен брак брачни съюзи и алтернативни на семейството стилове на живот;
3. Част от младите поколения възприе нов сексуален морал.

Новият **сексуален морал** се изгражда върху основата на следните няколко постулата:

- **физическото** привличане се утвърждава като ключова мотивация на сексуалните отношения, независима от емоционалните връзки и игнорираща личността на сексуалния партньор;
- одобрява се само **хедонистичната** ориентация в сексуалното поведение, т.е. то намира своето оправдание единствено в чисто сексуалното наслаждение;
- допуска се **многобройност** на едновременно или последователни сексуални партньори;
- допуска се **многовариантност** на сексуалното партньорство;
- премахва се **двойствеността** на половия морал, той се провъзгласява като всеобщ за жените и мъжете;
- сексът се **освобождава** от задължения и отговорности между партньорите.

Съществува представа, че “класическата” страна на сексуалната революция са Съединените американски щати, но някои присъщи на този процес форми на взаимоотношения между сексуалните партньори се появиха най-напред и имат най-голямо разпространение в Швеция и Дания.

Не малко автори оцениха “сексуалната революция” твърде прибързано като етап на отдавна предсказваното изчезване на монопола на моногамния брак и на семейството. Като ярък пример в това отношение могат да се посочат докладите на редица автори, участвали в Лондонския симпозиум за бъдещето на брака, организиран от фондацията Циба, който се състоя през 1970. Обобщавайки дискусиата английският изследовател Алекс Комфорт определи основното в прогнозата за бъдещето като “многообразие в очакванията”. “Нарасне ли сексуалната свобода – каза Комфорт – вероятно ще излезем извън взаимоотношенията, които се наричат “семейство” и ще попаднем в едно много по-широко поле на човешките отношения... Ние няма да се движим по посока на моногамия, полигамия или друга някаква “гамия”, а по-скоро те ще съществуват една до друга и ще бъдат търпени”.<sup>1</sup>

“Многообразието в очакванията” се подкрепи като теза от редица автори, както в научната, така и в научно-фантастичната литература. То беше обрисувано подробно например в специална глава на нашумялата книга на американския футуролог Алвин Тофлър “Шокът на бъдещето”.<sup>2</sup> Описани са няколко експериментирани от младите поколения сексуални партньорства, които – предполага се – дават представа за пантагамията<sup>3</sup> или както се изразяват някои за брачния плурализъм на бъдещето, а именно:

**Неузаконено съжителство** (cohabitation) - сексуално общуване без юридически брак, съвместно с общо домакинство в общ дом.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Alex Comfort. Hat die Familie noch eine Zukunft (Schlussbemerkingen), Munchen, 1971.

<sup>2</sup> Alvin Toffler. Future Shock. (chapter eleven “The Fractured Family”) N.Y., 1970.

<sup>3</sup> “Пантагамия” — термин, означаващ всебрачие, т.е. едновременно наличие на всякакви брачни форми, употребен от руския социолог Сергей Громан в книгата “Всебрачие будущего”. СПб, 1903.

<sup>4</sup> Наричат го още consensual union (консенсуален съюз, съюз по споразумение).

**Полигамия** (многобрачие) - в двата е варианта: полигиния (многоженство) и полиандрия (многомъжество).

**Серийна полигамия** (Serial polygamy) - последователна смяна на законните брачни партньори, в рамките на която бракът обвързва една жена и един мъж, но не пожизнено, а временно, като в течение на живота си индивидът сключва брак няколко пъти.<sup>5</sup>

**Интимна мрежа или интимно приятелство** (intimate network) - определя се като храст или верига от семейства, които запазват отделни домакинства и семейна идентичност, но са свързани с интимни отношения помежду си, като сексуалните отношения между мъжете и жените от различните двойки са приемливи, без да са задължителни.

**Сунинг** (Swinging) - доброволна временна размяна на партньорите между две или повече брачни двойки или периодически срещи с развлекателна цел.

**Групов брак** (Group marriage) - егалитарен брак, в който група от няколко индивида от всеки пол функционира като семейство, споделяйки в комуна сексуална и междуличностна интимност.<sup>6</sup>

“Сексуалната революция” бе породена от много причини, някои от които не са свързани непосредствено помежду си, а са се развили паралелно във времето.

Трябва да отбележим, че между авторите има спор дали да се говори за сексуална революция или за един продължителен процес на либерализация на сексуалните отношения, т.е. на освобождаването им от строгия регламент на патриархалната моногамна брачна система, допускаща официално сексуални връзки само в рамките на моногамния брак (задължително или най-малкото желателно пожизнен) и забраняваща извънбрачни и предбрачни сексуални контакти. Първата голяма вълна на тази либерализация бе отбелязана в САЩ и Европа след Първата световна война, втората – както вече казахме – между шестдесетте и седемдесетте години, а промеждутъчният период бе време на консолидация на първите бързи промени. Айра Рейс обръща внимание, че тези два периода имат нещо общо.

“Това бяха времена – пише авторът – на много бързи социални изменения във всички наши институции. Измененията в сексуалната сфера бяха просто една важна част от всеобщата социална промяна. В първия ранен период промяната беше по посока на модерното индустриално общество с неговия фокус върху производството на блага и услуги...

Вторият период (1965-1970) беше време на промяна по посока към постиндустриалното общество, т.е. обществото в което фокусът се премести от усилията за производство на задоволителни количества към изискването за справедливо разпределение на произведените блага.

Борбата за узаконяване гражданските права на негрите и борбата за освобождение на жената, които бяха така видими в началото на 60-те години, бяха рождените сигнали на този нов тип постиндустриално общество. Бихме могли да допуснем, че непопулярността на вьетнамската война ни помогна да се ускорят измененията, защото тя съдейства милиони хора от Америка да осъзнаят факта, че има грешки в милитаристичните операции на нашата страна. Това беше стъпка, която ни приближи към търсенето на грешки и в други аспекти на нашия стил на живот, които биха могли да се променят. В съответствие с това осъзнаване нашите сексуални, религиозни и политически обичаи бяха подложени на сериозна проверка”.<sup>7</sup>

Д.Рисмен и Б.Морс смятат, че сексуалната революция е реакция на индивида срещу стандартизацията на жизнената съдба на хората в съвременното индустриално общество, протест срещу конформизма и ценностите на това общество, демонстрация на “неприемане” на това общество. Протестиращите млади хора се надяват, че сексът е “последната граница”, където те биха могли да развият или запазят своята индивидуалност, че в сферата на свободните сексуални отношения могат да постигнат свобода на поведението, която е непостижима във всички други области на живота.<sup>8</sup>

Редица автори включват в предпоставките на сексуалната революция краха на романтичната любов, която според тях е донесла само разочарования, т.е. оказала се е неспособна да просъществува продължително в сферата на брачните отношения. Неуспехът е се обяснява от някои с несъвместимостта с функциите на буржоазния брак, а от други – с концепцията за дифузността на любовта.

Концепцията за дифузността на любовта (която не е нова) изхожда от разбирането, че основните потребности на индивида от интимност не могат да бъдат задоволени само от единствен друг индивид, а от много индивиди. Според нея любовта е положително чувство, което можем да имаме по отношение на няколко индивиди от противоположния пол.

<sup>5</sup> Някои предпочитат да употребяват за същата форма термина серийна моногамия (serial monogamy).

<sup>6</sup> Лари и Джоан Константин предпочитат термина многостранен брак (multilateral marriage).

<sup>7</sup> Ira L. Reiss. *Family Systems in America*. Hinsdale, Illinois. 1976. p.183.

<sup>8</sup> D. Reisman. *The Lonely Crowd*. New Haven. 1961; B. Morse. *The Sexual Revolution*. Derby, Conn. 1962.

Настоящата работа няма за цел да изгради самостоятелно становище за причините на “сексуалната революция”, нито дори да систематизира анализите на други автори. Ще се задоволим с един опит да маркираме най-съществените от тях.

Измененията в сексуалния морал, започнали от края на Първата световна война, които се разпространява широко през средата на 60-те години, могат да се определят по-точно като **либерализация** на сексуалните отношения. Това, което наричат “сексуална революция” е само един от потоците на тази вълна, по-точно онзи поток, който обосновава идеологически и практикува фактически описания по-горе сексуален морал на “**секс заради секс**”. Либерализацията на сексуалните отношения обхваща и други потоци, които са свързани също с възприемането на по-голяма свобода в предбрачните сексуални отношения, но на основата на емоционално привличане; на другарство, ориентирано към личностните качества на партньора; към сътрудничество и взаимопомощ в социалното и духовно израстване.

Най-сетне либерализацията на сексуалните отношения обхваща и млади хора, които изграждат връзките си с другия пол върху неясни и за самите тях принципи и непрекъснато се колебаят във възгледите и поведението си.

Най-дълбоката причина за либерализацията на сексуалните отношения е индустриализацията на производството и свързаното с този процес отмиране на патриархалното частнособственическо земеделско и занаятчийско семейство, както и семейството на дребния търговец и дребния собственик на предприятие за услуги, т.е. на семейството, което е същевременно производствена единица, функционираща в рамките на кооперацията на труда на неговите членове.

Семействата, които са производствени частно-собственически единици могат да просъществуват само в условията на ограничаването на “текучеството на кадрите”, т.е. на трудоспособните им членове.

По-свободното сексуално поведение на съпрузите, допускащо извънбрачни връзки, поражда сериозни опасности за този тип семейство, тъй като може да стане причина за прекратяване на брака, а заедно с това и на икономическите отношения между съпрузите, за дезорганизация на производствения процес и за раздробяване на средствата за производство при делба на имуществото между съпрузите.

При по-свободното предбрачно и извънбрачно сексуално поведение, освен това, няма сигурност в произхода на децата по бащина линия. А в условията на една икономика, основана на семейното стопанство, в която мъжът е по-силната в социално отношение фигура, сигурността в бащинството е жизнен проблем. Бащата трябва да има спокойствието да работи със своите деца, т.е., че средствата за производство, които влизат в това наследство, няма да бъдат загубени за семейството чрез децата.

Строгийт регламент на моногамната патриархална брачна система се корени в определен тип икономика, идва в историята с нея и неминуемо изпада в криза заедно с нея. В индустриалното общество семейството вече не е производствена единица, стабилният брак не е необходимо условие на стабилната икономика и строгият регламент на сексуалните отношения не се налага по икономически съображения.

Втората основна причина за либерализацията на сексуалните отношения е въвличането на жените в съвременното обществено производство, утвърждаването на икономическата им независимост от семейството, която дава основа на претенция за равнопоставеност между двата пола във всички сфери на живота, включително и в сексуалното общуване.

В условията на тези промени човечеството неминуемо търси нови форми за взаимоотношения между двата пола. Но общата криза на капиталистическото общество, достигнала до остри социални противоречия и неминуем крах на буржоазните ценности се преплита с това търсене и го отклонява в нездрава посока. В средите на социално незрялата младеж, както в епохата на всяка новопоявила се социална промяна, се появява митотворчеството, т.е. заблудата за възможностите на едни или други средства (в случая “освободения секс”) да излекуват болестта или поне да я притъпят.

Паралелно с тези основни причини определена роля изигра противоречието между относително самостоятелното развитие на любовта като културен феномен и принципите, на които се основава капиталистическата икономика, заедно с цялата ѝ надстроечна система от социални отношения и ценности.

Романтичната любов, която изисква изграждане на сексуалната връзка в рамките на емоционалната обвързаност и многостранното сътрудничество на двама партньори, има своите етапи на развитие, които в последна сметка опират до развитието на икономиката, но имат своята относителна самостоятелност, свои собствени закономерности. В условията на буржоазното общество тя има определени предпоставки, но обществото като цяло е изградено по принципи, с които тя не може да се обвърже. Сама недостигнала степен на зрелост, при неадекватни социални условия романтичната любов действително е в състояние на криза, която поражда опита да бъде отречена.

Улесняващо “сексуалната революция” обстоятелство, но не и негова причина е появата на съвременните противозачатъчни средства, които дават възможност на жената да рискува по-малко с нежелателната бременност. Значението на тези средства за либерализация на сексуалното поведение силно се преувеличава от някои автори и дори се поставя на пръв план. Но срещу това тълкуване говори

дори и паракдоксалният факт, че паралелно с увеличаване на производството на противозачатъчни средства се увеличиха извънбрачните раждания, тъй като много от младите хора не умеят да си служат с тях или още не са помислили да прибегнат към тях.

Противозачатъчното средство може да улесни едно поведение, което е станало възможно при определени социални условия, но не може да го породят. То ще бъде примерно съвсем без значение за сексуалното поведение на жената в патриархалното земеделско частнособственическо общество, в което социалният ѝ статус се определя от семейната ѝ кариера и за нея е рискована не само извънбрачната бременност, но дори и лишения от сексуални компоненти близък контакт (а понякога и случаен бегъл контакт) с лице от другия пол.

Войните и специално вьетнамската война несъмнено имат принос в сексуалната революция, но това е принос на катализатор на протеста срещу съвременното общество, на стимулатор на движението за откриване на грешките и отхвърляне на негодните ценности.

## VIII.2. АЛТЕРНАТИВИ НА УЗАКОНЕНИЯ МОНОГАМЕН БРАК

Ако “сексуалната революция” беше толкова могъща, колкото се твърдеше в разгара ѝ, времето беше предостатъчно, за да се дестабилизира семейството до степен, която да се оцени като преход към изчезването му като всеобщо разпространена форма на съвместен живот, да се стесни силно моногамният брак и да се стигне до ерата на “пантагамията”. Какво обаче се получи?

Социолозите от САЩ, Скандинавските страни, Канада, Англия и Франция изследваха новите форми на сексуално общуване и стигнаха до следните заключения за “постиженията” на всяка една от тях.

### Полигамия

Полигамията се среща главно като полигиния (многоженство) и най-вече като триада, т.е. като съюз на един мъж с две жени. **Триадата** се оценява като рядко явление, като съюз на ексцентрики, който по правило е краткотраен.<sup>9</sup>

**Серийната полигамия** се практикува във всички развити страни и нейният индикатор е нарастването ръста на разводите.

Но ръстът на разводите дори и в страните, в които разводът е най-разпространен, няма за резултат масово въвличане на човека в многосериен брачен цикъл. Фактически серийната полигамия е ограничена в повечето случаи до повторен брак. Многократната серия е изключение, а изключения са съществували във всяко общество без да премахнат нормата. По-важно е, че повторният брак се оценява от редица американски изследователи като по-рискован, по-малко задоволяващ брачните партньори и по-нестабилен от първия брак. Отражението му върху личността на брачните партньори и на децата е съпроводено с редица стресове и неблагоприятия, които засега трудно се преодоляват.<sup>10</sup>

Пророците на серийната полигамия имат като много голям аргумент удължаването продължителността на живота и динамиката на съвременния живот, които предпоставят неравномерно развитие на съпрузите. “Ако любовта е продукт на споделено личностно израстване на партньорите и ние измерваме успеха на брака чрез степента, в която се проявява актуалното им състояние в развитието, то става възможно да направим строго и зловещо предсказване на бъдещето” – пише Тофлър. И по-нататък: “Възможно е да се докаже, даже в едно относително застояващо общество, че математическите шансове да се стигне до трудности са повече, отколкото двойката да постигне идеала на паралелния растеж. Шансовете обаче положително падат, когато темповете за изменени на обществото се ускоряват, както това става сега. В бързо развиващото се общество, в което много неща се изменят не веднъж, а по няколко пъти, когато всеки от съпрузите се издига и пада различно по икономическата и социалната скала, в което семейството отново и отново напуска един дом след друг, едно селище след друго, в което индивидът се придвижва все по-далеч от родителите си, все по-далеч от връзките на произхода си и по-далеч от традиционните ценности, почти чудо е двама души да се развият във всичко в съответни и сравнително еднакви темпове...”

Измененията в статистическите шансове на любовта обуславят високата бракоразводност и разделено живеене в повечето развити общества. Ускоряването на темповете на измененията и удължаването на живота още повече влошават тези темпове.”<sup>11</sup>

9

Jessie Bernard, op. cit.

10

Andrew Cherlin. *Remarriage as an Incomplete Institution*. American Journal of Sociology, Volume 84, Number 3. November, 1978.

Keneth N. Walker, Joy Rogers and Lilian Messinger. After divorce: a review, Journal, “Social Casework”. 1977. No 5, p.276-285.

11

Alvin Toffler. op. cit.

За сега обаче темповете на измененията и удължаването на живота имат като основен общ резултат удължаването на средната продължителност на брака, а не намаляването ѝ.

Нарастването на разводите е сложно явление, което се дължи на цял комплекс от причини, в които “измененията в статистическите шансове на любовта”, т.е. в шансовете за паралелно и еднакво развитие на двамата партньори са само един от твърде многото компоненти. Същевременно са налице нови и перспективни фактори, поради което твърде много и твърде сериозни изследователи са на друго мнение, а именно – че бракоразводността след известно време ще започне да намалява. Разводът е – твърди се – съпътстващо съвременния брак явление, а не признак на изчезването на моногамния брак и на семейството. Той е многозначен признак и едно от значенията му може да се оцени като признак на силата на съвременното семейство, а не като негова слабост. Защото бракоразводността се дължи и на обстоятелството, че съвременният човек е ориентиран към щастливо семейство и се развежда докато успее да попадне на подходящ партньор. И с времето, след като семейството ще се адаптира към мощните изменения и към условията на едно динамично общество, границите на развода силно ще се стеснят.<sup>12</sup>

Освен това авторите обвиняват законодателството (специално американското), че от една страна допуска много ранните бракове (които дават най-големия дял разводи), а от друга страна улеснява развода. Изказват се предположения, че при едно по-мъдро законодателство бракоразводността и сега не би била толкова голяма.<sup>13</sup>

### Интимна мрежа

Интимната мрежа явно е по-скоро проект, отколкото реалност или най-малкото много рядко явление, което “интимните другари” старателно прикриват пред странични лица. Основателят и първият директор на Центъра за изследване на новаторските стилове на живот в САЩ Джеймс Рейми подчертава, че в момента на проучването му изследователите не са имали точна представа за разпространението на интимната мрежа и са разполагали с много малко информация за същността ѝ. Според него ключовият компонент за дефиниране на интимното приятелство всъщност е допустимостта на сексуална интимност между включените в мрежата брачни двойки, а не реално практикуваната интимност. Сексуалната обвързаност не е първостепенно основание за приятелство между тях.

Той е помолил изследваните от него да подредят по важност целите и елементите на тяхното приятелство и те са поставили на първо място съвместните дейности в решаването на някои социални проблеми, обсъждането на въпроси, които ги интересуват, организирането на отдиха и взаимното подпомагане в професионалното развитие или бизнеса. Жените са подчертавали удобството на взаимопомощта в отглеждането на децата и организирането на бита, духовната дружба, приятелските контакти. При това главното внимание на участващите в интимната мрежа лица е съсредоточено все пак в брачния им съюз и законният или постоянен брачен партньор се оценява от всеки от анкетираните като най-важен.

В откритите от Джеймс Рейми интимни мрежи са влизали лица със стабилно професионално и икономическо положение – интелектуалци, специалисти, бизнесмени, които се чувстват изолирани и самотни поради липса на родственици и безличността на отношенията с колеги и съседи.<sup>14</sup>

Главните пропагандатори на модела на открития брак и интимната мрежа – Нена и Джордж О'Нейл също подчертават, че според тях целта на този стил на живот следва да бъде преди всичко задоволяване на емоционалните потребности на личността и осигуряването на кръг от близки хора. За тях най-важното е постигане на равнопоставеност и взаимна поддръжка между двамата брачни партньори в социалното и професионалното им израстване, изграждане на доверие между тях и способност да приспособяват брака си към всяка нововъзникнала ситуация на съвместния им живот. Допустимостта на сексуално общуване с периферни на брака лица е едно от условията на открития брак, което те предлагат, но не е най-характерната му черта.

Общо взето Нена и Джордж О'Нейл приемат, че в открития брак има основна двойка на постоянно свързани съпрузи, а периферните партньори имат функцията да влияят върху стабилизирането на брака им като съдействат да се задоволяват такива духовни, емоционални и сексуални потребности на личността, които основните партньори не са в състояние взаимно да задоволят поради това, че не притежават определени качества (тъй като качествата на всеки човек са ограничени).<sup>15</sup>

<sup>12</sup> Виж по този въпрос: William I. Good. *World Revolution and Family Patterns*. N.Y., 1963; Hugh Carter and Paul Glick. *Marriage and Divorce*, Cambridge, Mass, 1970. William M. Kephard, op.cit. Betty Yorburg, *The Changing Family*. N.Y., 1973. А.Г. Харчев. *Брак и семья в СССР*. М., 1979.

<sup>13</sup> William Kephard, op. cit. p. 459. A. Norton and P. Glick. Marital instability: past, present and future, *Journal of social issues*, vol.32, № 1, 1976, p.5-20.

<sup>14</sup> James W. Ramey. *Structure and Dynamics of Intimate Networks*. In: *The Next 25 Years*. Washington, 1975.

<sup>15</sup> Nena and George O'Neill. *Open Marriage: A New Lifestyle for the Couples*. N.Y., 1972.

Проектът на Нена и Джордж О'Нейл има свои яростни противници и един от аргументите им е, че двамата автори отдават предпочитание на бездетния брак.<sup>16</sup> Впрочем Джеймс Рейми посочва, че и в изследваните от него сексуално открити бракове в интимната мрежа, в която е успял да проникне, преобладават бездетни брачни двойки и то бездетни по желание. Ако интимната мрежа на сексуално откритите бракове е съвсем рядко явление и може да се оцени като нереализиран проект тя едва ли заслужава особено внимание. Но все пак до колкото литературата разисква върху нейните възможности и целесъобразност, ние я споменаваме и то главно, за да направим извода, че тя е много повече продукт на усилията на човека да преодолее отчуждението в обществото, отколкото някакво свидетелство за многообразието на "сексуалната революция".

Вероятно бездетството е най-голямата слабост на интимната мрежа и сексуално открития брак. Освен това в литературата се появи спор дали те предоставят подходящи условия за отглеждане и възпитание на децата.<sup>17</sup> Беше установено, че съпрузите в интимната мрежа, които имат деца, старателно крият от тях сексуалните си връзки с външни на брака интимни другари, ако поддържат такива.

Тази слабост на интимната мрежа и сексуално открития брак не дават основание да се поддържа, че в бъдеще те ще имат по-голямо разпространение, отколкото сега, защото задължително за отделния индивид или не, възпроизводството на човека ще съществува докато има човечество. Спре ли възпроизводството на човека, престава да съществува и човечеството, а заедно с него всички евентуално възможни форми на брака, включително и "откритият".

При това ние сме свидетели, че и при спадане равнището на раждаемостта повечето хора се стремят да станат родители, а бездетните по желание са от порядъка на изключенията. Реалността за сега не ни дава никакви доказателства, че повечето хора на бъдещето ще предпочетат бездетния брак.

В живота на човека, както доказва психологията, детето не е само дълг към възпроизводството на вида, но и интегрална част от механизма на социализацията на възрастния. Влиянието между родителите и децата е двупосочно и всяка посока е еднакво значима за личността.

Според М.А. Уотсън "сексуално откритият брак е начин на живот, който трудно се поддържа дълго време. Интервютата на изследователите с периферните партньори свидетелстват, че те очакват връзката да бъде временна, помощна и ориентирана към настоящия момент... Участниците в сексуално открити бракове, които са завършвали с развод, са склонни да преценяват, че тяхната сексуална откритост е била мотивирана от стремеж да напуснат един непълноценен брачен съюз и че те не желаят за в бъдеще да имат друг сексуално открит брак."

Авторът стига до заключението, че "откритият брак" се възприема по-скоро като етап, може би повторям, в развитието на брачните отношения, отколкото като продължителен брачен съюз.<sup>18</sup>

### Суингинг

Суингингът има изключително малък обхват (предполага се, че суингърите са не повече от 1% от възрастното население на САЩ), за което при това няма достатъчно информация. Съществуват няколко студии върху това явление на сексуалната революция, но както отбелязва Уилям Кефарт те са обременени с голяма вероятност от множество грешки и в констатациите и в изводите си.

Суингингът има предназначението като развлича брачните партньори да внесе разнообразие в сексуалното ежедневие на законния брак без да го разрушава. Така или иначе, той също се провъзгласява за стабилизатор на брака. Изследователите обаче твърдят, че "Стабилизиращият ефект" на суингинга е краткотраен, задоволяването е временно. Някои двойки след първия опит не го повтарят. А тези, които проявяват по-голямо "постоянство", често стигат до загуба на самоуважението, конфликти, враждебност, ревност. В обобщаващия литературата върху суингинга анализ на Айра Рейс се съобщава, че обикновено суингърите се оттеглят от партньорите си средно след две години, но и тези, които продължават намаляват срещите си.<sup>19</sup>

Интересно е, че суингърите не са последователни в поддържането на морала на суингинга. "Суингърите оценяват себе си като сексуален авангард – пишат Д.Денфелд и М.Гордън – но много от тях запазват пуританско отношение към социализацията"<sup>20</sup>, т.е. крият старателно тази част от живота си от децата си, а също така и от социалното си обкръжение.

<sup>16</sup> George Gilder. *Sexual Suicide*. N.Y. 1975, p.47.

<sup>17</sup> Виж по този въпрос Larry L. Constantin. *Open Family: A Lifestyle for Kids and Other Peoples*; Vladimir de Lissoyov. Reply to Larry L. Constantin. *The Family Coordinator*. 26.2.Apr. 1977.

<sup>18</sup> M.A. Watson. *Sexually open marriage*. In: *Alternative Lifestyles*, 4.1981, No 1, p. 3-21.

<sup>19</sup> Ira Reiss, op.cit., p.294.

<sup>20</sup> D.Denfeld and M. Gordon. "*The Sociology of Mate Swapping*", цитирано по William M. Kephart, op.cit., p.496.

Установен е двоен стандарт в отношението на мъжете и жените към суингинга. Мъжете са заинтересовани да се организира това развлечение и поемат инициативата, а жените се съгласяват трудно и за да запазят семейството си.

Установени са някои общи социални характеристики на суингърите. Мъжете са от средната класа – специалисти, дребни собственици, служещи. Жените са домакини. Това са самотни хора, с малко родственици и приятели, които не проявяват активност в социалния живот. Обикновено преди брака са имали много сексуални контакти.

Практиката показва, че суингингът не може да се прецени като вълна на бъдещето. Рейс счита, че той може да просъществува само сред нищожна част от семейните хора и то само в някаква част от семейния им живот, а редица автори твърдят, че суингинг е имало и в по-стари времена, търсен е бил като “авантюра” и “преживяване” и в други социални условия без да надхвърля, както и днес, рамките на екстравагантността.

### Групов брак (комуна)

Груповият брак функционира в комуна, но не всяка комуна допуска групов брак. Груповият брак е феномен на сексуалната революция, а комуната е феномен на кризата на съвременното общество. Тя е движение, свързано със стремежа на разочарованите от начина на живот, наложен от капиталистическата система, да търсят нови форми на човешко общжитие.

Комуналистите издигат като върховни ценности солидарността, взаимопомощта, взаимното разбирателство и обич, но се различават доста помежду си по своите цели. Всъщност движението не е единно нито в организационен, нито в идеологически аспект, а вариантите на комуналните структури и на възприетите ценности изглеждат са неограничени.

В САЩ движението на комуните има стара традиция, която води началото си от колониалната ера, като ту се разраства, ту запада. Отбелязани са два върхови периода – първият от 1800 до избухването на гражданската война и вторият от 1960 до към средата на 70-те години. През 1960 множество “комунни с най-различен облик и размери изникнаха като че ли за една нощ”<sup>21</sup>, което изненада и социолозите и държавните органи. Появиха се комунни на хипитата, политически и религиозни комунни, градски, селски и съседски, вегетариански, артистични (на пътуващи артисти, музиканти, художници), повечето младежки, но и от хора на средна възраст, комунни, чиито членове нямаха никакви средства за съществуване и други – осигурени със стабилни доходи на ентусиасти от средните класи и интелигенцията.

Някои от комуните се ограничават с по-скромни цели – с взаимопомощ в бита, в отглеждане на децата, в грижа за нетрудоспособните и организиране на културния отход. Други се противопоставят глобално на съществуващото общество, ратуват за преодоляване на отчуждението, на дехуманизацията на нравите, за спасяване на природата от замърсяване.

Комуните в САЩ изглеждат са били няколко хиляди в момента на най-голямото си разпространение, но към 1973 вече започва да се говори за разпадането на повечето от тях. Крехки се оказаха и комуните в Западна Европа. Движението на комуните е изключително интересно като утопичен опит за създаване на нов стил на живот. В настоящата работа обаче то ни интересува до толкова, доколкото е свързано с експериментирането на груповия брак.

Брачните отношения в комуните варират от строго конвенционална моногамия до същински промискуитет. Всички изследователи, които са ни известни обаче, са съгласни, че комуните, чиито членове са свързани с групов брак, са малко. Преобладават другите – чиито членове са свързани в законен моногамен брак или в отношения на трайно формирани двойки на мъже и жени. Трябва да се отбележи, че в последните се допускат да членуват и лица, които нямат брачен партньор, но които по принцип не встъпват в сексуални отношения с членове на комуната.<sup>22</sup>

В публикувания през 1970 в сп. “Saturday review” обзор на Хърбърт Ото (който бе обиколил 30 комунни в цялата страна) се отбелязва: “Разпространени са твърде много фантазии за сексуалния живот в комуните, но въпреки че сред тях има значителна свобода в сексуалните отношения, аз открих висока степен на образуване на двойки със строга тенденция към междуличностни задължения в продължителни отношения. Груповият секс се среща рядко...”<sup>23</sup>

Най-голямото изследване на **груповия брак** в САЩ бе извършено от Лари и Джоан Константин, които изучиха 34 случая. Техните заключения могат да бъдат изложени синтезирано така:

<sup>21</sup> William M. Kephart, op .cit., p.501.

<sup>22</sup> Gerry Brudenell. *Radical Community: Contemporary Communes and Intention Communities*. In: Contemporary Families and Alternative Lifestyles. Edited by Eleanor D.Macklin and Roger H.Rubin. Beverly Hills, 1983.

<sup>23</sup> Herbert A. Otto. *Communes: The Alternative Life-style*, Saturday Review, april, 1971.

- за разлика от ориенталската полигиния (многоженство) и от откритата в някои преиндустриални общества полиандрия (многомъжество) груповия брак е **егалитарен** брак - брак, в който се приема, че няма доминиращ пол, нито доминираща личност;
- груповият брак е **рядко** явление;
- груповият брак се оказва неспособен да просъществува като стабилна форма. Средната продължителност на комуните с групов брак е **от 6 до 12 месеца**;
- груповият брак се характеризира с голямо **текучество**;
- нестабилността на груповия брак се обуславя в голяма степен от **сложността** на отношенията между многото партньори. Всъщност успешната съвместимост на партньорите, интегрирането им в обвързан с положителни емоции и функциониращ без значителни конфликти и стресове групов брачен съюз се оказва на практика много по-труден проблем, отколкото формирането на сполучлива брачна двойка;
- груповият брак се дестабилизира в голяма степен от вътрешните **ревности**. Регулирането на сексуалните контакти се оказва друга голяма трудност, а анархията и липсата на правила в тях обричат групата на бързо разпадане. Поради това се развива тенденция да се утвърди проста структура на сексуално партньорство, която се практикува и в ориенталския полигинен брак. Това е въртящият се **график**, при който всеки мъж общува последователно с всяка жена и обратно, без да допуска възможността за персонален избор и взаимна договореност;
- груповият секс в груповия брак е по-рядък. Преобладава общуването **по двойки**;
- въпреки, че груповият брак има амбицията да създава крупни по численост единици, той се е реализирал като структура, ограничена до **няколко членове**. Две трети от изучените случаи са се състояли от две двойки;
- забелязва се, че в груповия брак, създаден от двойки, които са се формирали преди образуването на групата, всяко лице предпочита своя **първоначален партньор** и изпитва по-голяма привързаност към него. В 60% от случаите, когато груповият брак се разпада, оригиналните двойки запазват съществуването си.

Въпреки че Лари и Джоан Константин се отнасят със симпатия към груповия брак (главно заради опитите на неговите инициатори да създадат една солидарна общност), те считат, че и в бъдеще – ако го има и дори ако бъде легализиран – ще обхваща “забележително малцинство”.<sup>24</sup>

Мортън Хънт обръща внимание, че комуните с групов брак имат проблеми с определянето на лидера, с разпределението на семейните задължения, със съвместимостта на характерите, с преодоляването на тиранията на мъжете над жените. А най-сериозният дефект според него е “емоционалната ограниченост на груповия брак. Идеалът му е за сексуалната свобода и универсалната любов, но включените в него лица далеч не са го постигнали и в същност не са сплотени, а са свързани с повърхностни междуличностни отношения; хората идват и си отиват и в крайна сметка на лице е не действителен брак, а само непрекъснато променяща се и крайно нестабилна случайна група”.<sup>25</sup>

Комуните с групов брак имат силни критики в средите на жените и специално на жени, които са се опитали да се присъединят към тях. “Най-големите проблеми на комуните са мъжкият шовинизъм, равнодушието и закостенялостта”<sup>26</sup>, – заключава скръбно една писателка, която прекара една година в комуна на хипитата, за да търси там по-добър начин на живот.

Авторите, които се стараят да бъдат безпристрастни, правят повече критични бележки и то главно в смисъл, че груповото сексуално партньорство противоречи на историческите тенденции в развитието на отношенията между мъжа и жената, на тенденциите на психичното усложняване на личността, която налага висока степен на избирателност при определяне на брачния партньор. А високата степен на избирателност трудно може да съгласува предпочитанията на едно по-голямо количество взаимнообвързани партньори. За тази психическа нагласа двойката се оказва в последна сметка сравнително най-гъвкава и приспособима.

Един силен аргумент против груповия брак е отново проблемът с децата. Бенет Бъргър и неговите сътрудници са извършили наблюдение в 38 анархистични комуни в Северна Калифорния без да бързат да правят заключение. Тъй като децата в тези комуни тогава са били много малки (под 6 години) не може да се каже, че информацията за резултатите от тяхното отглеждане и възпитание е надеждна. Поради това според тях по този въпрос “може да се каже всичко, което някой пожелае, за да подхожда на неговите предразсъдъци”.

<sup>24</sup> Larry and Joan Constantin, op.cit., p.187.

<sup>25</sup> Morton Hunt. *The Future of Marriage Today: Problems, Issues and Alternatives*. Edited by J.E. de Burger, Cambridge (Mass), 1977, p.692-693.

<sup>26</sup> Viola Estelachild. *Hippie Communes. Women: A Journal of Liberation*. 2. (Winter) 1971, p. 40-43.

Бенет Бъргър се е убедил, че идеологиите на комуните за отглеждане на децата им имат тенденция да се изработват от мъже, а тъй като тези мъже не желаят да пожертвуват своята свобода на движение, те формулират теорията за комуналното отглеждане на децата, която фактически ги освобождава от родителска отговорност. В тези комуните за бебета и току-що проходили деца се грижат майките им и те носят отговорността за тях. Бащите са свободни сами да решават дали да им съдействуват. Когато децата са от две до четири години те вече “принадлежат” на комуната в смисъл, че грижите за тях се споделят между всички майки с малки деца. Статусът на детето се изменя в четиригодишната му възраст, отговорността на майката отслабва и то става личност със свои собствени права и задължения. Ролята на родителите се състои в това да дават образци на поведение, а не да надзирават, да съветват, да изискват, да поощряват или да наказват. Поведението на детето не се “отразява” върху родителите, в смисъл, че те не се считат за виновни, ако то не се развива добре, нито пък се адмирират, ако показва добри данни. Детето се оставя да расте по естествен начин, за да стане свободен възрастен човек.

Този начин на възпитание, разбира се, заслужава внимание и може би е в състояние да даде добри резултати, но Бенет Бъргър се безпокои, че това освобождаване на децата е в случая само маска за самоосвобождаване на родителите от задължения.<sup>27</sup>

Проблемът за децата в комуните, основани на групов брак, се разглежда много подробно в големия труд на Джеси Бърнард “Бъдещето на майчинството”. Когато обобщава данните, съобщавани от редица изследователи, тя дава суровата преценка, че груповият брак се е оказал негоден да създаде подходящо за отглеждане на деца семейство. Преди всичко много източници свидетелстват, според нея, че комуните с групов брак, особено тези на хипитата, подчертано отказват да отглеждат деца. Причините са няколко:

- децата трябва да се издържат, а в повечето случаи младежките семейни групи нямат средства за това, тъй като разчитат на случайни приходи или на несигурна печалба от производството на селскостопанска и занаятчийска продукция, за която в повечето случаи не са добре подготвени;
- децата изискват задължения, ред в отглеждането им, самодисциплина на родителите и с това “само смущават” тези, които са се свързали в името на “тоталната свобода”;
- макар комуните да са потенциално най-добрата организация за отглеждане на деца, според сведенията на Джеси Бърнард, съществуващите комуните с групов брак са реално “една от най-лошите организации за отглеждане на деца”. Сред хаоса, който цари около тях и поради многото пътешествия на възрастните, децата се чувстват загубени, пренебрегнати и объркани. Всъщност, те са обградени от хора, които за тях са чужденци, тъй като не познават добре никого от тези постоянно отиващи нанякъде мъже и жени и завръщащи се, когато им хрумне. (Така или иначе, психолозите са доказали, че за нормалното отглеждане на детето е необходима среда от познати и благоразположени към него лица);
- вниманието към децата на повечето членове на груповия брак е повърхностно и често те се отнасят към тях като към неудобни домашни животни;
- мъжете не само поемат по-малко отговорност по отношение на децата, но и често напускат групата завинаги и остават жените и децата сами да се справят с положението.<sup>28</sup>

Един документ – писмо на една жена, наричана Сенди, която Джеси Бърнард цитира, произнася следната присъда над груповия брак на хипитата, в който самата тя е живяла: “Често пъти хипитата преминават като стадо егоистични свине. Аз мразя да казвам това, но то е очевидна истина – поне в рамките на моя опит. В името на свободата не си позволяват бебета? Боже мой! Даже и в широко разпространените от хипитата либерални проекти, но не действителни, а само предполагаеми се прокламира... ние не можем да бъдем смущавани от деца. Може би много от комуните са небеса за прекалено възрастни бебета, които виждат в другите деца някаква конкуренция”.<sup>29</sup>

Брак, който създава семейство, в което няма място за деца, не може да има бъдеще, тъй като чрез нежеланието на децата той по принцип лишава човечеството от бъдеще. Брак, който създава семейство, което не може да даде сигурна, устойчива и подходяща за деца среда, също няма бъдеще, тъй като бъдещето, което самият той може да предпостави, обрича човечеството на изграждане. А човечеството така или иначе е намирало вътрешни сили да се спаси от подобни опасности и може да се предполага с увереност, че силите му са достатъчни, за да не допусне да бъде погубено от груповия брак на безотговорни родители. (Да не забравяме, че още в епохата на своето зараждане човекът се е оказал

<sup>27</sup> Bennet M. Berger, Bruce M. Hackett and R. Marvin Millar. *Child Rearing in Communes*. In: *The Future of the Family*, ed. by Louise Kapp Howe, N.Y., 1972.

<sup>28</sup> Jessie Bernard. *The Future of Motherhood*, N.Y., 1974.

<sup>29</sup> Цит. по Jessie Bernard, *The Future of Motherhood*, N.Y., 1974, p.309-310.

способен да се спаси от опасностите на промискуитета и да наложи обществено-санкциониран регламент на сексуалните отношения).

След внимателен обзор на изследванията върху феномените на “сексуалната революция”, за които употребява общия термин “неизключващи” (nonexclusive) модели (в смисъл на модели, които не изключват сексуалното общуване извън връзките на много или малко постоянните двойки) Дейвид Вайс стига до извода, че за повечето американци “опитите да се промени закритият и моногамен характер на брака изглеждат прекалено радикални. Затова е съвсем разбираемо, че се получи широко разпространената опозиция на тези промени... Разбираемо е поради това да се очаква, че този който би поискал да живее в “неизключващ” стил ще срещне големи трудности да го направи.

“Има достатъчно основания, според същия автор, да предполагаме, че “неизключващите” модели ще продължават да се прикриват, да се реализират не по взаимно съгласие на партньорите и да се допускат от време на време. Изглежда, че е преждевременно да се правят предсказания за техните перспективи.”<sup>30</sup>

В края на 80-те години Джералд Р. Лесли и Шийла К. Корман потвърждават тези изводи: “Групови бракове има и сега и несъмнено ще има и по-нататък. Те обаче не са многобройни и сега са по-малко, отколкото преди няколко години. Те ще продължават да привличат към алтернативен стил на живот ограничено малцинство, но възможностите да провокират конвенционалното семейство отминаха.”

В друго важно заключение на същите автори четем: “Много комуни имаха трудности или не можеха да се справят с проблема за потомството. Раждането на децата бе голямо събитие, отбелязвано тържествено от всички. Но много скоро грижите за бебетата и малките деца се стоварваха върху техните разочаровани майки. А малко комуни успяваха да просъществуват дотолкова, че да се изправят пред проблемите на отглеждането и обучението на отрасналите деца.”

Последната им дума е: “Макар, че в САЩ все още съществуват ограничен брой комуни и групови брачни съюзи, ясно е че движението към тези типове брачни и семейни форми приключи, поне засега.”<sup>31</sup>

Брам Буунк преценява, че в Нидерландия (Холандия) комуните, както и незакононите съжителства и извънбрачния секс се приемат по-спокойно в обществото, но си остават рядко явление. Те са недостатъчно изследвани и в същност информация за тях черпим единствено от работата на ван Юсел. Той е установил, че почти всички комуни в тази страна са от градски тип. Издържат се от доходите на своите членове, придобити в икономически структури извън комуната или от студентски стипендии. Съставени са от малки групи студенти и интелектуалци, произхождащи от средните и висшите класи, предимно от мъже. Повечето от тях имат общи домакинства с много удобства, съвременна домакинска техника, хубави мебели, музикални уредби и книги. Около половината имат постоянен сексуален партньор от групата, около една четвърт повече от един сексуален партньор (един от групата и други извън нея).

Обикновено участниците гледат на комуната като на алтернатива на затвореното, изолирано семейство. Въпреки, че комуналистите не отхвърлят категорично брачния институт, в повечето случаи не одобряват затворените брачни съюзи, които преобладават в Холандия.<sup>32</sup>

За съжаление не сме срещнали сериозна информация за комуни в другите западноевропейски страни. Липсата на подобна литература сама по себе си е индикатор, че те са по-скоро явления от областта на експеримента и екзотиката.

### **Неузаконено съжителство (cohabitation - консенсуален съюз)**

Неузаконеното съжителство е заслужаващата най-голямо внимание форма на нетрадиционен брачен съюз. То беше и си остава най-разпространената алтернатива на узаконения моногамен брак, среща се във всички общества с европейска семейна-брачна система и се приема най-спокойно от общественото мнение. Разполагаме с данни на специализираните служби за демографски изследвания към ООН за периода 1975-1987.<sup>33</sup>

Според данните (Табл.116) през 80-те години неузаконени съжителства има най-много в Швеция и Дания. Подобна представа създаваха и някои изследвания и през 70-те години.

Идеята за неузаконените съжителства всъщност идва от “дълбоката старина” на романтизма като реакция на лицемерието на официалното общество. Рисува се като съюз на свободни от предразсъдъци

<sup>30</sup> David Weis, “Open” Marriage and Multilateral Relationships: The Emergence of Nonexclusive Models of the Marital Relationship. In: Contemporary Families and Alternative Lifestyles. Ed. by Eleonor D. Macklin and Roger H. Rubin. Beverly Hills, 1983.

<sup>31</sup> Gerald R. Leslie and Sheila K. Korman. *The Family in Social Context*. N.Y. Oxford. Oxford University press. 1989, p.136.

<sup>32</sup> Bram Buunk. *Alternative Lifestyles form an International Perspective: A Trans-Atlantic Comparison*. In: Contemporary Families and Alternative Lifestyles. Ed. by Eleonor D. Macklin and Roger H. Rubin. Beverly Hills. 1983.

<sup>33</sup> Patterns of First Marriage. *Timing and Prevalence*. United Nations. N.Y., 1990.

влюбени, за които имат значение само чувствата и личната почтеност. Създавало се е разбирането, че съвместният живот продължава дотогава, докато съществува взаимна обич. Налице са и достатъчно сведения, че такива съжителства е имало и през XIX и през първата половина на XX век.

Освен това, както отбелязва Джеси Бърнард, този род съюзи отдавна е разпространен сред най-ниските по икономическо положение слоеве на населението. Има достатъчно данни, които ни информират, че откакто науката е започнала да се интересува от демографските процеси, в бедните квартали на градовете винаги са били установявани голям дял несанкционирани връзки. Те се отличават от формите на отношения, разпространени сега сред радикалната младеж, по това че са резултат на необходимост, на невъзможност да се създаде законен брак, а не на свободен избор. И както предпочитаните по избор консенсуални съюзи в крайна сметка не ликвидират брака и семейството в живота на човека, така и те не са оказали разрушително влияние върху тези институции. И в бедните квартали при минимум благоприятни условия за траен съвместен живот партньорите предпочитат да се свържат в законен брак.<sup>34</sup>

Ян Трост от своя страна посочва, че в Скандинавските страни е имало традиция на незаконни съжителства преди брака, продиктувани от икономическа невъзможност да се сключи брак в по-ранна възраст, която също не е поколебала в миналото брачната и семейната система.<sup>35</sup>

Табл. 116

| ЖЕНИТЕ ОТ НЯКОИ ЕВРОПЕЙСКИ СТРАНИ И ОТ СЕВЕРНА АМЕРИКА,<br>КОИТО ЖИВЕЯТ В НЕУЗАКОНЕНИ СЪЖИТЕЛСТВА<br>(В % ОТ СЪВКУПНОСТТА НА ВСИЧКИ ЖЕНИ) |            |            |            |            |            |            |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|------------|------------|------------|------------|------------|
| Държава                                                                                                                                   | до 19 год. | 20-24 год. | 25-29 год. | 30-34 год. | 35-39 год. | 40-44 год. |
| Великобритания (1986/87)                                                                                                                  | 8.0        |            | 11.0       | 6.0        | 4.0        |            |
| Дания (1981)                                                                                                                              | -          | 37.0       | 23.0       | 11.0       | -          | -          |
| Канада (1981)                                                                                                                             | 2.9        | 14.8       | 20.7       | 18.8       | 16.4       | 13.2       |
| Нидерландия (1982)                                                                                                                        | 2.0        | 16.0       | 10.0       | -          | -          | -          |
| Норвегия (1986)                                                                                                                           | 12.0       | 28.0       | 16.0       | 9.0        | -          | -          |
| САЩ (1986/87)                                                                                                                             | 9.0        |            | 16.0       | 17.0       | 13.0       | 12.0       |
| Финландия (1978)                                                                                                                          | 8.0        |            | 6.0        |            |            |            |
| Франция (1982)                                                                                                                            | -          | 19.3       | 11.3       | 8.5        | 5.2        | 4.6        |
| Швеция (1981)                                                                                                                             | -          | 44.0       | 31.0       | 14.0       | 10.0       | 7.0        |

Широко разпространение на консенсуалните съюзи през XVIII в. сред населението на западните страни се доказва и от авторите на сборника "Семейство и общество", излязъл в Балтимор през 1976 под редакцията на Робърт Форстър и Орест Рануум.<sup>36</sup>

"Съвместният живот без узаконен брак очевидно не е нов феномен – подчертава известната изследователка Елианор Маклин – Новото сега е, че неузаконени съжителства се появиха с нарастващо число в средите на средната класа... По-рано само много крайни авангардисти и много бедни хора, т.е. хора, които битуха в периферията на обществото, бяха склонни към такъв род съюзи, като при това знаеха, че ще бъдат подлагани на унижения..." "Очевидно е – продължава авторката – че неузаконените съжителства бързо стават нормална част от съвременната култура... В Европа е налице тенденцията неузаконените съжителства да изместят формалния брак най-много през ранните години на отношенията. В САЩ за сега те са част от процеса на ухажването и са относително временни."<sup>37</sup>

Много е трудно според Елианор Маклин да се опише природата на тези съюзи. Възможно е те да се разположат в един континуум като в единия му край се откриват съюзи със слаба емоционална обвързаност и минимални взаимни задължения, а в другия – съюзи със силна емоционална обвързаност и максимални взаимни задължения. Тя смята, че в този континуум могат да се обособят пет типа, а именно:

1. Временно случайно събиране, в което две лица споделят общо жилище, защото това е взаимноизгодно, като поддържат повече или по-малко приятелски отношения;

<sup>34</sup> Jessie Bernard, op. cit. Виж по същия въпрос аналогичното становище на Morton Hunt. *The Future of Marriage Today: Problems, Issues and Alternatives*. Ed. by J. E. de Burger. Cambridge (Mass) 1977, p.689.

<sup>35</sup> Jan Trost, op.cit.

<sup>36</sup> *Family and Society: Selections from the "Anneles: Economies, Societes, Civilisation"*. Edited by Robert Forster and Orest Ranuun, Baltimor, 1976.

<sup>37</sup> Eleanor D. Macklin. *Nonmarital Heterosexual Cohabitation: An Overview*. In: *Contemporary Families and Alternative Lifestyles*. Ed. by Eleanor D. Macklin and Roger H. Rubin. Beverly Hills. 1983.

2. Основан на любовта и насочен към взаимна поддръжка в личностното израстване съюз, в който двойката съжителства, защото това е доставя удоволствие;
3. “Пробен брак”, в който двойката съжителства, защото е ориентирана към постоянна връзка и желае да провери дали има смисъл да я осъществи;
4. Временна алтернатива на брака, в която двойката поема задължението да сключи юридически брак, когато се появят благоприятни за това условия;
5. Постоянно или почти постоянно съжителство, в което двойката се обвързва с дългосрочни задължения, подобни на тези в узаконения брак, но без законова и религиозна санкция.

В по-късни публикации Ян Трост съобщава, че съжителството без законен брак е станало толкова разпространено в Швеция, че сега е по-скоро социален институт, отколкото отклоняващо се поведение. И е по-скоро форма на брак, отколкото форма на ухажване. Сключването на юридически брак в някакъв по-късен етап прилича повече на “ритуал на потвърждението”, отколкото на “ритуал на предложението”.<sup>38</sup>

Друг автор потвърждава: “В Швеция почти всички двойки, живеещи без брак, възприемат себе си като семейни. Обикновено като живеят заедно продължително време, под влияние на традицията поне 50% встъпват в юридически брак, като често пъти децата на тези двойки присъстват на сватбата”.<sup>39</sup>

Изглежда, че в Дания положението е по различно в сравнение с Швеция. В едно много обстойно проучване на Датския национален институт за социални изследвания (автор Оле Бертелсен) бяха получени следните резултати:

- неузаконеното съжителство е много разпространено в Дания, но в повечето случаи то може да се разглежда като начална фаза във формирането на семейството. Повечето от младите семейни хора (на възраст 20-24 год.) са живеели съвместно преди да сключат брак, а 74% от тези, които са живеели съвместно без брак по време на изследването, са заявили, когато са ги интервюирали, че те ще се оженят;
- консенсуалните съюзи в огромната си част са бездетни и се узаконяват по времето, когато двойката очаква или решава да има деца;
- жените с две и три деца са омъжени и евентуално само първото дете се ражда извънбрачно. И освен това около 98% от жените с извънбрачно дете встъпват в брак, когато детето порасне. Така, че в консенсуалните съюзи се срещат само много малки деца.

Всъщност консенсуалните съюзи са разпространени само сред млади хора. В доклада на Датския национален институт се прави заключение, че семейството въобще не е в упадък, а напротив с появата на неконсенсуалните съюзи намалява – в сравнение с миналото – числото на самотно живеещите хора. Индивидът може да премине през няколко различни консенсуални съюза, но предпочита да встъпи в брак и да създаде семейство, когато настъпи време да стане родител. Децата растат в семейство и семейството, в което родителите са тясно свързани, създава най-добри условия за отглеждането и възпитанието им.<sup>40</sup>

Американските изследователи Маргарет Миид, Ашли Монтегю, Мортън Хънт, Уилиям Кефарт и др. установяват: “Съжителите имат стил на живот близък до семейния. Те са много обвързани, нямат възможност да завържат други връзки или да бъдат с приятели и са много зависими от взаимоотношенията си.”<sup>41</sup>

Едно изследване на съжителстващите двойки в университетските градчета в щата Минесота потвърждава същото. Повече от 90% от анкетираните жени и мъже, живеещи в неузаконени връзки, са казали, че поддържат сексуални отношения само с партньора си от консенсуалния съюз и повече от 66% от двата пола са свидетелствували, че имат желание да сключат законен брак в бъдеще с партньора си, с който в момента живеят. Също така около 66% планират да имат деца в по-късен неопределен момент.<sup>42</sup>

Съжителстващите имат проблеми, подобни в повечето случаи на проблемите на законните съпрузи. Като централен се очертава проблемът как да се постигне сигурност във връзката между партньорите без да се нахърни свободата им да запазят своята индивидуалност, как да израстват заедно и същевременно да съгласуват този процес с възможностите на всеки от тях да се развива съобразно своите възможности и предпочитания. (Всъщност това е един от централните проблеми и на законните съпрузи).

<sup>38</sup> J. Trost. *Cohabitation in the Nordic countries: From deviant phenomenon to social institution*. In: *Alternative Lifestyles*, 4.1981. No 4.

<sup>39</sup> B. Levin. *Unmarried Cohabitation: a marriage form in a changing society*. In: *Journal of Marriage and Family*. 44.1982. No 3.

<sup>40</sup> Ole Bertelsen. *Den. Unge Familie i 70'erne*. Socialforsknings-instituttet, publikation 99. Kopenhagen, 1980, p.25.

<sup>41</sup> William M. Kephart, op. cit., p.492.

<sup>42</sup> Nancy Catlin, W. Jamas and F. Jamas. *Commitment and Relationship Factors in Consensual Cohabitation*, *International Journal of Sociology of the Family*, 1978, 8.2. (July-Dec.) p.185-193.

Съжителстващите също имат случаи на неуспехи в удовлетворяването на сексуалните отношения, също страдат от ревност, също се среща между тях и недостатъчна почтеност в споделянето на задълженията и усещането, че единият е използван от другия.

Но консенсуалният съюз е съпроводен и с други и то по-сериозни и по-дълбоки рискове за функцио-нирането на семейната общност. Доколкото споровете и разногласията между партньорите, които той свързва, се уреждат само от добрата им воля и ощетеният при изхода на един конфликт няма защитата на обществена санкция. Макар че неконвенционалните отношения са станали по-приемливи “несвързаните в законен брак двойки и досега живеят в мъглав и непредсказуем в правно отношение климат”<sup>43</sup>. По същите причини една американска авторка е озаглавила своя статия “Дали съжителството е толкова добра идея?”<sup>44</sup>

А в едно общество, в което най-значимите човешки отношения се уреждат от правната система, хората са принудени да уреждат и семейните си отношения като влязат в нейната орбита. В края на краищата семейният живот се нуждае жизнено от обществено покровителство, от една общо приета и задължителна нормативна система за уреждане на съпругеските и семейните отношения, каквато и да е тя по форма. Тази потребност от обществено гарантирана сигурност се явява главно в момента, когато идват децата. Така че с изключение на Швеция консенсуалният съюз засега се оказва неспособен да се развие в семейството с деца и обикновено изчезва от живота на човека, когато той става родител.

Ако консенсуалният съюз е в състояние да промени брака и семейството то е главно по посока на равнопоставянето на съпрузите, по посока на утвърждаването на взаимната договореност и взаимното съгласие като принцип на взаимоотношенията. Явно е също така, че консенсуалният съюз ще повлияе върху брачното и семейното законодателство, в смисъл, че ще съдейства за изработването на една по-гъвкава, по-съответна на съвременния стил на живот нормативна система. В този смисъл Датският национален институт за социални изследвания, Елианор Маклин, Ян Трост и други автори правят препоръки за изменения в законодателството, които да включват положения приложими към повече типове съжителство. Джеси Бернард предполага, че в бъдеще ще има повече варианти на брачния статус, като едни съпрузи ще бъдат обвързани в по-голяма степен, други в по-малка. “До каква степен сте обвързани – ще се питаме ние по-често, отколкото какво е Вашето семейно положение?”

Дали обаче законодателството ще се развие по посока на една много голяма толерантност по отношение на различните форми на брачно партньорство е голям въпрос, защото обществото отчита всички възможни влияния на нормативната система върху социалния живот. Едно стабилно общество например ще се интересува от отражението на нормативната система, която урежда брачните отношения, върху формирането на личността. И ако бъде доказано, че голямата толерантност по отношение на свободата на брачните партньори в договарянето на брачните и семейните им права и задължения подхвърля личността на големи рискове, т.е. на произвола на настроенията, хрумванията и незрелите решения на единия или двамата партньори, то няма да се откаже от системата на строг контрол върху брачния живот, особено ако този контрол се окаже необходим в интерес на децата. А в крайна сметка отделният индивид въз основа на социалния опит ще се стреми към подобен контрол.

Така прегледът на изследванията на новите форми на брака и семейството показва, че повечето от тези нови форми не можаха да станат масови. Нещо повече, те се родиха бързо и бързо показаха тенденция на упадък. Най-разпространената нетрадиционна форма – незаконното съжителство – не се противопостави на моногамния брак и на семейството.

Преминавайки през груповия брак мъжете, по собствени признания на някои от тях, след определена възраст си “сядат на задника” (изразът е цитиран) и създават конвенционален моногамен брак, не рядко с партньорка от груповия брак, в рамките на конвенционалното семейство с всички произтичащи от това последствия. Каква е съдбата на жените, които са родили деца в груповия брак и са напуснати от бащите на тези деца, е малко известно. Джеси Бърнард споменава, че някои от тях се приближават към радикалното женско движение, което търси решаване на проблемите на съвременната жена в солидарността на самите жени, организирани в сестрински общности.

Американският семеен строй, така както се е формирал в прединдустриалния период, е в процес на приспособяване към индустриалното и постиндустриалното общество, но – заключава Уилям Кефарт – “няма народно движение за разрушаване на системата. Такава е истината на професионално равнище”<sup>45</sup>.

Едно лонгитудинално изследване на Националния психиатричен институт в САЩ (автори Робърт Ридър и Дейвид Олсън) определи резултатите на експерименталните форми на сексуалните отношения като неуспех на първоначалните намерения. “Експериментаторите се оказаха неспособни да защитят на

<sup>43</sup> Patricia O'Tool. *It Pays to get your Affair in Order*. In: *Current Issues in Marriage and Family*. N.Y., 1988.

<sup>44</sup> Sue Browder. *Is Living Together Such a Good Idea?* In: *Marriage and Family*. 1990/1991.

<sup>45</sup> William M. Kephart. *op.cit.*, p.524.

практика своите проекти и в определено време неволно се плъзнаха назад към много от традиционните проблеми, от които искаха да избягат... Те рядко постигаха това, което искаха и често се оказваха отново в плен на общоприетите норми на живот.<sup>46</sup>

Повечето от съвременните удари върху брака, според Мортън Хънт, “не са фактори, които могат да го разстроят; това са фактори, които го модифицират. Само традиционният патриархален брак е мъртъв. Около нас всъщност се раждат нови форми. Бракът на бъдещето съществува; ние само се заблуждаваме като оценявахме като печат на смъртта това, което в действителност е признак на еволюция”.<sup>47</sup>

Според Мортън Хънт основният модел на бъдещето е моногамното семейство, основано на дружеския брак на равноправни партньори, всеки от които има своя собствена професионална кариера.

“Дали моногамията се е провалила? – пита риторично един от изследователите на комуните Хърбърт Ото. – Моят отговор е “не!”. “Моногамният брак не е вече закостеняла, а развиваща се институция. Съществува многообразие на модели и разновидности, които още не сме започнали да изследваме. Необходимо е да бъдем в някаква степен толерантни, за да схванем не само на интелектуално, но и на емоционално равнище, че техните възможности ни предоставят избор. Нужен е кураж да признаем, че този избор в огромна степен е олицетворение на нашата вяра в моногамията... Осъществяването на тези възможности може да ни изведе към нови хоризонти на живота, да предложи нови условия за развитие на личността, да добави нова сила на брака.”<sup>48</sup>

През 1970 Институтът Галп в САЩ направи една анкета сред студентите за тяхната заинтересованост от решаването на различни социални проблеми. Студентите се оказаха много по-заинтересовани от запазването и стабилизирането на семейството, отколкото от икономическите реформи, личната автономия, технокрацията и други въпроси, по които бе сезирано мнението им.<sup>49</sup> Няколко години по-късно бе изследвано мнението на американските студенти в женитбена възраст за дванадесет алтернативи на брачния и семейния живот. И жените, и мъжете (жените повече) са изразили висока степен на стремеж към егалитарен моногамен брак.<sup>50</sup>

Няма движение за разрушаване на моногамното семейство и във всички страни на света, които принадлежат към моногамната система. През 70-те години Европейският координационен център за изследвания и документация в областта на социалните науки извърши международно сравнително изследване на тема “Представите за света през 2000-та година”. Данните бяха публикувани в един обемист том, който съдържа специален раздел за представите за семейството. “Първото нещо, което трябва да се подчертае – заключават авторите на това изследване - е, че семейството не е изгубило своята значимост в представите на респондентите... Мъжете и жените във всички изследвани страни (жените обикновено с по-голяма честота) биха искали по-голяма привързаност към семейството”.<sup>51</sup>

Проучванията на ООН в края на 80-те години водят към подобни изводи.<sup>52</sup> А обявената от ООН 1994 за международна година на семейството даде много доказателства, че бракът и семейството манифестират огромна способност да се адаптират с времето към мощните социални промени на нашия век и сега може да се говори за нарастващото им сплотяване.

### VIII.3. НЕТРАДИЦИОННИ БРАЧНИ ФОРМИ И ПОЗИЦИЯ НА ЖЕНСКОТО ДВИЖЕНИЕ

Макар че издигането на положението на жената в обществото е един от факторите за появата на нетрадиционните брачни форми, женското движение и младите жени, които са ориентирани към пълноценна социална реализация, не приемат морала на някои от тях, и се отнасят крайно отрицателно към тези, които произлязоха от т.нар. “сексуална революция”.

<sup>46</sup> David H. Olson. *Marriage of the Future: Revolutionary or Evolutionary Change?* In: *Marriage Today: Problems, Issues and Alternatives*. Edited by J. E. de Burger. Cambridge (Mass.) 1977, p.675.

<sup>47</sup> Morton Hunt, op.cit., p.685.

<sup>48</sup> Herbert A. Otto. *Has Monogamy Failed?* In: *Marriage Today: Problems, Issues and Alternatives*. Edited by J. E. de Burger. Cambridge (Mass.), 1977, p.636.

<sup>49</sup> Newsweek, 22. II 1971, p.61-63.

<sup>50</sup> Lesile D. Strong., *Alternative Marital and Family Forms: Their Relative Attractiveness to College and Correlates of Willingness to Participate in Nontraditional Forms*. *Journal of Marriage and the Family*. 1978. 40. 3. Aug. 493-503.

<sup>51</sup> *Images of the World in the Year 2000. A Comparative Ten Nation Study*. Publication of the European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences, Hague-Paris, 1976, p.255-278.

<sup>52</sup> *Patterns of First Marriage. Timing and Prevalence*. United Nations. N.Y., 1990.

“Сексуалната революция” от средата на века – писа Джеси Бърнард – освободи жената от викторианската нагласа към принудителна фригидност. Процесът, който аз наричам “ресексуализация” на женското тяло, бе общо взето за добро... Но нещата са по-комплицирани отколкото се предвиждаше.

При липса на образец за сексуални отношения, основан на тяхната собствена сексуалност, който да ги ръководи, а не на мъжките правила, жените най-напред имитираха образците на мъжката сексуалност. Това беше като че ли единственият път, който се откриваше пред тях. Те започнаха да третират мъжете като предмети, така както мъжете бяха третирали жените дълго време, поради което се появиха две третиращи се една друга страни, които вярваха, че по този начин ще си осигурят сексуално удовлетворение.” “Но те откриха – продължава авторката – че имитирането на мъжете е задънена улица... Даже още по-лошо, те разбраха, че то е болезнено и разрушително.”<sup>53</sup> Имитирането води, обобщава Джеси Бърнард, всъщност към по-голяма сексуална експлоатация на жената, до принизяване на цената ѝ.

Самостоятелната, еманципирана и насочена към пълноценна социална реализация жена намира, че постулатите на “сексуалната революция” са кошмарни за нея и не влизат в плановете ѝ за бъдещето. Тя нито желае да бъде третирана като предмет, нито желае тя да третира мъжа като предмет. Такъв модел на поведение е примитивен за културата на нейната душевност, той е под равнището на синтеза от емоционални и сексуални потребности, които тя формира в процеса на социалното си узряване. Нуждае се от равноправно другарство с мъжа, основано на взаимна обич и уважение, в което сексуалното общуване е само един от компонентите. Принциплът на еманципираните жени е “по-добър, а не повече секс”.

Всъщност – твърди Джеси Бърнард – “това е най-последната и най-важната сексуална революция на века.” Младите еманципирани жени я свързват с брака на равноправни партньори, със семейството (както се изразяват в американската социология) на поделените семейни роли между съпрузите, на родителството съвместено с професионалния труд на жената, със съчетаване на семейни грижи за детето с грижите на обществените детски заведения, с домове комунки за взаимно подпомагане на семействата в бита или максимално развитие на обществените служби в услуга на семейния бит, с радикално преустройство на обществото с оглед потребностите на семейството и особено на децата.

Не всичко в позициите на женското движение е избистрено, няма единна платформа, не липсват противоречия, антимишки настроения и подвеждане под един знаменател на сексуалното поведение на всички мъже. Съществува и течение в женското движение, свързано с лозунга “не на секса”. Във време, когато значението на сексуалния живот се преувеличава, се появяват и привърженички на пожизненото целомъдрие.<sup>54</sup> Всичко това, разбира се, затруднява преодоляването на негативните последствия на “сексуалната революция”. Но не може да не се отчита, че радикалното женско неоефеминистично движение играе и положителна роля в изграждането на сексуален морал и сексуално поведение, които извисяват отношенията между двата пола до равнището на по-голяма социална зрялост.

#### VIII.4. ОПОЗИЦИЯ НА ТРАДИЦИОННИЯ СЕКСУАЛЕН МОРАЛ

По този въпрос малко се говори, но изследванията показват, че вълната на “сексуалната революция” съвсем не можа да обхване цялата младеж и че девойките не приеха напълно постулатите на “новия” сексуален морал. Те са много малко склонни да възприемат принципите “секс заради секс”, “секс с оглед на пола”, “ориентиран към тялото секс” (“bodycentered sex”) и предпочитат секса, обвързан с емоции и секса, ориентиран към личността (“personcentered sex”).

Девойките освен това са силно ориентирани към законния брак и семейния живот. В условията на господстващата социална система, в която жената има второстепенно и зависимо от брачния статус положение, тя е силно заинтересована да се включи в семейство и да си осигури съпруг.<sup>55</sup>

Освен това някои изследователи обръщат внимание, че сексуалната революция не се отразява добре и на мъжете, че “мъжете също не са свободни... Чувствителните мъже признават, че те са нещастни, когато спят, където попадне. Те също се чувстват евини и празни”.<sup>56</sup>

Така, в крайна сметка в опозиция на “сексуалната революция” се оказват от различни гледни точки и еманципираните жени, и жените с традиционно съзнание. А без жените не може да се утвърди трайно каквото и да е сексуален морал.

<sup>53</sup> Jessie Bernard, *op cit.*, p.227-228.

<sup>54</sup> Dana Densmore, *On Celibacy*, *Journal of Female Liberation*. 1. (November) 1968, p.22-25.

<sup>55</sup> Ira Reiss, *op.cit.*, p.184.

<sup>56</sup> Jessie Bernard, *op.cit.*, p.230.

“Сексуалната революция” отмина, за да направи място на други по-плодотворни търсения в моделирането на отношенията между жените и мъжете. В тези търсения нашето общество би могло да направи своя активен принос на основата на дълбоко, мъдро и проникнато от хуманизъм преосмисляне на досегашния човешки опит, на основата на достиженията на културата, която внесе в живота индивидуалната полова любов, заедно с убеждението, че тя е възможна между двама взаимноуважаващи се и взаимноподкрепящи социалната си реализация партньори.

## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

### МНОГООБРАЗИЕ НА СЪВРЕМЕННИТЕ БРАЧНИ ФОРМИ И ТРУДНОСТТА ДА СЕ НАПРАВИ ИЗБОР

Вървим към третото хилядолетие с една брачна реалност, която народите с европейска традиция доскоро не са познавали. В миналото са съществували различни брачни форми, но винаги в дадена общност е господствала само една и към евентуална поява на нещо “по-друго” от общоприетото отношение е било отрицателно, а не рядко дори репресивно. От няколко десетилетия насам обаче се утвърждава с нарастващи темпове сложно преплетено брачно разнообразие, в което наблюдаваме както непротивопоставящи се и толерантни една към друга разновидности, така и полярно противоположни, при това нетърпими към различията модели.

Разнообразието се установява по много критерии, поради което картината на брачната действителност е твърде пъстра, а при това и много подвижна.

По критерия **юридическа обвързаност** на партньорите налице са узаконени и неузаконени съпругески съюзи.

По критерия **ръководство на брачната и семейната общност** реалните партньорства се разполагат в един континуум от едноличната власт на мъжа (абсолютен патриархат) до най-изискан биархат, между които преливат повече или по-малко изразен матриархат (за сега срещащ се рядко), “демократичен” патриархат, не постигнал зрялост биархат и особено често – партньорства с неопределен и неустойчив модел на ръководство.

По критерия **икономическа активност на съпрузите** се срещат брачни съюзи с двама постоянно работещи партньори; брачни съюзи с едни постоянно работещ партньор; брачни съюзи с един работещ партньор, който носи основната отговорност за издръжката на семейството, и друг – “подпомагач”, който работи от време на време, инцидентно, с непълен работен ден, сезонно и др.п.; брачни съюзи, в които се приема, че и за двамата съпрузи е допустима пълноценна и престижна професионална реализация и такива, в които такава реализация е допустима и желателна само за единия партньор.

По критерия **откритост** на брачната двойка към контакти със социалната среда наблюдаваме брачни съюзи, в които и двамата партньори са

максимално закрити за взаимодействия с външни лица; брачни съюзи, в които и двамата партньори са максимално открити в този смисъл; брачни съюзи, в които само единият партньор ползва възможностите на подобна откритост.

По критерия **изключителност** върху притежанието на брачния партньор откриваме брачни съюзи, в които сексуалното и емоционалното общуване е допустимо само вътре в брака; брачни съюзи, в които извънбрачното сексуално и емоционално общуване е допустимо за единия партньор и такива, в които то е допустимо и за двамата партньори; брачни съюзи, в които свободното време на всеки един от партньорите може да се споделя само с другия и такива, в които всеки един от партньорите се разпорежда самостоятелно с това свое време.

Според моделите на **сътрудничество между съпрузите във вътрешносемейната кооперация на труда** имаме брачни съюзи с еднакви и такива – с различни роли на съпрузите в осъществяването на родителството и в организацията на бита.

По критерия **емоционална обвързаност** между съпрузите съществуват брачни съюзи сключени “по любов” и такива, сключени “по разум” или “по сметка”.

По критерия **човешки състав** преобладават моногамните бракове, но се срещат и различни форми на полигамия и групов брак.

По всевъзможни други критерии брачните съюзи са хомогенни или хетерогенни...

Брачното разнообразие може да се оцени като особено значима придобивка на съвременното човечество. То предполага възможността да се направи избор при формирането на брачния начин на живот, евентуално да се промени избора, ако не е подходящ, да се пригоди брачното сътрудничество към индивидуалните нагласи и потребности на брачните партньори. В този смисъл брачното разнообразие “увеличава” свободата на човека и е съзвучно със съвременните възгледи за правата на личността.

Тази нова ситуация обаче идва и със своите големи проблеми. Разнообразието в реалните възможности поставя на изпитание взаимното пригаждане на брачните партньори един към друг в

случай, че някои от нагласите им не са съвместими. Такива изпитания разбира се винаги е имало, но в миналото утвърдения всеобщ модел е дисциплинирал реалното поведение. А сега голямата толерантност към всевъзможните модели оставя на съпрузите само възможността доброволно да се дисциплинират на основата на някакъв консенсус относно несъвместимостите си.

Тази ситуация също така поставя на изпитание способността на индивида да се ориентира в нея и своевременно да проумее какво брачно битие е подходящо за него.

Тази ситуация най-сетне изисква специални личностни качества. Тя е благо за личността, която умее да извършва самостоятелен избор, но е мъчителна, объркваща или по друг начин неудобна за

хората, които са лишени от подобно преимущество. В някои аспекти изкуството да се избира е въпрос на подходящо обучение, на конструктивна социализация. В други аспекти обаче това изкуство е въпрос на генетична даденост. И когато тази даденост не е налице, драматичното попадане в “грешка” не рядко е неминуемо.

Светът на брачното разнообразие е по-интересен, по-приятен, по-плодотворен, но съвсем не е лесен. Целесъобразно е жените и мъжете да се подготвят още от детството им как да живеят според неговите правила. За съжаление нашето общество досега не е предприело сериозен опит в тази насока.

Мария ДИНКОВА

ПЪРВО ПРИЛОЖЕНИЕ

Д А Н Н И

ОТ ЕМПИРИЧНИ СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ (ЕСИ)  
ПО ПРОБЛЕМИТЕ НА БРАКА И СЕМЕЙСТВОТО,  
ИЗВЪРШЕНИ ПРЕЗ 70-ТЕ, 80-ТЕ И 90-ТЕ ГОДИНИ

СЪВРЕМЕННА ПРЕДСТАВА  
ЗА ИДЕАЛНИЯ БРАК

Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство  
в община Варна" (1989)

Табл.1

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА ЗАДОВОЛЯВА<br>ПЪЛНОЦЕННО ВАШИТЕ ПОЛОВИ ПОТРЕБНОСТИ ? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                        | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                                  | 51   | 55   |
| Достатъчно е да ги задоволява в известна степен                                        | 37   | 38   |
| Няма значение дали съпругът/а ми ги задоволява                                         | 6    | 3    |
| Не мога да преценя                                                                     | 6    | 4    |

Табл.2

| ДЪРЖИТЕ ЛИ ОТНОШЕНИЯТА ВИ СЪС СЪПРУГА/ТА ВИ<br>ДА СА ИЗГРАДЕНИ НА ОСНОВАТА НА ЛЮБОВТА ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                               | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                                         | 61   | 57   |
| Достатъчно е да сме добри приятели                                                            | 34   | 37   |
| Няма значение на каква основа ще бъдат изградени                                              | 2    | 3    |
| Не мога да преценя                                                                            | 3    | 3    |

Табл.3

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА СЕ ПРОЯВЯВА ВСЕКИДНЕВНО<br>КАТО ДОБЪР БАЩА / ДОБРА МАЙКА ? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                              | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                                        | 78   | 83   |
| Достатъчно е да изпълнява основните си задължения                                            | 20   | 16   |
| За мен това няма значение                                                                    | 0    | 0    |
| Не мога да преценя                                                                           | 2    | 1    |

Табл.4

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА ПОЛАГА ГОЛЕМИ УСИЛИЯ<br>ЗА ЗАДОВОЛЯВАНЕ НА МАТЕРИАЛНИТЕ ПОТРЕБНОСТИ НА СЕМЕЙСТВОТО ? (в %) |      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                                        | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                                                                  | 56   | 25   |
| Достатъчно е да полага някакви усилия                                                                                  | 42   | 58   |
| За мен това няма значение                                                                                              | 1    | 16   |
| Не мога да преценя                                                                                                     | 1    | 1    |

Табл.5

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА Е ДОБЪР КЪЩОВНИК /ДОБРА ДОМАКИНЯ ? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                      | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                | 38   | 68   |
| Достатъчно е да се старее                                            | 57   | 31   |
| За мен това няма значение                                            | 4    | 1    |
| Не мога да преценя                                                   | 1    | 0    |

Табл.6

| ДЪРЖИТЕ ЛИ ДА ИМАТЕ ЕДНАКВИ ДУХОВНИ ИНТЕРЕСИ СЪС СЪПРУГА/ТА СИ ? (в %) |      |      |
|------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                        | ЖЕНИ | МЪЖЕ |

|                                                     | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
|-----------------------------------------------------|------|------|
| Държа                                               | 34   | 31   |
| Достатъчно е някои от интересите ни да са еднакви   | 52   | 52   |
| За мен няма значение дали ще имаме еднакви интереси | 10   | 14   |
| Не мога да преценя                                  | 4    | 3    |

Табл.7

| ДЪРЖИТЕ ЛИ ДА ИМАТЕ ПОДКРЕПАТА НА СЪПРУГА/ТА СИ<br>В ПРОФЕСИОНАЛНОТО СИ РАЗВИТИЕ ? (в %) |      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                          | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                                    | 41   | 34   |
| Достатъчно е да се съобразява с него                                                     | 47   | 51   |
| За мен това няма значение                                                                | 7    | 12   |
| Не мога да преценя                                                                       | 5    | 3    |

Табл.8

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА ВИ ЦЕНИ КАТО ЧОВЕК,<br>ДА ВИЖДА ДОБРИТЕ ВИ КАЧЕСТВА ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                         | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                                   | 77   | 71   |
| Достатъчно е да не ме оскърбява                                                         | 22   | 27   |
| За мен това няма значение                                                               | 0    | 1    |
| Не мога да преценя                                                                      | 1    | 1    |

Табл.9

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА УВАЖАВА И ЦЕНИ ВАШЕТО ЛИЧНО МНЕНИЕ ? (в %) |      |      |
|------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                        | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                  | 52   | 51   |
| Достатъчно е да се съобразява с него                                   | 47   | 48   |
| За мен това няма значение                                              | 0    | 1    |
| Не мога да преценя                                                     | 1    | 0    |

Табл.10

| КАК БИХТЕ ИСКАЛИ ДА СЕ РЕШАВАТ ВАЖНИТЕ ВЪПРОСИ ВЪВ ВАШЕТО СЕМЕЙСТВО ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                             | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Предпочитам съпругът/а ми да ги решава                                      | 7    | 3    |
| Предпочитам аз да ги решавам                                                | 3    | 13   |
| Предпочитам да се споразумеем кой какво да решава                           | 9    | 12   |
| Предпочитам заедно да решаваме всички важни въпроси                         | 79   | 72   |
| Не мога да преценя                                                          | 2    | 0    |

\* \* \*

Табл.11

| СПОДЕЛЯТЕ ЛИ ВЪЗГЛЕДА "ВСЕКИ ОТ СЪПРУЗИТЕ ИМА ПРАВО ДА ПРЕКАРВА ЧАСТ<br>ОТ СВОБОДНОТО СИ ВРЕМЕ САМОСТОЯТЕЛНО, КАКТО ТОЙ НАМЕРИ ЗА ДОБРЕ ? (в %) |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                                                                 | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| ДА                                                                                                                                              | 22   | 27   |
| НЕ                                                                                                                                              | 78   | 73   |
| Изт.: ЕСИ "Българското семейство" (1977)                                                                                                        |      |      |

Табл.12

| ДЪРЖИТЕ ЛИ СЪПРУГЪТ/А ВИ ДА ПРЕКАРВА ЗАЕДНО С ВАС СВОБОДНОТО СИ ВРЕМЕ ? (в %)      |      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                    | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Държа                                                                              | 42   | 34   |
| Достатъчно е да сме заедно, когато ни е приятно                                    | 52   | 54   |
| За мен това няма значение                                                          | 4    | 7    |
| Не мога да преценя                                                                 | 2    | 5    |
| Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989) |      |      |

## БРАКЪТ КАТО ЦЕННОСТ

Табл.13 и 14

| КАКВО МИСЛИТЕ ЗА БРАЧНИЯ ЖИВОТ СЛЕД КАТО ВЕЧЕ ИМАТЕ ОПИТ ? (в %)                             |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                              | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Човек не може да живее пълноценно без съпруг/а                                               | 75   | 78   |
| Добре е да има съпруг/а, но ако няма не е фатално                                            | 16   | 14   |
| Брачният живот е много труден, някои хора могат да живеят по-пълноценно, ако нямат съпруг/а  | 3    | 2    |
| Бракът е остаряла форма на живот                                                             | 1    | 1    |
| Нямам мнение по въпроса                                                                      | 5    | 5    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                       |      |      |
|                                                                                              | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Човек не може да живее пълноценно без съпруг/а                                               | 57   | 54   |
| Добре е жената /мъжът да има съпруг/а, но ако няма не е фатално                              | 30   | 31   |
| Брачният живот е много труден и някои хора могат да живеят по-пълноценно, ако нямат съпруг/а | 5    | 4    |
| Бракът е остаряла форма на живот                                                             | 3    | 5    |
| Нямам мнение по въпроса                                                                      | 5    | 6    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i>    |      |      |

### ОТНОШЕНИЕ КЪМ АЛТЕРНАТИВИТЕ НА ЮРИДИЧЕСКИЯ БРАК

Табл.15

| АКО МОЖЕХТЕ ДА ИЗБИРАТЕ, КАК БИХТЕ ПРЕДПОЧЕЛИ<br>ДА УРЕДИТЕ БРАЧНИЯ СИ ЖИВОТ ? (в %)                                   |      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                                        | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Приемам единствено законния брак                                                                                       | 33   | 32   |
| Приемам единствено свободния съюз                                                                                      | 4    | 8    |
| Предпочитам законния брак, но мога да приема и свободния съюз                                                          | 24   | 22   |
| Временно приемам свободния съюз, но после ще сключа законен брак                                                       | 31   | 26   |
| Не мога да преценя какъв брак предпочитам                                                                              | 7    | 10   |
| За мен е по-добре да живея сам/а                                                                                       | 1    | 2    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Подготвеност на учениците и студентите за съпругжество, родителство и сексуално партньорство" (1990)</i> |      |      |

Табл.16

| АКО НЕПРЕМЕННО ИСКАТЕ ДА ИМАТЕ ДЕЦА,<br>В КАКВО СЕМЕЙСТВО ПРЕДПОЧИТАТЕ ДА ГИ ОТГЛЕЖДАТЕ ? (в %)  |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                  | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Не искам да имам деца                                                                            | 2    | 3    |
| Предпочитам в семейство, оформено със законен брак                                               | 83   | 73   |
| Предпочитам в свободен (доброволен) съюз с бащата (майката) на децата ми                         | 8    | 13   |
| Предпочитам да отгледам децата си сам/а                                                          | 3    | 4    |
| Склонен съм да създам деца, но трябва да ги отгледа обществото                                   | 4    | 7    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Подготвеност на учениците и студентите за съпругжество, родителство..." (1990)</i> |      |      |

### ПОЖИЗНЕНИЯТ БРАК КАТО ЦЕННОСТ

Табл.17 и 18

| КОГАТО СКЛЮЧВАХТЕ БРАК, СПОДЕЛЯХТЕ ЛИ ВЪЗГЛЕДА<br>"ЧОВЕК СЕ ЖЕНИ ВЕДНЪЖ ЗА ЦЯЛ ЖИВОТ" ? (в %) |  |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|--|
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|--|

|                                                                                           | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
| Да, споделям го и сега                                                                    | 66   | 67   |
| Тогава да, но сега не                                                                     | 7    | 4    |
| Нито тогава, нито сега                                                                    | 6    | 8    |
| Не съм се замислял/а по въпроса                                                           | 21   | 21   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |      |      |
| Да, споделям го и сега                                                                    | 53   | 57   |
| Тогава да, но сега не                                                                     | 9    | 6    |
| Нито тогава, нито сега                                                                    | 10   | 12   |
| Не съм се замислял/а по въпроса                                                           | 28   | 25   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |      |      |

Табл.19

| ВАЖИ ЛИ ЗА ВАС ВЪЗГЛЕДА "ЧОВЕК СЕ ЖЕНИ ВЕДНЪЖ ЗА ЦЯЛ ЖИВОТ" ? (в %)                              |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                  | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| ДА                                                                                               | 39   | 40   |
| НЕ                                                                                               | 33   | 33   |
| Не съм се замислял/а по въпроса                                                                  | 28   | 27   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Подготвеност на учениците и студентите за съпругжество, родителство..." (1990)</i> |      |      |

### БРАКЪТ КАТО ЦЕННОСТ ЗА ДЕЦАТА

Табл.20, 21, 22, 23

| СПОДЕЛЯТЕ ЛИ ВЪЗГЛЕДА: "ДАЖЕ АКО БРАКЪТ Е НЕСПОЛУЧЛИВ, СЪПРУЗИТЕ ТРЯБВА ДА ГО ЗАПАЗЯТ ЗАРАДИ ДЕЦАТА" ? (в %) |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                              | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| ДА                                                                                                           | 44   | 41   |
| НЕ                                                                                                           | 56   | 59   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Българското семейство" (1977)</i>                                                              |      |      |
| ДА                                                                                                           | 68   | 69   |
| НЕ                                                                                                           | 32   | 31   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                                       |      |      |
| ДА                                                                                                           | 51   | 60   |
| НЕ                                                                                                           | 49   | 40   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i>                    |      |      |
| ДА                                                                                                           | 47   | 35   |
| НЕ                                                                                                           | 30   | 47   |
| Не съм се замислял/а по въпроса                                                                              | 23   | 18   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Подготвеност на учениците и студентите за съпругжество, родителство..." (1990)</i>             |      |      |

### ПСИХИЧНИ СХОДСТВА/РАЗЛИЧИЯ НА БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОРИ

Табл. 24 и 25

| СМЯТАТЕ ЛИ, ЧЕ ХАРАКТЕРЪТ НА ВАШИЯ СЪПРУГ/А/ Е ПОДХОДЯЩ ЗА ЖЕНА/МЪЖ/ С ВАШИЯ ХАРАКТЕР ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                               | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Напълно                                                                                       | 39   | 45   |
| Донякъде                                                                                      | 44   | 39   |
| НЕ                                                                                            | 7    | 6    |
| Не мога да преценя                                                                            | 10   | 10   |

|                                                                                           |    |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|----|
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |    |    |
| Напълно подходящ е                                                                        | 19 | 22 |
| Донякъде                                                                                  | 54 | 58 |
| НЕ                                                                                        | 9  | 5  |
| Не мога да преценя                                                                        | 18 | 15 |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |    |    |

### СОЦИАЛНИ СХОДСТВА/РАЗЛИЧИЯ НА БРАЧНИТЕ ПАРТНЬОРИ

Табл.26

| ОМЪЖЕНАТА ЖЕНА ТРЯБВА ЛИ ДА РАБОТИ ? (в %)                                                       |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                  | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| ДА, при всички случаи                                                                            | 24   | 17   |
| ДА, ако има желание и възможности                                                                | 50   | 50   |
| По-добре е жената да не работи                                                                   | 22   | 29   |
| Не мога да преценя                                                                               | 4    | 4    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Материално положение на младото сем-во в прехода към пазарна икономика" (1990)</i> |      |      |

### ПРЕДБРАЧНО ПОЗНАНСТВО

Табл.27

| КАК СЕ ЗАПОЗНАХТЕ СЪС СЪПРУГА/ТА СИ ? (в %)            |      |      |
|--------------------------------------------------------|------|------|
|                                                        | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Бяхме съученици (състуденти)                           | 12   | 11   |
| Работехме заедно                                       | 9    | 9    |
| Бяхме съседи                                           | 7    | 8    |
| Бяхме в една компания                                  | 20   | 20   |
| Членувахме в една организация, клуб ...                | 2    | 3    |
| Запознаха ни близки                                    | 4    | 4    |
| Срещнахме се случайно                                  | 43   | 42   |
| По друг начин                                          | 3    | 3    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i> |      |      |

Табл.28 и 29

| КОЛКО ВРЕМЕ ПОЗНАВАХТЕ СЪПРУГА/ТА СИ ПРЕДИ БРАКА ? (в %)                                  |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                           | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| До един месец                                                                             | 8    | 8    |
| До три месеца                                                                             | 8    | 7    |
| До една година                                                                            | 38   | 35   |
| До три години                                                                             | 29   | 32   |
| Четири и повече години                                                                    | 17   | 18   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |      |      |
| До един месец                                                                             | 6    | 5    |
| До три месеца                                                                             | 9    | 9    |
| До една година                                                                            | 40   | 41   |
| До три години                                                                             | 27   | 27   |
| Четири и повече години                                                                    | 18   | 18   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |      |      |

### УХАЖВАНЕ

Табл.30 и 31

| КАКВО БЕШЕ ОСНОВНОТО ЧУВСТВО КЪМ СЪПРУГА/ТА ВИ<br>ПРЕДИ СКЛЮЧВАНЕТО НА БРАКА ? (в %) |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                      | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Любов                                                                                | 70   | 68   |

|                                                                                           |    |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|----|
| Другарство                                                                                | 6  | 9  |
| Харесване                                                                                 | 11 | 12 |
| Симпатия                                                                                  | 5  | 4  |
| Уважение                                                                                  | 5  | 5  |
| Безразличие или отрицателно чувство                                                       | 1  | 0  |
| Не мога да преценя                                                                        | 2  | 2  |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |    |    |
| Любов                                                                                     | 73 | 69 |
| Другарство                                                                                | 7  | 6  |
| Харесване                                                                                 | 7  | 13 |
| Симпатия                                                                                  | 5  | 6  |
| Уважение                                                                                  | 6  | 4  |
| Безразличие или отрицателно чувство                                                       | 0  | 1  |
| Не мога да преценя                                                                        | 2  | 1  |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |    |    |

\* \* \*

Табл.32 и 33

| ДАЛИ СЪПРУГЪТ/ТА ВИ БЕШЕ "ПЪРВАТА ВИ ЛЮБОВ" ?                                             |      |      | (в %) |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                                           | ЖЕНИ | МЪЖЕ |       |
| ДА                                                                                        | 44   | 32   |       |
| НЕ                                                                                        | 56   | 68   |       |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |      |      |       |
| ДА                                                                                        | 34   | 27   |       |
| НЕ                                                                                        | 66   | 73   |       |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |      |      |       |

## ИЗБОР НА БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР

Табл.34

| КАК ИЗБРАХТЕ СЪПРУГА/ТА СИ ?                                |      |      | (в %) |
|-------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                             | ЖЕНИ | МЪЖЕ |       |
| По собствено мнение                                         | 89   | 93   |       |
| По препоръка на родителите ми                               | 1    | 1    |       |
| По препоръка на приятели                                    | 1    | 1    |       |
| По настояване на съпруга/та ми                              | 5    | 1    |       |
| Родителите ми наложиха този избор                           | 0    | 0    |       |
| Съпруга/та ми ме принуди                                    | 0    | 1    |       |
| Обстоят. наложиха този избор, който иначе не бих направил/а | 4    | 3    |       |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>      |      |      |       |

Табл.35

| СЕГА КАТО ИМАТЕ ОПИТ В БРАЧНИЯ ЖИВОТ, МОЖЕТЕ ЛИ ДА ПРЕЦЕНИТЕ ДАЛИ СТЕ НАПРАВИЛИ ДОСТАТЪЧНО ОБМИСЛЕНО ИЗБОРА НА СЪПРУГА/ТА СИ ? |      |      | (в %) |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                                                                                | ЖЕНИ | МЪЖЕ |       |
| Смятам, че достатъчно бях обмислил/а избора си                                                                                 | 74   | 78   |       |
| Когато решавах да сключа брак, смятах че съм обмислил/а, но сега виждам, че не съм бил/а достатъчно предвидлив/а               | 12   | 9    |       |
| Когато решавах да сключа брак допусках, че съм направил/а необмислен избор, а сега се убедих в това                            | 3    | 4    |       |
| Не мога да преценя доколко е бил обмислен избора ми                                                                            | 10   | 8    |       |
| Не аз съм избирал съпруга/та си                                                                                                | 1    | 1    |       |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                                                         |      |      |       |

Табл.36 и 37

| КАКВО БЕШЕ ОТНОШЕНИЕТО НА МАЙКА ВИ КЪМ ВАШИЯ/ТА СЪПРУГ/А ПРЕДИ ДА СКЛЮЧИТЕ БРАК ? |      |      | (в %) |
|-----------------------------------------------------------------------------------|------|------|-------|
|                                                                                   | ЖЕНИ | МЪЖЕ |       |
| По това време майка ми не беше жива                                               | 2    | 4    |       |
| Не съм я запознавал/а с него/нея                                                  | 16   | 14   |       |

|                                                                                           |    |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|----|
| Не знам                                                                                   | 3  | 3  |
| Одобряваше го/я                                                                           | 48 | 51 |
| Прие го/я без да прави оценки                                                             | 18 | 19 |
| Беше безразлична                                                                          | 0  | 1  |
| Не го/я одобри, но не скъса отношенията си с мене                                         | 11 | 6  |
| Категорично не го/я одобри и скъса отношенията си с мене                                  | 1  | 1  |
| Друго                                                                                     | 1  | 1  |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |    |    |
| По това време майка ми не беше жива                                                       | 2  | 3  |
| Не съм я запознавал/а с него/нея                                                          | 5  | 7  |
| Не знам                                                                                   | 5  | 8  |
| Одобряваше го/я                                                                           | 55 | 52 |
| Прие го/я без да прави оценки                                                             | 19 | 22 |
| Беше безразлична                                                                          | 1  | 1  |
| Не го/я одобри, но не скъса отношенията си с мене                                         | 11 | 6  |
| Категорично не го/я одобри и скъса отношенията си с мене                                  | 1  | 0  |
| Друго                                                                                     | 1  | 1  |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |    |    |

Табл.38 и 39

| КАКВО БЕШЕ ОТНОШЕНИЕТО НА БАЩА ВИ КЪМ ВАШИЯ/ТА СЪПРУГ/А<br>ПРЕДИ ДА СКЛЮЧИТЕ БРАК ? (в %) |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                           | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| По това време баща ми не беше жив                                                         | 6    | 7    |
| Не съм го запознавал/а с него/нея                                                         | 18   | 15   |
| Не знам                                                                                   | 4    | 5    |
| Одобряваше го/я                                                                           | 42   | 49   |
| Прие го/я без да прави оценки                                                             | 18   | 17   |
| Беше безразличен                                                                          | 1    | 1    |
| Не го/я одобри, но не скъса отношенията си с мене                                         | 9    | 4    |
| Категорично не го/я одобри и скъса отношенията си с мене                                  | 1    | 1    |
| Друго                                                                                     | 1    | 1    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |      |      |
| По това време баща ми не беше жив                                                         | 5    | 6    |
| Не съм го запознавал/а с него/нея                                                         | 8    | 8    |
| Не знам                                                                                   | 6    | 10   |
| Одобряваше го/я                                                                           | 48   | 50   |
| Прие го/я без да прави оценки                                                             | 22   | 22   |
| Беше безразличен                                                                          | 2    | 2    |
| Не го/я одобри, но не скъса отношенията си с мене                                         | 7    | 2    |
| Категорично не го/я одобри и скъса отношенията си с мене                                  | 1    | 0    |
| Друго                                                                                     | 1    | 0    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |      |      |

### ЗАДОВОЛЯВАНЕ СЕКСУАЛНИТЕ ПОТРЕБНОСТИ НА СЪПРУЗИТЕ В БРАКА

Табл.40, 41, 42

| ПОЛОВИТЕ НУЖДИ НА ВАС И НА СЪПРУГА/ТА ВИ<br>ЗАДОВОЛЕНИ ЛИ СА В БРАКА ? (в %)         |      |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                      | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Половите нужди и на двамата са задоволени в брака                                    | 75   | 78   |
| Моите полови нужди са задоволени, но чувствам, че съпругът/а ми остава незадоволен/а | 3    | 2    |
| Смятам, че съпругът/а ми е задоволен/а, но аз оставам незадоволен/а                  | 2    | 3    |
| Струва ми се, че и двамата оставаме незадоволени                                     | 2    | 2    |
| Не мога да преценя                                                                   | 18   | 15   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Българското семейство" (1977)</i>                                      |      |      |
| И на двамата ни са напълно задоволени                                                | 63   | 69   |
| Моите полови нужди са задоволени, но чувствам, че съпругът/а ми остава незадоволен/а | 12   | 6    |
| Съпругът/а ми е задоволен/а, но аз оставам незадоволен/а                             | 5    | 7    |
| И двамата оставаме незадоволени                                                      | 3    | 3    |

|                                                                                           |    |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|----|
| Не мога да преценя                                                                        | 17 | 15 |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |    |    |
| И на двамата ни са напълно задоволени                                                     | 50 | 54 |
| Моите са задоволени, но чувствам, че съпругът/а ми остава незадоволен/а                   | 17 | 9  |
| Съпругът/а ми е задоволен/а, но аз оставам незадоволен/а                                  | 6  | 13 |
| И двамата сме незадоволени                                                                | 4  | 5  |
| Не мога да преценя                                                                        | 23 | 19 |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |    |    |

Табл.43 и 44

| КАКВО ЗНАЧЕНИЕ ИМА ПОЛОВИЯ ЖИВОТ ЗА ВАШИЯ СЪВМЕСТЕН ЖИВОТ ? (в %) |      |      |
|-------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                   | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Има голямо значение и за двамата                                  | 49   | 56   |
| Има голямо значение само за съпруга/та ми                         | 4    | 1    |
| Има голямо значение само за мен                                   | 2    | 1    |
| И за двамата няма особено значение                                | 24   | 25   |
| Не мога да преценя                                                | 21   | 17   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Българското семейство" (1977)</i>                   |      |      |
| Има голямо значение и за двамата                                  | 49   | 55   |
| Има голямо значение само за съпруга/та ми                         | 12   | 1    |
| Има голямо значение само за мен                                   | 1    | 6    |
| И за двамата няма особено значение                                | 16   | 20   |
| Не мога да преценя                                                | 22   | 18   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>            |      |      |

### ЗАДОВОЛЯВАНЕ ЕМОЦИОНАЛНИ ПОТРЕБНОСТИ НА СЪПРУЗИТЕ В БРАКА

Табл.45

| КАКВИ СА СЕГА ПРЕДИ ВСИЧКО ЧУВСТВАТА ВИ КЪМ ВАШИЯ/ТА СЪПРУГ/А ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                       | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Обич                                                                  | 52   | 52   |
| Другарство                                                            | 44   | 45   |
| Безразличие                                                           | 3    | 3    |
| Неприязън                                                             | 1    | 0    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Българското семейство" (1977)</i>                       |      |      |

Табл.46 и 47

| КАКВО Е ОСНОВНОТО ЧУВСТВО КЪМ ВАШИЯ/ТА СЪПРУГ/А СЕГА ? (в %)                              |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                           | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Любов                                                                                     | 45   | 46   |
| Другарство                                                                                | 21   | 23   |
| Сипматия                                                                                  | 2    | 2    |
| Уважение                                                                                  | 24   | 22   |
| Безразличие                                                                               | 2    | 1    |
| Неприязън                                                                                 | 0    | 0    |
| Съжаление                                                                                 | 1    | 0    |
| Друго                                                                                     | 1    | 2    |
| Не мога да преценя                                                                        | 4    | 4    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |      |      |
| Любов                                                                                     | 49   | 48   |
| Другарство                                                                                | 17   | 19   |
| Симпатия                                                                                  | 3    | 4    |
| Уважение                                                                                  | 17   | 18   |
| Безразличие                                                                               | 3    | 2    |
| Неприязън                                                                                 | 0    | 0    |
| Съжаление                                                                                 | 1    | 1    |
| Друго                                                                                     | 2    | 1    |
| Не мога да преценя                                                                        | 8    | 7    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |      |      |

Табл.48 и 49

| МОЖЕТЕ ЛИ ДА КАЖЕТЕ ЗА СЪПРУГА/ТА СИ: "ТОЙ/ТА Е НАЙ-ГОЛЯМАТА МИ ЛЮБОВ" ? (в %)            |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                           | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| ДА                                                                                        | 61   | 58   |
| НЕ                                                                                        | 12   | 14   |
| Не мога да преценя коя е "най-голямата ми любов"                                          | 16   | 19   |
| Не съм имал/а "голяма любов"                                                              | 11   | 9    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |      |      |
| ДА                                                                                        | 47   | 50   |
| НЕ                                                                                        | 23   | 17   |
| Не мога да преценя коя е "най-голямата ми любов"                                          | 21   | 24   |
| Не съм имал/а "голяма любов"                                                              | 9    | 9    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |      |      |

### ВЗАИМОПОМОЩ НА СЪПРУЗИТЕ В ОСИГУРЯВАНЕ МАТЕРИАЛНИ СРЕДСТВА ЗА ЖИВОТ НА СЕМЕЙСТВОТО

Табл.50

| ГОТОВ/А ЛИ СТЕ ДА ИЗДЪРЖАТЕ САМ/А СЕМЕЙСТВОТО ? (в %)                                        |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                              | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| ДА, и го правя                                                                               | 8    | 26   |
| ДА, ако имам възможност                                                                      | 19   | 42   |
| Не съм готов/а                                                                               | 54   | 27   |
| Не съм мислил/ по въпроса                                                                    | 19   | 5    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Материално положение на младото сем-во в прехода към пазарна икон." (1990)</i> |      |      |

Табл.51

| ВАШИЯТ/ТА СЪПРУГ/А ГОТОВ/А ЛИ Е ДА ИЗДЪРЖА САМ/А<br>СЕМЕЙСТВОТО БЕЗ ВИЕ ДА РАБОТИТЕ ? (в %)  |      |      |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                              | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Да, и го прави                                                                               | 12   | 6    |
| Допускам, че е готов/а                                                                       | 33   | 26   |
| Допускам, че не е готов/а                                                                    | 37   | 56   |
| Не мога да преценя                                                                           | 18   | 12   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Материално положение на младото сем-во в прехода към пазарна икон." (1990)</i> |      |      |

### ПОДКРЕПА СОЦИАЛНАТА РЕАЛИЗАЦИЯ НА БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР

Табл.52, 53, 54

| ОБИКНОВЕНО КАКВО Е ОТНОШЕНИЕТО НА СЪПРУГА/ТА ВИ КЪМ ВАС, КОГАТО ВИ ВЪЗЛАГАТ<br>ОТГОВОРНА И ТРУДНА ЗАДАЧА В РАБОТАТА ? (в %) |      |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                                             | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Одобрява и ме подкрепя                                                                                                      | 37   | 50   |
| Безразличен/а е                                                                                                             | 5    | 6    |
| Против е                                                                                                                    | 1    | 2    |
| При нас не е имало такива случаи                                                                                            | 57   | 42   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Българското семейство" (1977)</i>                                                                             |      |      |
| Одобрява и ме подкрепя                                                                                                      | 52   | 67   |
| Безразличен/а е                                                                                                             | 9    | 8    |
| Против е                                                                                                                    | 3    | 2    |
| При нас не е имало такива случаи                                                                                            | 36   | 23   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                                                      |      |      |
| Одобрява и ме подкрепя                                                                                                      | 39   | 61   |
| Безразличен/а е                                                                                                             | 8    | 8    |
| Против е                                                                                                                    | 3    | 3    |
| При нас не е имало такива случаи                                                                                            | 50   | 28   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i>                                   |      |      |

### ПРИЗНАВАНЕ САМОЦЕННОСТТА НА ЛИЧНОСТТА В БРАЧНИЯ СЪЮЗ

Табл.55 и 56

| СЪПРУГЪТ/ТА ВИ ПОМАГА ЛИ ДА РАСТЕТЕ КАТО ЛИЧНОСТ ? (в %) |      |      |
|----------------------------------------------------------|------|------|
|                                                          | ЖЕНИ | МЪЖЕ |

|                                                                                           |    |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|----|----|
| Да, почти винаги ми помага                                                                | 51 | 62 |
| Понякога ми помага                                                                        | 23 | 19 |
| Никога не ми помага особено                                                               | 6  | 2  |
| Обикновено ми пречи                                                                       | 3  | 1  |
| Не мога да преценя                                                                        | 17 | 16 |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |    |    |
| Да, почти винаги ми помага                                                                | 51 | 55 |
| Понякога ми помага                                                                        | 24 | 25 |
| Никога не ми помага особено                                                               | 4  | 4  |
| Обикновено ми пречи                                                                       | 2  | 2  |
| Не мога да преценя                                                                        | 19 | 14 |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |    |    |

## УСПЕХ НА БРАКА

Табл.57 и 58

| КАК ОЦЕНЯВАТЕ БРАКА СИ ? (в %)                                                            |      |      |
|-------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                           | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Щастлив                                                                                   | 31   | 35   |
| Сполучлив                                                                                 | 51   | 49   |
| Не съвсем сполучлив                                                                       | 11   | 7    |
| Несполучлив                                                                               | 1    | 1    |
| Нешастен                                                                                  | 0    | 0    |
| Не мога да преценя                                                                        | 6    | 8    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                    |      |      |
| Щастлив                                                                                   | 27   | 29   |
| Сполучлив                                                                                 | 50   | 53   |
| Не съвсем сполучлив                                                                       | 11   | 7    |
| Несполучлив                                                                               | 2    | 2    |
| Нешастен                                                                                  | 0    | 1    |
| Не мога да преценя                                                                        | 10   | 8    |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство в община Варна" (1989)</i> |      |      |

## РАЗВОДЪТ

Табл.59

| ИМАХТЕ ЛИ ПРИЯТЕЛ/КА ПРЕДИ ДА ЗАПОЧНЕ БРАКОРАЗВОДНИЯ ПРОЦЕС, ЗА КОЯТО БИХТЕ СЕ ОЖЕНИЛИ ? (в %) |      |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|------|------|
|                                                                                                | ЖЕНИ | МЪЖЕ |
| Да, и може би ще се ожена за него (за нея)                                                     | 3    | 5    |
| Да, и вече съм се оженил/а за за него (за нея)                                                 | 6    | 11   |
| Да, но той (тя) се отдръпна от мен по време на развода                                         | 2    | 2    |
| Да, но вече не искам да се ожена за него (за нея)                                              | 2    | 4    |
| Да, но нито тогава, нито сега съм имал/а намерение да се ожена за него (за нея)                | 6    | 8    |
| Нямах                                                                                          | 81   | 70   |
| <i>Изт.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)</i>                                         |      |      |

\* \* \*

Изт.: ЕСИ "Българското семейство" (1977)

Табл.60

| АКО У ВАС СЕ Е ПОЯВИЛО ЖЕЛАНИЕ ЗА РАЗВОД, НА КАКВО СЕ ДЪЛЖИ ТОВА?<br>(в % от общата съвкупност на жените и мъжете от всички възрастови групи, които имат желание за развод)<br>(запитаните са давали повече от един отговор) |            |      |            |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|------|------------|------|
|                                                                                                                                                                                                                              | ЖЕНИ (в %) | ранг | МЪЖЕ (в %) | ранг |
| Съпругът/та ме ревнува неоснователно                                                                                                                                                                                         | 28         | 3    | 33         | 1    |
| Съпругът/та ми изневерява                                                                                                                                                                                                    | 10         | 10   | 11         | 7    |
| Съпругът/та ми е груб с мен                                                                                                                                                                                                  | 30         | 2    | 17         | 5    |
| Не обичам вече съпруга/та си                                                                                                                                                                                                 | 6          | 13   | 10         | 9    |
| Съпругът/та ми не може да задоволи половите ми потребности                                                                                                                                                                   | 6          | 14   | 11         | 8    |
| Съпругът/та ме унижава пред децата                                                                                                                                                                                           | 26         | 4    | 21         | 3    |
| Съпругът/та ми не зачита моето мнение относно възпит. на децата                                                                                                                                                              | 13         | 9    | 20         | 4    |
| Съпругът/та не се грижи достатъчно за дома и за отглежд. на децата                                                                                                                                                           | 23         | 5    | 16         | 6    |
| Нямаме деца                                                                                                                                                                                                                  | 4          | 15   | 5          | 16   |

|                                                                   |    |    |    |    |
|-------------------------------------------------------------------|----|----|----|----|
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга ми заради родителите ни  | 21 | 7  | 22 | 2  |
| Съпругът/та пренебрегва сем. си, за да се забавлява с приятели/ки | 16 | 8  | 8  | 11 |
| Съпругът/та ми пиянства                                           | 30 | 1  | 5  | 15 |
| Съпругът/та ми не дава достатъчно пари в къщи                     | 22 | 6  | 7  | 12 |
| Съпругът/та ми има по-ниска култура от моята                      | 8  | 12 | 8  | 10 |
| Съпругът/та пренебрегва семейството си заради проф. си интереси   | 9  | 11 | 5  | 14 |
| Съпругът/та ми пречи да се развивам в професионалната си работа   | 3  | 16 | 7  | 13 |

Табл.61

| АКО У ВАС СЕ Е ПОЯВИЛО ЖЕЛАНИЕ ЗА РАЗВОД, НА КАКВО СЕ ДЪЛЖИ ТОВА ?<br>(в % от общата съвкупност на жените и мъжете до 30 годишна възраст, които имат желание за развод)<br>(запитаните са давали повече от един отговор) |            |      |            |      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|------|------------|------|
|                                                                                                                                                                                                                          | ЖЕНИ (в %) | ранг | МЪЖЕ (в %) | ранг |
| Съпругът/та ме ревнува неоснователно                                                                                                                                                                                     | 31         | 2    | 41         | 2    |
| Съпругът/та ми изневерява                                                                                                                                                                                                | 7          | 12   | 19         | 5    |
| Съпругът/та ми е груб с мен                                                                                                                                                                                              | 28         | 3    | 24         | 3    |
| Не обичам вече съпруга/та си                                                                                                                                                                                             | 8          | 11   | 15         | 8    |
| Съпругът/та ми не може да задоволи половите ми потребности                                                                                                                                                               | 3          | 16   | 15         | 7    |
| Съпругът/та ме унижава пред децата                                                                                                                                                                                       | 20         | 6    | 14         | 9    |
| Съпругът/та ми не зачита моето мнение относно възпит. на децата                                                                                                                                                          | 11         | 9    | 23         | 4    |
| Съпругът/та не се грижи достатъчно за дома и за отглежд. на децата                                                                                                                                                       | 24         | 5    | 18         | 6    |
| Нямаме деца                                                                                                                                                                                                              | 6          | 14   | 7          | 15   |
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга ми заради родителите ни                                                                                                                                                         | 33         | 1    | 41         | 1    |
| Съпругът/та ми пренебрегва сем., за да се забавлява с приятели/ки                                                                                                                                                        | 17         | 8    | 10         | 12   |
| Съпругът/та ми пиянства                                                                                                                                                                                                  | 25         | 4    | 0          | 16   |
| Съпругът/та ми не дава достатъчно пари в къщи                                                                                                                                                                            | 19         | 7    | 11         | 10   |
| Съпругът/та ми има по-ниска култура от моята                                                                                                                                                                             | 7          | 13   | 7          | 14   |
| Съпругът/та пренебрегва семейството си заради профес. си интереси                                                                                                                                                        | 11         | 10   | 7          | 13   |
| Съпругът/та ми пречи да се развивам в професионалната си работа                                                                                                                                                          | 5          | 15   | 11         | 11   |

\* \* \*

Изм.: ЕСИ "Стабилност на младежкия брак" (1984)

Табл.62

| АКО У ВАС СЕ Е ПОЯВИЛО СЕРИОЗНО ЖЕЛАНИЕ ЗА РАЗВОД, НА КАКВО СЕ ДЪЛЖИ ТОВА ?<br>(мотиви на потенциалния развод на жените и мъжете със запазен брак)<br>(запитаните са давали повече от един отговор) |            |      |            |      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|------|------------|------|
|                                                                                                                                                                                                     | ЖЕНИ (в %) | ранг | МЪЖЕ (в %) | ранг |
| Съпругът/та ме ревнува неоснователно                                                                                                                                                                | 35         | 1    | 32         | 2    |
| Съпругът/та ми изневерява                                                                                                                                                                           | 9          | 17   | 7          | 14   |
| Съпругът/та ми е груб/а с мен                                                                                                                                                                       | 25         | 6    | 14         | 8    |
| Не обичам вече съпруга/та си                                                                                                                                                                        | 10         | 16   | 10         | 11   |
| Имаме сериозни проблеми в половия живот със съпруга/та ми                                                                                                                                           | 12         | 14   | 13         | 9    |
| Съпругът/та ме обижда без да се съобразява присъствието на други                                                                                                                                    | 18         | 8    | 10         | 10   |
| Съпругът/та ме унижава пред децата                                                                                                                                                                  | 14         | 12   | 10         | 12   |
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга/та ми заради децата                                                                                                                                        | 29         | 3    | 29         | 3    |
| Нямаме деца                                                                                                                                                                                         | 2          | 20   | 2          | 20   |
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга ми заради родителите ни                                                                                                                                    | 30         | 2    | 34         | 1    |
| Съпругът/та ми се забавлява без мен с приятели и приятелки                                                                                                                                          | 15         | 11   | 7          | 16   |
| Съпругът/та ми отсъства често от дома без сериозна причина                                                                                                                                          | 17         | 10   | 7          | 15   |
| Съпругът/та ми пиянства                                                                                                                                                                             | 13         | 13   | 5          | 18   |
| Не съгласие със съпруга/та ми при изразходване на семейните доходи                                                                                                                                  | 27         | 5    | 21         | 5    |
| Съпругът/та ми не участва достатъчно в домакинската работа                                                                                                                                          | 25         | 7    | 15         | 7    |
| Нямаме еднакви възгледи ми за ролята на жената и на мъжа в сем.                                                                                                                                     | 29         | 4    | 21         | 6    |
| Имаме сериозни различия във възгледите за живота и духовн. интер.                                                                                                                                   | 18         | 9    | 22         | 4    |
| Съпругът/та пренебрегва сем. си заради служебните си задължения                                                                                                                                     | 7          | 18   | 8          | 13   |
| Съпругът/та ми не желае да работи                                                                                                                                                                   | 11         | 15   | 6          | 17   |
| Съпругът/та ми пречи на професионалното ми развитие                                                                                                                                                 | 3          | 19   | 3          | 19   |

Табл.63

| КОИ ОТ ПОСОЧЕНИТЕ ТУК ПРИЧИНИ ДОВЕДОХА ДО РЕШЕНИЕТО ВИ ЗА РАЗВОД ?<br>(мотиви за развод на разведените жени и мъже, посочени в анкетната карта на изследването)<br>(запитаните са давали повече от един отговор) |            |      |            |      |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|------|------------|------|
|                                                                                                                                                                                                                  | ЖЕНИ (в %) | ранг | МЪЖЕ (в %) | ранг |
| Съпругът/та ме ревнуваше неоснователно                                                                                                                                                                           | 38         | 7    | 28         | 8    |
| Съпругът/та ми изневеряваше                                                                                                                                                                                      | 33         | 12   | 36         | 4    |
| Съпругът/та ми беше груб/а с мен                                                                                                                                                                                 | 52         | 2    | 25         | 12   |
| Не обичах вече съпруга/та си                                                                                                                                                                                     | 26         | 14   | 20         | 14   |
| Имахме сериозни проблеми в половия живот със съпруга/та ми                                                                                                                                                       | 9          | 20   | 11         | 17   |
| Съпругът/та ми ме обижда без да се съобразява с присъств. на други                                                                                                                                               | 36         | 9    | 28         | 9    |
| Съпругът/та ме унижаваше пред децата                                                                                                                                                                             | 17         | 17   | 6          | 20   |
| Имахме сериозни недоразумения със съпруга/та ми заради децата                                                                                                                                                    | 40         | 5    | 35         | 5    |
| Нямахме деца                                                                                                                                                                                                     | 11         | 18   | 15         | 16   |
| Имахме сериозни недоразумения със съпруга ми заради родител. ни                                                                                                                                                  | 56         | 1    | 61         | 1    |
| Съпругът/та ми се забавляваше без мен с приятели и приятелки                                                                                                                                                     | 36         | 10   | 25         | 13   |
| Съпругът/та ми отсъстваше често от дома без сериозна причина                                                                                                                                                     | 40         | 6    | 33         | 6    |
| Съпругът/та ми пианстваше                                                                                                                                                                                        | 38         | 8    | 4          | 21   |
| Съпругът/та ми не участваше достатъчно в домакинската работа                                                                                                                                                     | 34         | 11   | 32         | 7    |
| Не съгласие със съпруга/та ми при изразходване на семейните доходи                                                                                                                                               | 50         | 3    | 38         | 2    |
| Нямахме еднакви възгледи за ролята на жената и на мъжа в сем.                                                                                                                                                    | 21         | 16   | 26         | 11   |
| Имахме сериозни различия във възгледите за живота и духовн. интер.                                                                                                                                               | 41         | 4    | 38         | 3    |
| Несходство на моя характер с този на съпруга/та ми                                                                                                                                                               | 24         | 15   | 18         | 15   |
| Съпругът/та пренебрегваше сем. си заради служебните задължения                                                                                                                                                   | 7          | 21   | 8          | 19   |
| Съпругът/та ми пречеше на професионалното ми развитие                                                                                                                                                            | 10         | 19   | 10         | 18   |
| Съпругът/та ми не желаше да работи                                                                                                                                                                               | 31         | 13   | 27         | 10   |
| МОТИВИ ЗА РАЗВОД НА РАЗВЕДЕНИТЕ, ПОСОЧЕНИ В ИСКОВИТЕ МОЛБИ ДО СЪДА<br>(всяка искова молба посочва повече от един мотив)                                                                                          |            |      |            |      |
|                                                                                                                                                                                                                  | ЖЕНИ (в %) | ранг | МЪЖЕ (в %) | ранг |
| Съпругът/та ме ревнува неоснователно                                                                                                                                                                             | 12         | 10   | 5          | 18   |
| Съпругът/та ми изневерява                                                                                                                                                                                        | 20         | 4    | 33         | 3    |
| Съпругът/та ми води безчестен живот                                                                                                                                                                              | -          | -    | 3          | 20   |
| Съпругът/та ми е груб/а с мен                                                                                                                                                                                    | 70         | 1    | 27         | 5    |
| Съпругът/та ми посегна върху живота ми                                                                                                                                                                           | 8          | 16   | -          | -    |
| Не обичам вече съпруга/та си                                                                                                                                                                                     | 2          | 22   | 1          | 26   |
| Имаме сериозни проблеми в половия живот със съпруга/та ми                                                                                                                                                        | 9          | 15   | 6          | 15   |
| Съпругът/та ме обижда без да се съобразява с присъствието на други                                                                                                                                               | 12         | 12   | 11         | 12   |
| Съпругът/та ме унижава пред децата                                                                                                                                                                               | 6          | 17   | 1          | 25   |
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга/та ми заради децата                                                                                                                                                     | 19         | 6    | 18         | 7    |
| Нямаме деца                                                                                                                                                                                                      | 3          | 20   | 5          | 17   |
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга ми заради родителите ни                                                                                                                                                 | 19         | 5    | 36         | 2    |
| Съпругът/та ми се забавлява без мен с приятели и приятелки                                                                                                                                                       | 16         | 8    | 7          | 14   |
| Съпругът/та ми отсъства често от дома без сериозна причина                                                                                                                                                       | 17         | 7    | 12         | 10   |
| Съпругът/та ми пианства                                                                                                                                                                                          | 53         | 2    | 2          | 22   |
| Съпругът/та ми не участва достатъчно в домакинската работа                                                                                                                                                       | 4          | 19   | 30         | 4    |
| Не съгласие със съпруга/та ми при изразходване на семейните доходи                                                                                                                                               | 28         | 3    | 4          | 19   |
| Нямаме еднакви възгледи за ролята на жената и на мъжа в сем.                                                                                                                                                     | -          | -    | 12         | 11   |
| Имаме сериозни различия във възгледите за живота и духовн. интер.                                                                                                                                                | -          | -    | 14         | 9    |
| Несходство на моя характер с този на съпруга/та ми                                                                                                                                                               | 12         | 11   | 21         | 6    |
| Съпругът/та пренебрегва сем. си заради служебните си задължения                                                                                                                                                  | 2          | 23   | -          | -    |
| Съпругът/та ми пречи на професионалното ми развитие                                                                                                                                                              | 1          | 24   | 1          | 24   |
| Съпругът/та ми не желае да работи                                                                                                                                                                                | 15         | 9    | 10         | 13   |
| Съпругът/та ми напусна семейното жилище                                                                                                                                                                          | 11         | 13   | 39         | 1    |
| Съпругът/та ми ме изгони от дома (аз я изгоних)                                                                                                                                                                  | -          | -    | 6          | 16   |
| Бракът ми бе сключен необмислено                                                                                                                                                                                 | 11         | 14   | 17         | 8    |
| Бях принуден/а да сключа този брак                                                                                                                                                                               | -          | -    | 2          | 23   |
| Съпругът/та ми страда от тежка болест                                                                                                                                                                            | 2          | 21   | 2          | 21   |
| Съпругът/та ми е осъдена на затвор за престъпление                                                                                                                                                               | 5          | 18   | -          | -    |

Табл.64

АКО У ВАС СЕ Е ПОЯВИЛО СЕРИОЗНО ЖЕЛАНИЕ ЗА РАЗВОД, НА КАКВО СЕ ДЪЛЖИ ТОВА?  
(в % от общата съвкупност на жените и мъжете, които имат желание за развод)

| <i>(запитаните са давали повече от един отговор)</i>                                       |            |      |            | <i>Табл. 65</i> |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|------------|------|------------|-----------------|
|                                                                                            | ЖЕНИ (в %) | ранг | МЪЖЕ (в %) | ранг            |
| Съпругът/та ме ревнува неоснователно                                                       | 29         | 6    | 35         | 3               |
| Съпругът/та ми изневерява                                                                  | 15         | 14   | 18         | 11              |
| Съпругът/та ми е груб/а с мен                                                              | 43         | 2    | 39         | 2               |
| Не обичам вече съпруга/та си                                                               | 1          | 19   | 8          | 16              |
| Имаме сериозни проблеми в половия живот със съпруга/та ми                                  | 25         | 10   | 23         | 9               |
| Съпругът/та ме обижда без да се съобразява с присъствието на други                         | 27         | 8    | 26         | 7               |
| Съпругът/та ме унижава пред децата                                                         | 17         | 13   | 11         | 13              |
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга/та ми заради децата                               | 34         | 3    | 23         | 8               |
| Нямаме деца                                                                                | 1          | 20   | 3          | 20              |
| Имаме сериозни недоразумения със съпруга ми заради родителите ни                           | 33         | 4    | 39         | 1               |
| Съпругът/та ми се забавлява без мен с приятели и приятелки                                 | 21         | 11   | 19         | 10              |
| Съпругът/та ми отсъства често от дома без сериозна причина                                 | 18         | 12   | 10         | 14              |
| Съпругът/та ми пиянства                                                                    | 11         | 15   | 4          | 19              |
| Не съм согласен със съпруга/та ми при изразходване на семейните доходи                     | 49         | 1    | 35         | 5               |
| Съпругът/та ми не участва достатъчно в домакинската работа                                 | 27         | 9    | 9          | 15              |
| Нямаме еднакви възгледи за ролята на жената и на мъжа в сем.                               | 30         | 5    | 35         | 4               |
| Имаме сериозни различия във възгледите за живота и духовн. интер.                          | 29         | 7    | 29         | 6               |
| Съпругът/та ми пренебрегва сем. заради служебните си задължения                            | 8          | 16   | 8          | 17              |
| Съпругът/та ми пречи на професионалното ми развитие                                        | 8          | 17   | 14         | 12              |
| Съпругът/та ми не желае да работи                                                          | 4          | 18   | 4          | 18              |
| <i>Изт.: ЕСИ "Специфични черти и проблеми на младото семейство от община Варна" (1989)</i> |            |      |            |                 |

## ВТОРО ПРИЛОЖЕНИЕ

### С В Е Д Е Н И Я

ЗА ЕМПИРИЧНИТЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ (ЕСИ)  
НА БРАКА И СЕМЕЙСТВО В БЪЛГАРИЯ  
ОТ 70-ТЕ, 80-ТЕ И 90-ТЕ ГОДИНИ,  
ИЗПОЛЗВАНИ В МОНОГРАФИЯТА

---

#### ЕСИ “БЪЛГАРСКОТО СЕМЕЙСТВО”, 1977.

Извършено през 1977, научен ръководител проф.д-р **Чавдар Кюранов**, по поръчка на Държавния съвет и със съдействието на Института по статистика, Института по социология при БАН и Комитета на българските жени.

**Основни групи индикатори:** възгледи за любовта, брака, семейството, децата и някои основни човешки ценности; взаимоотношения между семейството и обществото; съпругески отношения при изпълнение на брачните и семейните функции; брачни конфликти; потенциален развод; репродуктивно поведение на семейството; възпроизводство и социализация на потомството; отношения между родители и деца; семеен бит; материално положение на семейството; културен живот на семейството; домашен труд; професионален труд и обществено-политическа активност на съпрузите.

**Метод на регистрация:** пряка индивидуална анкета и интервю.

**Генералната съвкупност** обхваща всички пълни семейства в страната, в които жената-съпруга е до 60 годишна възраст.

Изследването е представително за населението, отговарящо на следните признаци:

- омъжени жени с пълни семейства на възраст от 16 до 60 год.;
- женени мъже, съпрузи на попадналите в извадката жени, възрастта им е без значение;
- попадналите в представителната извадка горепосочени жени и мъже във взаимовръзката им на брачна двойка;
- най-голямото дете на попадналите в извадката брачни двойки, ако то е на възраст от 10 до 18 год.

**Модел на извадката:** районирана, двустепенна, стохастична извадка, формирана на основата на списъците на преброятелните участъци, използвани при общото преброяване на населението от 1975.

**Обем на извадката:** 6 000 пълни семейства.

**Въпросници:**

- въпросник за пряка анонимна анкета за жените и за мъжете (чрез него се събира информация за най-интимните брачни отношения);
- въпросник за стандартизирано интервю за жените и за мъжете (чрез него се събира информация за някои обективни дадености на брачния и семеен живот);
- въпросник за стандартизирано интервю с детето;
- въпросник за стандартно интервю с брачната двойка относно материалните условия (жилище, жилищна среда, обзавеждане, доходи и др.п.) на семейството.

**Данните** от изследването и **докладът** на научния колектив с анализа на резултатите се съхраняват в Института по социология при БАН.

Основна **публикация:** монография под общата редакция на проф.д-р Чавдар Кюранов "Днешното българско семейство". С., 1987.

ЕСИ “СТАБИЛНОСТ НА МЛАДЕЖКИЯ БРАК”, НИИМ, 1984.

Извършено през 1984 от научен колектив на НИИМ, научен ръководител ст.н.с. к.ф.н. **Мария Динкова**.

**Основни групи индикатори:** възгледи за любовта, брака, семейството, децата, развода и някои основни човешки ценности; подготовка за брака; предистория на конкретните брачни двойки; обстоятелствата в момента на встъпване в брак; съпругески взаимоотношения в момента на сключването на брака; отношения на брачната двойка с родителите на съпрузите; стабилност и успех на брака; брачни конфликти; потенциален развод; юридически развод (мотиви, взаимоотношения с родители, близки, приятели, колеги по време на развода, проблеми след развода); материално положение на семейството, създадено от брачната двойка; социално-демографска характеристика на съпрузите.

**Генерална съвкупност:**

- всички бивши брачни двойки в страната, които са се развели през 1982 и в които бившата съпруга е до 30 год., а бившият съпруг - до 35 год.;
- всички запазени брачни двойки през 1984, в които съпругата е до 30 г. възраст, а съпругът - до 35 г. възраст. (Използва се като контролна извадка).

Изследването е представително за:

**I. Попаднали в представителната извадка за бившите разведени брачни двойки**

- жени на възраст до 30 год., които са се развели през 1982;
- мъже - бивши съпрузи на попадналите в представителната извадка разведени жени, които са на възраст до 35 год.;
- попадналите в представителната извадка горепосочени жени и мъже във взаимовръзката им на брачна двойка

**II. Попаднали в контролната извадка за двойките със запазен брак**

- жени до 30 год.;
- мъже - съпрузи на жените попаднали в контролната извадка за двойките със запазен брак, които са до 35 год.;
- попадналите в контролната извадка горепосочени жени и мъже във взаимовръзката им на брачна двойка

**Модел на извадката на разведените бивши брачни двойки:** стохастична, едностепенна извадка, формирана въз основа на пълния списък на развели се през 1982 брачни двойки, предоставен от Централно статистическо управление (сега НСИ).

**Модел на извадката на запазените брачни двойки**, която се използва като контролна извадка: тя е формирана от брачни двойки, които съответстват по няколко признака на попадналите в представителната извадка разведени бивши брачни двойки. Процедурата на подбора се извършва по следния начин: във всяко селище (в околните селища на всеки район на града) се подбират толкова запазени брачни двойки, колкото са разведените брачни двойки от представителната извадка в същото селище. Съпругата от всяка запазена брачна двойка съответства на съпругата от бившата разведена брачна двойка с възрастта и образованието, както и с датата на сключването на брака им. Съпругът в запазената брачна двойка трябва да е до 35 год.

Тази контролна извадка се формира въз основа списъците на ЕСГРАОН. Тъй като между разведените лица и лицата със запазен брак, които са в младежка възраст, няма - по данни на преброяването на населението - съществени различия по признака образование, контролната извадка може да се разглежда и като представителна.

**Обем на извадките.** Всяка от двете извадки се състои от по 1 046 брачни двойки.

**Метод на регистрация:** пряка индивидуална анкета и интервю.

**Въпросници:**

- въпросник за пряка анонимна анкета за жените и за мъжете (чрез него се събира информация за интимните брачни отношения. Въпросниците за разведените жени и мъже са еднакви с въпросниците за жените и за мъжете със запазен брак);
- въпросник за стандартно анонимно интервю за жените и за мъжете (чрез него се събира информация за някои обективни дадености на брачния живот. Въпросниците за разведените жени и мъже са еднакви с въпросниците за жените и за мъжете със запазен брак);
- карта за анализ на съдържанието на документите от бракоразводния процес на попадналите в представителната извадка бивши брачни двойки.

Данните от изследването и докладът на научния колектив се съхраняваха в информационната банка на НИИМ до закриването му през 1992, след това са предадени в Държавен архив, чрез Комитета за младежта и децата към Министерски съвет.

**Реализация:** докторска дисертация на Мария Динкова на тема "Разводът на младите съпрузи", която се съхранява в Народната библиотека "Св.св.Кирил и Методий".

**ЕСИ "СПЕЦИФИЧНИ ЧЕРТИ И ПРОБЛЕМИ НА МЛАДОТО СЕМЕЙСТВО  
В ОБЩИНА ВАРНА", НИИМ, 1989.**

Извършено през 1989 от проблемната научно-изследователска лаборатория "Научни изследвания на младежта в Причерноморска България" към НИИМ. Научен ръководител ст.н.с. к.ф.н. **Мария Динкова**.

**Основни групи индикатори:** възгледи за любовта, брака, семейството, децата и някои основни човешки ценности; представи за идеалния брак; предистория на конкретните брачни двойки; обстоятелства в момента на сключването на брака; съпругески взаимоотношения при изпълнение на функциите на брака; отношения на брачната двойка с родителите на съпрузите; стабилност и успех на брака; брачни конфликти; потенциален развод; материално положение на семейството, създадено от брачната двойка; социално-демографска характеристика на съпрузите.

**Генерална съвкупност:** брачните двойки от общ. Варна, в които съпругата е до 30, а съпругът до 35 год.

Изследването е представително за:

- омъжени жени до 30 год.;
- женени мъже на възраст до 35 год., които са съпрузи на наблюдаваните жени;
- горепосочените жени и мъже във взаимовръзката им на брачна двойка.

**Модел на извадката:** Районирана, двустепенна, стохастична извадка, формирана въз основа на списъците на ЕСГРАОН.

**Обем на извадката:** 800 брачни двойки.

**Метод на регистрация:** пряка индивидуална анкета и интервю.

**Въпросници:**

- въпросник за пряка анонимна анкета за жените и за мъжете (чрез него се събира информация за най-интимните брачни отношения);
- въпросник за стандартизирано интервю с жените и с мъжете (чрез него се събира информация за някои обективни дадености на брачния живот).

Данните от изследването се съхраняват от фондация "Младо семейство" в гр.Варна.

**Реализация:** докторска дисертация на Мария Динкова на тема "Разводът на младите съпрузи", която се съхранява в Народната библиотека "Св.св. Кирил и Методий".

**ЕСИ "ПОДГОТОВЕНОСТ НА УЧЕНИЦИТЕ И СТУДЕНТИТЕ ЗА СЪПРУЖЕСТВО,  
РОДИТЕЛСТВО И СЕКСУАЛНО ПАРТНЬОРСТВО", НИИМ, 1990.**

Извършено през 1990 от научен колектив на НИИМ, Научен ръководител к.ф.н. **Георги Океанов**.

**Основни групи индикатори:** възгледи за любовта, секса, брака, семейството, децата, развода и някои основни човешки ценности; представи за идеалния брак; предбрачни емоционални и сексуални отношения; взаимоотношения с родители и приятели, свързани с проблеми на предбрачната любов и предбрачния секс; роля на училището, семейството и други институции в подготовката за съпружество, родителство и сексуално партньорство.

**Генерална съвкупност:** учениците от средните училища (10-ти и 11-ти класове) и студентите от полувисшите и висшите учебни заведения в страната (от всички курсове).

**Модел на извадката:** двустепенна, стохастична, гнездова извадка, формирана въз основа списъците на средните, полувисшите и висшите учебни заведения.

**Обем на извадката:** 1 200 ученици и студенти.

**Метод на регистрация:** пряко индивидуално интервю.

**Въпросник:** въпросник за стандартизирано индивидуално интервю.

Данните от изследването и **доклада** се съхраняваха в информационната банка на НИИМ до 1992, след което са предадени на Държавен архив, чрез Комитета за младежта и децата към Министерски съвет.

**ЕСИ “МАТЕРИАЛНО ПОЛОЖЕНИЕ НА МЛАДОТО СЕМЕЙСТВО  
В ПРЕХОДА КЪМ ПАЗАРНА ИКОНОМИКА”, НИИМ, 1990.**

Извършено през 1990, от научен колектив на НИИМ, научен ръководител ст.н.с. д-р **Мария Динкова**.

**Основни групи индикатори:** отношение към прехода към пазарна икономика; възгледи за ценността на професионалния труд в живота на човека, за икономическата активност на жената, за социалната политика към семейството, за емиграцията в чужда страна; преценка за материалното положение на собственото семейство; очаквания за материалното положение на собственото семейство в близко бъдеще; материални ресурси на собственото семейство (доходи, жилище, основно обзавеждане, спестявания); взаимопомощ с родителите на съпрузите; социално-демографска характеристика на съпрузите.

**Генералната съвкупност:**

- семейства на всички жени до 30 год., които са или са били омъжени (вдовици и разведени) както и на самотните майки, които никога не са имали брак;
- семейства на всички мъже до 35 год., които са или са били женени (вдовци и разведени).

Изследването е представително за семействата, в които жената е до 30 год., а мъжът до 35 год.

В половината от попадналите в извадката семейства се анкетира жената-съпруга (майка), в другата половина мъжът-съпруг (баща).

**Модел на извадката:** районирана, двустепенна, стохастична извадка.

**Обем на извадката:** 530 семейства.

**Метод на регистрация:** пряко индивидуално интервю.

**Въпросник:** въпросник за стандартизирано анонимно интервю.

Данните от изследването и **докладът** от изследването се съхраняваха в информационната банка на НИИМ до 1992, след което са предадени на Държавен архив, чрез Комитета за младежта и децата към Министерския съвет.

**Реализация:** доклад за Министерството на труда и социалните грижи.

## ТРЕТО ПРИЛОЖЕНИЕ

### СВЕДЕНИЯ

ЗА ДРУГИ ЕСИ ОТ 60-ТЕ ДО 90-ТЕ ГОДИНИ  
С ДАННИ ЗА БРАКА И СЕМЕЙСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

---

#### **ЕСИ “ЖЕНАТА В ПРОИЗВОДСТВОТО, ОБЩЕСТВЕНИЯ ЖИВОТ, КУЛТУРАТА И СЕМЕЙСТВОТО”, 1968.**

Изследване на Държавно управление по информацията (ДУИ), Института по труда, Комитета на българските жени и сп. “Жената днес”. Репрезентативно за жените от всички възрастови групи в цялата страна. През 1969 е издадена публикация на ДУИ под едноименно заглавие, която съдържа основните таблици. Данните са използвани в научни разработки и публикации на Николина Илиева, Йорданка Матова и Мария Динкова.

#### **ЕСИ “ГРАДЪТ И СЕЛОТО '68”, 1968.**

Изследване на Института по социология при БАН. Репрезентативно за населението от 16 до 65 год. Основна публикация “Социологическата структура на съвременното българско общество”. С., 1972.

#### **ЕСИ “СЕМЕЙСТВОТО КАТО ВЪЗПИТАТЕЛНА СРЕДА”, 1972.**

Изследване на Комитета за младежта и спорта и Националния съвет на Отечествения фронт през 1972. Нямаме сведения дали има запазена информация. Данни са използвани в научни публикации на Райна Пешева.

#### **ЕСИ “СОЦИАЛНИ И ПСИХО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ НА ИЗБОРА НА БРАЧНИЯ ПАРТНЬОР”, 1974.**

Изследване на Центъра за научни изследвания на младежта при ЦК на ДКМС (по-късно НИИМ). Репрезентативно за жените и мъжете до 30 год. от цялата страна. Основната информация е включена в информационната банка на НИИМ, която през 1992 е предадена на Държавен архив чрез Комитета за младежта и спорта. Данни са използвани в научни публикации на Мария Динкова и Лиляна Спасовска.

#### **ЕСИ “ЕФЕКТЪТ ОТ ПОЛИТИКАТА ЗА ИЗДИГАНЕ РОЛЯТА НА ЖЕНАТА В НР БЪЛГАРИЯ”, 1975.**

Изследване на Държавния съвет, Информационно-социологическия център при ЦК на БКП и Комитета на Българските жени. Репрезентативно за жените до 35 и за мъжете до 40 год. от цялата страна. Информацията би трябвало да се съхранява в архива на Държавния съвет. Данни са използвани в научни публикации на Мария Динкова.

#### **ЕСИ “ГРАДЪТ И СЕЛОТО '86”, 1986.**

Изследване на Института по социология при БАН и Централно статистическо управление (ЦСУ). Основни данни се съдържат в публикация под едноименно заглавие на двата института от 1988, подготвена от чл.кор. проф. Стоян Михайлов.

#### **ЕСИ “СЕМЕЙСТВОТА В БЪЛГАРИЯ”, 1992.**

Извършено в рамките на преброяването на населението от 1992. Основни данни се съдържат в публикация под едноименно заглавие на Национален статистически институт (НСИ) от 1995.

#### **ЕСИ “ЖЕНИТЕ В ПРЕХОДА КЪМ ПАЗАРНА ИКОНОМИКА”, 1995.**

Извършено от Национален статистически институт (НСИ) и Института по демография при БАН. Репрезентативно за жените и мъжете от цялата страна на възраст от 16 до 65 год. Основни данни и кратък коментар в публикацията “Емпирично изследване “Жените в прехода към пазарна икономика”. С., 1995.

# БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА ПО ПРОБЛЕМИТЕ НА БРАКА И СЕМЕЙСТВОТО

1. Бобчев С.С. *Сборник на българските юридически обичаи*. С., 1912.
2. Бобчев С.С. *Българската челядна задруга в сегашно и минало време*. СБНУ. 1906-1907.
3. Боев Б. *К брачному праву болгар*. М., 1861.
4. Гешов Ив.Ев. *Задругата в западна България*. ПСБКД, 1887.
5. Динкова М. *Съвременното българско семейство*. С., 1976.
6. Динкова М. *Разводът*. Сп. "Проблеми на младежта" N 4 и 5. 1982.
7. Динкова М. *Характеристика на стабилния брак*. Известие на НИИМ, 1983.
8. Динкова М. *Любовта и брака*. Сп. "Проблеми на младежта" N 5, 1984.
9. Динкова М. *Тенденции и проблеми във формирането на младото семейство*. В сб. "Младото семейство". С., 1986.
10. Динкова М. *Статусът "глава на семейството"*. Сп. "Проблеми на младежта" N 4, 1986.
11. Динкова М. *Сексуалните нрави*. Сп. "Проблеми на младежта" N 6, 1986.
12. Динкова М. *Влияние на възрастните родители върху стабилността на младия брак*. Известия на НИИМ, 1987.
13. Динкова М. *Иновационните процеси в съвременния брак*. В сб. "Младежта и социалните иновации". С., 1988.
14. *Днешното българско семейство*. Колективна монография под общата ред. на проф. д-р Ч. Кюранов. С., 1987.
15. *Жената - майка, труженичка, общественичка*. С., 1974.
16. Захариев Й. *Кюстендилската котловина*. С., 1963.
17. Каниц Ф. *Етнографски очерк на българите*. Сп. "Наука" N 1,2 и 3, 1882.
18. Каниц Ф. *Дунайская Болгария и Балканский полуостров*. СПб. 1876.
19. Макавеева Л. *Българското семейство*. С., 1991.
20. Маринов Д. *Жива старина*. С., 1891-1894.
21. Мирчев М., Ячкова М. *Репродуктивно поведение, семейно планиране, употреба на контрацептиви*. С., 1996.
22. Митков Г. *Еманципацията на младоженците при традиционната и съвременната сватба*. Сп. "Социологически проблеми" N 6, 1971.
23. Ненова Л. *Семейният кодекс и реформата в семейството*. С., 1968.
24. Оджаков П. *Материали по обичайното и народното право*. Сп. "Юридически преглед". NN 3, 4, 8, 12 и 18, 1895.
25. Сандерс И.Т. *Отношения между съпруга и съпругата в селското семейство*. Сп. "Земеделско-стопански въпроси" N 4, 1937.
26. Сандерс И.Т. *Някои причини, които довеждат до нарушения в традиционните отношения в семейството на едно българско село*. Сп. "Земеделско-стопански въпроси" N 1, 1938.
27. *Семейство и социално-демографско развитие*. С., 1982.
28. *Семейството и променяният се свят*. С., 1995.
29. Спасовска Л. *Семейството*. С., 1980.
30. Стефанов И., Сугарев З., Наумов Н., Христов Б., Атанасов Ат. *Демография на България*. С., 1974.
31. Стоянов П. *Сериозно за развода*. Пловдив, 1988.
32. Страшимиров А. *Книга за българите*. С., 1918.
33. Телбизов К. *Земеделското семейство*. Варна., 1946.
34. Хаджийски Ив. *Бит и душевност на нашия народ*. С., 1966.
35. Чупарова С. *Брачността в България*. С., 1973.
36. Шишков С.Н. *Животът на българите в Средна Родопи*. Пловдив, 1886.
37. Ячкова М. *Семейството и подготовката за него. Изследвания и анализи от 90-те години*. С., 1997.

# S U M M A R Y

## THE MARRIAGE - NOTIONS, VALUES AND REALITY

Since the first Bulgarian state (681 a.c.) and since the times we have the earliest trustworthy information about, the Bulgarian people has had a monogamic marriage - with a higher status of the husband, with a secondary, but nevertheless rather important status of the wife. This marital form, which could be called traditional, existed in Bulgaria till the end of World War II.

After the war, in the years 1944-1989, as a result of the modernization, urbanization and industrialization processes, developed in that period, deep and comprehensive changes took place in our family model. In fact a biarchal marriage affirmed itself. Today the traditional marriage in its pure form has a rare appearance.

From the beginning of the 90-s the marriage system in Bulgaria has not undergone any important changes. If even there are such changes, enough time has not passed yet so that they could be taken up *en masse* and registered by scientific researches.

The following conclusions could be mentioned as a result of our study:

- Different ideal models about marriage exist in Bulgaria nowadays. They follow the line from the traditional ideal to the contemporary one about the synergetic marriage. The model of synergetic marriage has a remarkably big frequency. About one half of the men and women do not have a clearly defined ideal, but virtually they stand nearer to the contemporary ideal about synergetic marriage.
- The idea about the perfect marriage partner, be it a man or a woman, includes such personal features like: diligence, tolerance, tenderness, kindness, gentleness, politeness, intelligence, faithfulness, beauty, and the most important - honesty, with high sense of responsibility.
- According to modern Bulgarians marriage continues to play a very important role in their life. The majority of Bulgarian men and women categorically share the opinion that human life is

incomplete without marriage. Nevertheless there is a tendency of increasing the number of those, who do not consider it as a fatal irrelevant if men or women live without a marital partner. But quite a few consider marriage as an out of date form of living and prefer to live alone.

- For the moment the wedlock (juridical marriage) is preferred, although the consensual union is also rather attractive.

The general coefficient of marriages in Bulgaria in 1995 was 4.4 marriages per 1.000 persons. It is near to that of the majority of the countries with European family and marriage traditions, but still it is one of the lowest. This factor portrays a wrong picture about the real state of things. As a result of the big decrease in natality rate in our country, which marked the end of the 50-s and continues till now, from the late 70-s the percentage of young people, the main contingent for new marriages, dropped drastically.

A more thorough analysis of the statistical data shows, that the marriage rate of the population remains rather high:

- The so called consensual unions as an alternative to the juridical marriages came into being. About 13% of the single women and 19% of the single men reported to be living in such cohabitation in 1997. A number of the divorced and widowed persons of all ages choose that type of living together;
- The average age for a first marriage is about 22 years for women and 25 years for men, being one of the lowest in Europe;
- According to some of the social features of the partners, the couples are characterised by relatively big homogeneity. In 65% of the cases the partners have equal education, while in 19% of the cases men are with higher education and in 16% the situation is vice versa. Almost all marriages are dual-career one;
- As a rule men and women chose their marriage partners by themselves, they do not meet any

opposition on behalf of their parents and they have a love-match;

- A variety of models of conjugal life are to be observed. The majority of the spouses assert, that marriage meets their sexual, emotional and intellectual needs. In about half of the cases men and women have equal contribution and have mutually complementary roles in matrimonial life. Decisions, having to do with the running of the family are usually taken by both partners on the basis of mutual agreement;
- In 22% of the reported cases the existing model of ruling the family is biarchate, in 30% - rather biarchate, in 40% there is no distinguished model, while in 9% of the cases one of the spouses exercises one-man power.
- In our understanding the marriage stability in the society is characterised by the coefficient of juridically discontinued marriages, on one hand, and by the success of the preserved marriages, obtained in the process of implementation of marriage functions, on the other hand. Bulgaria is a country with a medium level of divorces both from the point of view of the general coefficient of the juridically discontinued marriages (1.6 divorces per 1.000 persons in 1995), and also of the total coefficient (0.13 in 1995).
- It is worth noticing, that all surveys up to now show, that the percentage of men and women in preserved marriages, declaring serious intentions to divorce, is very low. In 1994-1997 8% of the married women and 6% of the married men declared such intention. During the same period 22% of men and women estimated their marriage as very successful, while 55% - as a successful one.

A detailed study of the factors for marriage stability and marriage success leads to the following conclusions:

- Success and stability in marriage are influenced by a variety of factors with different intensity;
- There is not such a factor which inevitably leads to full success and stability of the marriage and vice versa - no factors predetermines a total failure and instability of the marriage;
- The influence of each factor is a matter of probability;
- Most of the unfavourable factors in modern marriages have their roots in the old family and marriage traditions, which means, that today marriages could not be stabilised on the basis of the historical experience;

- Because of the probability nature of the marriage system nothing in the background or in the history of the each separate marriage could be considered as inevitable circumstance for its future destiny. Each marriage is exposed to the risk of failure, but each marriage is also capable of overcoming deep crises and continue its existence with relative or absolute success.

The equal satisfaction of personal needs and the equal right in managing the family union by both spouses are the two main characteristic features for a successful marriage. Our survey deals with the conflicts between spouses, emerging in the field of family interaction while implementing each of the functions of the marriage. The marital conflicts are classified into 9 types. About 27% of men and women reported no conflicts; about 60% have less than 4 types of conflicts; about 11% - up to 6 types and only 2% have 7 or more types of conflicts.

Both men and women report that the most widely spread conflicts concern: (1) money (property, real estate); (2) inadequate help in housework; (3) parents' interference; (4) husband's vices (alcohol and drug addiction, gambling, etc.). Less frequent are conflicts due to wife's vices, professional and employment problems or infidelity.

A special attention is dedicated to infidelity. According to the existing model in Bulgaria there is no generally acknowledged norm for marriage fidelity. The attitudes of Bulgarians vary from the categorical denouncement of infidelity to the exclusion of this notion from their moral criteria. In general infidelity creates grave problems in contemporary matrimonial relations, although quite often efforts are made to overcome them in order to preserve the marriage.

Finally it has to be underlined, that Bulgaria, on its road to the third millennium, encounters an ever increasing variety of the models of conjugal life. This is an element of the general trend to democratization in the country and to liberalization of the moral norms.

MARIA DINKOVA

# СЪДЪРЖАНИЕ

|                                                                         |        |                                                                                                                                      |        |
|-------------------------------------------------------------------------|--------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| ПРЕДГОВОР, Михаил Мирчев                                                | ... 3  | III.5.б. Задоволяване емоционалните потребности на брачните партньори                                                                |        |
| МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО                                                | ... 7  | III.5.в. Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ във възпроизводството и социализацията на потомството им     |        |
| Информационен масив                                                     |        | III.5.г. Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ в осигуряване на материални средства за живот на семейството |        |
| Извадка: модел, методика, обем, качество                                |        | III.5.д. Задоволяване потребността на брачните партньори от взаимопомощ в организацията на семейния бит                              |        |
| Въпросник                                                               |        | III.5.е. Задоволяване потребността на съпрузите от подкрепа на социалната им реализация                                              |        |
| Методика на регистрацията                                               |        | III.5.ж. Задоволяване духовните потребности на брачните партньори                                                                    |        |
| Достоверност на индивидуалната първична информация                      |        | III.5.з. Задоволяване потребността на личността от признаване на самоценността ѝ в брачния съюз                                      |        |
| Обработка на съвкупната информация                                      |        | III.5.и. Ръководство на брачния съюз и семейната общност                                                                             |        |
| ВЪВЕДЕНИЕ, Мария Динкова                                                | ... 11 | III.5.к. Заключителна оценка на брачния начин на живот                                                                               |        |
| ПЪРВА ЧАСТ                                                              | ... 13 | ЧЕТВЪРТА ЧАСТ                                                                                                                        | ... 60 |
| БРАКЪТ КАТО ПРЕДСТАВА                                                   |        | СТАБИЛНОСТ И УСПЕХ НА БРАКА                                                                                                          |        |
| I.1. Теоретична представа                                               |        | IV.1. Състояние                                                                                                                      |        |
| I.2. Съвременни представи за идеалния брак                              |        | IV.2. Фактори на брачния успех. Дефиниция. Измерване на влиянието                                                                    |        |
| I.3. Съвременни представи за идеалния брачен партньор                   |        | IV.3. Жените и мъжете като партньори                                                                                                 |        |
| I.3.а. Да бъде ли богат брачният партньор ?                             |        | IV.3.а. Половия диморфизъм                                                                                                           |        |
| I.3.б. Девствеността: неизживян проблем или ценност с ново съдържание ? |        | IV.3.б. Възраст на брачните партньори                                                                                                |        |
| ВТОРА ЧАСТ                                                              | ... 27 | IV.3.в. Съвместимост на характеристиките на брачните партньори                                                                       |        |
| БРАКЪТ КАТО ЦЕННОСТ                                                     |        | IV.3.г. Социални качества на брачните партньори                                                                                      |        |
| II.1. Принципна оценка                                                  |        | IV.4. Пътят към формиране на брачния съюз                                                                                            |        |
| II.2. Предпочитана форма на брак                                        |        | IV.4.а. Запознаване и продължителност на предбрачната дружба                                                                         |        |
| II.3. Отношение към пожизнения брак                                     |        | IV.4.б. Предбрачна любов                                                                                                             |        |
| II.4. Бракът като ценност за децата                                     |        | IV.4.в. Брак с "първата любов"                                                                                                       |        |
| ТРЕТА ЧАСТ                                                              | ... 32 | IV.4.г. Предбрачния сексуален опит                                                                                                   |        |
| БРАКЪТ КАТО РЕАЛНОСТ                                                    |        | IV.4.д. Предбрачна бременност                                                                                                        |        |
| III.1. Брачност на населението в България                               |        | IV.4.е. Самостоятелност в избора на брачния партньор                                                                                 |        |
| III.2. Алтернативи на юридическия брак                                  |        | IV.4.ж. Отношение на родителите към избора на брачния партньор                                                                       |        |
| III.3. Човешкият компонент на брака – брачните партньори                |        | IV.4.з. Възраст на партньорите при сключване на брака им                                                                             |        |
| III.3.а. Възраст и възрастови сходства/различия                         |        | IV.5. Моделите на брачното партньорство                                                                                              |        |
| III.3.б. Психични сходства/различия                                     |        | IV.5.а. Сексуално общуване                                                                                                           |        |
| III.3.в. Социални сходства/различия                                     |        | IV.5.б. Съпругеска любов                                                                                                             |        |
| III.4. История (онтогенетично развитие) на брачната двойка              |        | IV.5.в. Споделяне на родителските грижи                                                                                              |        |
| III.4.а. Предбрачно познатство                                          |        |                                                                                                                                      |        |
| III.4.б. Ухажване                                                       |        |                                                                                                                                      |        |
| III.4.в. Избор на брачния партньор                                      |        |                                                                                                                                      |        |
| III.5. Брачен начин на живот                                            |        |                                                                                                                                      |        |
| III.5.а. Задоволяване сексуалните потребности на брачните партньори     |        |                                                                                                                                      |        |

|                                                                                                                                            |         |                                                                                                                                                   |         |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------|
| IV.5.г. Сътрудничество в изграждане материалното благосъстояние на семейството                                                             |         | ИЗНЕВЯРАТА                                                                                                                                        |         |
| IV.5.д. Разделение на домашния труд                                                                                                        |         | ОСМА ЧАСТ                                                                                                                                         | ... 122 |
| IV.5.е. Подкрепа социалната реализация на жените и мъжете в брака                                                                          |         | ПОЯВА И РАЗВИТИЕ НА НЕТРАДИЦИОННИ БРАЧНИ ФОРМИ. СВЕТОВНИ ТЕНДЕНЦИИ                                                                                |         |
| IV.5.ж. Общи духовни интереси                                                                                                              |         | VIII.1. Факторът "сексуална революция"                                                                                                            |         |
| IV.5.з. Признаване самоценността на личността в брака                                                                                      |         | VIII.2. Алтернативи на узаконения моногамен брак                                                                                                  |         |
| IV.5.и. Власт в семейството                                                                                                                |         | Полигамия (серийна)                                                                                                                               |         |
| IV.6. Основни изводи от изследването на факторите на брачния успех                                                                         |         | Интимна мрежа                                                                                                                                     |         |
| ПЕТА ЧАСТ                                                                                                                                  | ... 87  | Суингинг                                                                                                                                          |         |
| БРАЧНИТЕ КОНФЛИКТИ                                                                                                                         |         | Групов брак (комуна)                                                                                                                              |         |
| V.1. Дефиниция на брачния конфликт                                                                                                         |         | Неузаконено съжителство (консенсуален съюз)                                                                                                       |         |
| V.2. Описание на конфликтите                                                                                                               |         | VIII.3. Нетрадиционни брачни форми и позиция на женското движение                                                                                 |         |
| V.3. Енергия на конфликтите                                                                                                                |         | VIII.4. Опозиция на традиционния сексуален морал                                                                                                  |         |
| V.4. Възбудимост на конфликтите                                                                                                            |         | ЗАКЛЮЧЕНИЕ                                                                                                                                        | ... 137 |
| V.5. Конфликти и стабилност на брака                                                                                                       |         | МНОГООБРАЗИЕ НА СЪВРЕМЕННИТЕ БРАЧНИ ФОРМИ И ТРУДНОСТТА ДА СЕ НАПРАВИ ИЗБОР                                                                        |         |
| V.6. Начин на преодоляване на брачните конфликти                                                                                           |         | ПЪРВО ПРИЛОЖЕНИЕ                                                                                                                                  | ... 139 |
| V.7. Обективност на жените и мъжете към собствената им вина за брачните конфликти                                                          |         | ДАННИ от емпирични социологически изследвания (ЕСИ) по проблемите на брака и семейството, извършени през 70-те, 80-те и 90-те години              |         |
| ШЕСТА ЧАСТ                                                                                                                                 | ... 98  | ВТОРО ПРИЛОЖЕНИЕ                                                                                                                                  | ... 152 |
| РАЗВОДЪТ                                                                                                                                   |         | СВЕДЕНИЯ за емпиричните социологически изследвания(ЕСИ) на брака и семейството България от 70-те, 80-те и 90-те години, използвани в монографията |         |
| VI.1. Разпространение на бракоразводите                                                                                                    |         | ТРЕТО ПРИЛОЖЕНИЕ                                                                                                                                  | ... 156 |
| VI.2. Теоретична представа за развода                                                                                                      |         | СВЕДЕНИЯ за други емпирични социологически изследвания (ЕСИ) от 60-те до 90-те години с данни за брака и семейството в България                   |         |
| VI.3. Условия на развода                                                                                                                   |         | БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА                                                                                                                              | ... 157 |
| VI.3.а. Освобождаване на брака от производствени функции                                                                                   |         | по проблемите на брака и семейството                                                                                                              |         |
| VI.3.б. Изравняване на юридическия и социалния статус на жените и мъжете                                                                   |         | S U M M A R Y                                                                                                                                     | ... 158 |
| VI.3.в. Алтернативи на брака                                                                                                               |         | THE MARRIAGE - NOTIONS, VALUES AND REALITY                                                                                                        |         |
| VI.3.г. Отсъствие на деца или малобройност на децата в семейството                                                                         |         | CONTENTS                                                                                                                                          | ... 160 |
| VI.3.д. Наличие на социални възможности за организиране бита и отглеждане на децата при лишаване от удобствата на съпругеската взаимопомощ |         |                                                                                                                                                   |         |
| VI.3.з. Възраст на съпрузите                                                                                                               |         |                                                                                                                                                   |         |
| VI.3.е. Формиране на големи селищни системи                                                                                                |         |                                                                                                                                                   |         |
| VI.4. Фактори на развода                                                                                                                   |         |                                                                                                                                                   |         |
| VI.5. Мотиви на развода                                                                                                                    |         |                                                                                                                                                   |         |
| VI.6. Заклучителна оценка на мотивите на развода                                                                                           |         |                                                                                                                                                   |         |
| VI.7. Основни изводи от изследването на причините на развода                                                                               |         |                                                                                                                                                   |         |
| СЕДМА ЧАСТ                                                                                                                                 | ... 117 |                                                                                                                                                   |         |

МАРИЯ ДИНКОВА  
д-р на социологическите науки

**БРАКЪТ  
КАТО ПРЕДСТАВА,  
ЦЕННОСТ И РЕАЛНОСТ**

**ДОКЛАД  
ОТ ЕМПИРИЧНО СОЦИОЛОГИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ**

Рецензенти:  
проф. д-р Атанас Атанасов  
ст.н.с. д-р Петко Божиков

Формат 60 x 84 / 8  
Печатни коли 10.25

Издател АССА-М

ISBN 954-8992-04-3